

**ASIA MINOR STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL
of
SOCIAL SCIENCES**

**Cilt 8 Sayı 2, Temmuz 2020
Vol. 8 Issue II, July 2020**

ASIA MINOR STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Hedefler ve Kapsam-Aims and Scope

Asia Minor Studies dergisi olarak 2013 yılından beri yılda iki sayı olarak düzenli bir şekilde yayın yapmaktadır. Dergi özel veya resmi herhangi bir kuruma bağlı olmadan tamamen ülkesini ve milletini seven devlet ülküsünü kendine rehber edinen bir avuç akademisyenin çabalarıyla çıkarılmaktadır. En büyük gayemiz dine, milli kültür ve geleneklerine bağlı ancak ileri medeniyeti hedefleyen, milletimizi ve devletimizi geleceğin çağdaş dünyasına taşıyabilecek akademisyen ve bilim insanlarımızın çalışmalarını Kilis gibi küçük bir ilimizden tüm dünyaya duyurabilmektir.

Asia Minor Studies Dergisi herhangi bir kuruma bağlı olmayan bağımsız, uluslararası hakemli bilimsel bir yayın organıdır. Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda en az iki kez yayınlanan bir dergidir. Tarih, Edebiyat, Dil vb. alanlarındaki araştırmalara yer verilmektedir. Yayın dili Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, diğer Türk lehçeleri, İngilizce ve Rusça yazılara da yer verilmektedir.

Telif Hakkı-Copyright

Derginin bütün telif hakları dergi sahiplerine aittir.

Yazışma ve Abonelik Soruları İçin-For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Asia Minor Studies
International Journal of Social Sciences
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
79100 Kilis / TÜRKİYE (TURKEY)
Tel: 0533 493 88 11-0505 664 24 12
Fax: +90 (0348) 822 23 51

Dizin - Indexed

Index Copernicus International (ICI)
<http://journals.indexcopernicus.com>
Central and Eastern European Online
Library (CEEOL)
<http://www.ceeol.com/>
Akademik Türk Dergileri İndeksi
<http://www.akademikdizin.com/>
Directory of Research Journals Indexing
<http://www.drji.org>
Academia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
<http://asosindex.com/journal>
Bilimsel Yayın İndeksi
<http://www.arastirmax.com/>

Asia Minor Studies

International Journal of Social Sciences

Sahibi - Owner

Doç.Dr. Serhat KUZUCU
Doç.Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

Baş Editör - Editor-in-Chief

Doç.Dr. Serhat KUZUCU

Editor Yardımcısı - Editorial Assistants

Dr. Öğr.Üyesi Abdullah BAYINDIR

Bölüm Editörleri - Section Editors

Dr.Öğr.Üyesi Gülşen KUM
Dr.Öğr.Üyesi İsmail PEHLİVAN
Dr.Öğr.Üyesi Armağan ZÖHRE
Dr.Öğr.Üyesi Abdühamit KAVAK

Yayın Kurulu - Editorial Board

Prof. Dr. Metin AKİS
Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞLULARI
Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT
Doç. Dr. Ozan YILMAZ
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
Doç.Dr. Serhat KUZUCU
Doç.Dr. Mehmet Ali YILDIRIM
Dr.Öğr.Üyesi Mehmet BİÇİCİ
Dr. Öğr.Üyesi Abdullah BAYINDIR
Dr. Öğr. Üyesi Murat FİDAN

Sekreter - Secretary

Arş.Gör. Mustafa KOYUNCU
Öğrt. İsmail ÖZTÜRK

Cilt 8 Sayı 2, Temmuz 2020

Vol. 8 Issue 2, July 2020

Web: www.asiaminorstudies.com
E-mail: asiaminorstudies@hotmail.com

Asia Minor Studies

International Journal of Social Sciences

Danışma Kurulu - Advisory Board

Prof. Dr. Orhan DOĞAN
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Hülya ARSLAN-EROL
(Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Birsnel KARAKOÇ
(Uppsala Üniversitesi-İsveç)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
(İzmir Demokrasi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
(Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet EROL
(Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN
(Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sinan Tankut GÜLHAN
(Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ
(Gaziantep Üniversitesi)

Doç. Dr. Katerina POSHOVA
(V.I.Vernadsky Crimean Federal
Universitesi- Ukrayna)

Doç. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR
(İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
(İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Bülent YILDIRIM
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Adalet TAHİRZADE
(Bakü Avrasya Üniversitesi-Azerbaycan)

Prof. Dr. Mustafa TURAN
(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Vygantas VAREİKİES
(Klaipeda Üniversitesi-Litvanya)

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman FİDAN
(Gaziantep Üniversitesi)

ASIA MINOR STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Cilt 8 Sayı 2 - Vol. VIII Issue No. II
Temmuz 2020-July 2020

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

TARİH-HISTORY

PERCEPTION OF EUROPE AMONG OTTOMAN INTELLECTUALS AND POLITICIANS FOLLOWING THE SECOND CONSTITUTIONAL REVOLUTION (1908-1913)/ II. Meşrutiyet İhtilali Sonrası Osmanlı Aydınında ve Siyasetinde Avrupa Algısı (1908-1913)433-443

(Araştırma Makalesi/Research Article)
Fatih Mehmet SANCAKTAR

BESİM ATALAY'IN "MARAŞ TARİHİ VE COĞRAFYASI" ESERİNE YÖNELİK TAHLİL VE TENKİT YAZILARI/ Analysis and Criticism Articles for Besim Atalay's "History and Geography of Maraş"444-457

(Araştırma Makalesi/Research Article)
Erhan ALPASLAN & Mesude EMİROĞLU

MUSİKİ MUALLİM MEKTEBİ (1924-1937)/ Music Teacher Training School (1924-1937)458-466

(Araştırma Makalesi/Research Article)
Zafer TANGÜLÜ & Sabri BECERİKLİ

OSMANLI DEVLETİ'NİN ÖĞRENCİLERE ÖZEL SON GAZETELERİNDEN: TALEBE MECMUASI/ One of The Last Journals For Students in Ottoman Empire: Talebe Mecmuası467-478

(Araştırma Makalesi/Research Article)
Huzeyfe BİLGE

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA ALMANYA'NIN TÜRKİYE ÜZERİNDEN IRAK'A ASKERİ SEVKİYAT GERÇEKLEŞTİRME TASARISI/ Proposal of Germany on Sending Military Materials to Iraq by Way of Turkey in World War Two479-489

(Araştırma Makalesi/Research Article)
Abdussamed GEÇER

BULGARLARIN KÖKENİ VE BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ/ The Origin of The Bulgars and Their Independence Movements.....490-500

(Araştırma Makalesi/Research Article)
Yunus Emre TANSÜ & Semra ÇERKEZOĞLU

1926 YILINDAN GÜNÜMÜZE İLKÖĞRETİM OKULLARININ PROGRAMLARI VE SOSYAL BİLGİLER / Primary Schools Since 1926 Programs and Social Information501-512

(Araştırma Makalesi/Research Article)
Mehmet Sait KORKMAZ & Hatice GÜLER

ARKEOLOJİ-ARCHAEOLOGY

KAYSERİ MÜZESİ'NDEN YAYIMLANMAMIŞ BİR PORTRE BAŞ/ An Unpublished Portrait Head From Kayseri Museum.....513-517

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Yaşar ARLI

EDEBİYAT-LITERATURE

HECRÎ DİVÂNI'NDA ŞAHSİYETLER/ Figures in the Divân of the Hecrî518-531

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Musa TILFARLIOĞLU

NABİ DİVANINDA CELALİ İSYANI / Celâlî Rebellion in Nâbî Divan532-542

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Bahanur ÖZKAN BAHAR

FELSEFE-PHILOSOPHY

JACQUES RANCIERE'DE ENTELEKTÜELİN İŞLEVİNİN SORGULANMASI: “CAHİL HOCA” OKULDA/ The Requestioning of function of Intellectuel in Jacques Ranciere: “Ignorant Schoolmaster at School”543-554

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Özgül EKİNCİ

İKTİSAT-İŞLETME-ECONOMY-OPERATING

SAĞLIK HİZMETLERİ BAĞLAMINDA ÜNİVERSİTE DÖNER SERMAYE İŞLETMELERİNİN KAMU EKONOMİSİ AÇISINDAN ANALİZİ/ In the Context of Health Services Analysis of University Revolving Fund Businesses from the Perspective of Public Economics.....555-574

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Hakan HOTUNLUOĞLU & Mehmet Arif KAYACAN

KİLİS İLİNİN LOJİSTİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ VE KURULMASI DÜŞÜNÜLEN MEDİNE PAZARI'NIN ŞEHRE ETKİLERİ/ The Effects of Medina Bazaar Wich is Thought to be Built and Logistically Assessed in Kilis.....575-590

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Hakan HOTUNLUOĞLU & Mehmet Arif KAYACAN

TARİH-HISTORY

Perception of Europe Among Ottoman Intellectuals and Politicians Following The Second Constitutional Revolution (1908-1913)

II. Meşrutiyet İhtilali Sonrası Osmanlı Aydınında ve Siyasetinde Avrupa Algısı (1908-1913)

Fatih Mehmet SANCAKTAR*

Abstract

The purpose of this study is revealing the perception of the West/Europe among the Ottoman intellectuals and politicians mainly using certain newspapers, memoirs and publications published in Turkey during the Second Constitutional Era. The reason for using these sources is an attempt to directly reveal the perception of the west among the Ottoman intellectuals and administration. However, this perception will not be studied throughout the entire Second Constitutional Era, only between the years 1908-1913. Revealing the extent to which political developments such as the declaration of the constitution, the invasion of Tripoli and the Balkan Wars influenced the perception of Europe particularly in the period mentioned will serve in determining the purpose of this study. At this point, the events that occurred during this historical process will also contribute to explaining the profile, perception these generated in the minds of the Ottoman intellectuals and politicians, the attitude of the Turks in Turkish history and even among some today. Therefore, the current perception of Europe among the Turks emerged within an historical process and carries the hallmarks of history. On the other hand, explaining the Ottoman intellectuals and Europe/Western conception is also important in terms of this study reaching its goal. Indeed, understanding the topic of this study is only possible and directly relevant by explaining these concepts. At this point, what we are implying by the European concept is Western thought and the attitude and policies the major European countries and politicians adopted towards the Ottoman State. In this context, this study takes into account the need to explain the dilemma between the Ottoman/Turk intelligentsia's dependency on the West and their sense of being betrayed by Europe.

Keywords: Second Constitutional Period, Ottoman Intellectuals, Balkan Wars, European Perception.

Öz

Bu çalışmanın amacı, temelde II. Meşrutiyet Döneminde Türkiye’de yayınlanmış bazı gazeteler, hatıralar ve telif eserler kullanarak Osmanlı aydın ve siyasetindeki Avrupa/Batı algısını ortaya çıkarmaktır. Bu kaynakların kullanılmasının gerekçesi, doğrudan doğruya Osmanlı aydın ve yöneticisindeki Batı algısını verme çabasıdır. Ancak bu algı, bütün II. Meşrutiyet Dönemi boyunca değil, sadece 1908–1913 yılları arasında aranacaktır. Özellikle ifade edilen zaman aralığındaki meşrutiyetin ilanı, Trablusgarp’ın işgali, Balkan Savaşları gibi siyasi gelişmelerin, Avrupa algısını ne derece yönlendirdiğinin ortaya konulması, çalışmanın amacını daha iyi oraya çıkaracaktır. Bu noktada ifade edilen tarihi süreç içerisindeki yaşananların Osmanlı aydını ve siyasetçinin zihninde oluşturduğu biçim, algı Türk tarihinin ve günümüzde dahi kimi Türklerin tavırlarının izahına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla Türklerdeki mevcut Avrupa algısı, bir tarihi süreçte ortaya çıkmıştı ve oldukça tarihe ait özellikler taşımaktadır. Diğer taraftan bu çalışma amacına ulaşma noktasında, Osmanlı aydını ve Avrupa/Batı kavramlarının açıklanmasını önemli bulmaktadır. Zira araştırma konusunun anlaşılması bu kavramların izah edilmesi ile mümkündür ve doğru orantılıdır. Bu noktada bu çalışmada Avrupa kavramıyla kastedilen, Batı düşüncesi ve Avrupa’nın büyük devletlerinin ve siyasetçilerinin Osmanlı Devleti’ne karşı takındıkları tavır ve politikalarıdır. Nitekim bu araştırma bu bağlamda, günümüze kadar Avrupa ile yaşanan ilişkiler sürecinde Osmanlı/Türk aydınındaki Avrupa/Batı’ya bağlılık ve aldatılmışlık arasında ikilem taşıyan hisseleri ve düşünceleri, belli bir dönem içindeki gelişmeler üzerinden ve tarih perspektifinden açıklanması ihtiyacını dikkate almıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Aydınını, Avrupa Algısı, Balkan Savaşı.

Introduction

This study aims to reveal the Europe/Western perceptions from the aspect of developments that occurred in the Ottoman State following the declaration of the Second Constitution between the years 1908-1913. An attempt was made to unveil this objective mainly using the press, memoirs and also published works from the Second Constitutional

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fatih sancaktar@yahoo.com

Era. In this respect, using only Turkish sources is an effort to reveal the perception of Europe among the Ottoman elite and administration.

There are three points that must be emphasized before discussing the findings of this study. Firstly, what is implied by Ottoman intelligentsia? Basically, this sector is intellectuals that gradually began to appear among the Ottoman society from the beginning of the 19th century. This intelligentsia not only established a connection with Europe and its ideas simply by learning foreign languages and reading books by Western intellectuals, at the same time they also appeared in circles of literature and media, and also in political positions and movements. In view of this, at the same time it is possible to see these intellectuals in literary and political circles, and also in Ottoman bureaucracy. In this context, there is a classification in the form of literatures-politicians-intellectuals or in the form of those occupied with literature and politics. Therefore, an attempt will be made to unveil the perception in terms of a section of the Ottoman intellectuals that considered the West/Europe and the political system it employed as an ideal.

Secondly, in this study the terms Europe and West represent a field of meaning that has become integrated. Here, what is meant by the term West in the text of this study is the European thought and Europe that is considered as the center that represents this thought in the field of politics. In these terms, the perception of Europe among Ottoman intellectuals and politicians will be examined on the basis of the policies employed against the Ottoman State by European states and politicians. In Ottoman political language, these policies are called the politics of *Düvel-i Muazzama* (Great Powers). The processes in international politics analyzed between the dates mentioned are important in terms of the influence these generated regarding Europe in the minds of the Ottomans. Indeed, the disappointment, and dilemma of being deceived and deserted that followed the appreciation and admiration for the west frequently seen in the last centuries of Ottoman/Turkish history offers significant examples in terms of the time span of this study. As a result, this perception that turned from positive to negative will significantly determine the political developments during the period that we will be studying and reveal the approaches that were irreversible for the Ottoman/Turks. Thirdly are the years we will be studying. The term of this study are the years between the declaration of the Second Constitutional Revolution (23 July 1908) and the Balkan Wars (1912-1913).

On the other hand, the Second Constitutional Era and completion of this process, that is a part of general Turkish history, and revealing its importance will contribute to understanding the context of this study. The Committee of Union and Progress (ITC) fought against the autocracy of Sultan Abdulhamid II (1878-1908) and for the declaration of the constitution and the opening of parliament both in Turkey and abroad.¹ In general terms, the Committee of Union and Progress only reached their goal when the Constitutional Regime (*Meşrutiyet Rejimi*) was declared for the second time in Ottoman history on 23 July 1908 as a result of the campaign by the Ottoman Freedom Society, a Selanik based Young-Turk group. On July 24 1908, Sultan Abdulhamid II reenacted the constitution and removed the obstacles preventing parliament from assembling. The Young Turks, who also called themselves Young Turks, were associated and labeled with the words Constitutional Regime, freedom, equality and brotherhood.² Although there were differing opinions, the Second Constitutional Era came to an end when Mehmet Vahdettin dissolved parliament on 21 December 1918. In a

¹ For detailed information see. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri(1895-1908)*, İstanbul, 1992; Ahmet B. Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1948.

² Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 2012; *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, Prepared by. Halil Erdoğan Cengiz, İstanbul, 2015.

sense, this period can also be called the years of the Committee of Union and Progress.³ While those who fought for the constitution in a period when the national states or national liberation movements existed, protected the borders of the multinational and multi-religious Ottoman State that existed at the beginning of the 19th century, they also set out with the aim of preserving the pluralistic structure while enabling the survival of the state and transforming this into a thriving developed country.⁴ Keeping in mind the structure and objectives of the Ottoman State that harbored these diversities, we can clearly see the importance of the Constitutional Revolution and Period for the Ottoman society.

The declaration of the Constitution for the Ottomans was not simply a new political system or new life, it was also considered to be the beginning of a new era that would protect their land and prosperity. The most important thing required for this was long-term conciliation with domestic calm, an era of “peace.” Revolutionists aimed to establish this framework. One of the other expectations of the revolutionists was to reach a status equal to that of the great powers on an international level.⁵ They believed this was their right. The political system they declared was nothing other than the path all over civilized states adopted and this promised equality for their societies, with no discrimination. While the new system created, structured a new life on one hand, on the other this also protected from both domestic and international political and social pressure.

At this point, the question that actually concerns this study is how the international political platform prepared the ground for the objectives of the Constitutional Revolution. The revolutionists that were attempting to prosper on one hand, while trying to protect their existing borders on the other focused on the constitution that they considered a western political system, as a solution to their problems, whereas this solution itself was indoctrinated by the West.

The revolutionists were hopeful that their objectives would materialize. Their demonstrations of joy that embraced every layer of the society at the beginning can be classified as a reflection of this hope.⁶ There were also other signs of this hope among revolutionists for the constitution. The most important of these was the approach, appreciation of certain Ottoman intellectuals and politicians towards the West.

Ottoman Intellectuals, Politicians and Europe at the Beginning of the Second Constitutional Era

During the Second Constitutional Era, certain Ottoman intellectuals and politicians considered western thought and the European society within a perception of progressive history that was constantly advancing, a capstone. Europe was the heroic nation of constructive, astonishing developments. For example, the root of Western thought was based on the Ancient Greeks and philosophers, the first implementers of the constitutional system.⁷ The English were the brave, dignified leaders that paved the way for the constitutional

³ For more extensive evaluations of ITC (Committee of Union and Progress) and the Second Constitution see. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi*, I, İstanbul, 1998; see. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler-İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, III, İstanbul, 1998.

⁴ For a more extensive assessment of the Second Constitution see. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul, 2001.

⁵ Hüseyin Cahit, “Beynelmilel Hakem Usulü”, *Tanin*, 29 January 1909, no.178, p.1; Hüseyin Cahit, “Temin-i Sükun”, *Tanin*, 20 March 1909, no.228, p.1.

⁶ Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul, 1958, p.28-30; Kazım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul, 1957, pp.33-34; Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1984, p.29; Ahmet Hilmi Kalaç, *Kendi Kitabım*, İstanbul, 1960, p.47.

⁷ Hüseyin Cahit, “Yunanlılar ve Osmanlılar”, *Tanin*, 2 October 1908, no.63, p.1. “Türkler ve Fransızlar”, 11 September 1908, no.42, p.1

system, and together with the French were the “cradle” of the late European civilization⁸ and the “guide” of civilization and humanity. In this respect, the telegraphs containing messages of congratulation and achievement on the occasion of the opening of the first Ottoman Chamber of Deputies (Meclis-i Mebusan), active during the years 1908-1912 of the Second Constitution, from the “earliest” Parliament of England were applauded for a long period. This applause manifested in a different form than the Ottoman politicians gave to the English. Again, the request for the response to the telegraphs from England, that had continued its support for the Ottoman State for a long time, to be written with care and “courtesy” and to bear the signatures of all the Ottoman representatives of parliament, was an indication of the importance they gave to the English.⁹ As for the Germans that were producing hardworking pioneers of philosophy and philosophic thought, they were praised as the long-standing friends of the Ottomans.¹⁰

However, as in previous years, during the Second Constitutional Era the French held a special place among the Ottoman intellectuals and politicians. The French was a nation that took center stage among all the Europeans. In fact, the French were believed to have similarities with the Ottoman society in many aspects. Firstly, France was a cultural community that won recognition and was adopted by the Ottoman society. In fact, France was a cradle where the European civilization “reaped”; the “nation” of science, and a country where scientists were a guide for the whole of humanity. The French and philosophers were considered as a kind of teacher of Ottomans, and their fondness for the French was more apparent compared with other nations.¹¹ This opinion and perception is revealed in the parliamentarians questioning whether the French had sent a congratulatory telegraph on the opening of the first Ottoman parliament, and what kind of expectations this generated in Ottoman politics.¹² In this respect, the telegraph sent by France congratulating the opening of the Ottoman parliament was widely applauded by parliamentarians. A consensus was reached that the response letter to the telegraph should bear the signature of all the parliamentarians.¹³ In the response letter sent to the French Parliament, the French were described as a nation that spread progress, freedom and equality around the world.¹⁴

Russians also earned a place in the Ottoman perception. In this respect we should not forget that many of the important figures that influenced Turkish nationalism lived in the Russian geography and its territories.¹⁵ Again, the influence of the Balkan and Russian Narodnic movements was felt strongly in the concept of populism that was to emerge in the

⁸ Hüseyin Cahit, “Türkler ve Fransızlar”, *Tanin*, 11 September 1908, no.42, p.1; Hüseyin Cahit, “Kral Edward”, *Tanin*, 8 May 1910, no.604, p.1; *Proceedings of the Chamber of Deputies/Meclis-i Mebusan (MMZC)*, Period (P)1, Meeting Year (MY)1, II. Session 3 (22 December 1908), p.16; *MMZC*, P.3, MY.2, II. Session 42 (9 March 1916), p.415.

⁹ *MMZC*, P.1, MY.1, II. Session 3 (22 December 1908), p.23; *MMZC*, P.1, MY.1, II. Session 6 (28 December 1908), p.68.

¹⁰ Hüseyin Cahit, “Siyaset”, *Tanin*, 2 August 1908, no.2, p.1; Hüseyin Cahit, “Türkler ve Fransızlar”, *Tanin*, 11 September 1908, no.42, p.1.

¹¹ Hüseyin Cahit, “Türkler ve Fransızlar”, *Tanin*, 11 September 1908, no.42, p.1; Hüseyin Cahit, “Avrupa Nazarında Osmanlılar”, *Tanin*, 11 June 1909, no.278, p.1; Hüseyin Cahit, “Mütefekkirin”, *Tanin*, 27 February 1910, no.534, p.1. According to Rahmi Apake, the “fashion” in that period was the French culture. Rahmi Apake, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara, 1957, pp.15-16.

¹² *MMZC*, P.1, MY.1, II. Session 3 (22 December 1908), p.19.

¹³ *MMZC*, P.1, MY.1, II. Session 4 (23 December 1908), p.39; *MMZC*, P.1, MY.1, II. Session 6 (28 December 1908), p.69.

¹⁴ *MMZC*, P.1, MY.1, II. Session 8 (31 December 1908), p. 101.

¹⁵ Yusuf Akçura, İsmail Gaspiralı, Hüseyinzade Ali, Ahmet Ağaoğlu are figures that first come to mind.

Second Constitutional Era and was later to influence the Turkish state.¹⁶ In addition to French literature, the Russians also gained appreciation with their own literal works during this period.¹⁷

As I attempted to explain above, the praise and positive depictions of the Ottoman intellectuals and politicians is somewhat difficult to describe in terms of the policies of European states. However, a positive picture can be marked in the beginning of the Second Constitutional Era. Indeed, the declaration of the Constitution generated an atmosphere of cheer among Turkish intellectuals and politicians; in domestic politics and also foreign politics. There was now belief that they could gain the friendship of European states. Superficial developments supporting this also occurred. In the early days of the constitutions declaration, substantial “sympathy” was generated in Europe towards the Ottoman state, and the English, French and Russians welcomed the declaration with great joy.¹⁸ As I attempted to explain previously, the opening of the first Ottoman parliament was congratulated by European states and civil organizations with a positive perspective. Again, European socialists also applauded the Young Turks coming into power.¹⁹

Nevertheless, although the Ottoman Constitution was welcomed by European states, a negative approach towards the Turks was continuing in Europe. European states did not want a powerful Ottoman State.²⁰ Ottoman intellectuals later confessed there was something they did not understand in the early days of the constitution. As long as this did not endanger their own interests or alliances, leaders of the bipolar Europe; the English and Germans²¹ did not

¹⁶ Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, İstanbul, 2033, pp.28-34; Erdem Sönmez, “Narodnik Hareketin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Toplumsal Tarih*, p.164, pp.64-69.

¹⁷ Although the first translation from Russian literature was done by by Mizancı Murat Efendi in 1884, we see that since 1890 translations were also done by Madam Gülnar Olga Dölebedef from Pushkin and Tolstoy. Madam Gülnar not only provided information regarding the author in her works in Russian literature and translations, but also wrote a book titled Russian Literature. During the Second Constitutional Era, many works by Russian literaturists including Maksim Gorki, Liyopol Kamp, Tolstoy were also translated. For more information see İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz (Garptan Tercümeleler)*, II, İstanbul, 1941, pp.267-283, 519-524; Türkan Olcay, “Cumhuriyet Dönemi Öncesi Rus Edebiyatından Türkçeye Yapılan Çeviriler Üzerine”, *Litera: Batı Edebiyatları Dergisi*, p.18, İstanbul, 2005, pp.41-54. Congratulation telegraphs sent by Russian, Italian and German officials and civil organizations following the opening of the first Ottoman Parliament were welcomed with as much praise and applause as those received from England and France. *MMZC*, P.1, MY.1, II. Session 3 (22 December 1908), p.19; *MMZC*, P.1, MY.1, II. Session 3 (22 December 1908), p.19; *MMZC*, P.1, MY.1, II. Session 6 (28 December 1908), p.69.

¹⁸ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, I, İstanbul, 1966, p.86; A. H. Mithat, *Hatıralarım (1872-1946)*, İstanbul, 1946, pp.206-207; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat Ve Terakki*, İstanbul, p.251; Halil Ersin Avcı, *Türkiye 1908 İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'in 1908 Yılı Türkiye Raporu(Translation and Assessment)*, Çanakkale, 2003, p.133; *Prens Sabahattin, Hayatı ve İlmi Müdafaları*, Prepared by. N. Nurettin Ege, İstanbul, 1977, pp.147-148. Yusuf Hikmet Bayur, suggests that behind this positive approach of the Russians was that they believed that if the countries adopted a system other than the autocracy based on the monarchism in the East, this would lead to their destruction. Due to this, the Russians welcomed the declaration of the constitution. Hikmet Bayur, “İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Belleten*, XXIII, p.90, Ankara, 1959, p.267. During the 1908 Revolution, the deep fondness for the English and political tendency was apparent in the spirits of the Ottoman intellectuals. Malet, the British envoy who visited İstanbul after the declaration of the constitution, was welcomed and applauded by large crowds at the Sirkeci station. This crowd unhitched the horses pulling the envoy's carriage and pulled the carriage with their own hands.” Ahmet İhsan Toksöz, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul, 1930, p.106.

¹⁹ Engin Deniz, *Alexander Israel Helphand (Parvus Efendi) 1867-1924 Hayatı ve Fikirleri*, İstanbul University, 2011, Unpublished Master's Thesis, p.48.

²⁰ H.Z. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1965, pp.386-387; Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul, 1958, p.93.

²¹ It cannot be said that Ottoman politicians agreed on foreign politics. The opposition of intellectuals and politicians that began to appear in the world since the end of the 19th century was also valid in Ottoman territories. Certain intellectuals and politicians displayed a tendency of siding either with England, France and

object to the territories being severed from the Ottoman State. During the Second Constitutional Era, the main aspect that was to change the positive to a negative approach among Ottoman intellectuals and politicians was the stance of the European state's foreign policies.

In this case, the European great powers making no objection and even supporting the Principality of Bulgaria declaring independence shortly after the declaration of the constitution on 5 October 1908, and the Austria-Hungary Empire announcing the annexation of Bosnia and Herzegovina on 7 October 1908 is an example of one of the most important damaging political developments in foreign politics.²² The atmosphere of prosperity these political developments were believed to generate turning into disappointment²³ led to the Ottoman intellectuals and politicians reviewing European politics. The Italian invasion attempts on Tripoli from 1 September 1911 were a direct declaration of war, an attack of one the great European powers on Ottoman territories.²⁴

However, the development that shocked the Ottoman intellectuals and politicians the most during the Second Constitutional Era was the Balkan War that began on 8 October 1912 and its repercussions. The Balkan States demanded reforms in Rumeli, a territory under the Ottoman State rule. This demand was also repeated by the European great powers. Although the Ottoman administration considered this demand as intervening in internal affairs, it declared that the reforms would be employed.²⁵ Nevertheless, this move by the Ottoman State failed to prevent the tension that had continued for a long time in the Balkans. Amidst this atmosphere, the great powers, especially France wanted to prevent this process that could lead to new conflicts of interest and a general war in Europe. In fact, at the beginning of the war the French President and Foreign Affairs Minister Raymond Poincare adopted the policy of protecting the existing "status quo" and its discourse. This discourse generated enthusiasm among Ottoman intellectuals and increased their expectations. Europeans, especially the French were expected to persist in protecting the status quo. Indeed, in the beginning, the great powers believed the Ottoman State would emerge from the war with victory. In view of this, even if Ottomans won the war, they would pressure the Ottoman State into maintaining the existing status quo.²⁶

However, the aim of these great powers was neither the reforms nor maintaining the status quo, but rather protecting their own interests. There was conflict of interest in the Balkans among European states that were divided into two blocks, namely England, France and Russia, and Germany, Austria-Hungary and Italy. In view of this, Raymond Poincare's

Russia, and their oppositions Germany, Austria-Hungary. This political division was to become even more intense with World War I.

²² A. Hilmi Kalaç, *Kendi Kitabım*, İstanbul, 1960, p.23; Branislav Djurdjev, "Bosna Hersek", *DİA*, VI, p.301; Nazif Kuyucuklu, "Bulgaristan", *DİA*, VI, p.399.

²³ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz...*, p.259. Prens Sabahattin, *ibid.*, p.265; According to both Kuran and Prince Sabahattin, disapproving of the methods adopted by the Committee of Union and Progress in the process following the constitution, the European states that welcomed the constitution, particularly the Russians reverted back to the methods they previously adopted towards the Ottoman State. At this point, it should not be forgotten that the Russians made a secret treaty of amity with Italy on 24 October 1909 and with the Bulgarians in December 1909 regarding the Straits and Tripoli. Also, for Russia's policies on the Second Constitutional Era see. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1993, pp.408-410.

²⁴ Ahmet Kavas, "Trablusgarp", *DİA*, XXXXI, p.290.

²⁵ "Hâl ve Mevki", *Tasvir-i Efkâr*, 13 October 1912, no.557, p.1; "Meclis-i Vükela (Council of Ministers)", *Tasvir-i Efkâr*, 13 October 1912, no.557, p.1

²⁶ Yunus Nadi, "Avrupa Efkâr-ı Umumiyesi", *Tasvir-i Efkâr*, 21 October 1912, no.564, p.1; "Ne Hazin Misal-i İbret", *Tasvir-i Efkâr*, 26 October 1912, no.600, p.1; "Puvankara'nın Beyanatı", *Tazminat*, 23 December 1912, no.404, p.1. In the French Senate, Raymond Poincare announced they wanted the Ottoman State to "preserve the territorial integrity." "Puvankara'nın Ayanda Beyanatı", *Tazminat*, 23 December 1912, no.404, p.2.

policy of maintaining the status quo should be considered as Austria-Hungary's prevention against Russia acquiring land in the Balkans.²⁷ At this point, Ottoman intellectuals and politicians were aware that maintaining the status quo was not only due to concern that the Ottoman State would win the war in the framework of the Russian policies, but also that conflict could emerge between the Blocks and Austria.²⁸ As a result, when the war began to turn against the Ottoman State, the French resorted to a policy change. This policy could change the status quo in the scope of the Balkan state's interests. Yet the great powers were expanding their countries by taking advantage of this change.²⁹

The most distinct declaration of this change of policy in the Balkans came from the French President who adopted the stance of maintaining the status quo from the very beginning. Bulgaria's first victory in the Balkan Wars was the reason for this change in attitude. Raymond Poincare accused the Turks of being "savage" and called the war in the Balkans the campaign of the "Cross and Crescent." Therefore, at the beginning of the 20th century, European civilization had reached the point³⁰ where the Balkan Wars were turned into a religious war and a campaign of siding with coreligionists. At this stage a majority of the Europeans were virtually acting or thinking like "20th century people of the cross."³¹ Since the very beginning, the Balkan states positioned the war as a battle of the "Cross and Crescent."³² This approach totally erased the Turks "belief and sympathy" towards the French.³³

During this process, Ottoman intellectuals and politicians relied on the Triple Alliance, particularly Austria-Hungary to preserve the status quo. Indeed, there was conflict of interest between European states in the Eastern Question, that is, dividing the Ottoman "heritage." There was a struggle for influence between Austria-Hungary and Russia in the Balkans. At this stage, the Russians were supporting Bulgaria, Serbia and Montenegro. Austria-Hungary was in a conflict of interest in this struggle for influence and land especially with Serbia.

²⁷ "Puvankara'nın Beyanati", *Tazminat*, 23 December 1912, n.404, p.1.

²⁸ Yunus Nadi, "Avrupa Efkâr-ı Umumiyesi", *Tasvir-i Efkâr*, 21 October 1912, n.564, p.1;

²⁹ Ali Kemal, "İhtilaftan İhtilafa", *İkdam*, 13 November 1912, n.5651, p.1. England and Russia gave a quick, positive response to this proposal by France. Although Germany, Italy and especially Austria-Hungary did not object, these countries were not quick in responding.

³⁰ These criticisms towards the 20th century European civilization were not only cited regarding the policies adopted during war, but also in terms of the persecution of the Muslims in regions lost by the Ottoman Army. Europeans remained silent to the persecution against Muslims. Ebüzziya Tevfik, "Yirminci Asırda İhtirasat-ı Vahşiyane", *Tasvir-i Efkâr*, 9 Aralık 1912, n.613, p.1.

³¹ Ali Kemal, "İhtilaftan İhtilafa", *İkdam*, 13 November 1912, n.5651, p.1; "Ne Hazin Misal-i İbret", *Tasvir-i Efkâr*, 26 November 1912, n.600, p.1; Ebüzziya Tevfik, "Von Bethmann Hollweg'in Reichstag'daki Nutku", *Tasvir-i Efkâr*, 6 December 1912, n.610, p.1; "Grafik Gazetesinin Marifetleri", *Tasvir-i Efkâr*, 2 January 1913, n.635, p.1. Although Bulgarian King Ferdinand declared the war as a war of race and religion, Ottoman Deputy Commander Rasim Pasha commanded the Ottoman military that it was incumbent upon them to respect all religious beliefs and protect the civilians. Wilhelm Feldmann, *İstanbul'da Savaş Günleri*, Trans. Necmettin Alkan, Istanbul, 2004, p.42. The crusaders are meant from the perhaps "people of the cross".

³² The Bulgarian public declared the war launched by the Balkan states against the Ottoman State as a "crusade." Yunus Nadi, "Avrupa Efkâr-ı Umumiyesi", *Tasvir-i Efkâr*, 21 October 1912, n.564, p.1; "Ne Hazin Misal-i İbret", *Tasvir-i Efkâr*, 26 November 1912, n.600, p.1; Ebüzziya Tevfik, "Avrupa Harbi, Şark Meselesi, Avusturya-Rusya İhtilafatı Münasebetiyle", *Tasvir-i Efkâr*, 30 November 1912, 604, p.1. At the beginning of the Balkan War, Lütfi Fikri, an Ottoman intellectual and politician disapproved of the relations between the Ottomans and Europeans in the 20th century being evaluated as a Cross and Crescent campaign. According to him, the era where an attitude of such was something of the past. Ottoman-European relations could not be maintained on the basis of religion. Lütfi Fikri, "Tevsi-i Hududa Niçin Hakkımız Olmasın?", *Tazminat*, 17 October 1912, n.383, p.1.

³³ İlhami Masar, *Bir Ömür Boyunca*, Istanbul, 1974, p.46.

Nevertheless, Austria-Hungary remained neutral from the beginning of the war; it showed no resistance to the Balkan states and even gave partial support.³⁴

This negative approach against the Ottomans was generated not only among European states, but also the public. In fact, the European public considered the Balkan Wars more as a struggle between the Cross and Crescent. Actually, this approach was not anything new for the Ottomans. Since the beginning of the nineteenth century the Ottomans became acquainted with this approach with “unpleasant experiences.” At this point, the 1877-1878 Russo-Turkish War (War of 93) was launched with the excuse of “saving the Christians” under the Ottoman rule.³⁵ A similar approach was demonstrated by the Europeans in the 1897 Greco-Turkish War. Moreover, among *the Balkan Committee* that was one of the major sources of the disorder in the Balkans, there were some of England’s most known figures.³⁶ In fact, during the four year period after the declaration of the Second Constitution the Europeans took “drastic steps” against the Ottomans.³⁷ Peace talks began in London when the Ottoman Army was unsuccessful and was defeated in the Balkan War. During these negotiations, the great powers pressuring the Ottoman State’s envoys to sign an agreement supporting the Balkan states and including a significant loss of land, was clear proof of the European’s change of policy at the beginning of the war.³⁸

Europe’s struggle against the Ottomans was based on the Cross and Crescent hostility in the name of the “Eastern Question.”³⁹ In fact, not only politicians but also the public was using a “ruthless, remorseless” language, even to the extent of humiliating the Ottomans. In view of this, war was not only on the battlefield for the Ottomans, but also meant winning the European public.⁴⁰ In this respect, the Balkan War was an “exceptional” means of understanding the “spirit” of the Europeans and their thoughts and feelings towards the Ottomans.⁴¹

³⁴ Ali Kemal, “İhtilafatın İhtilafa”, *İkdam*, 13 Kasım 1912, n.5651, p.1; Ebüzziya Tevfik, “Avrupa Harbi, Şark Meselesi, Avusturya-Rusya İhtilafatı Münasebetiyle”, *Tasvir-i Efkâr*, 30 November 1912, 604, p.1. Germany announced against Austria-Hungary of which it was in alliance, that it would not accept expansion and an exchange of territories in the Balkans. Principally, rather than protecting the Ottoman State, eliminating the concerns of Austria-Hungary and increasing its influence in Ottoman politics was behind this stance of Germany. Ebüzziya Tevfik, “Von Bethmann Hollweg’in Riechstag’daki Nutku”, *Tasvir-i Efkâr*, 6 December 1912, n.610, p.1.

³⁵ British leaders including William E. Gladstone, L. Salisbury instigated their own public against the Ottomans in the 1877-1878 Russo-Turkish War and the 1897 Greco-Turkish War. Yunus Nadi, “Avrupa Efkâr-ı Umumiyesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 21 October 1912, n.564, p.1; “Ne Hazin Misal-i İbret”, *Tasvir-i Efkâr*, 26 November 1912, n.600, p.1.

³⁶ “Ne Hazin Misal-i İbret”, *Tasvir-i Efkâr*, 26 November 1912, n.600, p.1.

³⁷ According to Ebüzziya Tevfik Bey, the disturbances in Yemen and Syria, and the events in Tripoli and the Balkans in the Second Constitutional Era were a continuation of the Eastern Issue. Ebüzziya Tevfik, “Avrupa Harbi, Şark Meselesi, Avusturya-Rusya İhtilafatı Münasebetiyle”, *Tasvir-i Efkâr*, 30 November 1912, 604, p.1

³⁸ Yunus Nadi, “Üç Düşman”, *Tasvir-i Efkâr*, 8 January 1913, n.641, p.1. Yunus Nadi explains that in the Second Constitutional Era, the policies of the Eastern Question that the Europeans adopted since the beginning of the 19th century was a pursuit to “remove the Turks from Rumelia.” Yunus Nadi, “Tarih Muvacehesinde”, *Tasvir-i Efkâr*, 29 December 1912, n.631, p.1.

³⁹ For Europeans, the Eastern Question was a battle of “Islam and Christianity.” The Eastern Question was a contention that the Ottomans would be incapable of introducing a “diplomatically” civil administration. In addition, also refer to the statements of Russian novelist Dostoevsky for one of the best descriptions of the Russian approach to the Eastern Question. Ebüzziya Tevfik, “Avrupa Harbi, Şark Meselesi, Avusturya-Rusya İhtilafatı Münasebetiyle”, *Tasvir-i Efkâr*, 30 November 1912, 604, p.1.

⁴⁰ Yunus Nadi, “Avrupa Efkâr-ı Umumiyesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 21 October 1912, n.564, p.1; “Grafik Gazetesinin Marifetleri”, *Tasvir-i Efkâr*, 2 January 1913, n.635, p.1; Lütfi Fikri, “Pazarlık”, *Tazminat*, 9 January 1913, n.412, p.1.

⁴¹ “Ne Hazin Misal-i İbret”, *Tasvir-i Efkâr*, 26 November 1912, n.600, p.1.

On the other hand, despite many problems that emerged in foreign politics since the early days of the Second Constitutional Era, there was the need for long-term peace and external economic support for Ottoman intellectuals and politicians to establish a new political system. In 1914, for this reason Ottoman politicians established committees of friendship with the French⁴² and the Russians.⁴³ The Ottomans attempted to form an alliance with France, Russia and the British.⁴⁴ But these attempts by the Ottoman State that were to conclude with the diminishing of German influence felt mainly among the intellectuals and politicians, were in vain. Moreover, it appeared that the Germans would not back down from securing political gains by leading the Armenian issue, and introduced policies that displayed no reservations in provoking Kurdish tribes in the east of the Ottoman State.⁴⁵

Conclusion

The political stance by the Europeans the Ottoman State experienced in foreign policies during the process since the beginning of the Second Constitutional Era needs to be studied in greater detail. This political stance that was classified as a great disappointment in terms of those who declared the Second Constitution was seriously questioned. Indeed, for Ottoman intellectuals and politicians, changing to the constitutional system would mean a decline in issues with Europe and even securing the support of great powers. In view of this, the foreign policy processes encountered since the beginning of the Second Constitution led to the disappointment, concern and the feeling of being abandoned among the Ottoman intellectuals and politicians, and was even considered as betrayal. As for the Ottomans, being governed under the constitutional system meant the transition to the family of European states.

The two hostile political blocks, namely Europe's Entente and Central Powers and the conflict of interest between these two blocks was behind this policy of the great powers. This conflict was clearly manifested in the Balkans where the Ottoman State owned a significant proportion of the lands. Russia, a member of the Entente Powers attempted to influence the Slav communities in the Balkans. In this way, the Russians aimed to prevent Austria-Hungary and Italy from among the Central Powers, from establishing a zone of authority and seizing land in the Balkans. In addition, with these policies Russia aimed to impose their goals on the Ottoman State. Austria-Hungary and Italy followed the policy of preventing the Russian zone of authority, confederacy between the Slavic States and land reclamation. In fact, if this went in their favor the European political balance, that is, the status quo intended to incorporate land into their own countries.

On the other hand, the declaration of the Second Constitution caused concern for Russia, Austria-Hungary, Italy and the Balkan States that had other plans for the Ottoman State's territories in Rumelia. One reason for this concern was that when the Ottoman State changed to a constitutional system, a council that represented their own geography and people, including the Balkans, the *Meclis-i Mebusan* (Chamber of Deputies) would assemble in the capital Istanbul. At this point, for Ottoman intellectuals and politicians the constitution

⁴² Salih Tunç, "I. Dünya Savaşına yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa'nın Paris Seyahati", *Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (Journal of Ottoman Research and Implementation Center)*, p.25/2009, pp.183-201.

⁴³ Halil Ersin Avcı, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Hükümeti'nin Rus Baskısını Azaltma Girişimleri: Türk-Rus Komitesi'nin Kurulması ve Talat Bey'in Livadya gezisi", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (Journal of South-East European Studies)*, p.18, pp.20-36; Zeki Arıkan, *Tarihimiz ve Cumhuriyet Muhittin Birgen (1885-1951)*, Istanbul 1997, pp. 9-10.

⁴⁴ Salih Tunç, *op.cit.*, p.186.

⁴⁵ For more detailed information see. Fatih Ünal, *Kürt Meselesinin Ortaya Çıkışı (II. Meşrutiyet Dönemi)*, Istanbul University, 1995, Unpublished Master's Thesis.

was an initiative to expand in the political, social and economical terms. For this reason, the Bulgarian declaration of independence amidst this concern, Austria-Hungary annexed Bosnia-Herzegovina before the parliament elections. The great powers voiced no serious objection to these imposed developments.

Additionally, the declaration and implementation of the constitution in the Ottoman State constituting an example for Muslims was also a cause of concern for the great powers. Indeed, there were significantly large numbers of Muslim societies in the territories and colonies of these great powers. For example, this was also a matter of concern for the Russian State that had a significant number of Muslims in its territories. The Ottoman State strengthening with the constitutional system was one of the fears of the Russian State. Similar opinions were conveyed to Moscow by the Russian ambassador in Istanbul.⁴⁶ Taking into consideration the stances in foreign policies I attempted to explain above, it will appear that the welcoming of the constitution by the great powers at the beginning did not actually reflect the truth.

On the other hand, although developments in foreign policies exalted European civilization and thoughts among Ottoman-Turkish intellectuals and politicians, this generated a major paradox, a contradiction. In other words, political developments did not prove to be anything like the friendship established in European opinion. What actually left the Ottoman intellectuals and politicians in dilemma was on one hand Europe being the cradle of civilization, development and humanity, while on the other being ruthless, a source of inequality towards the Ottomans. In such that the principles, the morality Western civilization brought to the people of the twentieth century were clearly being violated by Europeans against the Ottomans. The Balkan Wars being portrayed as a religious war between the Cross and Crescent was totally unacceptable for the Ottoman intellectuals and politicians.

This situation was to generate frustration, disappointment and a confidence crisis towards the West, and in later periods was to shape the Turk's perception of the West. This perception can be summarized as follows: It was a fact that the Western civilization was fashioning the whole world. This civilization was also to influence, and even fashion the Turks. However, irrelevant of how great, how persuasive the Western civilization was, Europeans and European politicians were violating these honorable values. In other words, the legal system and lifestyle the Europeans considered suitable for their own people was not valid when its came to the Ottomans. This indicates that there was a dilemma among the Ottoman intellectuals and politicians regarding the perception of Europe. Europe, the source and example of civilization, progress and humanity, at the same time was the headquarters of injustice for the Ottomans and Muslims.

Bibliography

Official Publications

Proceedings of the Chamber of Deputies/ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)

Newspapers

İkdam

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Tazminat

Memories and Research Works

Amca, H. (1958). *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul.

⁴⁶*Kader Yılları S. Sazonov'un Anıları Rusya Eski Dışişleri Bakanı (Fateful Years: Reminiscences of S. Sazonov Former Russian Foreign Minister)(1910-1916)*, Translator Betil Önuçak-Sabahattin Özel, İstanbul, 2002.

- Apak, R. (1957). *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara.
- Arıkan, Z. (1997). *Tarihimiz ve Cumhuriyet Muhittin Birgen (1885-1951)*, İstanbul.
- Atay, F. R. (1984). *Çankaya*, İstanbul.
- Avcı, Halil E. (2003). *Türkiye 1908 İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'in 1908 Yılı Türkiye Raporu (Translation and Assessment)*, Çanakkale.
- Bayar, C. (1966). *Ben de Yazdım*, I, İstanbul.
- Deniz, E. (2011). *Alexander Israel Helphand (Parvus Efendi) 1867–1924 Hayatı ve Fikirleri*, İstanbul Üniversitesi, Unpublished Master's Thesis.
- Duru, K. N. (1957). *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul.
- Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, Haz. Halil Erdoğan Cengiz, İstanbul, 2015.
- Eraslan, C. (2003). *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, İstanbul.
- Feldmann, W. (2004). *İstanbul'da Savaş Günleri*, Translator Necmettin Alkan, İstanbul, 2004.
- Kader Yılları S. Sazonov'un Anıları Rusya Eski Dışişleri Bakanı (Fateful Years: Reminiscences of S. Sazanov Former Russian Foreign Minister) (1910-1916)*, Translator Betil Önuçak-Sabahattin Özel, İstanbul, 2002.
- Kalaç, A. H. (1960). *Kendi Kitabım*, İstanbul.
- Kansu, A. (2001). *1908 Devrimi*, İstanbul.
- Kuran, A. B. (1948). *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul.
- Kuran, A. B. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul.
- Kurat, A. N. (1993). *Rusya Tarihi*, Ankara, 1993.
- Mardin, Ş. (1992). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul.
- Masar, İ. (1974). *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul.
- Mithat, A. H. (1946). *Hatıralarım (1872-1946)*, İstanbul.
- Prens Sabahattin, Hayatı ve İlmi Müdafaaaları*, Prepared by. N. Nurettin Ege, İstanbul, 1977.
- Sevük, İ. H. (1941). *Avrupa Edebiyatı ve Biz (Garptan Tercüme)*, II, İstanbul.
- Toksöz, A. İ. (1930). *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi*, I, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler-İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, III, İstanbul.
- Uşaklıgil, H. Z. (1965). *Saray ve Ötesi*, İstanbul.
- Ünal, F. (1995). *Kürt Meselesinin Ortaya Çıkışı (II. Meşrutiyet Dönemi)*, Istanbul University, 1995, Unpublished Master's Thesis.

Articles

- Avcı, H. E., "I. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Hükümeti'nin Rus Baskısını Azaltma Girişimleri: Türk-Rus Komitesi'nin Kurulması ve Talat Bey'in Livadya gezisi", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, p.18, pp.20-36.
- Bayur, H., "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler", *Belleten*, XXIII, S.90, Ankara, 1959, pp.267-285.
- Djurdjev, B., "Bosna Hersek", *DİA*, VI, pp.297-305.
- Kavas, A., "Trablusgarp", *DİA*, XXXXI, pp.288-291.
- Kuyucuklu, N., "Bulgaristan", *DİA*, VI, pp.399-401.
- Olçay, T. (2005). "Cumhuriyet Dönemi Öncesi Rus Edebiyatından Türkçeye Yapılan Çeviriler Üzerine", *Litera: Batı Edebiyatları Dergisi*, S.18, İstanbul, pp.41-54.
- Sönmez, Erdem, "Narodnik Hareketin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Toplumsal Tarih*, p.164, pp.64-69.
- Tunç, S. (2009). "I. Dünya Savaşına yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa'nın Paris Seyahati", *Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, p.25, pp.183-201.

Besim Atalay'ın "Maraş Tarihi ve Coğrafyası" Eserine Yönelik Tahlil ve Tenkit Yazıları

Analysis and Criticism Articles for Besim Atalay's "History and Geography of Maras"

Erhan ALPASLAN*
Mesude EMİROĞLU**

Öz

Besim Atalay, Osmanlı'nın son döneminde yetişen ve dil, tarih, ilahiyat alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Cumhuriyet döneminin önemli aydınlarından birisidir. Aydın kimliğinin yanında önemli bir eğitimci ve devlet adamıdır. Eğitimci kimliği ile Anadolu'nun farklı yerlerinde öğretmen ve idareci olarak görev yapmış, Maraş, Niğde ve İçel (Silifke)'de Maarif Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Millî Mücadele'nin en önemli destekçilerinden birisi olan Atalay görev yaptığı Silifke ve Sivas'ta halkı örgütlemiş ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu makalede Atalay'ın hayatı, mücadelesi, memuriyeti, çalışmaları ve eserleri üzerinde durulmuştur. Atalay'ın ilk eseri olma özelliğini taşıyan Maraş Tarihi ve Coğrafyası'nın kültür tarihimiz açısından diğer eserlerine göre ayrı bir yeri vardır. Çünkü bu eser Atalay'ın ilk eseri olmasının yanında Maraş'ı multi-disipliner bir anlayışla ele alan ve bölgenin tarihi, coğrafyası, sosyo-kültürel özellikleri hakkında bilgi veren aynı zamanda Maraş ve Anadolu tarihini aydınlatan ilk eserlerden birisi olması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Eser yayımlandıktan hemen sonra büyük ilgi görmüş ve farklı tarihlerde farklı baskıları yapılmıştır. Besim Atalay bu eseriyle büyük takdir toplasa da gerek yazara gerekse esere yönelik bazı eleştiriler yapılmış, eleştiri yazıları kaleme alınmıştır. Bu yazıları kaleme alan aydınların başında Mehmed Halid Bayrı ve Hüseyin Namık Orkun gelmektedir. Makalemizde her iki isim tarafından yapılan eleştirilere yer verilmekte ve bu eleştirilere yönelik değerlendirmeler yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Besim Atalay, Maraş, Tarih, Coğrafya.

Abstract

Besim Atalay, who grew up in the last period of the Ottoman Empire, is one of the important intellectuals of the Republican era, which is known for his studies in language, history and theology. Besides his intellectual identity, he is an important educator and statesman. He worked as a teacher and manager in different parts of Anatolia as an educator, and served as the Director of Education in Maraş, Niğde and İçel (Silifke). Atalay, one of the most important supporters of the National Struggle, led the establishment of the Defense Societies by organizing the people in Silifke and Sivas. This article focuses on Atalay's life, struggles, civil services, studies and works. The Maras History and Geography book, which is the first work of Atalay, has a special place in terms of our cultural history compared to other works. In addition to being the first work of Atalay, this work examined the city of Maras as multi-disciplinary. It is important to be one of the first works that illuminate the history of Maras and Anatolia by giving information about the history, geography, and socio-cultural characteristics of the region. The book attracted great attention immediately after its publication, and different editions were made on different dates. Although Besim Atalay was highly appreciated with this work, at the same time, some criticisms were written on both the author and the work. Mehmed Halid Bayri and Huseyin Namik Orkun were the leading intellectuals who wrote these writings. Our article includes criticisms made by them and evaluations are made for these criticisms.

Keywords: Besim Atalay, Marash, History, Geography.

Giriş

Kahramanmaraş şehri hakkında yazılan ilk eserlerden birisi Besim Atalay tarafından kaleme alınan "Maraş Tarihi ve Coğrafyası" adlı eserdir. Bu eser ilk olarak Hicri 1339 (M. 1922-1923) tarihinde İstanbul'da Maarif Vekâleti tarafından Matbaa-i Amire'de eski harflerle

*Doç.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, eralpaslan@ksu.edu.tr.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mesude-emiroglu@hotmail.com.

basılmıştır.¹ Kitap toplamda 171 sayfa olup Hicri 1340 (M. 1923-1924), Hicri 1341 (M. 1924-1925) yıllarına ait baskıları da vardır.²

Besim Atalay tarafından yazılan bu eser Maraş tarihini, coğrafyasını, dil ve kültür özelliklerini, gelenek-görenek, örf ve adetlerini ele alan, multi-disipliner bir anlayışla yazılan ilk eserlerden birisidir. Eseri farklı kılan bir diğer özelliği ise İslamiyet Öncesi Anadolu tarihi ile ilgili önemli bilgiler vermesidir. Eserin bu özelliği dikkate alındığında Atalay yalnızca Maraş tarihini değil aynı zamanda Anadolu tarihini aydınlatmaktadır. Eserde Atalay'ın bazı çıkarımları ve değerlendirmeleri eleştirilse de bu eser gerek Maraş tarihi gerekse Anadolu tarihi ile ilgili kendisinden sonra yazılan eserlere öncülük etmesi açısından önemlidir. Nitekim bu öneme binaen Osmanlıca eski basım referans alınarak kitap transkript edilmiş ve 1973 tarihinde İstanbul'da Dizerkonca Matbaası tarafından tekrar basılmıştır. Eserin transkript edilmiş hali 192 sayfadır.³ Daha sonraki yıllarda İlyas Gökhan ve Mehmet Karataş, eserin 1923 yılında yapılan ilk baskısını esas alıp orijinal dilini korumaya özen göstererek transkript metni ile Osmanlıca orijinal halini bir arada yayınladılar.⁴

Daha önceden de belirtildiği gibi "Maraş Tarihi ve Coğrafyası", Kahramanmaraş tarihini, coğrafyasını sosyo-kültürel yapısını anlatan ilk eserlerden birisi olma özelliğini taşımaktadır. Besim Atalay, bir süre bölgede Maarif Müdürlüğü yapmış ve Kahramanmaraş'ı yakından tanıma imkânı bulmuştur. Besim Atalay'ın eserinde verdiği bilgiler ve eserin yazıldığı dönem dikkate alındığında eser Kahramanmaraş'ın tarihi, coğrafyası ve sosyo-kültürel yapısı ile ilgili yapılan çalışmalara öncülük eden araştırma ve tetkik eserlerden birisidir. Eser bir giriş ve dokuz bölümden oluşmaktadır. Esere pek çok atıfta bulunulmuş ve eleştiriler getirilmiştir. Eseri tahlil ve tenkit eden isimler arasında Hüseyin Namık Orkun, Mehmed Halid Bayrı'da vardır. Onlar eseri bölüm bölüm inceleyerek, eleştirilerini dile getirmişlerdir.

Besim Atalay'ın Hayatı ve Eserleri

Besim Atalay, Osmanlı'nın son döneminde yetişen Cumhuriyet dönemi dil bilimcileri, aydın, yazar ve politikacılarından birisi olup 1882 tarihinde Uşak'ta dünyaya geldi. Çok yönlü bir kişiliği olmasına rağmen özellikler dil bilimi alanında yaptığı çalışmalarla tanındı. Çocukluk yıllarında çok iyi bir eğitim alan Atalay önce 1909 yılında Uşak'ta Boduroğlu Medresesi'ne gitti ve burada medrese eğitimi aldı (Öz, 2013: 429). 1912 yılında İstanbul Daru'l Muallimin'ini başarıyla tamamladıktan sonra Anadolu'nun dört bir yanında öğretmenlik yaptı. İlk görev yeri Konya Daru'l Muallimin'idir. Bu okulda bir yıl süreyle pedagoji öğretmeni olarak görev yaptı. Konya'daki görevinin ardından Trabzon Muallimin'ine müdür olarak atandı (Yavuzarslan, 2010: 375). Atalay bu okuldaki müdürlük görevinin ardından mesleki yaşantısına Maarif Müdürü olarak devam etti. Bu süre içerisinde Maraş, İçel (Mersin) ve Niğde illerinde Maarif Müdürlüğü görevini sürdürdü (Ülkütaşır, 1965: 195).

Millî Mücadele döneminde İçel'de Milli Eğitim Müdürlüğü görevini yürüten Atalay, Silifke'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşuna öncülük etti ve kurucuları arasında yer aldı. Maarif Nazırı Ali Kemal tarafından görevinden alındı. Altı ay sonra görevine tekrar atandı ve Sivas'ta görev yaptı. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), Sivas'tayken Sivaslı gençleri örgütleyerek Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdu. Annesi ve yakın bir akrabasının Yunanlar tarafından şehit edilmesi üzerine Uşak'a gelen Besim Atalay, toplumu

¹ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1339.

² Eserin farklı tarihlerde yeniden basılmıştır. Eserin farklı baskılarını Ulusal Toplu Katalogda bulabilirsiniz. Konuyla ilgili bakınız; <http://www.toplukatalog.gov.tr/>

³ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1973.

⁴ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Fa Ajans, Kahramanmaraş, 2008.

bilinçlendirmek amacıyla Redd-i İlhak Cemiyeti'nde ulusal kurtuluşu destekleyen konferanslar verdi. Kurtuluş Savaşı sürecinde yaptığı çalışmalar bununla da sınırlı kalmadı. Kurtuluş Savaşı'na katılım ve desteği arttırmak amacıyla halka camilerde vaazlar verdi (Öz, 2013: 430). Millî Mücadele'ye verdiği destekten dolayı 23 Nisan 1920'de Kütahya Milletvekili olarak meclise girdi ve aktif siyasette uzun yıllar kalarak dört dönem Kütahya Milletvekilliği üç dönemde Aksaray milletvekilliği yaptı. Milletvekilliği görevi toplam 26 yıl sürdü (Celepoğlu, 2002, 528; Yavuzarslan, 2010: 395; Yüce, 1991, 43).

Besim Atalay, Kurtuluş Savaşı yıllarında "Maraş Tarihi ve Coğrafyası" adında bir eser kaleme almıştır. Bu eser Kurtuluş Savaşı'ndan sonra 1923 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Matbaa-ı Amire'de basılarak kitaplaştırılmıştır. Mesleki yaşantısına Millî Eğitim Bakanlığı merkezi teşkilatı bünyesinde devam eden Atalay, bir süre Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Müdürü olarak görev yaptı. Bu görevi sırasında Halk Edebiyatı ile ilgili çalışmalar yürüttü. Besim Atalay, memuriyet ve akademik çalışmalarının yanında ders vermeye de devam etti. 1937-1942 yılları arasında Ankara'da Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ve Polis Enstitüsü'nde Farsça dersleri verdi (Öz, 2013: 430).

Türk Dil Tetkik Cemiyeti'nin kurulduğu 1932 yılından 1951 yılına kadar saymanlık, bilim kurulu üyeliği gibi çeşitli kademelerde çalıştı. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin 26 Eylül 1932 tarihinde düzenlediği I. Türk Dil Kurultayı'nda merkez heyeti muhasibi olarak seçildi. Daha sonradan adı Türk Dil Kurumu olarak değiştirilen kurumun on sekiz yıl süreyle bilim kurulu üyesi olarak çalıştı. 1951 yılında kendi isteğiyle kurumdaki görevlerinden ayrıldı. Türk Dil Kurumu Dergisi'nde yazılar yazdı. Bu derginin adı 1951 yılında Türk Dili olarak değiştirilmiş ve Besim Atalay dergide yazılar yazmaya devam etmiştir. Besim Atalay'ın bu dergide yayınlanan yazıları daha sonradan "Okuyucu Mektupları" başlığı altında kitaplaştırılmıştır (Yavuzarslan, 2010: 375-376). Besim Atalay'ın hayatı ve eserleri göz önüne alındığında onun çok yönlü kişiliği dikkatlerden kaçmamaktadır. O iyi bir eğitimci olduğu kadar önemli bir devlet adamı, dil bilimci ve ilahiyatçıdır. Bu alanlarda yaptığı çalışmalarla Cumhuriyet Dönemi'nin önemli isimlerinden birisi olmuştur (Yüce, 1991: 43).

Besim Atalay tarafından yazılan bazı eserler şunlardır:

- Maraş Tarihi ve Coğrafyası (Ankara-1939),
- Bektâşilik ve Edebiyatı (İstanbul-1940),
- Müslümanlara Öğütler (Trabzon-1942),
- Türk Dili Kuralları (Ankara-1931),
- Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme (Ankara-1941),
- Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I-III, (Ankara-1939-1941),
- Divanü Lûgati't-Türk Dizini (Ankara-1943),
- Türkçe'de Kelime Yapma Yolları (İstanbul-1946),
- Kur'ân Tercümesi: Tanrı Kitabı (İstanbul-1965),
- Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçe Türetme Sözlüğü (Ankara-1967),
- Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri (Ankara-1968),
- Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü (Ankara-1970).

Besim Atalay ayrıca Türk dilinin kaynak eserlerinden olan Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye (İstanbul-1945), Müyessiretü'l-Ulûm (İstanbul-1946), Eş-Şüzûru'z-

Zehebiyye Ve'l-Kitâbü'l-Ahmediyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye (İstanbul-1949), ve Seng-lâh, Lûgat-i Nevâî'yi (İstanbul-1950) eserlerini yayımlamıştır. Besim Atalay'ın Maraş Tarihi ve Coğrafyası adlı eseri yazarın yayınlanan ilk eseri olma özelliği taşımaktadır (Celepoğlu, 2002: 528; Yüce, 1991: 43-44; Öz, 2013: 430-431).

Hüseyin Namık Orkun'un Esere Yönelik Tahlil ve Tenkitleri

Maraş Tarihi ve Coğrafyası kitabını tahlil ve tenkit eden isimlerden birisi Hüseyin Namık Orkun'dur. Hüseyin Namık Orkun, 1902 yılında İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Nişantaşı Sultanisi'nde tamamladı daha sonra eğitim hayatına İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde devam etti. Türkoloji ile ilgili araştırmalar yapmak üzere Budapeşte'ye gitti. Budapeşte Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde Gyula Németh'ten dersler aldı. Budapeşte'de bulunduğu süre içerisinde Türk Dünyası isimli eserini yazdı, bu eseri Türkiye'ye döndükten sonra 1932 yılında yayınladı (Gümrükçüoğlu, 2005: 805; Çimen, 2016: 380).

Türkiye'ye döndükten sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'nde, Polis Koleji'nde, Devlet Konservatuvarı gibi kurumlarda Türk Tarihi ve İnkılâp Tarihi ile ilgili dersler verdi. Öğretmenlik görevi sırasında pek çok farklı konuda araştırmalar yaptı ve eserler kaleme aldı. 3 Mayıs 1944 tarihinde Irkçılık-Turancılık Davası'ndan yargılandı. Bir yıl hapis yattıktan sonra sağlık sorunları yaşamaya başladı ve 1956 yılında Ankara'da son nefesini verdi (Gümrükçüoğlu, 2005;805-806; Çimen, 2016: 380-381).

Hüseyin Namık Orkun'un eserleri şunlardır; Türk Dünyası (1932), Peçenekler (1933), Atilla ve Oğulları (1933), Oğuzlara Dair (1935), Hunlar (1938), Türk Tarihinin Bizans Kaynakları (1938), Osmanlıların Aslına Dair (1939), Türk İstilas Devrinde Macaristan ve Avusturya'da Casusları (1939), Türk Sözü'nün Aslı (1940) Eski Türk Yazıtları I-IV, (1936-1941), Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcası (1940), Türk Efsaneleri (1943), Yeryüzünde Türkler (1944), Türkçülüğün Tarihi (1944), Türk Tarihi I-IV (1946), Eski Türklerde Evcil Hayvanların Tarihçesi (1954)' dir. Macarca, Almanca ve Fransızca bilen Hüseyin Namık Orkun Çin, Fin, Bizans ve Ermeni kaynaklarından da yararlanmıştı (Gümrükçüoğlu,2005; 806-815).

Bu eserlerin dışında öğrencilik yıllarından itibaren pek çok dergide yazılar yazdı. Bu dergiler arasında Dergâh, Yeni Mecmua, Yeni Türk, Ülkü, Çınaraltı gibi dergiler vardır. Hüseyin Namık Orkun'un, Besim Atalay'ın "Maraş Tarihi ve Coğrafyası" eserine yönelik değerlendirme ve eleştiri yazısı da Milli Mecmua'nın, on üçüncü sayısında yayınlanmıştır (Orkun, 1340: 171). Bu yazıda bahsi geçen eseri incelemeyen önce Türk dili ve Türk tarihi ile ilgili değerlendirmeler yapmaktadır. Orkun'un verdiği bilgilere göre bu yazının yazıldığı Hicri 1340 (M. 1923-1924) yılına kadar geçen süreç içerisinde Genel Türk Tarihi ve Türk Dili'ni kapsamlı bir şekilde ele alan ana kaynak niteliğinde bir eser yoktur. Orkun'a göre Türk Dili ve Genel Türk tarihi ile ilgili araştırmalar yapılmalı, kitaplar yazılmalıdır. Bu noktada Hüseyin Namık Orkun, Besim Atalay tarafından yazılan Maraş Tarihi ve Coğrafyası adlı eserin önemini vurgular. Ona göre bu eser bu alanda yapılacak çalışmaların öncülük niteliğindedir (Orkun, 1340: 171).

Hüseyin Namık Orkun, Besim Atalay'ın Maarif Müdürlüğü yaptığını vurguladıktan sonra onun bu eser ile ilim dünyasına önemli bir hizmette bulunduğunu belirtir ve eser ile ilgili görüş ve tespitlerini paylaşır. Besim Atalay eserini dokuz bölüme ayırmıştır. Orkun'a göre tarih ile ilgili kitapların dokuz bölüme ayrılması bir Moğol geleneğidir ve bu gelenek Moğollardan Türkler'e geçmiştir. Orkun bu yönüyle eseri Türkler'in soy kütüğü ve tarihi geçmişleri ile ilgili bilgi veren Ebu'lğazi Bahadır Han tarafından yazılan "Şecere-i Türki" adlı esere benzetir. Maraş Tarihi ve Coğrafyası, Ebu'lğazi Bahadır Han tarafından yazılan Şecere-i

Türki gibi dokuz bölüme ayrılmıştır. Orkun, bu bilgileri verdikten sonra kitap bölümlerinin eşit bir şekilde dağıtılmadığını dile getirerek Atalay'ı eleştirir (Orkun, 1340: 171).

Orkun'un, Atalay'a yönelik getirdiği ikinci eleştirisi ise kitabın ikinci bölümünde Maraş'ın, İslamiyet öncesi tarihi anlatılırken, Maraş'ta hüküm süren Eskiçağ Uygarlıkları'ndan Sümerler, Akadlar, Hititler'in Türk kökenli olduklarını iddia etmesidir. Orkun'a göre bu iddia tarihsel gerçekliğe uygun olmadığı gibi ilmi açıdan da ispata muhtaçtır. Hüseyin Namık Orkun ayrıca yazarı Eskiçağ Anadolu ve Mezopotamya Uygarlıkları ile ilgili yapılan son araştırmaları takip etmemekle suçlar. Çünkü eserin yazıldığı dönemde Almanya'da oryantalistler tarafından yapılan araştırmalarda Eskiçağ Anadolu ve Mezopotamya Uygarlıkları'nın Türk kökenli olmadıkları ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Orkun'a göre Eskiçağ Anadolu ve Mezopotamya Uygarlıkları'nın Turani ırkından olması bu uygarlıkların Türk soyundan geldiklerini göstermez. Ayrıca bu uygarlıklar dil ve kültür özellikleri açısından da farklılık göstermektedir (Orkun, 1340: 171).

Yazar kitabın ikinci bölümünde Maraş'ta hüküm süren Eskiçağ Anadolu ve Mezopotamya Uygarlıkları'ndan bahsettikten sonra Maraş'ta hüküm süren İlkçağ ve Ortaçağ Uygarlıkları hakkında bilgi verir. Besim Atalay'ın verdiği bilgilere göre bahsi geçen dönemde Maraş'ta hüküm süren uygarlıklar Asur, İran, Makedonya (Büyük İskender) İmparatorluğu, Selfkiyan Devleti, Ermeni Krallığı, Roma ve Bizans İmparatorluğu'dur. Orkun kitabın bölümünde işlenen konularla ilgili bir eleştiri getirmez, yalnızca bu uygarlıklarla ilgili verilen bilgileri "muhtasar" yani kısa bilgiler olarak değerlendirmektedir (Orkun, 1340: 171).

Yazar kitabın üçüncü bölümüne İslamiyet sonrası döneme giriş yapar. Bu bölüm diğer bölümlere göre kısa olan bölümlerden birisidir. Hüseyin Namık Orkun, bu bölüme yönelik bir değerlendirme yapmamıştır. Yalnızca bu bölümle diğer bölümleri karşılaştırarak bölüm dağılımlarının kontrollü bir şekilde yapılmadığı yönünde bir eleştiri getirmiştir. Eserin dördüncü bölümünde Maraş'ın Türk hâkimiyetine geçmesi ve Osmanlı öncesinde Maraş'ın durumu hakkında bilgi verilmiş, Hüseyin Namık Orkun bu bölüme yönelttiği herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Beşinci bölümde Osmanlı hâkimiyeti döneminde Maraş ele alınmış, Maraş'ın siyasi ve idari durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Besim Atalay bu bölümde bilgileri verirken daha ziyade vakanüvist ve yerli kaynaklardan istifade etmiştir (Orkun, 1340: 171).

Altıncı bölümde Maraş'ın sosyo-kültürel özellikleri, örf ve âdet yapısı üzerinde durulmaktadır. Sosyo-kültürel yapı ele alınırken Maraş'ın dil özellikleri hakkında bilgi verilmesi ve bu bölüm içerisinde Maraş'ta halk arasında konuşulan Türkçe'ye yönelik küçük bir Türkçe sözlüğün olması Hüseyin Namık Orkun'un dikkatinden kaçmamıştır. Bu sözlüğün muhtevası çok büyük olmasa da Orkun'a göre Maraş'ta konuşulan eski Türkçe'nin anlaşılması açısından son derece önemlidir. Hüseyin Namık Orkun'a göre kitabın yedinci bölümü en iyi hazırlanan bölümdür. Bu bölümde Maraş'a ait folklorik değerler üzerine durulmaktadır. Maraş Türkleri hakkında kapsamlı bilgiler veren Besim Atalay, Maraş türkülerinin bir kısmına eserinde yer vermiş ve Maraş'a ait türkülerini tanıtmıştır. Besim Atalay bu bölümde iki yüzden fazla Maraş türküsüne yer vermektedir. Hüseyin Namık Orkun'a göre Kahramanmaraş türkülerinin bu şekilde tanıtılmış olması, Kahramanmaraş tarihi açısından son derece önemli olduğu gibi aynı zamanda Kahramanmaraş'ın folklorik değerlerinin korunması açısından da önemlidir (Orkun, 1340: 171).

Besim Atalay, sekizinci bölümde Kahramanmaraş'ta yetişen önemli insanlar hakkında bilgi verir. Dokuzuncu bölümde ise Kahramanmaraş'ın coğrafi özelliklerinden kısaca bahseder. Hüseyin Namık Orkun bu bölümlerle ilgili değerlendirme yapmamaktadır. Hüseyin Namık Orkun bütün bölümleri tek tek ele aldıktan sonra esere yönelik genel bir değerlendirme yapmaktadır. Bu değerlendirmeye göre Besim Atalay tarafından yazılan bu eser eksikleri

olmakla birlikte eserde Anadolu'nun en önemli illerinden birisi olan Kahramanmaraş'ın multi-disipliner bir anlayışla ele alınması, Kahramanmaraş'ın tarihi, coğrafi, etnografik ve filolojik özellikleri hakkında bilgiler verilmesi açısından son derece önemlidir. Eserde Kahramanmaraş'ın sosyo-kültürel özelliklerinin incelenmiş ve ele alınmış olması ayrıca önem arz etmektedir. Bununla birlikte eser yazıldığı dönemde ihtiyacı karşılamakla birlikte yetersizdir. Hüseyin Namık Orkun, eserin eksiklerini dile getirmekle birlikte Maraş Tarihi ve Coğrafyası'nın yazarı olan Besim Atalay'ı böyle bir eser kaleme aldığı için takdir ve tebrik etmektedir (Orkun, 1340: 171).

Mehmed Halid Bayrı'nın Esere Yönelik Tahlil ve Tenkitleri

Besim Atalay tarafından yazılan "Maraş Tarihi ve Coğrafyası" adlı esere yönelik tahlil ve tenkit yazısı yazan isimlerden bir diğeri Mehmed Halid Bey'dir. Mehmed Halid Bey, 8 Şubat 1896 tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi. Aslen Diyarbakırlı bir aileye mensup olan Mehmet Halid, Galata Rüştüyesi, Kabataş İdadisi gibi okullarda eğitim aldıktan sonra öğrenim yaşantısına Darülfünûn'da devam etti. Darülfünûn'da edebiyat okuyan Mehmed Halid Bey, Osmanlı'nın son döneminde yetişen ve Cumhuriyet döneminin ilk halkbilimcilerinden birisi oldu. Aynı zamanda bir edebiyat araştırmacısıydı. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda yedek subay olarak Çanakkale Cephesi'nde savaştı (Sançar, 1960: 127-128; Uçman, 1992: 274).

1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı ordusu terhis edilince kendisini edebiyat ve folklor çalışmalarına verdi. Aynı zamanda İstanbul Belediyesi'nin çeşitli kademelerinde memur olarak çalıştı ve İstanbul Belediyesi'nden 1953 yılında kendi isteğiyle emekli oldu. Soyadı Kanunu'ndan sonra "Bayrı" soyadını alan Mehmet Halit Bey, Adil Özseven, Denizcioğlu, İsmail Nâmi, Muammer Önus takma isimlerini de kullanarak halkbilimi ve edebiyat üzerine makaleler yazdı. Yazdığı makale ve şiirlerinin önemli bir kısmı: Anadolu, Azerbaycan, Yurt Bilgisi, Dergâh Folklor Postası, Halk Bilgisi Haberleri, Hayat, İstanbul Şehremâneti Mecmuası, Kopuz, Kızıl Elma, Millî Mecmua, Tanrıdağı, Tarih Dünyası, Türk Dili, Türk Folklor Araştırmaları, Türk Yurdu, Yeni Türk, Ülkü Dergiler'inde yayımlandı (Sançar, 1960: 128; Uçman, 1992: 274).

Emekli olduktan sonra bir süre redaktör ve düzeltmen olarak Remzi Kitabevinde çalıştı. Daha sonra Çocuk Esirgeme Kurumu İl Müdürlüğünde görev aldı. Buradaki çalışmalarını ölünceye kadar sürdürdü. Türk folkloruna araştırmacı olarak yaptığı katkılarla tanınan Bayrı, İsmail Hakkı Ertaylan tarafından 1922 yılında İstanbul'da çıkarılan *Düşünce Dergisi* ve Hilmi Ziya Ülken öncülüğünde 1924-1925 yılları arasında İstanbul'da çıkarılan *Anadolu Dergisi'nin* Yazı İşleri Müdürlüğünü yaptı. 1927 yılında Ankara'da *Türk Halk Bilgisi Derneği'nin* kurulmasına öncülük etti. 1929-1942 yılları arasında yayınlan *Türk Halk Bilgisi Haberleri* ile 1936-1941 yılları arasında yayınlanan *Yeni Türk Dergisi'ni* yönetti (Uçman, 1992: 274).

27 Ekim 1958 tarihinde vefat etti. Vefat ettiği tarihe kadar pek çok eser kaleme aldı. Mehmed Halid Bayrı tarafından kaleme alınan eserler şunlardır; Maziden Bir Yaprak/Çanakkale Savaşları Hakkında (1919), Anadolu Manileri (1932), Cumhuriyet Devrinde Halk Bilgisi Hareketleri (1933), Balıkesirli Bir Şair (1934), İstanbul Argosu ve Halk Tabirleri (1934), Belediye İşleri Kılavuzu I-II (1936). Halk Şairleri Hakkında Küçük Notlar (1937), Halk Adetleri ve İnanmaları (1939), İstanbul Folkloru (1947), Belediye Gelirleri Kanunu ve Gerekçeleri (Muhtar Acar'la birlikte, 1948), Mahallî İdareler Kılavuzu I-III (1948-1949). XX. Yüzyıl Halk Şiiri (1956), XIX. Yüzyıl Halk Şairleri (1957), Âşık Cevherî (1958), Âşık Viranî Divanı (1959), Dadaloğlu Hakkında Notlar, Yer Adları ve Yer

Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul (1964)' dur (Sançar, 1960: 128-129; Uçman, 1992: 274-275).

1924-1925 yılları arasında *Anadolu Dergisi'nin* Yazı İşleri Müdürlüğü görevini yürüttüğü sırada kaleme aldığı makalelerinden birisi de Besim Atalay'ın "Maraş Tarihi ve Coğrafyası" eserini tahlil ve tenkiti hakkındaki yazısıdır. Mehmed Halid'in esere yönelik tahlil ve tenkidini içeren yazısı *Anadolu Mecmuası'nın* Teşrin-i Evvel 1340 (M. Ekim-1924) tarihli yedinci sayısında yayınlanmıştır. Mehmed Halid Bayrı'nın esere yönelik değerlendirmeleri Hüseyin Namık Orkun'un değerlendirmeleri ile benzerlik göstermektedir. Bayrı, Hüseyin Namık Orkun'dan farklı olarak eseri bölüm bölüm tahlil etmek yerine eseri *Anadolu Medeniyet Tarihi* ile ilgili verdiği bilgiler açısından iki bölüme ayırır. Bu bölümler; "Anadolu'nun Eski Tarihi" ve "Anadolu'nun Yeni Tarihi" dir (Bayrı, 1340: 250-252).

Anadolu'nun Eski Tarihi, tarih öncesi devirlerden başlayarak Türklerin Anadolu'ya gelişine kadar geçen süreci kapsamaktadır. Anadolu'nun Yeni Tarihi ise Türklerin Anadolu'ya gelişinden eserin yazıldığı döneme kadar uzanmaktadır. Tarih öncesi devirlerden eserin yazıldığı döneme kadar geçen süreç içerisinde farklı medeniyetler Anadolu'da varlık göstermişlerdir. Bundan dolayı Bayrı bu iki bölümün birbirleriyle alakası olmadığını birbirlerinden ayrı olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Türkler Anadolu'ya yerleşmeden önce Anadolu önemli bir geçit, yol konumundadır. Bu yüzden farklı devirlerde Anadolu pek çok farklı uygarlık kurulmuştur. Bayrı'ya göre Anadolu'ya asıl medeniyet Türklerle birlikte gelmiştir. Türk hâkimiyeti döneminde Anadolu büyük değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Bu dönemde Anadolu'nun en önemli şehirlerinden birisi de Maraş'tır (Bayrı, 1340: 250-251).

Mehmed Halid Bayrı'ya göre Besim Atalay bu eseri yazarak yalnızca Maraş'ı değil aynı zamanda bütün Anadolu'nun tarihini aydınlatacak bir eser ortaya koymuştur. Eserin yazıldığı dönemde Anadolu tarihini ele alan müstakil bir eserin olmaması Besim Atalay'ın bu eserinin daha önemli hale gelmesine neden olmuştur. Mehmet Halid Bayrı genel değerlendirmelerini yaptıktan sonra eseri kapsamlı bir şekilde tahlil eder ve eleştirilerini dile getirir. Tahlil ve eleştirilere geçmeden önce eseri tanıtır. Besim Atalay tarafından yazılan bu eser bir mukaddime ve dokuz bölümden oluşmaktadır. Bayrı, birinci bölümde Maraş'ın genel özelliklerinden bahsedildiğini ikinci bölümde ise İslamiyet öncesinde Maraş'ta hüküm süren Eskiçağ Uygarlıkları'ndan bahsedildiğine değinmektedir (Bayrı, 1340: 250-251).

Üçüncü bölümde İslamiyet sonrasında Arap hakimiyeti dönemi, dördüncü bölümde Türk hakimiyeti döneminde Maraş ele alınırken beşinci bölümde Osmanlı döneminde Maraş ele alınmaktadır. Altıncı bölümde Maraş'ın örf-adet, gelenek-göreneklerinden bahseder. Yedinci bölümde Maraş'ın folklorik özelliklerinden bahseder. Bu bölümde Maraş Türkleri hakkında bilgi verir. Sekizinci bölümde Maraş'ta iz bırakan önemli kişiler hakkında bilgi verirken dokuzuncu bölümde Maraş coğrafyasını ele alır. Mehmed Halid Bayrı eserin bölümlerine kısaca değindikten sonra bölümleri iyi bir şekilde planlanmadığını dile getirerek eleştirilerini sunar. Bununla birlikte benzer eserlerde de aynı eksikliklerin olduğunu belirtir. İkinci bölümde eleştirilerinin kapsamını daha da genişletir. Besim Atalay'ın verdiği bilgilere göre Maraş, Anadolu'daki en eski şehirlerden birisidir. Maraş şehri iki defa taşınmış, bugün ki yerine Dulkadiroğulları Hükümdarı Alai'd-devle döneminde yerleşmiştir.

Mehmed Halid Bayrı, Besim Atalay tarafından verilen bilgilerin yetersiz olduğunu söylemektedir. Bayrı'ya göre Besim Atalay, Maraş şehri ile ilgili bilgiler verirken şehrin kim tarafından kurulduğunu dile getirmemektedir. Muhtemelen Maraş şehri Hititler döneminde kurulmuş olup daha sonra sırasıyla Asurların, Makedonyalıların, Romalıların, Arapların ve Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Maraş farklı uygarlıkların hâkimiyeti altında kalmasına rağmen eserde şehrin tarihi ile ilgili değerlendirmeler oldukça kısadır (Bayrı, 1340; 251).

Maraş şehri Hz. Ömer döneminde İslam topraklarına katılmış, şehrin Türk hâkimiyetine girmesi ise Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Alparslan döneminde olmuştur. Bayrı'ya göre İslamiyet öncesinde Maraş tarihi ile ilgili bilgiler net değildir ve izaha muhtaçtır. Bu yüzden bu dönemi "kara dönem" olarak adlandırmaktadır. İslamiyet sonrası dönemde Maraş tarihi ile ilgili bilgiler daha da netleşir. Bu yüzden Besim Atalay eserinde özellikle Maraş'ta Türk hâkimiyetini ele aldığı bölüme diğer bölümlere göre daha kapsamlı bir şekilde değinmiş ve daha net bilgiler vermiştir. Bayrı'ya göre bu bölüm amacına ulaşmıştır. Çünkü diğer bölümlere göre bu bölüm daha kapsamlı bir bölümdür (Bayrı, 1340: 251-252).

Mehmed Halid Bayrı'ye göre bu dönem Maraş ve bütün Anadolu'nun en canlı, en güzel dönemidir. Anadolu'nun kuzeyinden güneyine, doğusundan batısına her yerde söylenen türkülerde Maraşlı ozanların ve Maraş'ın etkisini görmek mümkündür. Bununla birlikte Anadolu'nun farklı yerlerinde yaşayan ozanların, şiiirlerinin ve türkülerinin etkilerini Maraş'ta görmek mümkündür (Bayrı, 1340: 252).

Maraş coğrafyası üzerinde durulan eserin son bölümünde verilen haritalar, planlar ve resimlerden bahsettikten sonra esere yönelik genel bir değerlendirme yapar. Mehmed Halid Bayrı'ya göre eser kısmen başarılıdır. Bayrı'nın eseri noksan bulduğu noktalar ise Maraş tarihinin bir bölümünün tam olarak aydınlatılamaması, Maraş tarihinde noksanlıkların bulunmasıdır. Bayrı her ne kadar eseri değerlendirirken pek çok eleştiri getirirse de Besim Atalay'ın yaptığı bu çalışmanın Maraş ve Anadolu tarihi ile ilgili yazılan ilk eserlerden birisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu yönüyle eser Maraş ve Anadolu tarihi ile ilgili yapılacak çalışmalar için son derece yararlıdır. Bundan dolayı Mehmed Halid Bayrı kitabın yazarı olan Besim Atalay'ı tebrik eder (Bayrı, 1340: 252-253).

Sonuç

Besim Atalay tarafından yazılan "Maraş Tarihi ve Coğrafyası" adlı eser Maraş tarihi ile ilgili yazılan ilk eserlerden birisi olması açısından önemlidir. Bu kitap kendisinden sonra yapılacak çalışmalara öncülük etmiştir. Eserde yalnızca Maraş tarihi üzerinde durulmamış, eser farklı açılardan ele alınmıştır. Nitekim eserde Maraş coğrafyası, dil özellikleri ve folklorik değerleri, Maraşlı önemli kişiler üzerinde durulmuş, Maraş şehri farklı özellikleriyle ele alınmıştır. Bu hususlar göz önüne alındığında eser Maraş tarihi, coğrafyası ya da sosyo-kültürel özellikleri ile ilgili araştırma yapacaklar için önemli bir kaynaktır. Eserin alanında yazılan ilk eserlerden birisi olması ve Maraş tarihinin yanında tarihin ilk dönemlerinden Osmanlı'nın son dönemlerine kadar geçen süreçte Anadolu tarihi ile ilgili bilgiler de içermesi Mehmed Halid Bayrı ve Hüseyin Namık Orkun gibi önemli aydınların dikkatinden kaçmamış ve kitapla ilgili tahlil ve tenkit yazıları yazmışlardır.

Her iki isimde eserle ilgili değerlendirmeler yaparken eserin öneminden bahsetmekle birlikte eserin eksik olduğu yönleri de açıkça vurgulamaktadır. Özellikle Eskiçağ-İlkçağ'da Maraş ve Anadolu tarihi ile ilgili bilgiler verilirken bazı konular aydınlatılamamış, kısa bilgiler verilmiştir. Ayrıca eserde bölüm düzeni iyi bir şekilde oluşturulamamış, bazı bölümler uzun, bazı bölümler ise çok kısa tutulmuştur. Gerek Mehmed Halid Bayrı gerekse Hüseyin Namık Orkun eserde Maraş'ın sosyo-kültürel özellikleri, örf-adet, gelenek ve görenekleri, dil özellikleri ve folklorik değerleri ile ilgili bilgiler verilmesinin önemi üzerinde durur. Eserde farklı konuların da işlenmiş olması eserin önemini arttırmıştır. Her iki isimde eseri bölüm bölüm tahlil edip eleştirilerini sunduktan sonra Besim Atalay'ın kaleme aldığı bu eserin alanında yazılan ilk eserlerden birisi olduğunu vurgulamakta ve eserin önemine değinmektedir. Besim Atalay bu eseriyle yalnızca Maraş tarihine değil aynı zamanda Anadolu tarihine ışık tutmaktadır ve kendisinden sonra yapılacak çalışmalara öncülük etmektedir.

Bundan dolayı Mehmed Halid Bayrı ve Hüseyin Namık Orkun getirdikleri pek çok eleştiriye rağmen bu eserin önemini ortaya koymuşlardır.

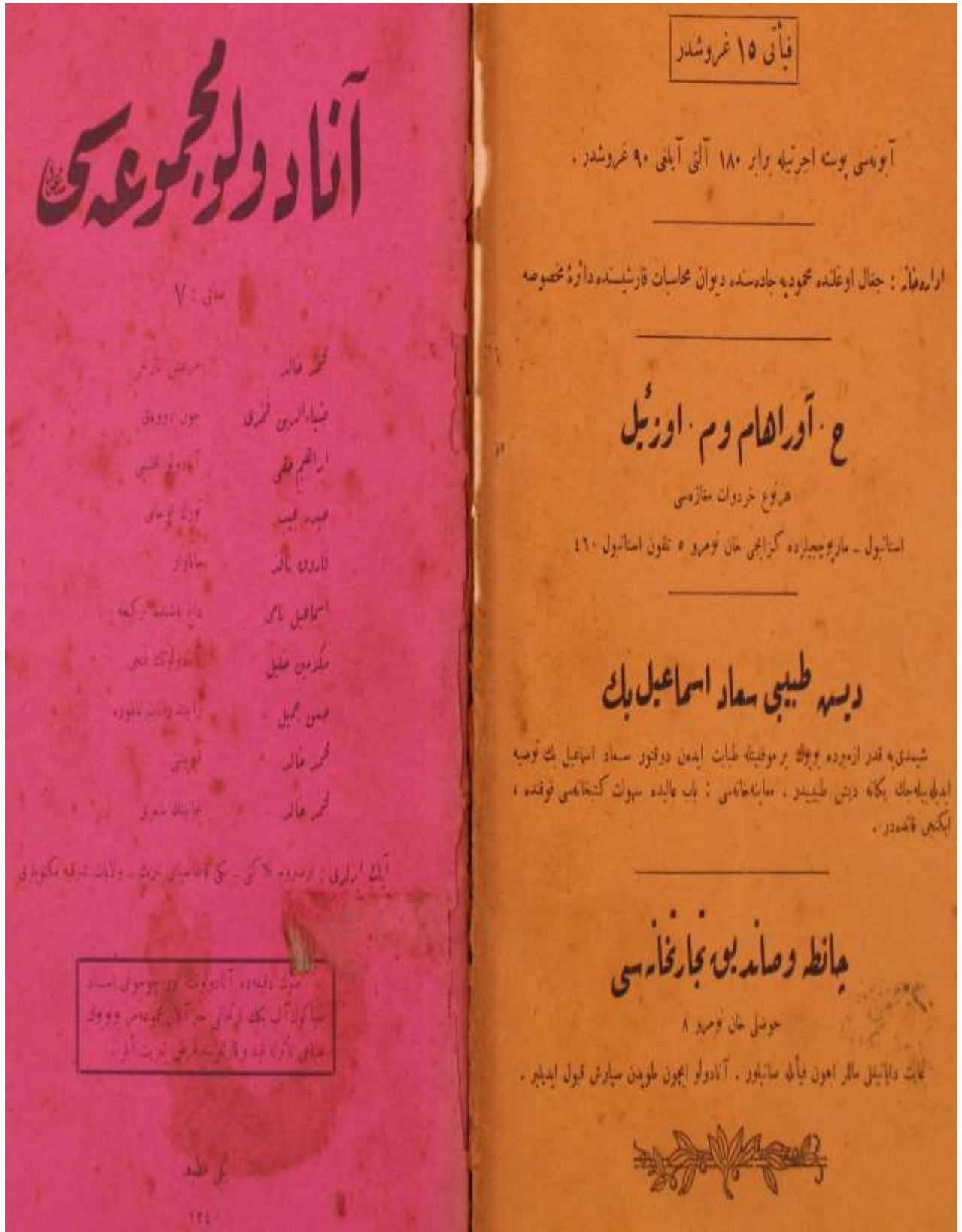
Kaynaklar

- Atalay, B. (1339). *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Atalay, B. (1973). *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*. İstanbul: Dizerkonca Matbaası.
- Atalay, B. (2008). *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*. Kahramanmaraş: Fa Ajans.
- Bayrı, M. H. (1340). Tahlil ve nkit, *Anadolu Mecmuası*. Teşrin-i Evvel, 250-253.
- Celepöğlü, A. (2002). Besim Atalay. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1, 2002, 528.
- Çimen, S.G. (2016). Hüseyin Namık Orkun, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ek-2, 380-381.
- Gümrükçüoğlu, S. O. (2005) Hukuk Tarihi Açısından Hüseyin Namık Orkun ve Fasikülleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3, 5, 805-822.
- Orkun, H. N. (1340). Maraş Tarihi-Osmanlı Türk Tarihine Dair Eser Hakkında. *Milli Mecmua*, 1, 13, 171.
- Öz. A. (2013). Besim Atalay (1882-1965)'ın Tanrı Kitabı Adlı Meali. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 27, 428-441.
- San, N. (1960). Türk Folklorunun Büyük Uzmanı Mehmet Halit Bayrı Kitapları, Makaleleri, Şiirleri ve Hakkında Yazılanlar. *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 9, 3-4, 127-147.
- Uçman, A. (1992). Mehmed Halid Bayrı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, 274-275.
- Ülkütaşır, Ş. (1965). Besim Atalay. *Türk Kültürü Dergisi*, XXXVIII, 38, 195.
- Yavuzarslan, P. (2010), Besim Atalay. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 700, 375-382.
- Yüce, N. (1991). Besim Atalay. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, 43-44.

Ekler

Fotoğraf 1: Orkun, 1340: 171.

Fotoğraf 2: Anadolu Mecmuası Kapağı

آنادولونک عمومی

آیدہ برنسر اولونور

صافی : ۷

تشرین اول ۱۳۴۰

سنه : ۱

مبصناچنه

مرعسه تاریخی

عمری : بسم آتالای بک

آنادولونک عمومی مدنیت تاریخی هنوز تدوین ایدیللمشدر ؛ بوئولکونک غریب طالعی ، قارا کلغیله ، سینه سنده یاشایان ملتک ابداع ایتدیکی مدینتی اورتشمس ، صاقلامش ، کیمسه یه کوسترمه مشدر . دینله بیلیرکه ، شیمدی یه قدر مستقل بر آنادولو مدینتدن بحث ایدهن دکل ، حتی خبردار اولان بیله همان یوقدر . آنادولو ، ایچنده کی تروت واحتمشام ایله قابالی قالمش بر خزینهدر .

حادثه لر ، آنادولونک عمومی مدنیت تاریخی ایکی بویوک قسسه آیرمشدر :

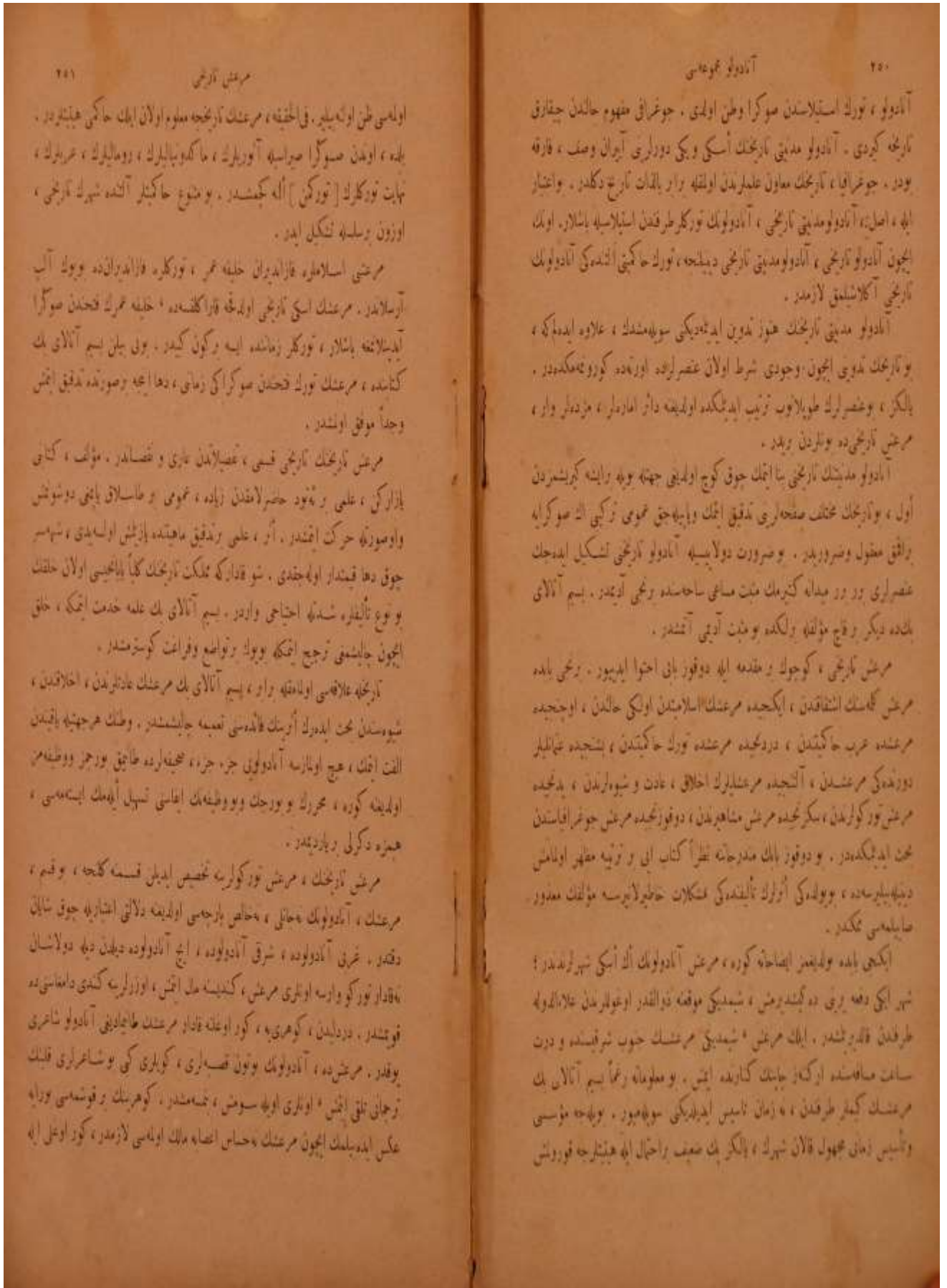
۱ . — آنادولونک أسکی تاریخی .

۲ . — آنادولونک یکی تاریخی .

آنادولونک أسکی تاریخی ، ابتدائی دورلردن ، بویاریم آدانک تورکلر طرفندن استیلاسنه قدار دوام ایدر ، آنادولونک یکی تاریخی ایسه ، تورک استیلاسندن باشلار ، زمانمزه قدار کلیر .

آنادولو مدینتی تاریختک بویایکی دوری ، یکدیگرندن تمامیه باشقه ، وصفلیله بر برینک تمامیه یابانچیسیدرلر . آنادولو ، تورک استیلاسندن اول ، برسیل یاناغی ، برنهر مجراسی ، یاخود بر بول ، بر کچید ماهیتنده ایدی . بو مجرادن ، بو کچیددن نیجه ملنلر سرعتله آقوب کیتدی . بودورده آنادولو ، نهایت بر جوغرافی مفهومندن عبارتدر .

Fotoğraf 3: Bayrı, 1340: 249.

Fotoğraf 4: Bayrı, 1340: 250-251.

آدولو ، تورک استیلاسدن سوکرا وطن اولدی . جوغرافی مفهوم حالدن جغرافی تاریخ کیردی . آدولو مدینتی تاریخک اسکی ویکی دورلری آیرال وصف ، فارق بودز . جوغرافیا ، تاریخک معلول علمیدن اولقبه رار بالذات تاریخ دکلدز . واعتبار ابه ، اصله آدولو مدینتی تاریخی ، آدولولک تورکلر طرفدن استیلاسه باشلاز . اولک ایچون آدولو تاریخی ، آدولو مدینتی تاریخی دیتجه ، تورک حاکمی ائشه کی آدولولک تاریخی آکلاشلیق لازمدز .

آدولو مدینتی تاریخک هنوز مدیون ایدیه کی سوله مشدک ، علاوه ایدمه که ، بو تاریخک مدیون ایچون وجودی شرط اولان عنصر لره اوره ده کورومه مکده دیر . بالکیز ، بو عنصر لک طوبالوب تربیب ایدیه مکده اولقبه دایر امارتلر ، مزدتلر وار ، مرعش تاریخی ده بولرلن بریدز .

آدولو مدینتک تاریخی سائیمک جوق کوچ اولدیجی جهتت بویه رایشه کیریشردن اول ، بو تاریخک مختلف صفحله ری ذقیق ایتمک و بایه جوق عمومی ترکیبی لک سوکرا به راتقی معقول و ضرور بریدز . بو ضرورت دولایسه آدولو تاریخی تشکیل ایدجهک عنصر لری زر زر میدانه کیریمک مبت مساعی ساحسده ریخی آیدمدز . بسم آلالی بکده دیگر رقیج مؤلفه ولکده بو مبت آیدی آئشمدز .

مرعش تاریخی ، کوجولک ز مقده ابه دوقوز بان اختوا ایدیمور . ریخی باده مرعش گه سئک اشتقاقیدن ، ایکجده مرعشک اسلامندن اولکی حالدن ، او حجهده مرعشه عرب حاکمیدن ، دردیجده مرعشه تورک حاکمیدن ، بشجیده عتایلیر دورده کی مرعشیدن ، آئجده مرعشلرک اخلاق ، عادت و سنوه زلیدن ، بدجیده مرعش تورکولرلن ، سکرلجده مرعش مشاهیرلن ، دوقوزجده مرعش جوغرافیسندن بحث ایدیه مکده دیر . بو دوقوز بامک مدرجه تظرأ کتاب الی و زویه مظهر اولمانس دینه بیلیرسه ، بولده کی اولرک تألیفه کی مشکلات حطیر لایسه مؤلفک معدور صالحه می نمکدر .

ایکجه باده بولیمیز ایضا حه کوره ، مرعش آدولولک لک اسکی شهر لردن دیر ؛ شهر ایکی دفعه ری ده کیشدرمش ، سیمدیکی مقده ذوالقدر اوغولرلن علاءالدوله طرفدن قدر بشدر . ابلمک مرعش شیمدیکی مرعشک جوب شرفسده و دوت سائت مسافسده ارکیز جابنگ کنارده ایس . بو معلومه رعما بسم آلالی بک مرعشک کیم طرفدن ، زمان ناسیس ایدیه کی سوله میور . بولجه مؤسی و ناسیس زمان مجهول قلال شهرک ، بالکیز بک صعب واحال ابه هینترجه فوروش

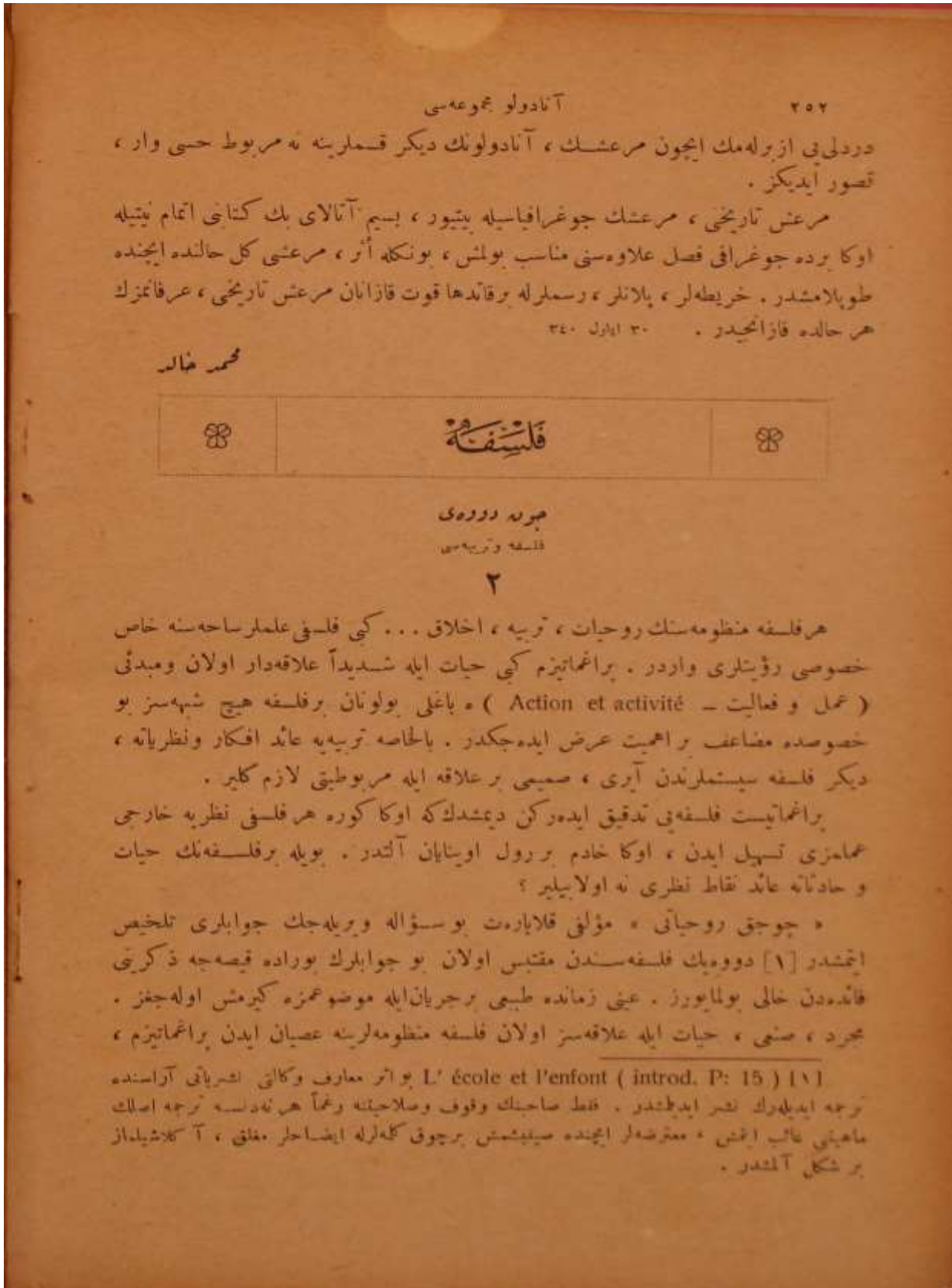
اولمی طن اوله بیلیر . فی الحقیقه ، مرعشک تاریخجه معلوم اولان ابلمک حاکمی هینتر دیر . باده ، اولدن صوکرآ صیراسبه آوزولرک ، ماکده و بابلرک ، رومالیلرک ، عربلرک ، نهایت تورکلرک [تورکمن] آله کچمشدر . بو منبع حاکمیتلر آئشه شهرک تاریخی ، اوزون بلسله تشکیل ایدز .

مرعشی اسلامله قازاندیران خلیفه عمر ، تورکلره قازاندیران ده بو بک آب آرسلا ندز . مرعشک اسکی تاریخی اولقبه قارا کتشمده ، خلیفه عمرک فتحدن صوکرآ ایدیلانغه باشلاز ، تورکلر زمانده ابه رکون کیدز . بوی بیلن بسم آلالی بک کتاشده ، مرعشک تورک فتحدن صوکرآ کی رعای ، دعا ایجه بصورتده ذقیق ایتمش وجدأ موفق اولمشدر .

مرعش تاریخک تاریخی فسی ، عصبیلادن عربی و فطالدر . مؤلف ، کتابی بازار کی ، علمی و نه بود حصر لافندن زبده ، عمومی و عسلاقی یاقنی دوشوش اوامورده حرکت ائشدر . آیز ، علمی و ذقیق ماهیتده یازیش اولایدی ، شهر جوق ده قیقدار اولجهدی . سو قدار که نمکک تاریخک کتا یاقنیسی اولان خلقت بو نوع تألیفه شده احتیاجی واردر . بسم آلالی بک علمه خدمت ایتمک ، خلق ایچون جالبه می رزیج ایتمک بویوک برنایع و فراغت کوسزمندر .

تاریخجه علاقه سی اولماقده رار ، بسم آلالی بک مرعشک عادتلرلن ، اخلاقیدن ، شیوه سندن بحث ایدولک اولرک فاندوسی تعبیه جایشلمدر . وطنک هرجه تیه یاقندن الفت ایتمک ، هیچ اولماسه آدولولوی جز ، جزه ، تحفه لره طایبق و رجز و وظیفه مر اولقبه کوره ، محرک و بوجک و بو وظیفه ک اغناسی تسهل ایدمه ایسته می ، حمزه دکولی بر یازدیمدر .

مرعش تاریخک ، مرعش تورکولرله تحصیل ایدیلن قسمة کلجه ، وقیم ، مرعشک ، آدولولک بحالی ، مخلص پارچسی اولقبه دلالتی ایشاره جوق سائیل دقتدر . غربی آدولوده ، شرقی آدولوده ، ایچ آملولوده دبلن ده دولاشال نه قدر تورک و ارسه اولتری مرعش ، کندیسه مال ایتمش ، اولرلرله کشتی دلمعاسی ده قوشمدر . دردیلمن ، کوه ری به ، کور اوغله قنار مرعشک طایفه لری آدولو شاعری بوقدر . مرعش ده ، آدولولک بوتون قصه لری ، کولبری کی بوشاعر لری قبلک زرجانی تلقی ایتمش اولتری اولجه سومش ، شمشدر . کوه ربک ر قوشمی ورابه عکس ایدیه بلمک ایچون مرعشک بحساس اصباحه مالک اولمی لازمدز ، کور اوعل ابه

Fotoğraf 5: Bayrı, 1340: 252.

Musiki Muallim Mektebi (1924-1937) School of Music Teachers (1924-1937)

Zafer TANGÜLÜ*
Sabri BECERİKLİ**

Öz

Bu çalışmanın amacı 1924 yılında açılan ve müzik öğretmeni yetiştiren bir öğretmen okulu olan Musiki Muallim Mektebinin tarihsel sürecinden kısaca bahsetmek ve okulun idari yapısı, öğrenci sayısı ile eğitim-öğretim faaliyetleri hakkında bilgi vermektir. Öğretmen okulları Osmanlı'dan Cumhuriyete miras kalmıştır. Osmanlı'da ilköğretim ve ortaöğretim kademelerine öğretmen yetiştiren öğretmen okulları olsa da müzik branşında öğretmen yetiştiren bir okul yoktu. Cumhuriyet'in ilanından sonra ilk defa müzik öğretmeni yetiştirmek için Musiki Muallim Mektebi adında bir okul faaliyete geçirilmiştir. Bu okul 1934 yılında Milli Musiki ve Temsil Akademisinin bir şubesi ve 1937'de Gazi Terbiye Enstitüsünün bir bölümü olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Çalışma telif eserler, devlet istatistikleri ve yönetmeliklerin vermiş olduğu bilgiler çerçevesinde oluşturulmuş, yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Musiki Muallim Mektebi, Cumhuriyet Tarihi, Müzik Öğretmeni Yetiştirme.

Abstract

The aim of the present study is to briefly talk about the historical process of the School of Music Teachers (Musiki Muallim), a teacher school that opened in 1924 and educated music teachers, and to provide information about the school's administrative structure, number of its students and its educational activities. Teacher Training schools were inherited from the Ottoman Empire to the Republic. Even though there were teacher training schools in the Ottoman Empire that educated teachers for primary and secondary education levels, there was no school that educated music teachers. After the proclamation of the Republic, an institution called Music School was launched for the first time in order to train music teachers. This school continued to operate as a branch of the National Music and Representation Academy in 1934 and as part of the Veterans Training Institute in 1937. The present study was generated within the framework of the knowledge and information provided by copyright works, state statistics and regulations, and document analysis, which is one of the qualitative research methods, was used as a method of analysis.

Keywords: School of Music Teachers, Republic History, Music Teacher Training.

Giriş

Rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek için İstanbul'da 1848'de bir erkek öğretmen okulu, Dârümuallimîn açılmıştır. Bu okul Türkiye tarihindeki ilk öğretmen okulu olma özelliğine sahiptir. İlerleyen yıllarda Dârümuallimîn'in diğer öğrenim kademelerine de öğretmen yetiştiren kısımları olan sıbyan ve âlî şubeleri de açılmıştır. 1870 senesinde ise kız okullarına öğretmen yetiştirmek için İstanbul'da Dârümuallimât açılmıştır. İstanbul'da açılan öğretmen okullarından sonra taşrada da öğretmen okulları açılmaya başlanmış, özellikle 1880'li yıllardan itibaren dârümuallimînler, 1910'lu yıllardan sonra da dârümuallimâtlar taşrada yaygınlık kazanmıştır (Detaylı Bilgi İçin Bkz. Öztürk, 1998; Tümer, 2013; Ünal & Birbudak, 2013). Fakat bu okullarda müzik öğretmeni yetiştirmek için ayrıca bir program uygulanmamıştır (Özden, 2013: 85). Cumhuriyet döneminde ise müzik öğretmeni yetiştirmek adına 1924'te Ankara'da Musiki Muallim Mektebi adıyla bir okul açılmıştır (Maarif Vekilliği, 1944: 106). Bu okul Türkiye eğitim tarihinde müstakil olarak müzik öğretmeni yetiştirmek için açılan ilk kurum olmuştur (Özden, 2013: 85).

Musiki Muallim Mektebi, öğretime 1924'ün kasım ayında Cebeci'de bir evde 12 öğrenci ile başlamış olup (Maarif Vekilliği, 1944: 106; Altunya, 2006: 613; Öztürk, 1998: 180) lise ve orta mektepler ile muallim mekteplerinde (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 3) batı müziğinde eğitim verebilecek müzik öğretmeni yetiştirmek amacıyla kurulmuştur (Özden, 2013: 85).

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, zafertangulu@gmail.com.

** Arş. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, beceriklisabri@uludag.edu.tr.

Musiki Muallim Mektebi yatılı ve ücretsiz bir okul olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 3; Resmi Gazete, 1934, Temmuz 4: 4091). Öğrencinin dışardan herhangi bir işle meşgul olması, okul haricinde verilen konserlere iştirak etmesi yasaklanmıştır (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 4; Resmi Gazete, 1931, Nisan 8: 408). Yatılı öğretmen okullarında öğrencilerin başka işle meşgul olmasının yasaklanmasının başka örneklerini de görmek mümkündür. Nitekim Yüksek Muallim Mektebinde de benzer yasaklar olmuştur. Böyle bir kuralın konulması muhtemeldir ki öğretmen olacakların sadece kendi işine konsantre olması isteginden kaynaklanmıştır (Becerikli, 2019: 159, 177, 192).

Okulun kurucu müdürlüğünü Osman Zeki (Üngör) üstlenmiş, öğretmenler kadrosunu ise Riyaseti Cumhur Filarmonik Orkestrasının üyeleri oluşturmuştur (Altunya, 2006: 613; Öztürk, 1998: 180). Okul 1934 yılına kadar öğretmen okulu olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüş bu yıldan itibaren ise önemli bir değişiklik gerçekleşmiş ve Milli Musiki ve Temsil Akademisinin Teşkilât Kanunu adı ile bir kanun yayımlanmıştır. Kanun Türkiye’de müzik eğitimi adına bir Akademinin kurulmasını sağlamıştır. Ankara’da kurulacak Akademinin amaçları; “Memlekette ilmî esaslar dahilinde millî musikiyi işlemek, yükseltmek ve yaymak, sahne temsilinin her şubesinde ehliyetli unsurlar yetiştirmek, musiki muallimi yetiştirmek” olarak belirlenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda Akademi, Musiki Muallim Mektebi, Riyaseti Cumhur Filarmonik Orkestrası ve Temsil Şubesinden oluşturulmuştur. Musiki Muallim Mektebi mezunlarının yeteneklerine göre Riyaseti Cumhur Orkestrasına veya Temsil Şubesine aktarılmaları ya da orta öğretim müzik öğretmenliğine atanmalarına karar verilmiştir (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 3-24; Resmi Gazete, 1931, Kânunusani 31: 209-221; 1934, Temmuz 4: 4091). 1937-38 ders döneminde ise okulun öğretmen yetiştiren kısmı Gazi Terbiye Enstitüsüne dahil edilerek müzik öğretmeni yetiştiren bir bölüm haline getirilmiştir (Altunya, 2006: 145, 634).

Musiki Muallim Mektebi

Mevzuat

Okulun tarihsel sürecinde (1924-1937) idari yapısını düzenleyen bir kanun ve iki de talimatname yayımlanmıştır. Bunlarda bahsi geçmeyen hususların da öğretmen okulları nizamnameleri ile düzenleneceği ayrıca ifade edilmiştir. Okul ile ilgili ilk düzenleme 1925 yılında yayımlanan talimatname ile gerçekleşmiştir. Musiki Muallim Mektebi Talimatnamesi adıyla yürürlüğe konan bu talimatname 18 maddeden oluşmuştur. Bir diğer önemli talimatname 1931 yılında yayımlanmıştır. Musiki Muallim Mektebi Talimatnamesi adı ile yürürlüğe konulan talimatname 12 madde ve bir de geçici maddeden oluşturulmuştur. 1928, 1932 yıllarında ise yürürlükte olan talimatnamelerde ufak değişiklikler yapılmış fakat genel yapıya dokunulmamıştır. 1934 yılında ise 22 maddelik Milli Musiki ve Temsil Akademisinin Teşkilât Kanunu yürürlüğe konulmuştur (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 3-24; Resmi Gazete, 1928, Teşrinisani 28: 6134; 1931, Kânunusani 31: 209-221; 1931, Nisan 8: 407-408; 1932, Teşrinisani 27: 2260; 1934, Temmuz 4: 4090-4091).

Musiki Muallim Mektebinin ilk talimatnamesinde lise ve orta mektepler ile muallim mekteplerine müzik öğretmeni yetiştirmek için kurulduğu belirtilmiştir (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 3). 1931’de ise bu durumda bir değişiklik yapılarak okulun muallim mekteplerine müzik öğretmeni yetiştirmek için açıldığı ifadesi talimatnameden çıkarılmıştır (Resmi Gazete, 1931, Nisan 8: 407). 1934 yılında kurulmuş olan Milli Musiki ve Temsil Akademisinin amaçlarından biri de musiki muallimi yetiştirmek olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Musiki Muallim Mektebi, Akademinin bünyesine dahil edilmiştir. Böylece okul müstakil olarak öğretmen yetiştiren bir kurum olmaktan çıkarılarak başka bir kurumun teşkilatı altında öğretmen yetiştiren bir şubeye dönüştürülmüştür. Yayımlanan kanun ve talimatnameler ile birlikte Musiki Muallim Mektebinin idari yapısı, öğrenci giriş şartları, eğitim müfredatı gibi

temel bilgilere ulaşmak mümkündür (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 3-24; Resmi Gazete, 1928, Teşrinisani 28: 6134; 1931, Kânunusani 31: 209-221; 1931, Nisan 8: 407-408; 1932, Teşrinisani 27: 2260; 1934, Temmuz 4: 4090-4091).

Kayıt ve kabul Şartları

1925 yılında Musiki Muallim Mektebine girmek isteyenlerde aranan şartlar; Türk olmak, 13 yaşından küçük 17'den büyük olmamak, ilk mekteplerden mezun olmak ve müziğe yeteneği olduğunu yapılacak muayene ve imtihanlarla ispat etmek, ruhsal ve bedeni olarak sağlam olmak şeklinde belirlenmiştir (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 4).

1931 yılında giriş şartlarında bazı değişiklikler yapılmıştır. Yaş sınırlaması 12 ile 14 olarak değiştirilmiş, adayın sesinin güzel olması gerektiği, ilk mektepten iyi derece ile mezun olması zorunluluğu yeni bir şart olarak ilave edilmiştir. Sağlıklı olma koşulunda ise herhangi bir değişiklik yapılmamış, ayrıca ilk yönetmelikte net bir şekilde vurgulanmamış olan öğrencilerin sınav ile alınması durumu 1931'de daha açık ifade edilmiş ve sınava giren öğrencilerden başarılı olanlar belirlenen kontenjandan fazla olur ise içlerinden okulda öğretimi yapılan müzik aletlerinden kullanabilenlerin tercih edileceği belirtilmiştir (Resmi Gazete, 1931, Nisan 8: 408).

Okul, Milli Musiki ve Temsil Akademisinin bir şubesi olarak planlandıktan sonra ilkokul ve ortaokul mezunlarını öğrenci olarak kabul etmeye başlamıştır. Fakat ilkokul mezunları için okula giriş sınavına alınmadan önce sınava tabi tutularak, ortaokul mezunları ise doğrudan giriş sınavına kabul edilmiştir (Resmi Gazete, 1934, Temmuz 4: 4091).

Eğitim süresi

Okulun ilk olarak süresi dört yıl diye belirlenmiştir. Bunun ilk üç senesi öğretime, son senesi ise staja ayrılmıştır. Ayrıca okulun bir de hazırlık sınıfı olan ihzari kısmı vardır. Okula giren öğrenci ihzari sınıfına aday olarak kaydedilmiştir. Hazırlık sınıfını geçmeyi başaranlar birinci sınıfa girmeye hak kazanmışlardır. Hazırlık sınıfında başarı sağlayamayanlar olursa diğer öğretmen okullarına gönderilmeleri yönünde karar alınmıştır (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 3-5). 1931'deki talimatname de ise okulun süresi değiştirilmiş ve eğitim-öğretim iki devreli yapılmıştır. Böylece okulun ilk üç yılı orta, son üç yılı ise meslek bölümü olarak planlanmıştır. Fakat bu değişiklikten önceki dönemdeki kurallara göre okuyan öğrencilerin etkilenmemesi için yeni sistemin uygulanmasından muaf tutulmaları kararı alınmıştır (Resmi Gazete, 1931, Nisan 8: 408; 1931, Kânunusani 31: 216-217).

Musiki Muallim Mektebi 1934'de Milli Musiki ve Temsil Akademisinin bünyesine dahil edildikten sonra okul ilk okul üzerine altı senelik yatılı ve parasız olmak üzere genel orta eğitimle birlikte teorik ve uygulamalı müzik eğitimin verildiği bir yer olarak tanımlanmıştır (Resmi Gazete, 1934, Temmuz 4: 4091).

Eğitim-öğretim faaliyetleri

Dersler

1925 yılında yayımlanan talimatnameye göre okulda verilmesi planlanan dersler; Musiki nazariyatı, armoni, kompozisyon, kontrpuan, musiki tarihi, musiki kıraati, vokal, Türkçe edebiyat, bediyat, umumi medeniyet tarihi, Türkiye medeniyeti tarihi, Türkiye coğrafyası, ruhiyat, fenn-i terbiye ve usul-i tedris, Fransızca,¹ tabiat tetkiki, tatbiki hikmet ve kimya, ilmi ve tatbiki hesap ve hendese, umumi ve tatbiki hıfzıssıhha, vataniyat ve mesleki ahlak, terbiye-i bedeniye diye sıralanmıştır (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 4-5).

¹ Resmi Gazetede yer alan talimatnamede Almanca yazmasına rağmen yayımlanmış olan kitapçıkta Almancanın üstü çizilerek yerine Fransızca yazılmıştır (Resmi Gazete, 1341, Eylül 6: 450; Musiki Muallim Mektebi, 1341: 5).

Her öğrenci keman, piyano, flüt ve viyolonselden birini çalmak zorundaydı. Öğrencilerin kullanacakları küçük müzik aletleri ile kitap ve diğer ders araç-gereçleri ücretsiz olarak verilmiştir. Öğrenciye verilen müzik aleti birinci yılın sonunda kendisine zimmetlenerek demirbaş listesinden düşürülürdü. Üçüncü sınıfın sonuna dek müzik aletinin tamirini okul üstlenmiş, bundan sonra sorumluluk kendilerine bırakılmıştır. Müzik aletini kaybetmeleri durumunda da yenisini kendi harçlıklarından almaları gerekiyordu (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 4; Resmi Gazete, 1931, Nisan 8: 408). 1931 yılında “Musiki Muallim Mektebinde salon orkestrasına ait sazlar tedris edilir.” şeklinde bir madde eklenmiştir. Bu madde gereğince her öğrencinin kemana mecburi olarak öğrenmesi istenmiş, keman haricinde öğrencinin yeteneğine göre ikinci bir enstrüman öğretilbileceği belirtilmiştir (Resmi Gazete, 1931, Nisan 8: 408).

1931 yılında okulun müfredatında bazı değişiklikler yapılmıştır. 1925 yılındaki talimatnameden farklı olarak yeni programa kızlar için nakış ve dikiş dersleri eklenmiştir. Hıfzıssıhha dersi kaldırılmış, bazı derslerin isimleri değiştirilmiş, yabancı dil olarak herhangi bir dilin verileceği bilgisi yerine ecnebi lisanı diye genel bir tabir kullanılmıştır. Fakat programı bu birkaç değişiklikten dolayı önceki programdan çok farklı olarak nitelendirmek doğru olmayacaktır. 1931’de okulun programı şu şekilde tespit edilmiştir; Musiki nazariyatı, armoni, kompozisyon, kontrpuan, musiki tarihi, musiki kıraati, Türkçe ve edebiyat, ecnebi lisanı, tarih-coğrafya, yurt bilgisi, ruhiyat ve terbiye, ders tatbikatı, tabii ilimler, tatbikî fizik ve kimya, riyaziye, beden terbiyesi, kızlar için nakış ve dikiş, resim (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 4-5; Resmi Gazete, 1931, Nisan 8: 408).

Staj dönemi

Son sınıf staj dönemi olarak planlanmıştır. “Tatbikat” dönemi diye adlandırılan bu evrede öğrencilere “muallim muavini” unvanı verilmiştir. Muallim muavinleri kendi okullarının kadrosuna dahil edilerek 10 lira maaşla stajyerlik yapmışlardır. Staj döneminde muallim muavini okul içerisindeki alt kademe sınıflarda derslere girerek staj uygulamalarını gerçekleştirmiştir. Böylelikle öğretmen adaylarının deneyim kazanması sağlanmıştır. Ayrıca öğretmen adaylarının mesleğiyle ilgili öğretmenlerinin nezareti altında Bakanlığın uygun gördüğü diğer ilkokullarda da uygulama yapmalarında sakınca görülmemiştir. Öğrencilere kendi okullarının alt sınıflarında staj yaptırılmasının altında yatan sebep Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara’da yeterli düzeyde müzik altyapısı olan ilkokulun olmayışı olabilir (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 6). Nitekim ilerleyen yıllarda bu kural üzerinde değişikliğe gidilmiş, staja gidecek son sınıf öğrencilerinin merkezdeki okullara gitmesi uygun görülmüştür (Resmi Gazete, 1931, Nisan 8: 408).

Tatbikat senesinin sonunda yapılan sınavda başarılı olanlara “musiki muallimlik şehadetnamesi” alma hakkı verilmiştir. Başarısız olanların bir sene daha muallim muavini sıfatıyla mektepte kalıp staj görmelerine müsaade edilmiştir. Eğer başarısızlık tekrar ederse staj sonunda en azından ilkokulda müzik öğretmenliği yapabilmeleri adına öğrencilere ilk mektep musiki muallimliği ehliyetnamesi verilmiştir. Öğrenci başarılı olsa da yaşı 20’ye ulaşmadı ise diplomasını almasına müsaade edilmemiştir. Bu nedenle yaşı küçük olanlar tatbikat sınavlarına girmeyerek mektepte alıştırmaya devam ettirilmeleri uygun görülmüştür (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 6-7).

Öğrenci sayıları

Musiki Muallim Mektebi yatılı ve ücretsiz bir okul olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 3; Resmi Gazete, 1934, Temmuz 4: 4091). Okul 1934’de Milli Musiki ve Temsil Akademisinin bünyesine dahil edildikten sonra sadece yatılı öğrenci almamış gündüzlü öğrenci alımına da izin verilmiştir (Resmi Gazete, 1934, Temmuz 4: 4091).

Okulun ilk öğrencileri Ankara Erkek İlköğretmen okulundan seçilen 6 kişi idi. Kısa bir süre sonra bunlara İstanbul Balmumcu Darüleytamından seçilen 6 öğrenci daha eklenerek öğrenci sayısı 12'ye çıkarılmıştır. Fakat öğrencilerin okulun öğretim seviyesine uygun seçilmediği yönünde eleştiriler olmuş ve bu öğrencilerden 5'i okuldan çıkarılmıştır (Altunya, 2006: 615). Bundan sonra böyle olumsuz bir durum ile karşılaşmaması için okula gönderilecek öğrencilerin seçimi ile ilgili bir genelge yayımlanmıştır (Maarif Vekâleti, 1926: 6-7).

Genelgede Musiki Muallim Mektebine okullardan gönderilecek öğrencilerin nasıl olması gerektiği yönünde bir talimat verilmiştir. Öğrencilerin zeki ve nezaket açısından okullarının en önde gelenleri olması, müziğe yetenekli olması, seslerinin güzel olması, sorunlu bir kişi olmamaları konusunda uyarılarda bulunulmuş ve özellikle daha önce gönderilmiş olan darüleytam öğrencileri gibi olmaması, böyle bir durumda gönderen okulun sorumlu tutulacağı bilgisi verilmiştir (Maarif Vekâleti, 1926: 6-7). Aşağıdaki tabloda ise kaynaklardan elde edilen veriler doğrultusunda yıllara göre okuyan ve mezun olan öğrenci sayıları verilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi Onbeşinci Yıl Kitabı, 1938: 210-211; Yücel, 1994: 90).

Tablo 1: Yıllara göre öğrenci sayıları

Yıllar	Öğrenci Sayıları			Mezun Öğrenci Sayıları		
	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kız	Toplam
1924-25	30		30			
1925-26	42		42			
1926-27	40		40			
1927-28	74		74			
1928-29	56	33	89	6		6
1929-30	73	29	102	11		11
1930-31	67	30	97	14	1	15
1931-32	79	44	123	2	1	3
1932-33	21	19	40	2	5	7
1933-34	25	12	37	9	3	12
1934-35	51	69	120	7	8	15
1935-36	77	71	148			
1936-37	78	73	151			
1937-38	41	40	81			

Öğrenci sayıları ile ilgili tablo maarif istatistiklerinden, Yücel (1994)'in vermiş olduğu bilgilerden, Cumhuriyet Halk Partisinin on beşinci yılına özel yayımlanmış olan kitaptan derlenmiştir. Verilen bilgiler arasında ufak tefek farklılıklara rastlanılmıştır. Fakat okulun öğrenci gelişimi hakkında bir fikir ortaya koyabilmek adına böyle bir tablo oluşturulmuştur. Kaynaklar değerlendirildiğinde maarif istatistiklerinde 1927 ile 1932 yılları arasında verilen öğrenci sayıları ile Halk Partisinin on beşinci yıl kitabından elde edilen verilerin uyumlu olduğu görülmüştür. 1932 yılından sonra ise istatistiklerde 1933-34 ile 1937-38 yıllarına rastlanılmıştır. Bu yıllardaki istatistiklerde 1933-34 yılında 79 erkek, 53 kız olmak üzere toplamda 132 öğrenci, 1937-38'de 37 erkek, 46 kız olmak üzere toplamda 83 öğrencinin okuduğu bilgisi verilmiştir. Tablodaki veriler ise 1924 yılından 1938'e kadar kesintisiz bilgi veren on beşinci yıl kitabından alınmıştır. Burada şöyle bir durumda ortaya çıkmaktadır 1929'dan itibaren okuldaki öğrenci sayısı artarken Halk Partisi on beşinci yıl kitabında 1933-34 yılında 37 olarak verilen öğrenci sayısı maarif istatistiklerinde orta kısma devam eden öğrenci sayısı olarak verilmiştir. Ayrıca Maarif Vekâletinin çıkarmış olduğu bir kitapta 1935-36'da öğrenci sayısı 67 olarak verilmiştir. Burada da benzer bir orta mektep ve meslek kısmı ayrımı gerçekleşmiş olabilir. Bütün bu bilgiler istatistiksel olarak genel bir kanı oluştursa da verilen rakamlarda eksiklikler veya hatalar olabileceğini de ortaya koymuştur (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü 1933: 46; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1935: 398; Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü,

1939: 260; Cumhuriyet Halk Partisi Onbeşinci Yıl Kitabı, 1938: 210-211; Maarif Vekilliği, 1944: 106).

Mezun sayılarında da yukarıda bahsi geçmiş olan soru işaretlerini görmek mümkündür. Mezun öğrenciler ile ilgili bilgiler maarif istatistikleri ve Yücel (1994)'in verdiği bilgilerden alınmıştır. Rakamlar hemen hemen örtüşmekle birlikte Yücel, 1931-32 yılında 2 erkek ve 1 kız öğrencinin mezun olduğu bilgisini verirken istatistikte 2 erkek, 5 kızın mezun olduğu bilgisine rastlanılmıştır. Yücel ise istatistikte 1931-32 yılı için belirtilmiş olan bilginin aynısını bir sonraki yıl için vermiştir (Başveکہlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1933: 46; Yücel, 1994: 90). Ayrıca hem öğrenci sayıları hem de mezun sayıları ile ilgili şunu belirtmek gerekir ki tabloda boş olan kısımlar sıfır değildir. Sadece o yıllardaki bilgilere ulaşamadığı için boş bırakılmıştır.

İdari ve öğretim kadrosu

1925 yılındaki talimatnamede okulun idari ve öğretim kadrosu bir müdür, bir müdür yardımcısı, bir dahiliye müdürü, eğitim-öğretimi yeterli düzeyde sürdürebilecek kadrolu ve yarı zamanlı öğretmenlerden oluşturulacağı planlanmıştır. Müdürün mutlaka batı müziğini bilmesi ve bunu da diploması ile ispatlaması gerekmiştir. Müdüre, Maarif Vekâleti tarafından yardımcısını, dahiliye müdürünü ve öğretmenleri seçme hakkı verilmiş olup bu seçimini Vekâlete bildirerek onların onayıyla gerçekleştirmesine müsaade edilmiştir. Ayrıca okulda bir tahrirat ve hesap kâtibi, ambar ve depo memuru ve gereği kadar memur ile hademeler istihdam edileceği belirtilmiştir (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 3). 1931 yılındaki talimatnamede okulun idari yapısında değişiklik olmuştur. Bu durum okulun süreç içerisinde geliştiğinin göstergesidir. Okulun müdür yardımcısı biri başmüdür yardımcısı olmak üzere iki olarak belirlenmiş, ders aletleri ve kütüphane memurluğu kadrosu tahsis edilmiştir (Resmi Gazete, 1931, Nisan 8: 407). 1934 yılında ise okul Milli Musiki ve Temsil Akademisinin Teşkilatı içerisine dahil edildiğinden idari kadro Akademinin idari kadrosu olarak belirlenmiştir. Akademiyi yöneten müdür ve yardımcılarını ile idari işleri yürüten memurlar Musiki Muallim Mektebinin de yöneticileri olmuştur. Yalnız Musiki Muallim Mektebi, Akademinin bir şubesi olduğundan şubenin başına bir şef atanmıştır. Şube şefi müdürün başkanlığında toplanan ve Akademinin eğitim-öğretim ile idari işlerinin görüşüldüğü Akademi Meclisinin üyesi idi (Resmi Gazete, 1934, Temmuz 4: 4090-4091).

Okulun ilk müdürlüğünü Osman Zeki (Üngör), öğretmenliklerini ise Riyaseti Cumhur Filarmonik Orkestrasının üyeleri oluşturmuştur (Öztürk, 1998: 180; Altunya, 2006: 613; Maarif Vekilliği, 1944: 106). Aşağıdaki tabloda okulun yıllara göre öğretmen sayısı verilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi Onbeşinci Yıl Kitabı, 1938: 210-211).

Tablo 2: Yıllara göre öğretmen sayıları

Yıllar	Öğretmen Sayıları	Yıllar	Öğretmen Sayıları
1924-25	14	1931-32	27
1925-26	9	1932-33	29
1926-27	15	1933-34	28
1927-28	20	1934-35	34
1928-29	63	1935-36	31
1929-30	30	1936-37	30
1930-31	29	1937-38	30

Yukarıdaki tablo dışında istatistiklerden edinilen farklı bilgilere göre okulda 1933-34'te kadrolu olmak üzere 20 erkek, 8 kadın, kadrosu başka kurumda olup ücreti karşılığında ders veren 2 erkek ve 2 kadın öğretmen vardı (Başveکہlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1935: 437). 1937-38'de ise okulda kadrolu olarak 22 erkek, 9 kadın öğretmen, kadrosu başka kurumda olup ücret karşılığında ders vermiş olan 10 erkek öğretmen görev yapmıştır (Başveکہlet İstatistik Umum Direktörlüğü, 1939: 279). Bu bilgiler tablo 2 ile karşılaştırıldığında yukarıda öğrenci sayılarında olduğu gibi öğretmen sayılarında bazı yıllarda farklılık olduğunu göstermektedir.

Mezuniyet şartları

Mezun olmak için öğrencilerin belli şartları yerine getirmesine önem verilmiştir. Okulun ilk talimatnamesinde öğrencilerin derslerinde başarılı olarak üst sınıflara geçmeleri ve tatbikat sınıfında başarılı olmaları aksi halde üst sınıfa geçemeyenlerin diğer öğretmen okullarına naklinin gerçekleştirileceği belirtilmiştir (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 6-7). 1931 yılında okulun süresinin iki devreli 6 sene olarak planlanmasının ardından önceki talimatnamenin ilgili kısmında değişiklik yapılmıştır. Bahsi geçen talimatnameye göre birinci sınıftaki öğrencilerin sınıfta kalmaları neticesinde önceki talimatnamedeki uygulamanın devam ettirilmesi, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıflarda ise iki sene üst üste sınıfta kalanların vaziyetinin muallimler meclisince tetkik edilmesi kararı alınmıştır. Meclisin ise öğrencinin ihracı veya diğer bir muallim mektebine nakli için Vekâletten talepte bulunmasına karar verilmiştir (Resmi Gazete, 1931, Nisan 8: 408). Okulun eğitim-öğretimi iki devreli planlanınca daha önceki yıllarda son sınıf olan dördüncü sınıf 1931 itibarıyla bir ara sınıf olmuştur. Dördüncü sınıfı bitirenlerin Türkçe ve yabancı dil hariç genel derslerle beraber musiki nazariyatı dersine ait mezuniyet sınavını vermeleri gerekmiştir. Türkçe ve yabancı dil ile mesleki malumat ve musiki ihtisas derslerine ait sınavların altıncı sınıfın sonunda yapılması planlanmıştır. Her ders senesi sonunda ise öğrenci musiki derslerinden sınava tabi tutulmuştur. Dördüncü ve altıncı sınıftan başka sınıflardaki öğrenciler, öğretmenlerin senede iki yazılı yoklaması ve dönem içerisindeki sözlü sınavlarından başarılı olarak üst sınıflara geçme hakkı elde etmiştir (Resmi Gazete, 1931, Nisan 8: 408; 1931, Kânunusani 31: 216-217).

1934'te eğitim-öğretim sürecinde müziğe yeteneği olmadığı anlaşılanların genel dersleri iyi ise diğer ortaokulların, liselerin veya öğretmen okullarının muadil sınıflarına yatılı ve parasız olarak nakil edilmesine izin verilmiştir. Genel derslerde zayıf olanların ise okudukları sınıfa kadar ders gördüklerini belirten bir evrak verilerek okul ile ilişkilerinin kesilmesine karar verilmiştir (Resmi Gazete, 1934, Temmuz 4: 4091).

Mezuniyet sonrası hayat

Okuldan mezun olanlar zorunlu hizmetle yükümlü tutulmuşlardır. Tayin edilen öğretmenler gittikleri yerlerde on beş yıl boyunca çalışmak zorunda idi (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 69). Zorunlu hizmet anlayışının, öğretmen okullarının yatılı ve parasız olmasından kaynaklı uygulanan genel bir kuralı olduğunu söylemek mümkündür (Becerikli, 2019: 279-288). Zorunlu hizmetten kaçan veya okurken ilişki kesilenler² Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesinin³ 35. maddesi gereğince tazminatla yükümlü tutulmuşlardır. Bu tazminat kovuşturması için öğrencilere okullarına kabul olduklarında ve okuldaki masraflarına karşılık gelen birer senet imzalatılmıştır (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 9). Zorunlu hizmette, okulu üstün başarı ile bitiren öğrencilere bir istisna tanınmıştır. Başarı ile mezun olup atanan öğretmenlere hizmetlerinin ikinci yılını doldurduktan sonra Vekâletçe alanları ile ilgili eğitim almak için Batı memleketlerine gönderilme hakkı verilmiştir (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 7). 1931 ile 1934 yıllarındaki düzenlemelerde bu konuya yer ayrılmamıştır (Resmi Gazete, 1931, Nisan 8: 408; 1934, Temmuz 4: 4091).

² 1934 yılında tazminatın yapılan masrafların %50'si kadar faizi ile geri alınması kararlaştırılmıştır. Fakat belirli bir süre görev yapıp görevinden ayrılanların devlete hizmet ettikleri süre maddi olarak hesaplanarak tazminat miktarından düşülmesi uygun görülmüştür (Resmi Gazete, 1934, Temmuz 4: 4091).

³ Musiki Muallim Mektebi talimatnamesinde atıfta bulunulan Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi, 1915 yılında yayımlanmış olan Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesidir (Musiki Muallim Mektebi, 1341: 9; Nizamname hakkında detaylı bilgi için bkz. Maarif-i Umumiye Nezareti, 1331). Bu nizamname 1930 yıllara kadar yürürlükte kalmıştır (Öztürk, 1998: 13).

Sonuç

Türkiye tarihinde ilk müzik öğretmeni yetiştiren öğretmen okulu olarak yer edinen Musiki Muallim Mektebi 1924'de müstakil bir okul olarak açılmıştır. Musiki Muallim 1934 yılında yayımlanan Milli Musiki ve Temsil Akademisininin Teşkilât Kanunu ile birlikte başka bir kurumun bünyesine katılmış, 1937-38 eğitim-öğretim döneminde de Gazi Terbiye Enstitüsüne bağlı üç yıllık müzik öğretmenliği bölümüne dönüştürülmüştür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulmuş olan Musiki Muallim Mektebi müzik öğretmenliği yetiştiren bölümlerinin atası olarak kabul edilebilir. Bu okul ilk yıllarında çok az öğrenci ile öğretime başlamış, zaman içerisinde ise öğrenci sayısı artırılmıştır. Okul bir öğretmen okulu olarak müfredatında müzik eğitimi ve genel teorik derslerin yanısıra öğretmenlik meslek derslerinden olan usul-i tedris (öğretim yöntemleri) dersini barındırmıştır. Ayrıca öğretmenlik pratiğinin artırılması adına son senede staj uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

Musiki Muallimde üst sınıflara geçemeyenlerin başka okullara nakledilmeleri veya ihraç edilmeleri yönünde kararlar alınmıştır. Bu durum öğrenci başarısının üzerinde durulduğunu göstermektedir. Hatta en başarılı öğrenciler zorunlu hizmetlerinin iki yılını çalıştıktan sonra yurt dışına gönderilmeleri yönünde 1925 talimatnamesine bir ibare yer almıştır. Ayrıca başarısız olan öğrencilerin de kaybedilmek istenmemesi ve başka okullara özellikle de diğer öğretmen okullarına nakledilmeleri devletin eğitimi kesime olan ihtiyacını göstermesi bakımından önemlidir.

Okulun eğitim-öğretim anlayışı Batı müziğinin öğretilmesi üzerine kurulmuştur. Öğrencilerin öğrenmekte zorunlu oldukları müzik aletleri Batı kaynaklıdır. Bu durum şunu göstermektedir ki Cumhuriyet dönemi müzik eğitimi anlayışı Batı temel alınarak oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Altunya, N. (2006). *Gazi eğitim enstitüsü gazi orta öğretmen okulu ve eğitim enstitüsü (1926-1980)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1933). *Maarif 1923-1932 istatistikleri*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1935). *Maarif 1933-1934 istatistiği*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü. (1939). *Maarif 1937-1938 istatistiği*. İstanbul: Suhulet Basımevi.
- Becerikli, S. (2019). *Öğretmen yetiştirmede İstanbul yüksek öğretmen okulu modeli (1924-1978)*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Cumhuriyet Halk Partisi Onbeşinci Yıl Kitabı*. (1938).
- Erdem, Y. T. (2013). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kızların eğitimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Maarif Vekilliği. (1944). *Türkiye Cumhuriyeti maarifi 1923-1943*. Ankara: Maarif Matbaası.
- Maarif Vekâleti. (1926). *Tebliğler Mecmuası*, 7, 1926, Ağustos 15.
- Maarif-i Umumiye Nezareti. (1331). *Dârülmualimîn ve dârülmualimât nizamnamesi*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Musiki Muallim Mektebi*. (1341). İstanbul: Vatan Matbaası.
- Özden, E. (2013). *Osmanlı maârifi'nde mûsikî*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, C. (1998). *Dünden bugüne Türkiye'de öğretmen yetiştiren kurumlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yayınları.

-
- Resmi Gazete.* (1341, Eylül 6). Musiki muallim mektebi talimatnamesi.
- Resmi Gazete.* (1928, Teşrinisani 28). Kararnameler.
- Resmi Gazete.* (1931, Kânunusani 31). Muallim mektepleri talimatnamesi.
- Resmi Gazete.* (1931, Nisan 8). Musiki Muallim mektebi talimatnamesi.
- Resmi Gazete.* (1932, Teşrinisani 27). Kararnameler.
- Resmi Gazete.* (1934, Temmuz 4). Milli musiki ve temsil akademisinin teşkilât kanunu.
- Ünal, U. & Birbudak, T. S. (2013). *İstanbul dârulmuallimîni (1848-1924)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yücel, H.A. (1994). *Türkiye 'de orta öğretim*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
-

Osmanlı Devleti'nin Öğrencilere Özel Son Gazetelerinden: Talebe Mecmuası

One of The Last Journals For Students in Ottoman Empire: Talebe Mecmuası

Huzeyfe BİLGE*

Öz

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde çıkarılmış son üç çocuk gazetesinden biri olan Talebe Mecmuası incelenmiştir. Talebe Mecmuası öğrenciler için çıkarılmış bir gazetedir. İmtiyaz sahibi Hikmet Arif, müdürü Ömer Kemal'dir. İdarehanesi ise Babıali Caddesi'ndeki Ali Firaz Ticarethanesidir. Talebe Mecmuası'nın kurucu ve sahipleri öğretmenlerdir. Hedefi öğrencilere bilgi aktarmak ve çocukların vakitlerini faydalı eğlencelerle geçirtmektir. Gazetede genel sınav tarihleri ile ilgili bilgilendirmeler yapılmıştır. Okuyuculardan, özellikle öğretmenlerden, gelen yazılara yer verildiğinden ikinci sayıdaki bir kısım, okuyuculardan gelen yazılara tahsis edilmiştir. Dergiye gönderilen mektuplara cevap verilen ayrı bir sayfa da mevcuttur. Gazetenin başlıca özellikleri resimlerin/fotoğrafların sıkça kullanılması, oldukça sade bir dilin tercih edilmesi ve milliyetçi ifadelerle yer verilmesidir. "Aziz Türk Çocukları" başlığı ile giriş yapılması buna örnek olarak verilebilir. İzciliğe ayrı bir sayfa ayırarak önem verildiği görülmektedir. 15 günde bir neşredileceği söylenen gazetenin iki nüshası mevcuttur ve toplam 23 sayfadır.

Anahtar Kelimeler: Talebe Mecmuası, Çocuk gazetesi, Eski harfli gazete.

Abstract

This paper aims to investigate the journal of Talebe Mecmuası which is one of the last three journals in Ottoman Empire. Talebe Mecmuası published for students. The owner was Hikmet Arif and manager was Ömer Kemal. The administration place was Ali Firaz Trading House in Babıali Avenue. The founder and owners were teachers. The aim of journal was to provide necessary informations for students and to make them have funny moments. The journal announced some informations about general exam dates. Texts that send by readers, especially from teachers, published and there was an additional page that covers replies to letters of readers. The main features of the newspaper are the frequent use of pictures/photographs, the preference of a plain language and the presence of nationalist expressions such as the text called "Dear Turkish Children". The journal also emphasized scouting by devoting some pages. The journal published once in every 15 days and we have two numbers of it. Total page number is 23.

Keywords: Talebe Mecmuası, Journal for children, Journal in Ottoman Turkish.

Giriş

Çocuk gazeteciliği çocuk eğitiminde büyük işleve sahiptir. Çok farklı konuları, türleri, yarışmaları, kampanyaları, hediyeleri olması sebebiyle çocuk gazeteleri büyük kitlelerin ilgisini çekebilmektedir. Ülkemizde çocuklara yönelik gazetelerin yayımlanmaya başladığı yıllar Tanzimat Dönemi'ne rastlamaktadır (Balcı, 2014). Bu gazetelerden ilki Mümeyyiz'dir (Okay, 1999; Yıldırım, 2013). Mümeyyiz'in ardından çocuklar için daha çok gazete basılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından önce çocuklar için birçok farklı gazete çıkmış ve bu gazeteler Türk çocuk edebiyatının temelini atmışlar, çocukları eğlendirmişler, çocuk edebiyatının önemini ortaya koymuşlardır (Şimşek, 2011).

Gazetelerin çocuklara okuma alışkanlığı kazandırması, kelime dağarcıklarını zenginleştirilmesi, hayatı tanıma gibi birçok işlevi bulunmaktadır (Ercan-Akpınar, 2014). Çeşitli bulmacaların, hikâyelerin, ilginç bilgilerin, yarışmaların vb. olduğu çocuk gazetelerinin bazıları çocukların ilgisini çekmeyi başarmıştır. Çocuklara Mahsus Gazete Osmanlı döneminde Türkçe yayımlanan çocuk gazeteleri arasında en uzun süre çıkan çocuk gazetesidir ve 626 sayı çıkmıştır (Okay, 1999). Yeni Yol gazetesi 113 sayı ile en uzun süreli çocuk gazetelerinden biridir (Esmer, 2007). Bahsi geçen gazetelerin uzun süre yayın hayatına devam etmeleri bu gazetelerin ilgi gördüklerinin en önemli delilidir. Cumhuriyet'in ilanından önce ve sonra çocuk gazeteleri arasında çok ilgi gören gazeteler aslında çocuklara ait bir

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, hbilge@outlook.com.tr.

edebiyata ne kadar ihtiyaç duyulduğunu da göstermesi açısından önemlidir. Çok başarılı gazetelerin yanında yayın hayatına hemen son veren gazeteler de vardır. Mesela Haftalık Resimli Gazetemiz adlı gazete sadece 7 sayı yayımlanmıştır (Esmer, 2007).

Eski harfli çocuk gazetelerinin incelenmesi, çocuk edebiyatının ülkemizdeki gelişimini incelemek açısından önemlidir. Batıda bizden daha önce başlayan süreli yayınların bizdeki gelişimi pek çok tezin ve makalenin konusu olmuştur. Bu yayınların incelenmesi sayesinde ilgili dönemde çocuğa bakış, çocuk eğitiminin durumu, pedagojik çalışmaların neler olduğu, edebiyat dünyasının içinde bulunduğu şartlar, sosyal hayat gibi pek çok konuda bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Bunların yanı sıra genel anlamda edebiyatımızın batıdan nasıl etkilendiği de bu gazetelerde tespit edilebilir.

Bu çalışmada sadece çocuklar için ve çocukların okul hayatına yönelik çıkan Talebe Mecmuası'nın incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu çalışmanın hedefi 1923 yılında çıkmış bir çocuk gazetesi olan Talebe Mecmuası'nın içeriğinin çeşitli başlıklara göre incelemektir. Bu kapsamda elimizde bulunan 2 sayısına ulaşılmış ve nüshalar Latin alfabesine aktarılmıştır. Ardından çalışma kapsamındaki başlıklara göre gerekli incelemeler ve analizler yapılmış. Bu sebeple bu çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Doküman incelemesi basılı veya elektronik belgelerin sistemli olarak incelenmesidir. Doküman incelemesinde tarihî kayıtlar, günlükler, mektuplar, gazeteler, reklamlar vb. pek çok veri kaynağı kullanılabilir. Özellikle nitel araştırmalarda verilerin güvenilirliğini artırmak için de kullanılan doküman analizinin en önemli avantajları verimli olması, kullanılabilirliği, maliyetinin az olması, araştırmacının varlığının verilere etki etmemesi ve kapsamlı olmasıdır (Bowen, 2009).

Talebe Mecmuası

Talebe Mecmuası'nın ilk sayısı Rumi takvime göre 5 Nisan 1339'da (5 Nisan 1923) çıkmıştır. Gazetenin idarehanesi Bâbüali Caddesi'nde Alî Firaz Ticarethanesi'dir. Gazetenin çıktığı matbaa Necm-i İstikbal Matbaası olarak ifade edilmiştir. İmtiyaz sahibi Hikmet Tarık iken sorumlu müdür Ömer Kemal'dir. Gazetenin kurucu ve sahiplerinin öğretmen oldukları ilerleyen sayfalarda belirtilmiştir.

Gazetenin kapak sayfasında o güne kadar çocuklar için bir iki gazetenin neşredildiği söylenmektedir. Bu ifade biraz mübalağalı bir ifade olmakla birlikte göreceli olarak azlığı ifade ettiği söylenebilir. Gazete yönetimine göre çocuklar için yayımlanan gazeteler çıktıktan kısa bir süre kapanmış ve uzun soluklu bir süreli yayın çıkmamıştır. Gazetede yayımlandığı zamanda talebelere yönelik başka bir gazetenin olmadığı da iddia edilmektedir. Talebe Mecmuası'nın hedefinin başka hiçbir talebe gazetesi olmayan o dönemde, eğlenceli hikâyelerle çocukları meşgul etmek ve aynı zamanda faydalı bilgiler vermek olduğu söylenmektedir.

Gazetenin hedef kitlesi şu cümlelerle aktarılmaktadır: Mecmua, isminden de anlaşılacağı veçhile, tamamıyla sizindir, sizin samimi, candan, yürekten bir arkadaşınızdır. (S.1, s.1.). İlerleyen sayfalarda gazetenin öğretmenlere destek olacağı, derslerle ilgili içeriklerin yer alacağı söylendikten sonra öğretmenlerden gazeteye destek vermeleri istenmektedir.

Gazetenin okul hayatının pek çok yönü ile ilgilendiği söylenebilir. Çeşitli vesilelerle öğretmenlere destek olunacağı, okullarda öne çıkan öğrencilerin fotoğraflarının müdürlerce gazeteye gönderilmesi halinde gazetede yayımlanacağı söylenmektedir. Bu tür ifadeler

gazetenin öğrencilerin ve okulların ilgisini çekmeye çalıştığını ve eğitim hayatıyla ilgili olma vasfını haiz olduğunu göstermektedir.

Gazetenin kaç günde bir çıkacağı ve kuruş olarak ücreti kapak sayfasında şöyle ifade edilmiştir: Aboneliği senelik 60, altı aylığı 35, şimdilik on beş günde bir neşr olunur. (Kapak sayfası). Abone olmak istemeyenler için tek sayının ücreti 100 para olarak ifade edilmiştir.

Gazete vatansever, milliyetçi, tarihine, dinine ve Türklüğe sahip çıkan bir üslupla yazmaktadır. Çeşitli yazılarda çocuklara tarih, din ve milliyet sevgisinin aşılarmaya çalışıldığı görülmektedir.

Kasap (2011) Talebe Mecmua'sının iki sayı çıktığını ifade etmektedir. Gazetenin elimizde 2 sayısı bulunmaktadır. Sonraki sayıların kayıp olma ihtimali bulunmaktadır. Bu iki sayıda kapaklar hariç 23 sayfa yazı çıkmıştır.

Gazetenin İçindekiler

Gazetenin çıkış tarihi Osmanlı Devleti'nin resmî olarak sona ermesinden yaklaşık beş ay öncesine denk gelmektedir. Bu bakımdan önemli bir tarihî dönüm noktasında çıkmıştır.

Gazetenin ilk sayısının kapağında Atina seyahatine gittiğinde Mustafa Kemal Atatürk'ü karşılamaya çıkan öğrencilerin fotoğrafı yer almaktadır. Fotoğrafın altında bu fotoğrafın Talebe Mecmuası için özel olarak Atina'dan gönderildiği yazmaktadır.

Gazetenin ilk yazısı *Talebe Efendi ve Talebe Hanımlara* başlığıyla çıkmıştır. Bu yazıda çocuklara/talebelere yönelik gazetelerin neden mühim olduğu, gelişmiş ülkelerde pek çok öğrenci gazetesinin bulunduğu, Osmanlı Devleti'nde çıkan çocuk gazetesi sayısının az ve bu gazetelerin kısa ömürlü olduğu, gazetenin hedefi gibi konulara değinilmiştir. Bu yazı, o dönemdeki pek çok çocuk gazetesinde olduğu gibi gazetenin hedefini, yayımlanma sebebini okuyucuya aktarmaktadır. Yazı bir sayfalık kısa bir yazıdır.

Gazetenin ikinci yazısı *Aziz Türk Çocukları* başlığını taşımaktadır. Bu başlık gazetenin milliyetçi bir ruh taşıdığını aksettirmektedir. Bu yazıda çocuklara geçmişte milletin çektiği sıkıntılardan, eskiden pek çok zaferlerin kazanıldığından, tarihle övünmenin ecdada bağlılığın göstergesi olduğundan, okulların öneminden vs. bahsedilmektedir. Yazıyı kaleme alan İstanbul vali vekili Miralay Esad'dır. Yazı iki sayfa sürmektedir ve gazetenin ikinci sayfasına denk gelen kısımda Miralay Esad'ın fotoğrafı bulunmaktadır.

Üçüncü yazısı *Kari' ve Karielerimize* başlığıyla çıkmıştır ve ufak bir hatırlatma içeriklidir. Okuyuculara soracakları sorulara cevaplar verileceği, sırf çocuklara yönelik bir gazete olacağı söylenmektedir.

Dördüncü sayfada çıkan ve dördüncü yazı niteliğindeki *Çocuk Masalı* fabl türündedir. Bu fablın konusu tırtılları görüp küçümseyen ve beğenmeyen bir kelebeğdir. Kelebek bir ağaca üşüşen tırtılları görüp tiksindir, hakir görür ancak annesi onu geçmişini unutmaması konusunda uyarır. Bu fablla çocuklara geçmişlerini unutmamaları gerektiği aşılarmaktadır. Fablın yazarı İrfan Emin'dir.

Sonraki yazı küçük bir yer kaplayan kısa bir hatırlatmadır. *İmtihan-ı Umumiler Ne Zaman?* başlığını taşıyan yazıda okulların ne zaman açılıp kapanacağı, sınavların ne zaman olacağı gibi bilgiler verilmiştir.

Gazetenin sonraki yazısı bilgilendirici bir metin olan *Dağlar Yürümeye mi Başlıyor?*'dur. Bu yazıda Sakarya'daki bazı dağların belli bir sürede ne kadar yol aldıkları anlatılarak coğrafi bir konu ele alınmıştır. Yazının sonunda sonraki sayıda devamı geleceği belirtilmiştir.

Ardından *Birden Bire Zengin Olmak* ismiyle yaşanmış bir hikâyeye ele alınmıştır. Bu hikâyede Amerika’da suçsuz yere yıllarca hapis yatan bir adamın hayatı anlatılmıştır. Buna göre masum adamın suçsuz olduğu anlaşılınca hapisten çıkar. Hapisteyken adamın arazisinde bulunan petrolün bütün geliri adama verilir ve adam bir anda Amerika’nın sayılı zenginleri arasına girer.

Sekizinci yazı olan *Hırsız Yakalayan Bir Maymun* da bir hikâyedir. Bu hikâyede sahipleri evde yokken eve giren hırsızın bodrumda saklandığını sahiplerine gösteren maymun anlatılmaktadır.

Gazetenin dokuzuncu yazısı *Kızlarımız için Çocuk Bayramı*’dır. Bu yazıda ağaç bayramına ibtidaî ve sultanî mekteplerinin katıldığı ancak kız mekteplerinin katılmadığı aktarıldıktan sonra kız mektebinde okuyanlara bir müjde verilmektedir. Buna göre Maarif Müdürü Saffet Bey Efendi “yarının müşfik anası olacak olan kızlarımızı” (S.1, s7) düşünerek çiçek bayramı yapmaya karar vermiştir. Çiçek bayramına bütün kız mekteplerinin katılacağı söylenmektedir.

Bu yazının ardından *Muallime Hanımlara, Muallim Beylere ve Evliya-i Etfale* yazısı gelmektedir. Bu yazıda gazetenin öğrenciler için çıktığı, öğretmenlere yardımcı olmayı hedeflediği, kurucu ve sahiplerinin de öğretmen olduğu ve öğretmenlerden destek beklediği belirtilmektedir.

İlk sayının son yazısı *Bilmece Suallerimiz* başlığını taşımaktadır. Bu kısımda muhtemelen o zamanki ders konuları ile bağlantılı bazı bilgi soruları sorulmuştur. Sorular şöyledir:

1-Yirmi beş haneli murabba’nın boş mahallerine bir takım adedler koyunuz. Herhangi bir hanenin hâsıl-ı cem’i (65) olsun. Keza köşeden köşeye mevzu’ olan rakamların mecmuu da yine (65) olsun.

2-Kurşun kalemi ne vakit icat olundu?

3-Dünyada kaç kanal vardır ve nerelerdedir?(S.1, s.8).

İlk sorunun matematik-mantık, ikinci sorunun tarih-genel kültür, üçüncü sorunun coğrafya ile ilgili olduğu görülmektedir. Birinci soruda dikkat çeken unsur günümüzde sudoku olarak bilinen oyuna benzemesidir. Soruları doğru bilenler arasında çekilecek kura ile kazananlara kalem, bedava abonelik, kart, pasta, cep defteri, şiir kitabı, mektup kâğıdı ve salon kartları verileceği söylenmiştir.

İkinci sayının kapağında *Ankara İzcileri Karargâhı* açıklaması yer alan bir fotoğraf bulunmaktadır. Bu sayıda bazı sayfaların kayıp/karışmış olduğu görülmektedir.

Sayının ilk yazısı *Ramazanınız Mübarek Olsun* başlığını taşımakta ve çocukların Ramazan ayları dualarla tebrik edilmektedir.

Sonraki sayfada bir karışıklık bulunmaktadır. Muhtemelen sayfaların kayıp veya karışmış olmasından dolayı bir yazı yarım kalmış gibi görünmektedir.

İkinci sayıdaki diğer yazı *Kiyamet Alametleri Mi?*’dir. Bu yazının konusu Arabistan’da keşfedilen ve tohumu insanı güldüren bir ağacın keşfidir. Bu yazıdan sonra *Dünyada Ne Kadar Kadın Var* gelmektedir. Yazının konusu İtalyan bir bilim adamının yaptığı hesaplamalara göre bazı ülkelerdeki erkek-kadın oranlarıdır. Ardından *Mektep Müdürü Muallimlerden Bir Rica* gelmektedir. Burada okul müdürlerinden okullarında yapılan gezi ve gösterilerle ilgili kısa bilgiler vermeleri halinde gazetede yayımlanacağı söylenmektedir. Ayrıca okulda belli bir özelliği ile (çalışkanlık vs.) öne çıkan öğrencilerin fotoğraflarını yayımlayabilecekleri aktarılmaktadır. Sonraki yazı *Kâri’rimize Cevaplarımız*

başlığını taşımakta ve ilk sayıya yönelik gelen bazı okuyucu mektuplarına çeşitli cevapları içermektedir.

Küçük Hikâye yazısında vaktiyle Asya'da yer alan küçük bir memleketin sevilen bir yöneticisinin ülkeyi güçlü hale getirdiği, bu ülkenin düşmanlarının bu yöneticinin oğlunu kaçırdığı ve ülkenin yasa boğulduğu aktarılmaktadır. Hikâye yarım bırakılmış ve devamının diğer sayıda olduğu söylenmiştir. Yazı Süleymaniye H. A. imzalıdır.

Muallim Rıfat Necdet'in yazdığı *İstanbul'un Fethi* şiiri İstanbul'un Fethi'ni ele alan, övgüyle bahseden coşkulu bir şiidir.

Sonraki sayfa gazete yönetimi tarafından izcilere ayrılmıştır. İzci olan okuyuculardan gelecek yazı ve fotoğrafların yayımlanacağı okuyuculara bildirilmiştir. Ardından *İzcilerimizin Bostancı'da Resmî Geçidi* yazısıyla izcilerin yaptıkları bir geçit töreni aktarılmıştır. Sonraki sayfa ise okuyucu sayfası olarak ayrılmış ve okuyuculardan gelecek yazılara yer verilmiştir. İlk okuyucu yazısı Sokullu Mehmet Paşa Numune Mektebi'nden 348 numaralı Abdulkadir isimli öğrencinin yazdığı *Kuyucu Dilaver Ağa- Çocukluk Hatıraları* adlı yazıdır. Muhtemelen Abdulkadir'in kendi hatırası olan bu yazıda bahçede kuyu açmaya çalışırken taşların altında kalıp ölen Dilaver Ağa anlatılmaktadır. Acıklı olan bu yazı Dilaver Ağa'nın ölümünden ve cesedinin görüntüsünden bahsedildiği için küçük çocuklar için pek uygun değildir. Sonraki yazı Bayezid Muallimlerinden Fuad imzasıyla çıkmıştır. *İyilik Yerini Bulur* isimli bu yazıda Demirci Mustafa'nın karısının yolda bulduğu ve zengin bir aileden olduğu belli olan yeni doğmuş bir bebeği fakir olmalarına rağmen evlatlık alması anlatılmaktadır. Ancak hikâye yarım bırakılmış ve devamının geleceği belirtilmiştir.

Süleymaniye Muallimi Mehmet Kazım imzalı *Cemal'in Çocukluğu* adlı yazıda öğretmenleri, arkadaşları ve ailesi tarafından çok sevilen, örnek gösterilen Cemal'in dış temizliğine neden ve nasıl dikkat ettiği anlatılmıştır. Çocuklara nasihat tarzındaki bu yazı da yarım bırakılmış ve devamının geleceği söylenmiştir.

Ramazan Fıkraları isimli diğer bir yazıda dinî ve komik fıkralar aktarılmıştır. Ardından *Sultanilerin İmtihân-ı Umumîleri* ile bazı okulların sınav takvimi açıklanmıştır. Sonra *Dünyanın En Kalabalık Şehri Neresi?* parçası gelmekte ve New York ile Londra'nın nüfusu ile ilgili kısa bilgiler verilmektedir.

Maaş Almanın Yolu adlı hikâyede Sultan Abdulhamid zamanında yaşandığı iddia edilen bir olay anlatılmaktadır. Yazıya göre uzun süre maaş alamayan devlet memurlarından birisi kendisini öldü göstererek maaş almanın yolunu bulmuştur. Yazı komik bir fıkra tarzındadır.

Bu yazının ardından okuyuculardan gelen mektuplara cevaplar verilmiştir.

İkinci sayının son yazıları o haftaki bilmeceler ve önceki haftaki bilmecelerin cevaplarından oluşmaktadır.

Yazıların türlere göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Talebe Mecmuası'ndaki metin türlerinin dağılımı

	1. Sayı	2. Sayı	3. Sayı
Açıklama Yazısı	7	5	12
Fabl	1	-	1
Bilgilendirici Metin	1	4	5
Hikâye	2	5	7
Bilmece	1	1	2
Şiir	-	2	2
Fıkra	-	1	1
Toplam	12	18	30

Tabloda görüldüğü üzere gazetede en çok açıklama yazısına yer verilmiştir ve bu oran bütün yazıların 1/3'ünü biraz geçmektedir. Bunun sebebinin elimizde bulunan nüshaların gazetenin ilk sayılarına ait olması, okuyucuların bilgilendirilmesi ve ilgi çekmeye yönelik gayretler olduğu söylenebilir. Açıklama yazılarının ardından en fazla hikâye türüne yer verilmiştir. Eğlendirici olduğu düşünülen türlerle beraber (bilmece, fıkra, fabl) ele alındığında toplam metin sayısının 1/3'ünün çocukları eğlendirmeye yönelik hazırlandığı görülmektedir. Gazetede tür çeşitliliğinin de az olmadığı tablodaki dağılımdan anlaşılmaktadır.

Gazetenin Şekil Özellikleri

Gazetenin diğer eski harfli çocuk gazetelerinden ayrılan bir şekil özelliği bulunmamaktadır. Kapak sayfasında üstte büyük harflerle gazetenin ismine, onun altında abonelik fiyatlarına, kaç günde bir çıktığına, sayının çıktığı tarihe, kaçınıcı sayı olduğuna dair bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerin altında büyük bir fotoğraf ve fotoğrafın altında ilgili açıklamalara yer verilmektedir. Kapak sayfasının sol altında ise matbaa ismi yer almaktadır. İlk sayfasında kapaktakine benzer bilgiler aynı yerde yer almakla birlikte resim yerine tek sütunluk yazı konmuştur. Diğer sayfalarda hem tek sütun hem iki sütun hâlinde yazılar yazılmıştır. İç sayfalarda üst orta kısımda gazetenin ismi, üst sağ-sol taraflarda ise sayfa numaralarına yer verilmiştir.

Gazetede yazıların birbirinden ayrılması için çeşitli şekiller veya çerçeveler kullanılmıştır. Kimi yazılarda fotoğraflara ve resimlere yer verilmiştir. Birinci sayıda yoksa da ikinci sayıda çeşitli süslemeler dikkat çekmektedir.

Gazetede İlgi Çekmek İçin Kullanılan Unsurlar

Talebe Mecmuası'nda da diğer pek çok çocuk gazetesinde olduğu gibi bilmece sorulmuş ve doğru bilenlere hediyeler dağıtılmıştır. Bu hediyeler enâm-ı şerif, abonelik, resimlik, kart, mektup kâğıdı, kalem, cep defteri, pasta, şiir kitabıdır. Bunun yanı sıra öğrencilerden ve öğretmenlerden yazı göndermelerinin istenmesi, gazetede yazıları gönderenlerin yazılarının ve isimlerinin yayımlanması da ilgi çekmeye yönelik çalışmalar olarak görülmektedir. Ayrıca okullarla ilgili çeşitli duyurulara yer verilmesi de önemlidir. Gazete yönetiminin öğretmen ve müdürlerden gazetenin yayılması için yardım istemesi dikkat çekmektedir.

Dil, Yazım ve Noktalama

Talebe Mecmuası'nın dilinin günümüz şartlarında bile çok ağır olmadığı görülmektedir. Bunun sebebi gazetenin hedef kitlesinin öğrenciler olmasıdır. Dil her ne kadar sade olsa da günümüzde az bilinen kelimelere de rastlanmaktadır: murabba, gurebâ, merbutiyet vs. Ancak bu kelimelerin kullanımı normal kabul edilebilir.

Gazetede cümlelerin de çok fazla uzun olmaması önemli bir özelliktir. Kimi yerlerde nispeten uzun cümleler görülse de genel olarak kısa cümleler bulunmaktadır. O dönemdeki bazı gazetelerde görülen ve bağlaçlarla gereksiz yere çok uzatılan cümlelere rastlanmamaktadır. Bu husus anlaşılabilirliği artırmakta ve gazete yazarlarının çocukların seviyesini göz önüne aldıklarını göstermektedir.

Gazetede noktalama işaretlerinin pek çoğu kullanılmıştır. Kimi yerlerde yazım hataları vardır. Noktalama işaretlerinin birçok yerde unutulduğu ve bazı kelimelerin hatalı yazıldığı tespit edilmiştir. Ancak bu tür hatalara sık rastlanmamaktadır.

Yazar Kadrosu

Gazetenin yazar kadrosu ile net bir şey söylenmesi zordur. Bu sebeple gazetede herhangi bir vesile ile yazı yazmış kişilere bakmak daha sağlıklı olacaktır.

Gazetede yazısı çıkan kişiler İstanbul Vali Vekili Miralay Esad, İrfan Emin, Ömer Latif, Süleymaniye H. A., Muallim Rıfat Necdet ve okuyuculardır. Yazar kadrosunun kalabalık olmadığı görülmektedir.

Eğitici Yönü

Gazetenin hedef kitlesi olan öğrencilere yönelik çalıştığı görülmektedir. İçerikte izcilere özel sayfaların bulunması gazetenin okullardaki etkinliklere ve sosyal faaliyetlere ilgi gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. Bu doğrultuda ikinci sayının kapağında *Ankara İzicileri Karargahı* açıklaması ile fotoğraf paylaşılmıştır. Benzer şekilde sadece izcilere ait sayfalar da ayrılmıştır.

Gazetede coğrafya, tarih, edebiyat gibi derslerle ilgili ve bazı ahlakî öğütler veren bilgi ve paylaşımlar yapılmıştır. Bu doğrultuda çeşitli bilgilendirici metinler, örnek şiirler, hikâyeler, öğrenci ve öğretmen yazılarına yer verilmiştir. Mesela *Çocuk Masalı* adlı fabl ahlakî öğütler verirken çeşitli yazılarda millet, vatan, tarih sevgisi de aşılacaktır. *Dağlar Yürümeye mi Başlıyor?* gibi bazı yazılarda coğrafî bilgiler içermektedir. Bu bakımdan gazetenin derslere yardımcı olmaya çalıştığı, çocuklara genel kültür katmaya gayret ettiği belirtilebilir.

Gazete yönetiminin/yazarlarının içerikte derslere yardımcı konulara yer verileceğinden dolayı öğretmenlerden ve idarecilerden gazete için yardım istemesi hedef kitlenin doğrudan eğitim öğretim camiası olduğunu göstermektedir. Gazetede ailelere yönelik herhangi bir beyana rastlanmamaktadır. Bunun yerine doğrudan çocuklar, öğretmenler ve idarecilere hitap edilmektedir. Ayrıca sayfalarda –bazı istisnalar hariç- sadece okul müdürlerinin, öğretmenlerin, çalışkan öğrencilerin fotoğraflarının paylaşılması da dikkat çekicidir.

Eğitim öğretimle ilgili bir diğer husus da çeşitli duyuruların yapılmasıdır. Bu kapsamda çeşitli sınav takvimi ve yeni bayram kutlamaları ile ilgili bildirimler yapılmıştır.

Gazetenin Üslubu

Gazetenin yazı üslubunun beğeni toplayacak kadar güzel olduğu söylenebilir. Yazılar okuyucularla yüz yüze konuşuyor gibi, sohbet havası oluşturacak şekilde yazılmıştır. Bu üslup gazeteye samimi bir hava katmaktadır. O dönemdeki diğer bazı gazetelerde görülen ağır didaktik üsluba bu gazetede rastlanmamaktadır.

Yer yer göze çarpan esprili üslupsa okuyuculara eğlenceli vakitler geçirtmektedir. Mesela *Dağlar Yürümeye mi Başlıyor?* yazısında dağların hareket ettiğini öğrenen çocuklara "...içinizde belki bunu kıyamet alameti diyenler bulunabilir. Helalleşmek için akrabasına yüzü ter ve gözleri yaşlı olarak gidenler de rast gelinebilir."(S.1, s.5) denmektedir. Benzer şekilde *Kıyamet Alametleri Mi?* yazısında insanları güldüren tohum için "Allah vere de İstanbul'a nakledilse!.." (S.2, s.-) denilmiştir.

Gazetede milliyetçi bir üslubun olduğu da görülmektedir. *Dağlar Yürümeye mi Başladı?* yazısında bir köy tarif edilirken şöyle denmiştir: Hani Yunanlıların kanlarıyla yirmi bir gün kırmızı akan Sakarya yok mu işte tam onun garbına düşer (S.1., s.5). İlk sayının ikinci yazısında *Aziz Türk Çocukları* başlığı altında şu ifadelere yer verilmiştir (S.1, s.2) :

Siz, bu güzel yurdun pırlantalarısınız. Ecdadınızın parlak zaferlerini, şanlı, şerefli bir maziye malik olduğunuzu tarih derslerinde görüyorsunuz. En kutlu azmi, ümidi tarihinizden alacaksınız hiçbir millete nasip olmayan şanlar, büyüklükler, bizim tarihimizin sahifelerinde

yer tutmuştur. Bunla iftihar etmek her Türk'ün ecdada karşı olan merbûtiyetini ispat eder. Vatanınızı seviniz, milliyet aşkını kalbinizde daima yaşatınız, çünkü sizi hür ve müstakil yaşatacak ancak bunlardır.

İkinci sayının ilk yazısında da “Aziz ve muhterem Türk çocukları!” (S.2, s.1) ifadesi kullanılmıştır. Gazetenin farklı sayfalarında Osmanlı Devleti'nin büyüklerine atıf yapılması da bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Gazetede dinî üslup da dikkat çekmektedir. İkinci sayının ilk yazısında “...Ramazan-ı Şerifinizi tebrik ederek hayırlı mes'ud günler geçirmenizi Cenâb-ı Hak'tan temenni ve niyaz eyler.” denmektedir. Yine ikinci sayıda *İstanbul'un Fethi* isimli şiirde geçen “Dört İslam ordusunu surlarda gören belde,..../... Yeri, göğü titretti Allah Allah sadâsı,” (S.2, s.13) gibi mısralar dinî üslup olarak göze çarpmaktadır.

Sonuç

Talebe Mecmuası Cumhuriyet'in ilanından önce çıkan son üç çocuk gazetesinden biridir ve tarihi bir dönüm noktasında yayın hayatına çıkmıştır. Talebe Mecmuası'nı diğer pek çok çocuk gazetesinden ayıran önemli bir özellik yazar kadrosunun öğretmen ve müdürlerden oluşmasıdır. Ayrıca sadece öğrencilere ve eğitim camiasına yönelik olması bu gazeteyi önemli kılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde çıkan çocuk gazetelerine genel olarak bakıldığında gazetelerin çıkarıldıkları dönemden etkilendikleri görülmektedir. Balkan Harbi'ne kadar olan kimi gazetelerde çocuklara iyi ahlak vermek (Mümeyyiz, Çocuklara Kıraat), bilgi vermek (Bahçe), okula yardımcı olmak (Çocuklara Arkadaş, Mecmua-i Nevresidegan) hedeflenirken Balkan Harbi döneminde çıkan bazı gazetelerde (Mektepli, Talebe Defteri) öc alma, intikam, vatan, savaş, Müslüman boykotajı gibi konuların ele alındığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru tarihî bilgiler veren ve düşmana karşı kin duymayı öğütleyen (Yeni Yol), çeşitli konularda bilgi ihtiva eden (Musavver Çocuk Postası, Çıtı Pıtı, Resimli Dünya) gazetelere rastlanmaktadır. Talebe Mecmuası muhteviyat itibarıyla dönemdeki gazetelerle benzer içeriklere sahip olarak bilgi ve eğlence ağırlıklıdır. İçerisinde milliyetçi duyguları barındıran bazı yazılar bulunsa da bunlar çok fazla değildir.

Talebe Mecmuası'nın hedef kitlesi isminden de anlaşılacağı üzere öğrencilerdir. Net bir yaş aralığı verilmemekle birlikte hem büyük hem de küçük yaştaki öğrencilere uygun metinler vardır. Hedef kitlesi çocuklar olup okula yardımcı olma hedefiyle yola çıkmış başka gazetelerin de Talebe Mecmuası'ndan önce çıktığı bilinmektedir (bkz. Çocuklara Arkadaş, Türk Yavrusu, Talebe Defteri, Tercüman-ı Hakikat, Mecmua-i Nevresidegan). Dolayısıyla eski harfli çocuk gazetelerinin çocuklara yönelik ve öğrencilere yönelik olarak farklı iki hedef kitlesini seçtiği söylenebilir. Ancak bu iki hedef kitlesi arasında konular bakımından ciddi bir farkın olduğunu söylemek zordur. Çünkü okul hayatını hedefleyen gazeteler de çocukların ilgisini çekmek için eğlenceli metinlere yer vermiştir.

Talebe Mecmuası'nın da diğer pek çok çocuk gazetesi gibi okuyucularını abone yapmaya çalışması dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti'nde yayımlanan çocuk gazetelerinde abonelikler aylık, üç aylık, altı aylık veya yıllık olarak gerçekleştirilmektedir (Okay, 1999). Talebe Mecmuası okuyucularına altı aylık ya da yıllık olmak üzere iki seçenek sunmuştur. Ayrıca yıllık abone olanlara biraz daha ucuz fiyat belirlemiştir. Bunun yanı sıra o dönemdeki çocuk gazeteleri genelde haftada veya on beş günde bir çıkmıştır. Talebe Mecmuası “şimdilik” on beş günde bir çıkacağını okuyuculara iletmiştir. Buna göre gazete yönetiminin artan talep doğrultusunda muhtemelen haftada bir yayına çıkma hedefinin olduğu söylenebilir.

Eski harflerle çıkan Aile, Çocuklara Rehber ve Çocuk Bahçesi'nin Selanik merkezli olduğu, bazı çocuk gazetelerininse Ankara, Bolu, Bursa gibi şehirlerde basıldığı bilinmektedir

(Okay, 1999). Ancak çoğu çocuk dergisi İstanbul merkezlidir. Talebe Mecmuası da Necm-i İstikbal Matbaası'nda yani İstanbul'da basılmıştır. Necm-i İstikbal Matbaası Necip Fazıl Kısakürek'in *Örümcek Ağı* isimli şiir kitabını da basan, dönemin önemli matbaalarındandır.

Gazete ahlakî öğütler içermekte, çeşitli derslere yönelik eğlendirerek bilgi vermeye gayret etmektedir. Bu doğrultuda didaktik bir üslup kullanılmaması ve eğlenceli bir şekilde bilgi ve nasihat vermeye çalışılması güzel bir özelliktir. Ayrıca çeşitli vesilelerle tarihî olaylar hatırlatılmakta ve öğrencilerin millî duyguları kamçılanmaktadır. İstanbul'un Fethi'nden bahsedilmesi, ecdada layık olunması, Yunanlılara karşı kazanılan zaferden bahsedilmesi buna örnek olarak verilebilir. Bunun yanı sıra gazetede dinî bir üslup da bulunmaktadır. Ramazanın kutlanması, şiirlerde İslamî bazı terimlerin kullanılması gazete yönetiminin dinî hassasiyetlere de ehemmiyet verdiğini göstermektedir.

Gazetede öğrencilerin, öğretmenlerin, okul müdürlerinin ve izcilerin fotoğraflarına sık sık yer verilmiştir. Bunların dışında ilgisiz resimler, fotoğraflar vs. bulunmamaktadır. Osmanlı döneminde çıkan çocuk gazetelerinde kimisi resim ve fotoğrafa hiç vermezken (bkz. Debistan-ı Hired) kimisi adına bile "resim" ifadesini ekleyerek dikkat çekmeye çalışmıştır (Resimli Dünya, Haftalık Resimli Gazetemiz). Dolayısıyla gazeteler arasında görsellik bakımından ciddi farklar görülmektedir. Talebe Mecmuası toplamda 14 resim/fotoğraf kullanmıştır ancak bunların büyük bir kısmı okuyuculara, okul müdürlerine ait vesikalık fotoğraflardır. Bu sebeple gazetenin ilginç fotoğraflara ve resimlere sahip olmadığı söylenebilir.

Sayfalardaki sütun sayısı ve yazıların okunabilirliği bakımından sadelik göze çarpmaktadır. Kullanılan dilin ağır olmaması, cümlelerin çok uzun tutulmaması anlaşılabilirliği artırmaktadır. Bu bakımdan çocuklara uygun bir dil kullanıldığı belirtilebilir. Cumhuriyet'in ilanından önce çıkan çocuk gazetelerinde veya çocukları da hedefleyen aile gazetelerinde sade dilin tercih edildiği görülse de bazen abartılı bir dil kullananlar da bulunmaktadır. Mesela Bilge (2018) Şemsettin Sami'nin *Aile* isimli gazetesinde 139 kelimelik cümle kurduğunu belirtmektedir. Ancak genel olarak bakıldığında dili çok ağır olan çocuk gazetelerine çok fazla olmadığı görülmektedir. Talebe Mecmuası da anlaşılabilir bir dil kullanmıştır.

Okay (1999) tiraj düşüklüğü yaşayan eski harfli çocuk gazetelerinin çeşitli yöntemlerle satışlarını artırmayı hedeflediğini, bu kapsamda okuyucuların isimlerinin gazetede yayımlanması, kartpostal verilmesi, çeşitli hediyelerin çekilişle dağıtılması gibi yollara başvurulduğunu söylemektedir. Talebe Mecmuası bilmeceleleri bilenlere çekilişle kalem, abonelik, kart, cep defteri, şiir kitabı gibi hediyeler vermeyi tercih ederek okuyucu sayısını artırmaya ve dikkat çekmeye çalışmıştır.

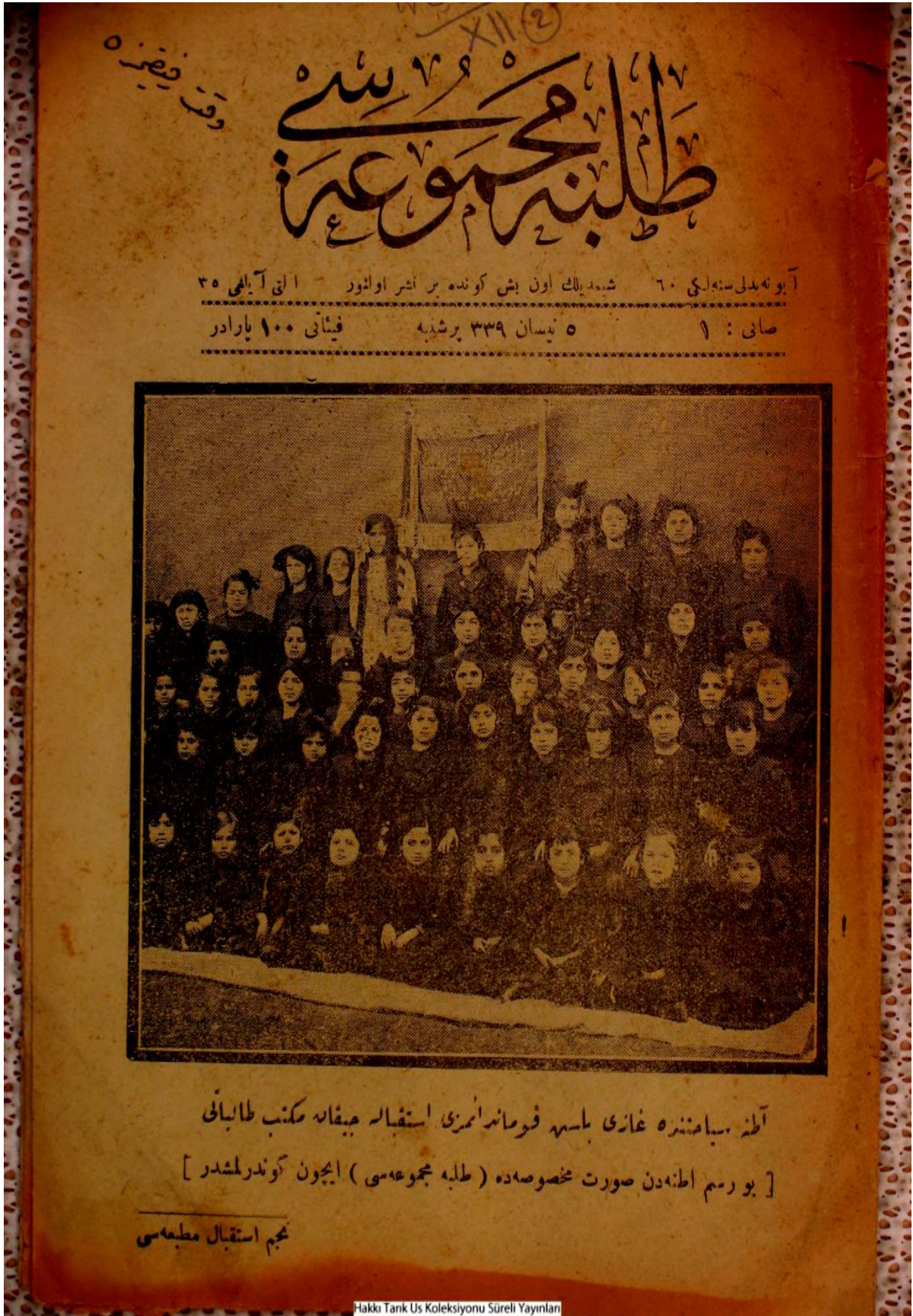
Gazetenin elimizde sadece iki nüshası bulunmaktadır. Herhangi bir veda yazısının olmaması diğer sayıların kaybolduğu ihtimalini akla getirmektedir. 1923 yılında çıkan Talebe Mecmuası gazetesinin Cumhuriyet'in ilanından sonra çıkan Talebe Mecmuası ile bir bağlantısı bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Balcı, A. (2014). Çocuklara kıraat dergisi. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (bilig)*, 68, 25-42.
- Bilge, H. (2018). Şemsettin Sami'nin Osmanlıca kadın ve çocuk gazetesi: Aile. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2),55-64.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.

- Ercan, A.N., & Akpınar, Ş. (2014). Eski harfli bir çocuk gazetesi: Sadakat/Etfal. *Türklük Bilimi Araştırmaları (tübar)*, 36(2), 109-130.
- Esmer, S.K. (2007). *Cumhuriyet dönemi'nin ilk yıllarında (1923-1928) yayımlanan çocuk dergilerindeki tahkiyeli metinlerin çocuklara değer aktarımı açısından değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kasap, A. (2011). *Evvel zaman içinde çocuk dergileri 1869-1928 yılları arasında yayınlanan osmanlıca çocuk dergileri*. İstanbul: Bilir Matbaa.
- Okay, C. (1999). *Eski harfli çocuk dergileri*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Şimşek, T. (2011). Çocuk edebiyatı tarihi. Şimşek T. (Ed.) içinde, *kuramdan uygulamaya çocuk edebiyatı el kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- Yıldırım, İ.O. (2013). *Eski harfli çocuk dergilerinden resimli dünya dergisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.

Ekler

Fotoğraf 1. Talebe Mecmuası'nın kapak sayfası.

Fotoğraf 2. Talebe Mecmuası'nın iç sayfalarından bir örnek.

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Türkiye Üzerinden Irak'a Askeri Sevkiyat Gerçekleştirme Tasarısı

Proposal Of Germany On Sending Military Materials To Iraq By Way Of Turkey In World War Two

Abdussamed GEÇER*

Öz

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın başında İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalayarak savaştaki siyasi ve olası askeri pozisyonunu ilan etmiş olmasına rağmen, ekonomiyi dış politikanın önemli bir aracı olarak gören Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesinden itibaren Almanya'nın Türk dış ticaretinde oldukça önemli bir paya sahip olması ve askeri başarıları, Türkiye'nin bu ülke ile olan ilişkilerini yapıcı bir şekilde yürütmesini zorunlu kılıyordu. Irak'ta iktidarda olan Mihver yanlısı Raşid El Geylani hükümetini İngiliz müdahalesine karşı güçlendirmek isteyen Almanya 1941 yılının Mayıs ayında Türk toprakları üzerinden Irak'a askeri malzeme göndermek için Türkiye'den izin talep etti. Bu talep çerçevesinde, Türkiye ile Almanya arasında askeri malzemelerin Irak'a gönderilmesiyle ilgili gizli bir maddeyi içeren bir saldırmazlık antlaşması imzalanacaktı. Türkiye, İngiltere ile olan ittifakı dolayısıyla bu teklifi kabul etmeye yanaşmadı. Ancak sevkiyatla ilgili müzakerelerin uzaması neticesinde İngiltere Irak'ta kontrolü sağladı ve böylece Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşmasının imzalanmasında herhangi bir engel kalmadı.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türkiye, Almanya, Irak, İsmet İnönü, Franz von Papen.

Abstract

Although Turkey declared her political and potential military position at the beginning of World War II by signing an Alliance treaty with Britain and France, German military achievements and Germany's significant share in Turkish foreign trade, since Nazi rule which perceived economy as an important instrument for foreign policy, necessitated Turkey to maintain diplomatic relations with this country constructively. Germany, who wanted to strengthen pro-axis Rashid Al-Gailani Government against British operation, demanded from Turkey to permit sending military materials to Iraq by the way of Turkish lands, in May of 1941. In the framework of this demand, a nonaggression pact which included secret clause on sending military materials to Iraq, would be signed between Turkey and Germany. Due to its alliance with Britain, Turkey did not approach to accept this proposal. But as a result of string out of negotiations on sending materials, Britain gained military control in Iraq, and thus there did not remain any obstacle on signing Turkish-German Non-Aggression Treaty.

Keywords: World War Two, Turkey, Germany, Iraq, İsmet İnönü, Franz von Papen.

Giriş

Savaşın başladığı 1939 yılından 1941 yılına kadar geçen süre içerisinde Mihver ülkeler Orta Avrupa ve Balkanlar dahil olmak üzere Doğu Avrupa'yı işgal etmiş, Bulgaristan'ın işgaliyle de Alman orduları Türkiye sınırına dayanmıştı. Almanlar açısından gelinen noktada Avrupa'da mağlup edilmesi gereken tek güç olarak İngiltere kalmıştı.

Almanya için İngiltere'nin mağlup edilerek savaşın dışına atılması hem kazanımlarının garanti altına alınması hem de Rusya'ya düzenlenecek olan olası bir sefere karşı batı cephesinin güvence altına alınması bakımından oldukça önemliydi. Almanya bu maksatla harekete geçerek bilhassa İngiltere'nin güneyini yoğun bir şekilde bombalasa da İngiliz donanmasının ve İngiliz hava kuvvetlerinin üstünlüğü neticesinde istenilen başarı elde edilemedi. Böylece Almanya, İngiltere için hayati önem taşıyan tedarik güzergahlarını ve stratejik bölgeleri ele geçirmeden tam bir üstünlük sağlamanın mümkün olmadığını anlamıştı. Bu stratejik noktalar Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyasıydı. Bu bağlamda Almanlar için Ortadoğu özelinde Irak ve Basra Körfezi'nde hakimiyet kurmak oldukça önemli bir stratejik hedef olarak öne çıkmıştı. Zira bu bölge İngiltere için Birinci Dünya Savaşı'ndaki önemini korumaya devam etmekteydi.

* Öğr. Gör. Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, abdussamed.gecer@sbu.edu.tr

Diğer yandan Ortadoğu'da kurulacak askeri üstünlük veya siyasi nüfuz, Almanya'nın Akdeniz hakimiyeti için Kuzey Afrika'da gerçekleştirdiği operasyonlara da ciddi manada destek sağlayacaktı. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 813) Özellikle Süveyş Kanalı'na düzenlenecek bir hareketin başarıya ulaşması için Doğu Akdeniz coğrafyasının kontrol altına alınması gerekmekteydi. (Hamdi, 1987, s. 99) Alman Hava Kuvvetleri Komutanı Hermann Göring ve Amiral Albert Raeder'in sunduğu planda da Süveyş Kanalı'nın ve Irak petrol sahalarının ele geçirilmesinin gerekliliği ön plana çıkarılmaktaydı. (Bryant, 1957, s. 244)

1941 yılında Alman uzmanlar tarafından yapılan araştırmalara göre Irak'ta 500 milyon ton petrol bulunduğu tespit edilmişti. (Hamdi, 1987, s. 53) Dolayısıyla Irak'ta Mihver yanlısı veya en azından Mihver aleyhtarı olmayan ve İngiliz politikalarına direnç gösterebilecek bir hükümetin iktidarda olması hem İngiltere'nin stratejik ve ekonomik kazanımlarına darbe vuracak hem de stratejik hedefleri doğrultusunda Almanya'nın ihtiyaç duyacağı petrolün daha rahat temin edebilmesinin yolunu açacaktı. Irak'ın alacağı siyasi ve askeri pozisyon Almanlar açısından saydığımız tüm bu nedenler dolayısıyla önemli hale gelmişti.

Bu çalışmanın amacı İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarındaki Türk-Alman ilişkilerinin genel seyrini, Irak'ta yaşanan siyasal gelişmeleri, Almanya'nın Irak'la ilgili stratejik hedeflerini göz önünde bulundurarak, Almanya'nın İngiliz saldırısına karşı Irak'ta iktidarda bulunan Raşid El-Geylani hükümetini desteklemek üzere Türkiye üzerinden askeri sevkiyat gerçekleştirme talebini, bu talebin Türk-Alman Saldırmazlık Pakti'nin imzalanma sürecine etkisini ve Türkiye'nin bu süreçteki diplomatik yöntem ve tutumunu ele almaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nın İlk Yıllarında Türk-Alman İlişkileri

Savaşın ilk yıllarında Almanya'nın Türkiye için hayati önem arz eden stratejik meselelere yaklaşımı iki ülke arasındaki ilişkinin seyrinde etkili olmuştur. Bilindiği üzere Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı arifesinde en önemli öncelikleri, Lozan ve Montreux Sözleşmesi ile elde ettiği statüyü korumak, bunun yanı sıra Trakya, Ege ve Akdeniz üzerinden gelebilecek tehditlere karşı önlem almaktır. Dolayısıyla Almanya ile ilişkilerde bu konular belirleyici noktaları oluşturuyordu. Almanya'nın Türkiye için belirlediği politikanın birinci önceliği Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerini daha ileri boyuta taşımasına engel olarak, savaş dışı pozisyonunun devam etmesini sağlamaktır.¹ (Papen, 1953, s. 446) Almanya her ne kadar Türkiye'yi siyasi ve askeri olarak karşısına almamak adına Türkiye'nin endişelerini gidermeye yönelik bir siyaset benimsese de Türkiye, saldırmazlık antlaşması imzalanıncaya kadar Alman yayılcılığına karşı şüpheli yaklaşımını korudu.² Bu şüpheli yaklaşıma rağmen Avrupa'da güçlü bir Almanya'nın varlığı, Sovyetlerin olası emperyalist emellerinin engellenmesi ve Avrupa merkezli dış politikada çeşitlilik yaratılabilmesi açısından Türkiye için oldukça önemliydi. (Papen, 1953, s. 450) Savaştan yıpranmış olarak çıkacak bir Sovyetler Birliği'nin yanı sıra Avrupa'da İngiltere ve Almanya arasında güç dengesinin sağlanması, Türkiye'nin dış politikasını dengeli olarak yürütebilmesi için en ideal olanıydı. (Ciano, 1947, s. 386)

¹ Numan Menemencioğlu'na, Hitler ve Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifakı terk edip Mihver saflarına katılması dahi teklif edilmişti. Franz von Papen, *Memoirs*, translated by Brian Cornell, E. P. Dutton & Company Inc., New York 1953, p. 446; Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Cilt 3, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000, s. 117.

Bu bağlamda Ribbentrop da Büyükelçi Papen'den zikredilen amaç doğrultusunda çalışmada bulunmasını istemiştir. Papen, a.g.e., s. 471. Ancak bu plan sadece Ribbentrop'un bir inisiyatif olarak görülebilir. Zira savaş boyunca Türk-Alman ilişkilerinde bu mesele hiçbir zaman öncelikli olarak ele alınmamış, iki ülke ilişkilerinde Almanya'nın birinci önceliği Türkiye'nin savaş dışı pozisyonunu sürdürmesini sağlamak olmuştur.

² İnönü ve hükümeti o yıllarda Almanya'nın Türkiye'ye karşı bir işgal ve istila arzusunun olduğu düşüncesine sahipti. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 107.

Türkiye'nin bu yıllarda Almanya ile ilişkisindeki temel konulardan biri İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlara yönelen yayılcı politikasıydı. Nitekim Franz von Papen Türkiye'ye Büyükelçi olarak atanıp İsmet İnönü tarafından kabul edildiğinde ele alınan ilk meseleler Arnavutluk'un İtalya tarafından işgal edilmesi ve Ege'de artan İtalyan askeri yığınağının Türkiye nezdinde yarattığı endişe oldu. (Papen, 1953, s. 446) Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop, İtalyan mevkidaşı Ciano'ya Türkiye'nin tutumunu "İtalya korkusu"nun şekillendirdiğini söyleyerek iki ülke arasındaki gerilimi azaltmaya çalışsa da Ciano, İtalyan gizli servisinin elde ettiği belgelere dayanarak, Türkiye'nin düşmanlığının Almanya'ya da yönelmiş olduğunu ileri sürmekteydi. (Ciano, 1947, s. 90) Ciano'nun sözleri, İtalya'nın Türkiye meselesindeki gerilimi sürdürerek Türk topraklarındaki olası emellerinin Almanya'nın gözünde meşru hale gelmesini sağlama amacıyla olduğunu göstermektedir.

19 Ekim 1939 tarihinde Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması'nın imzalanması, Türk-Alman ilişkilerinin seyrine ciddi manada zarar verdi. Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Hüsrev Gerede'ye Türkiye'nin Alman karşıtı cepheye katıldığını, Türkiye'de Alman karşıtlığının arttığına dair bilgiler geldiğini ve Türk dış politikasının "Downing Street'in politikasından bile daha İngiliz" olduğunu söyledi. (DGFP, Series D, Vol. VIII, 1954, s. 398-399) Saraçoğlu da Papen'le yaptığı görüşmede, Almanya'yı teskin etmek için antlaşmanın Almanya'ya karşı olmayıp kendilerini korumaya yönelik olduğunu ifade etmişti. (DGFP, Series D, Vol. VIII, 1954, s. 389) Ancak Almanların tepkisi bir müddet daha devam etti. Öyle ki Hitler, 19 Temmuz 1940 tarihli konuşmasında:

Belgeler, gerçekte takip edilmeyen Türk tarafsızlığının kurnazca olduğu kadar insafsızca olduğunu, ayrıca böyle bir yorum altında Batum ve Bakü'yü bombalamak için nasıl hazırlıklarda bulunduğunu göstermektedir. (Jaeschke, 1990, s. 32)

diyerek, Almanya'nın Türk dış politikasını nasıl algıladığını gösteren ifadeler kullanıyordu.

Hitler'in 28 Şubat 1941 tarihinde İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup, iki ülke ilişkilerinde mevcut güvensizlik zemininin ortadan kalkmasını sağlayacak görüşmelerin ilk adımını oluşturdu. Hitler mektubunda Bulgaristan'daki askeri birliklerin hiçbir şekilde Türkiye'yi hedef almadığını dostane bir üslupla ifade ediyordu. Bunun bir göstergesi olarak Alman birlikleri ile Türk sınırı arasında belirli bir mesafe bulunacaktı. (DGFP, Series D, Volume XII, 1962, s. 201-203; T.C. Dışişleri Bakanlığı, s. 96) İnönü, Hitler'in mektubuna 12 Mart'ta cevap verdi. Mektupta, iki ülkenin geçmiş yıllardaki iş birliğinden bahis açılarak Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak konusunda oldukça ısrarlı olduğuna değiniliyordu. İnönü'ye göre iki ülkenin karşı karşıya gelmesini gerektirecek hiçbir sebep bulunmamaktaydı. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 286-287; T.C. Dışişleri Bakanlığı, s. 97-99) Hitler mektuplaşmanın iki ülke arasında iş birliği ve fikir alışverişini başlatabileceğini düşünüyordu. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 312; T.C. Dışişleri Bakanlığı, s. 99)

Mektuplaşmanın ardından 17 Mart tarihinde Hitler ile Büyükelçi Hüsrev Gerede bir araya geldi ve bu görüşmede, iki lider arasında gerçekleşen mektuplaşmanın yanı sıra bölgesel konulara değinildi. Ancak bu konular arasında Türk dışişleri için en sarsıcı olan husus Hitler'in, Sovyetlerin Boğazlarda üs talep ettiklerini ancak kendisinin bunu reddettiğini söylemesi oldu. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 308-312) Bu bilgi, Türk dışişlerinde var olan Sovyet tehdidi algısının daha da artmasına sebep oldu. Bu artan tehdit algısı aynı zamanda Almanların Türkiye ile ilişkilerinde ellerine bir koz geçtiği anlamına geliyordu. Gerede ile Hitler arasındaki bu uzun görüşme içerisinde bahsi geçen bu kısa bilgi sayesinde Almanlar Türk dış politikası üzerinde önemli bir psikolojik avantaj elde etmiş oluyorlardı.

Ancak söz konusu Sovyet taleplerinin Hitler tarafından reddedildiğinin Türk tarafına bildirilmesi, Almanların Türkiye'nin Sovyet çekincesini manipüle etmeye çalıştığını

göstermektedir. Zira 13 Kasım 1940 tarihinde gerçekleşen Hitler-Molotov görüşmesine baktığımızda Hitler Molotov'a, iddia edilenin aksine Sovyetlerin Boğazlarla ilgili revizyon talebine sıcak baktığını ve Almanya'nın yardıma hazır olduğunu söylemiştir³. (Nazi-Sovet Relations 1939-1941, 1948, s. 232, 244; Jacobsen, 1989, s. 251-252) Ayrıca Alman Genelkurmay Başkanı Halder:

Rusya'nın Boğazlar'da ve Pers Körfezi doğrultusundaki çabaları bizi rahatsız etmiyor. Ekonomik yönden etki alanımız içine düşen Balkanlar'da, kendimize geçmek için yol verebiliriz. İtalya ve Rusya Akdeniz'de sıkıntısız hareket edecektir. (Jacobsen, 1989, s. 221)

cümleleriyle Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki hakimiyetine olumlu baktığını günlüğüne kaydetmiştir.

Türkiye'nin Almanya ile olan siyasi ilişkilerinde ticari meselelerin belirleyici bir etkisinin olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. 1933 yılından itibaren iktisadi politikalarını dış politikadaki amaçlarına uygun olarak şekillendiren Almanya, kliring sistemi sayesinde istikrarlı bir alıcı olarak ve dünya pazarına kıyasla daha yüksek ücretler teklif ederek, nüfuz kurmak istediği ülkelerde dış politikadaki hedeflerine yönelik avantajlar elde ediyordu. Bu avantajın elde edilmesinde 1929 krizinin ardından liberal ekonomilerdeki taleplerin düşmesinin de etkisi vardı. (Tezel, 1982, s. 159) Örneğin 1933 yılında Bulgaristan'ın ihracatında Almanya'nın payı %36 iken bu oran 1939 yılında %71,1'e yükseldi. İthalattaki pay da yine aynı yıllarda %38,2'den %69,5'e yükseldi. Bu oranlar Macaristan, Romanya ve Yugoslavya'da da 1939 yılı itibarıyla %50 seviyelerindeydi. (Berend, 2011, s. 168)

Söz konusu dönemde Türk-Alman ticari ilişkilerinde de benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Türkiye ile Nazi Almanyası arasındaki ilk önemli ticaret anlaşması 10 Ağustos 1933 tarihinde Berlin'de imzalandı. (Koçak, 2013, s. 210) İmzalanan bu anlaşmayla Türk-Alman ticareti hızla gelişim gösterdi ve bu gelişimi sürdürmek ve genişletmek adına 25 Temmuz 1938 tarihinde "Türkiye ile Almanya Arasında Ticari Mübadelelere Aid Anlaşma" imzalandı. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 2/3-25 859-3, EBİS 02000859, Kayıt No: 455248) İmzalanan anlaşmalara paralel olarak iki ülke arasındaki ticaret hacmi ciddi oranlarda artış gösterdi. Örneğin 1933-1939 yılları arasında Almanya'nın Türk ihracatındaki payı %19'dan %37,3'e, ithalatındaki payı ise %25,5'ten %50,9'a yükseldi. (TÜİK, 2013, s. 440, 448) 1933 yılında İngiltere'nin ihracattaki payı %8,9 ve ithalattaki payı %13,5 iken 1939 yılında bu

³ Stalin 26 Kasım 1940'ta Üçlü Pakt'a katılmak için dört koşul öne sürmüştü ve bunlardan biri de "uzun vadeli bir kiralama anlaşmasıyla, İstanbul ve Çanakkale Boğazları çerçevesinde Sovyetler Birliği tarafından kara ve deniz üsleri kurularak Sovyetler Birliği'nin Boğazlardaki emniyeti önümüzdeki birkaç ay içerisinde sağlanacaktır" şeklindeki talebiydi. Bkz.: William Shirer, Nazi İmparatorluğu, Cilt III, çev. Rasih Güran, İnkılap Kitabevi, İstanbul t.y., s. 1024.

Diğer yandan Ribbentrop, Hitler'e Stalin'in taleplerinin kabaca kabul edilebileceği yönünde tavsiyede bulunduğunu söylemektedir. Joachim von Ribbentrop, The Ribbentrop Memoirs, translated by Oliver Watson, Weidenfeld and Nicolson, London 1954, p. 150.

Feridun Cemal Erkin, söz konusu görüşmeyle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: "Yine aynı rivayete göre Almanya, Sovyetler Birliği'ne Boğazlar üzerinde kontrol hakkı ve Sovyetler Birliği sınırları civarındaki topraklarda da tam bir genişleme serbestisi tanımıştı. Bu konuda Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Aktay'ın sualine muhatap olan Dışişleri Komiser Yardımcısı Dekanozov, Berlin görüşmelerinde sadece Alma-Sovyet meselelerinin konuşulduğunu söylemekle yetinmişti." Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 165.

Bu görüşmede Molotov, Almanya'nın Sovyetleri Asya'ya yönlendirme çabalarına karşı çıkarak asıl ilgilendikleri meselenin Avrupa ve Boğazlar özelinde Türkiye olduğunu söylemiştir. Nazi-Soviet Relations 1939-1941, p. 244; Shirer, a.g.e., s. 1023.

Stalin'in Molotov'a verdiği talimatlar ve Molotov-Hitler görüşmesi için bkz.: Nazi-Soviet Relations 1939-1941, p. 244; Shirer, a.g.e., s. 1023; Cemil Hasanlı, Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953), çev. Ali Asker, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011, s. 62-64)

oranlar sırasıyla %5,7 ve %6,2'ye gerilemişti. (TÜİK, 2013, s. 442, 450) Bu oranlar, Almanya'nın Türk dış ticaretinde ne kadar önemli bir konumda olduğunu göstermektedir.

Almanya, 1933-1939 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinde en fazla paya sahip ülke haline geldi. Türkiye her ne kadar savaş dışında olsa da İngiltere ile ittifak halindeydi. Almanya'nın savaşlarda elde ettiği sansasyonel başarıların yanı sıra Türkiye nezdinde edindiği ticari önem, Irak'a askeri sevkiyat gerçekleştirme girişiminde bulunmasının önemli bir aracı olmuştu. Almanya'nın Türk dış ticaretindeki ağırlığı ve sunacağı imkanlar, Türk dış politikasının hareket kabiliyetini kısıtlamaktaydı.

Almanya'nın Irak'ta Nüfuz Elde Etme Çabaları ve Irak Siyasetindeki Gelişmeler

Girişte bahsedilen hedefler doğrultusunda Almanlar Irak'taki nüfuzlarını artırmak adına ilk olarak Irak siyasi çevrelerinde hakimiyet kurmayı amaçladı. Bu amaç doğrultusunda Irak siyasi çevreleri ile samimi ilişkiler geliştirilmekte ve aynı zamanda Filistin meselesinden kaynaklanan anti-semitik yaklaşımlar üzerinden siyasi kazanımlar elde edilmeye çalışılmaktaydı. Siyasi çevrenin yanı sıra basın, kanaat önderleri ve cemiyetler Alman propagandasının en önemli faaliyet alanları olarak öne çıkmaktaydı. (Hamdi, 1987, s. 65-68)

Irak ordusu içerisinde Pan-Arabist ve İngiliz karşıtı askerlerin etkisi ve sayısı oldukça artmıştı. (Hamdi, 1987, s. 30-31) Irak ordusu, özellikle Genelkurmay Başkanı Bekir Sıdkı döneminde, kendisi aynı zamanda Ekim 1936'da düzenlenen darbenin lideriydi, Irak siyaseti üzerinde oldukça etkin bir durumdaydı. (Dawisha, 2009, s. 96) Ordunun 1936 yılında müdahalede bulunmasının temel nedeni ise Irak siyasetinin istikrarsız olarak görülmesiydi. Askeri bir idare altında Irak'ın siyasi istikrara kavuşacağı ve Irak'ın gelişmesi için gerekli görülen reformların yapılabileceği düşünülüyordu. (Khadduri, 1960, s. 78)

1936 yılında gerçekleşen darbenin ardından Hikmet Süleyman başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu ancak hükümetin en önemli destekçisi olan General Bekir Sıdkı'nın 1937 yılının Ağustos ayında öldürülmesi ve ordudaki diğer kanadın yönetime el koymasının ardından Hikmet Süleyman hükümeti de son buldu. Bu tarihten itibaren, Raşid Ali El-Geylani'nin başbakan olduğu 1940 yılı Mart ayına kadar birbiri ardına askeri müdahaleler gerçekleşti ve hükümet değişiklikleri yaşandı. (Khadduri, 1960, s. 120-158; Tarbush, 1982, s. 150-166) Daha önce 20 Mart 1933 - 28 Ekim 1933 tarihleri arasında başbakanlık görevinde bulunan Geylani, (Khadduri, 1960, s. 37-45) General Nuri Said'in görevden çekilmesinin ardından 31 Mart 1940 tarihinde yeniden başbakan oldu. (Khadduri, 1960, s. 160)

Raşid Ali El-Geylani hükümeti İngiltere ile ihtilaf içerisinde görünüyordu. Irak, General Nuri Said döneminde İngiltere ile birlikte olacağını ilan etmişti ancak Almanya'nın savaşın ilk yıllarında kazandığı askeri başarıların etkisiyle Geylani döneminde tarafsız kalmaya yönelik siyasi bir yönelim ortaya çıktı. Ayrıca Almanların propagandaları neticesinde Arap kamuoyunda savaşı Almanların kazanması durumunda tam bağımsızlığa kavuşulacağı inancı yayılmıştı. Irak'taki nüfuz ve çıkarlarına zarar veren gelişmeler karşısında İngilizler askeri olarak harekete geçme gereği duymalarına rağmen o sırada Somaliland'daki İtalyan işgali ile meşgul olmaları Irak'a müdahale etmelerini engelledi. Dolayısıyla askeri bir müdahale yerine diplomatik ve ekonomik baskı kurma yöntemi tercih edildi. (Hamdi, 1987, s. 46-47) İngiltere eliyle, özellikle İtalyan elçiliğinin kaldırılması merkezinde yapılan siyasi baskılar neticesinde Geylani, 1941 yılının Şubat ayında görevinden ayrılmak zorunda kaldı ve yerine Saltanat Vekili tarafından General Taha El-Haşimi göreve getirildi. (Tarbush, 1982, s. 171-172) İngilizler Irak'ta, özellikle Suriye'de Vichy Fransası egemenken, İngiliz politikalarına karşı veya en azından İngiltere ile görece mesafeli bir ilişki kurmaya hazır bir hükümetin varlığını kabul edemezdi. (Dawisha, 2003, s. 117) Böyle bir durumu kabullenmek, İngiltere için Doğu Akdeniz'in ve hayati önem taşıyan Basra Körfezi'nin kaybedilmesi

anlamına gelebilirdi ki bu ihtimalin gerçekleşmesi doğudaki savaşın kaderini belirleyebilirdi. (Churchill, 1962, s. 215)

İngilizlerin bu hamlesi Irak'taki muhalifleri harekete geçirdi. 28 Şubat 1941 tarihinde Arap Komitesi El-Hac Emin El-Hüseyni'nin⁴ başkanlığında Geylani'nin de katıldığı gizli bir toplantı gerçekleştirildi. Bu toplantıda İtalya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi düşüncesine karşı konulması kararı alındı. (Tarbush, 1982, s. 173) Eğer Haşimi buna karşı çıkacak olursa yerine tekrar Geylani getirilecekti. (Khadduri, 1960, s. 208) Irak ordusunun desteğini alan Arap Komitesi, Haşimi'nin bu talepleri kabul etmeyeceğini düşünerek harekete geçti ve 1 Nisan 1941'de darbe yaparak Haşimi'nin istifasını istedi. Darbenin ardından Saltanat Vekili'nin İngilizlerin desteği ile ülkeyi terk etmesiyle Raşid El-Geylani tekrar hükümetin başına geçti. Irak'taki bu iktidar değişikliği İngiltere tarafından hoş karşılanmadı. İngilizler Geylani'nin Irak'ı Almanya ve İtalya'ya "sattığına" dair gizli bir anlaşma imzaladığı propagandası yaparak Geylani hükümetini yıpratmak istedi. (Hamdi, 1987, s. 50-55)

Böyle bir gizli anlaşma olmasa da Irak ordusunda İngiliz karşıtlığının artması, Pan-Arabist düşüncenin yayılması ve nihayetinde söz konusu darbenin gerçekleşmesinde Almanların yıllardır süregelen yoğun çalışmalarının etkili olduğu aşikardır. (Hamdi, 1987, s. 71) Geylani'yi tekrar hükümetin başına geçiren darbenin gerçekleşmesinde Almanların direkt olarak bir katkısının olmadığını belirtmek gerekir. Çünkü darbenin gerçekleşmesinde buna dair kanıt bulunmamasının yanı sıra İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi'ne göre darbenin gerçekleşmesi Almanlar için de sürpriz olmuştu. (Hamdi, 1987, s. 74)

İngiliz askeri otoriteleri, Irak'ta yaşanan gelişmeler karşısında askeri bir müdahale yapılması konusunda hemfikirlerdi. (Tarbush, 1982, s. 173-174) Nitekim darbeyi takip eden günler içerisinde İngilizler Irak'ta bulunan bazı üslerine takviyede bulundu. Geylani tüm bu hazırlıkların kendisine karşı yapıldığının farkındaydı ve İngiltere'nin müdahalesine askeri bir karşılık verme kararlılığında idi. Yapılan hazırlıkların tamamlanmasının ardından 2 Mayıs 1941 tarihinde İngiltere ile Irak arasında ilk çatışmalar meydana geldi⁵. (Tarbush, 1982, s. 179)

Almanya'nın Irak'ta başlayan çatışmalara kayıtsız kalması beklenemezdi. Zaten İngiltere'nin Irak hareketinden önce Hitler, Irak'taki "Arap Özgürlük Hareketi"nin Almanya'nın Ortadoğu'da İngiltere'ye karşı doğal bir müttefik olduğunu belirterek Irak'ı güçlendirmek için, askeri malzeme sevkiyatı da dahil olmak üzere mümkün olan her türlü yardımın yapılmasını istiyordu. (Hinsley, 1951, s. 156)

Ancak bu dönemde Almanların işgal ettikleri topraklara bakıldığında söz konusu sevkiyatın direkt olarak gerçekleştirilebilmesi mümkün görünmüyordu. Toplantıların ardından sevkiyatın gerçekleştirilebilmesi için üç seçenek ortaya çıkmıştı: Bunlardan birincisi sevkiyatın havadan gerçekleşmesi, ikincisi başka bir ülke toprağının sevkiyat güzergahı olarak kullanılması, üçüncüsü de sevkiyatın Japon gemileriyle gerçekleştirilmesiydi. Yapılan değerlendirmelerin ardından birinci seçeneğin uygulanabilir olmadığı ortaya çıktı. Çünkü işe yarar oranda bir sevkiyatın gerçekleşmesi için önemli sayıda uçağa ihtiyaç vardı ve o tarihlerde sadece birkaç uçak bu sevkiyat için kullanılabilir durumdaydı. Sevkiyatın Japonlar aracılığıyla denizden yapılması da aylar sürecekti. Bu sebeplerden ötürü sevkiyatın başka bir ülke üzerinden kara yolu ile gerçekleştirilmesi fikri benimsendi. Bu bağlamda Afganistan ve

⁴ Kudüs'ün eski müftüsü olan Emin El-Hüseyni, Pan-Arabist hareketin önemli liderlerinden biriydi. Özellikle 1939 yılında Bağdat'a gelmesiyle Iraklı siyasiler ve düşünürler arasında Pan-Arabist ve İngiltere aleyhtarı düşünceler iyice güç kazanmıştır. Bkz.: Khadduri, a.g.e., pp. 162-174.

⁵ İngiliz ordusunun Irak'taki görüntüleri için bkz.: British Pathe, "With British Forces In Iraq" <https://www.youtube.com/watch?v=spRPrkdLJNA&feature=youtu.be>; Türkiye'nin İngiltere ile Irak arasında arabulucu olma girişimleri için bkz.: DGFP, Series D, Vol. XII, pp. 788-789, 814, 818; Papen, a.g.e., p. 477; Churchill, a.g.e., p. 217.

Sovyetler Birliği gibi seçeneklerin elenmesinin ardından güzergah için en uygun rota Türk toprakları olarak belirlendi. Irak ile İngiliz ordusu arasında çatışmaların başlamasıyla birlikte, Irak'a gerçekleştirilecek sevkiyat iyice önem kazanmıştı. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 686, 788-789, 814, 818; Papen, 1953, s. 477)

Sevkiyatın Türk topraklarından gerçekleştirilmesi konusuna Türkiye'yi ikna etmek kolay görünmüyordu. Zira Türkiye daha İkinci Dünya Savaşı'nın hemen başında İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalayarak yükümlülük altına girmişti. Dolayısıyla Türkiye her ne kadar savaşın dışında da olsa İngiltere ile müttefikti ve Türkiye'nin müttefiki aleyhine gerçekleşecek bir planı kabul etmesi mümkün görünmüyordu. Ancak yine de Almanlar Irak'taki durumun hassasiyeti ve önemi dolayısıyla sevkiyatın yapılması için diplomatik girişimde bulunmaktan vazgeçmedi.

Almanya'nın Sevkiyatla İlgili Diplomatik Girişimleri ve Bu Girişimlerin Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması'nın Oluşumuna Etkisi

Irak'taki durumun kritik hale gelmesinin ardından Almanlar sevkiyatı gerçekleştirebilmek için hızla diplomatik kanalları kullanmaya başladı. Ribbentrop, Türkiye'den geçiş izni alınması için Papen'i "telgraf bombardımanına" tutuyordu. (Papen, 1953, s. 477) İsmet İnönü de Irak'ta yaşanan gelişmeleri yakından takip etmekteydi. (İnönü, 2001, s. 297)

Ancak yukarıda bahsedildiği üzere Türkiye'yi bu konuda ikna etmek kolay olmayacaktı. Bu durumun farkında olan Almanlar, diplomatik bir usul belirlenerek Türkiye'nin kaygılarının giderilebileceğini düşünüyordular. Nitekim Papen, 13 Mayıs'ta Saraçoğlu ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin güneyinde kurulacak İngiliz nüfuzunun hem Almanya'nın hem de Türkiye'nin çıkarına olmadığını, dolayısıyla Almanya'nın bu çabalarına Türkiye'nin de destek olması gerektiğini ve sevkiyatın gerçekleştirilebilmesi için itirazların önlenebileceği bir formül bulunabileceğini belirtti. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 814)

Ertesi gün Papen, İsmet İnönü tarafından kabul edildi. Görüşmede, iki ülke arasında ortaya çıkan olumlu zeminin geliştirilmesini destekleyecek ve özellikle iki ülkenin birbirine karşı güvenini tesis edecek bir saldırmazlık antlaşmasının imzalanması hususunda, Türkiye'nin mevcut taahhütlerine zarar vermeyecek şekilde bir antlaşma yapılabileceği bizzat İnönü tarafından deklare edildi.⁶ (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 817)

İnönü'nün bu yaklaşımı, Alman dışişleri tarafından da ciddi bir karşılık gördü ve Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Türkiye ile yapılacak olası bir antlaşmaya paralel olarak, Türkiye üzerinden sınırsız bir sevkiyat gerçekleştirilmesini sağlayacak gizli bir anlaşma yapılması için 17 Mayıs'ta Papen'e talimat verdi. Ayrıca bu tekliflerinin kabulü karşılığında, Edirne sınırında Türkiye lehine değişiklik yapılabileceği ve Ege adalarından birinin Türkiye'ye devri için söz verilebileceği de iletildi. Türkiye'nin Fransa ve İngiltere'ye olan taahhütlerinin de Fransa'nın yenilmesi ve İngiltere'nin içinde bulunduğu durum dolayısıyla anlamını yitirdiği ve Türkiye'nin Alman sevkiyatına izin vermesi durumunda bir problem olmayacağı Türk tarafına açıklanmalıydı. Almanlar bu yöntem doğrultusunda hareket edildiğinde sevkiyatın gerçekleştirilebileceği kanaatindeydi. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 836-837) Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye İngiltere'nin tepkilerini ciddiye almaktaydı. (TBMM ZC, Devre: VI, Cilt 19, İctima: 2, 25.VI.1941, s. 165) Bununla birlikte İngilizler, yine 17 Mayıs'ta, Türkiye ile Almanya arasındaki görüşmelerin seyrini kontrol etmek adına Türkiye'nin savaş dışı pozisyonunu büyükelçilik vasıtasıyla masaya yatırmışlardı. (İnönü,

⁶ Papen bu görüşmenin ardından, "Irak'a savaş malzemesinin Türkiye topraklarından ulaştırılması tasarısına kesinleşmiş gözüyle bakılabilir" diyordu. Bkz.: Ministry of Foreign Affairs of the USSR, German Policy in Turkey (1941-1943), University Press of the Pacific, Hawaii 2005, p. 7.

2001, s. 298) Böylece İngiltere, olası bir antlaşmayı engelleyebilmek adına Türkiye'nin müttefiklikten doğan sorumluluklarını hatırlatmış oluyordu.

Fakat Ankara'da Ribbentrop'un bu taleplerini gerçekleştirebileceği bir zeminin bulunduğu söylenemezdi. Türkiye'nin, sevkiyat anlaşmasından ziyade iki ülkenin birbirlerine karşı faaliyette bulunmayacaklarını taahhüt eden bir anlaşma imzalamaya arzusu vardı. Keza Papen de Türklerin sevkiyat meselesine sıcak bakmayacaklarını Ribbentrop'un talimatlarına cevaben belirtmişti. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 839-840) Ancak Irak'taki durum, Alman dışişlerinin sevkiyatla ilgili talebinden geri adım atmamasını ve konuyla ilgili ısrarını sürdürmesini gerektiriyordu.

Ribbentrop, Papen'in sevkiyat meselesiyle ilgili yorumuna binaen bir sonuca ulaşamayacağını anladığını ifade etse de 19 Mayıs tarihinde yeni talimatlarını ilettili. Buna göre Irak'a hızlı bir şekilde yardım etmek için anlaşmaya eklenecek gizli bir protokolle sevkiyatın gerçekleştirilmesi en kısa sürede sağlanmalıydı. Almanya, Boğazlar konusundaki Sovyet taleplerine karşı Türkiye'nin çıkarlarını korumuştur. Bundan dolayı Türkiye, Almanya'nın bu tutumu ve politikasına karşılık olarak sevkiyatın gerçekleşmesine izin vermeliydi. Anlaşmaya karşılık olarak, Türkiye'ye Edirne sınırında değişiklik yapılabileceği sözü verilebilirdi. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 849-850)

Papen, Ribbentrop'un talimatları doğrultusunda hareket ederek görüşmelerinde aşama kaydetmeyi başarmıştı. Nitekim 23 Mayıs'ta Papen, Ribbentrop'a gönderdiği telgrafta Menemenciöglü ile anlaşmanın dört temel hususta yapılması konusunu konuştuklarını belirtiyordu. İlk olarak, iki ülke arasında karşılıklı yükümlülükler içeren bir açık antlaşma imzalanacaktı. Bunun yanı sıra, birinci gizli protokole göre Almanya, savaşın Türkiye'nin güneyine yayılması durumunda, barış masasında Trakya, Ege adaları ve Boğazların statüsüne dair Türk taleplerini kabul edecekti. İkinci gizli protokolde Türkiye'nin askeri sevkiyata izin vermesiyle ilgili taahhüdü ve üçüncü protokolde ise ticaret anlaşması ve basın meselesi yer alacaktı. Menemenciöglü da esas olarak bu maddeler konusunda Papen ile hemfikir olduğunu, metnin formüle edilmesinin İngiltere'nin vereceği cevapla mümkün olabileceğini belirtmişti. Bu sırada Türk tarafı Almanya ile yapılan görüşmeleri özenle İngiltere ile paylaşmakta, aynı zamanda imzalanması düşünülen antlaşmanın Türkiye için önemi noktasında İngiltere'yi ikna etmeye çalışmaktaydı. (Erkin, 1968, s. 178; Deringil, 2014, s. 145)

İngiltere'den beklenen cevap 24 Mayıs tarihinde geldi. İngiltere antlaşmanın imzalanmasına net bir biçimde karşı çıkmaktaydı. (İnönü, 2001, s. 298) Öyle ki, Saraçoğlu Papen'e, antlaşmanın yayınlanması durumunda İngiltere'nin Türkiye ile ilişkilerini kesmesinin şaşkırtıcı olmayacağını söylemişti. Ayrıca Türk hükümetinin Bakanlar Kurulu'nda aldığı karar da olumsuz sonuçlanmıştı ve Türkiye sevkiyat konusunda Almanya'ya herhangi bir taahhütte bulunmayacaktı. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 885-886)

Ancak Türkiye, İngiltere'nin olumsuz tavrına rağmen, Almanya ile olan ilişkilerinde karşılıklı güveni resmi bir protokolle sağlamak konusunda kararlıydı ve görüşmelerde geline aşama sayesinde buna çok yaklaşmıştı. Nitekim 26 Mayıs tarihinde resmi müzakerelere başlandı ancak antlaşma metninin hazırlanmasındaki en büyük engel yine sevkiyat meselesiydi. (İnönü, 2001, s. 299) Müzakereler neticesinde Papen ve Saraçoğlu yeni bir taslak üzerinde geçici olarak anlaşmaya vardı. Buna göre Almanya ve Türkiye, karşılıklı olarak saldırgan tavırlardan kaçınacaklarını taahhüt ediyorlardı. Gizli protokolde barış görüşmelerinde Edirne sınırı, Türk sahillerine yakın Ege adaları ve Boğazlar rejimine ilişkin Türk taleplerinin dikkate alınacağı Almanya tarafından taahhüt edilmekteydi. Bu taslağa ek olarak Saraçoğlu Papen'e, İran ve Afganistan'a yapılacak sevkiyatta bir sınırlamanın olmayacağını söylemişti. Papen, antlaşmanın imzalanmasının, hem Türk kamuoyunda hem de Müttefikler nezdinde güçlü bir etkisinin olacağını düşünüyordu. (DGFP, Series D, Vol. XII,

1962, s. 887-889) Ne var ki Ribbentrop bu konuda Papen'le aynı düşüncede değildi. 29 Mayıs tarihli telgrafında Ribbentrop, Papen'in inisiyatif olarak böyle bir taslak üzerinde Saraçoğlu ile görüşmesini olumsuz buluyordu. Ribbentrop'a göre Papen'in Alman vaatlerini açık etmesi oldukça hatalıydı. Ribbentrop bu defa telgrafta, Türkiye'ye verilen taahhütlerin ancak sevkiyatın gerçekleşmesi durumunda yerine getirileceğini açık ve net olarak vurgulamak durumunda kaldı. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 910-912)

Türkiye ile Almanya arasında imzalanması planlanan antlaşmada silah sevkiyatının bulunup bulunmaması ile ilgili müzakerelerin sürdüğü sırada, Irak'ta anlaşma metninin kaderini tayin eden gelişmeler yaşandı. Irak ile İngiltere arasındaki çatışmaların Mayıs ayının başında başladığı daha önce ifade edilmişti. Irak'ta başarı kaydeden İngiliz ordusu aynı ayın sonunda Bağdat'ı kuşatma altına aldı ve Bağdat ile Musul'da bulunan tüm Alman askeri personeli 29 Mayıs tarihinde Irak'ı terk etti. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 917) Bundan bir gün sonra, Irak'ta bulunan Alman yanlısı liderler de Bağdat'ı terk edip İran sınırını geçerek ülkeden ayrıldı. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 925)

Bu durumun Irak'a yapılacak sevkiyatın gerekliliğini ortadan kaldırması üzerine Ribbentrop, Irak'taki yeni duruma istinaden 1 Haziran 1941 tarihinde Papen'e gönderdiği telgrafta şunları söyledi:

Irak'taki durumun değişmesi nedeniyle savaş malzemelerinin Türkiye üzerinden geçişi meselesi bizim için güncelliğini kaybetmiştir. Politik antlaşmayla ilgili görüşmelere devam etmenize itirazımız yoktur. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 937-938)

Papen de 3 Haziran tarihinde silah sevkiyatından vazgeçtiklerini Türkiye'ye bildirdi. (İnönü, 2001, s. 299)

Irak'ta İngiltere'nin kontrolü sağlaması dolayısıyla antlaşma taslağındaki en tartışmalı husus olan sevkiyat meselesi antlaşma görüşmelerinin gündeminden kalktı ve böylece görüşmeler tamamlanarak 18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması imzalandı⁷.

Sonuç

Almanya için Irak'ta yaşanan gelişmeler hem İngiltere ile mücadelesi, hem de İkinci Dünya Savaşı'nın seyri bakımından yeni bir diplomatik mücadele alanı oluşturmuştu. Almanya için Doğu Akdeniz bölgesinin stratejik öneminin artması, bölge özelinde Irak'taki çıkarları, Almanya'nın Türkiye üzerinden Irak'a askeri sevkiyat yapma tasarısıyla ilgili girişimlerde bulunmasına neden oldu. Böyle bir girişimin dayanağı, Balkanlardaki askeri üstünlük ve Türkiye ile kurulan ekonomik ilişkilerin seviyesiydi. Irak'ta birbiri ardına gerçekleşen darbeler ve son olarak İngiltere'nin müdahalesi Almanya aleyhine neticelendi ve bu sayede Almanya ve Türkiye arasındaki müzakerelerde, Türkiye açısından antlaşmayla ilgili en problemlili husus ortadan kalkmış oldu. Sevkiyat meselesinin gündemden kalkması, antlaşmanın askeri yükümlülüklerden arındırılarak sadece politik ve stratejik bir nitelik kazanması Türkiye'ye, İngiltere'yle imzalamış olduğu ittifak antlaşmasını zedelemeyen olası bir Alman saldırısına karşı güvence sağladı. Ayrıca bu antlaşmayla Almanya, Sovyetler

⁷ Antlaşma metniyle ilgili görüşmeler için bkz.: DGFP, Series D, Vol. XII, pp. 938-939, 952, 954-956, 966, 985-987, 1022-1026, 1036-1039.

Antlaşma metni için bkz.: Ek 1; ayrıca bkz.: İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt 1 (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 200, s. 647; DGFP, Series D, Vol. XII, p. 1051; Papen, a.g.e., pp. 478-479.

İnönü'nün, antlaşmanın Türk-Alman ilişkilerine etkisine dair görüşleri için bkz.: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt 21, İctima: 3, Birinci İnikat, 1.XI.1941 Cumartesi, s. 3.

Başbakan Refik Saydam'ın görüşleri için bkz.: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt 20, İctima: 2, Yetmiş Üçüncü İnikat, 4.VII.1941 Cuma, s. 46-47.

Birliği'ne düzenleyeceği Barbarossa Harekatı öncesinde Karadeniz'in güneyindeki ve Balkanlardaki pozisyonunu garanti altına aldı⁸.

Kaynakça

Arşiv belgeleri, yayınlanmış arşiv belgeleri ve resmi yayınlar

- Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 2/3-25 859-3 (EBİS 02000859-3, Kayıt No: 455248)
 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 2/3-34 1423-3, (EBİS 02001423, Kayıt No: 447139)
Documents on German foreign policy 1918-1945, series d (1937-1945), volume VIII. (1954).
 Washington: United States Government Printing Office.
Documents on German foreign policy 1918-1945, series d (1937-1945), volume XII. (1962).
 Washington: United States Government Printing Office.
 Ministry of Foreign Affairs of the USSR. (2005). *German policy in Turkey (1941-1943)*.
 Hawaii: University Press of the Pacific.
Nazi-Soviet relations 1939-1941. (1948). Washington: Department of State.
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, devre: VI, cilt: 19, ictima: 2, altmış dokuzuncu inikat, 25.VI.1941
 Çarşamba, s. 165.
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, devre: VI, cilt: 20, ictima: 2, yetmiş üçüncü inikat, 4.VII.1941
 Cuma, s. 46-47.
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, devre: VI, cilt: 21, ictima: 3, birinci inikat, 1.XI.1941 Cumartesi, s.
 3.
 T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). *İkinci Dünya Savaşı yılları (1939-1946)*. Ankara: Dışişleri
 Bakanlığı.
 Türkiye İstatistik Kurumu. (2013). *İstatistik göstergeler 1923-2012*. Ankara: Türkiye
 İstatistik Kurumu.

Kitaplar

- Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci adam*, (2. Cilt). İstanbul: Remzi Kitabevi.
 Berend, I. T. (2011). *20. yüzyıl Avrupa iktisat tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
 Bryant, A. (1957). *The turn of the tide 1939-1943*. London: Collins.
 Churchill, W. (1962). *The grand alliance*. New York: Bantam Books.
 Ciano, G. (1947). *Ciano's diary*. Muggeridge, M. (Ed.). London and Toronto: William
 Heinemann Ltd.
 Dawisha, A. (2003). *Arab nationalism in the twentieth century: from triumph to despair*.
 Princeton: Princeton University Press.
 Dawisha, A. (2009). *Iraq: a political history from independence to occupation*. New Jersey:
 Princeton University Press.
 Deringil, S. (2014). *Denge oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikası*.
 İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
 Erkin, F. C. (1968). *Türk-Sovyet ilişkileri ve Boğazlar meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
 Gürün, K. (2000). *Savaşan dünya ve Türkiye*. (3. Cilt). İstanbul: Tekin Yayınevi.
 Hamdi, W. M. S. (1987). *Rashid Al-Gailani and the nationalist movement in Iraq 1939-1941*.
 London: Darf Publishers.
 Hasanlı, C. (2011). *Tarafsızlıktan soğuk savaşa Türk-Sovyet ilişkileri 1939-1953*. (A. Asker,
 Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.
 Hinsley, F. H. (1951). *Hitler's strategy*. Cambridge: Cambridge University Press.
 İnönü, İ. (2001). *Defterler (1. Cilt)*. Demiral, A. (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
 Jacobsen, H. A. (1989). *Kronoloji ve belgelerle İkinci Dünya Savaşı*. (İ. Ulus, çev.) Ankara:
 Genel Kurmay Basımevi.

⁸ Sovyet dışişleri Türk-Alman Antlaşmasını kendilerine yönelik düzenleyecekleri seferin son hazırlıklarından biri olarak görmüştür. Bkz.: Hasanlı, a.g.e., s. 69.

Jaeschke, G. (1990). *Türkiye kronolojisi 1938-1945*. (G. Koçak, çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Khadduri, M. (1960). *Independent Iraq: 1932-1958 a study in politics*. London:Oxford University Press.

Koçak, C. (2013). *Türk-Alman ilişkileri 1923-1939*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Papen, F. v. (1953). *Memoirs*. (B. Cornell, çev.) New York: E. P. Dutton & Company Inc.

Ribbentrop, J. v. (1954). *The Ribbentrop memoirs*. (O. Watson, çev.) London: Weidenfeld and Nicolson.

Shirer, W. (t.y.). *Nazi İmparatorluğu (3. Cilt)*. (R. Güran, çev.) İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları (1. Cilt)* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Tarbush, M. A. (1982). *The Role of military in politics: a case study of Iraq to 1941*. London: Kegan Paul International.

Tezel, Y. S. (1982). *Cumhuriyet dönemi iktisadi tarihi 1923-1950*, Ankara: Yurt Yayınları.

İnternet Kaynakları

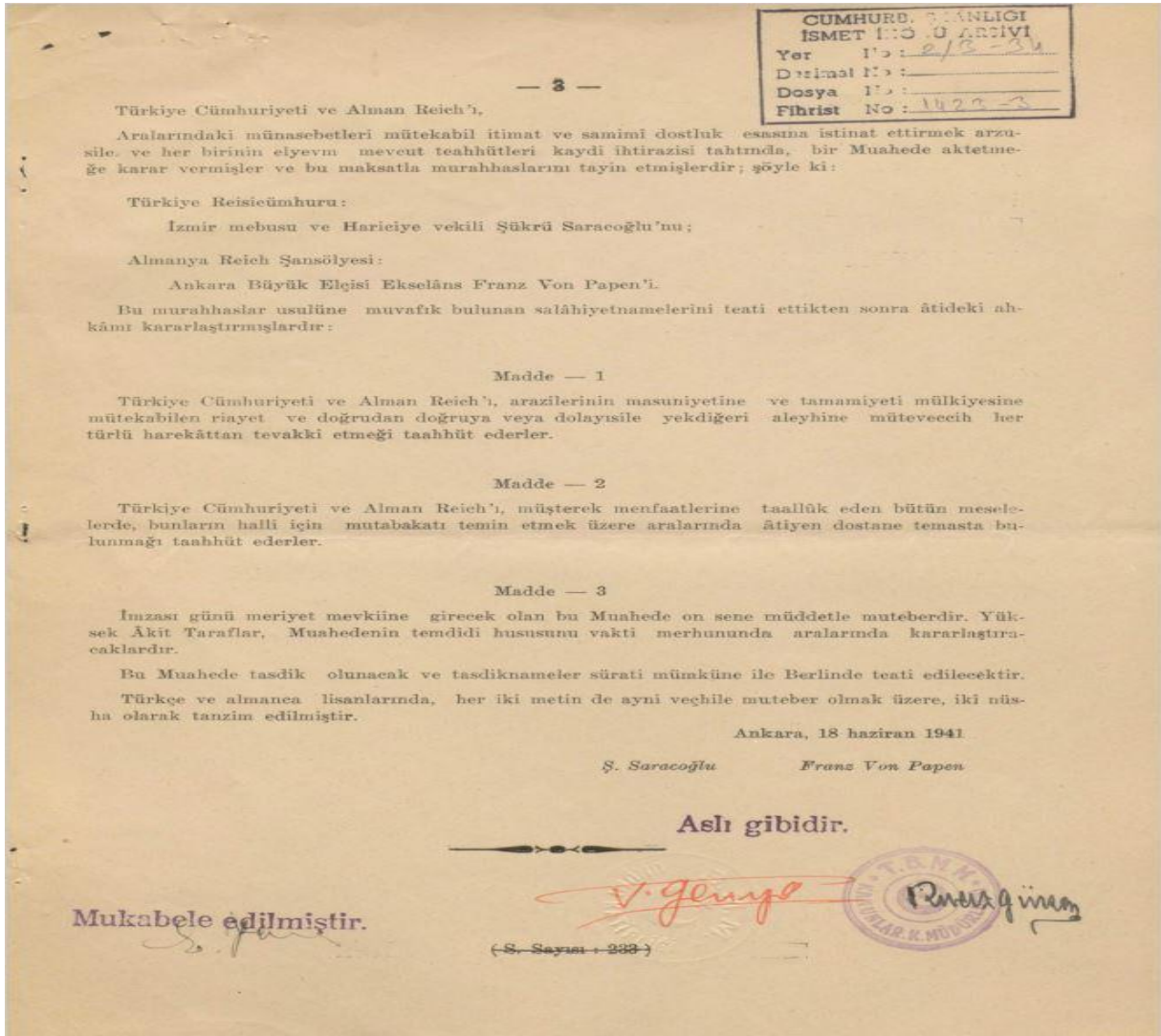
British Pathe. (2014) *With British forces in Iraq*. Erişim tarihi: 11. 03. 2020.

<https://www.youtube.com/watch?v=spRPrkdLJNA&feature=youtu.be>

Ekler

Ek 1: Türkiye-Almanya dostluk antlaşması

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı arşivi, 2/3-34 1423-3, (EBİS 02001423, Kayıt No: 447139).

Bulgarların Kökeni ve Bağımsızlık Hareketleri¹

The Origin of The Bulgars and Their Independence Movements

Yunus Emre TANSÜ*
Semra ÇERKEZOĞLU**

Öz

Arkeolojik kalıntılar, Bulgarların, Türk menşeli bir kavim olduğuna işaret etmektedir. Göktürklerin, idaresi altında yaşayan Bulgarlar, Göktürklerin güçsüz döneminde, 630'da “*Büyük Bulgarya Devletini*” kurmuşlardır. Bu devlet, Hazar Hakanlığı tarafından parçalanmıştır (665). Asparuh idaresindeki Bulgarlar, Tuna'ya doğru yönelmişler, burada, Oğuzlar ve Hunlarla karışarak Bulgar adı altında, bu topraklarda hakimiyet kurmuşlardır. Büyük Kosova Savaşı'ndan sonra (1389) Tuna ve Vidin'e kadar bütün Bulgaristan Osmanlı hakimiyetine girmiş ve halk, dini ve milli değerlerinde özgür bırakılmıştır. Bulgarların bağımsızlık hareketleri, ilk defa XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. 1828/29 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Ruslar, Bulgarların çete faaliyetlerini desteklemişlerdir. Bulgarlar, Rusların Balkanlardaki faaliyetlerinden faydalanarak, Osmanlı Devleti'nden ayrılma eğilimi göstermeye başlamışlardır. Bulgar bağımsızlık hareketi, hem ideolojik gelişme hem de organizasyon olarak 1860'larda doruk noktasına ulaşmıştır. Bulgar Ortodoks Kilisesi 11 Mart 1870 tarihindeki bir fermanla tanınmış, sonrasında milli Bulgar kilisesi, kurulmuştur. Dini bağımsızlıklarını kazanan Bulgarlar, siyasi bağımsızlıklarını kazanmak için savaşılmaya, 1875 ve 1876 yılında yapılan, iki güçlü ihtilal teşebbüsüyle devam etmiştir. 1877-1878 Savaşı Osmanlı- Rus mücadelesinde, Bulgarlar Rusya'ya büyük destek vermiş, Bulgar gönüllüleri, Rus ordusunda Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmıştır. Bu savaşta, çok sayıda Müslüman hayatını kaybetmiş ve çok sayıda Müslüman, evlerini bırakarak göç etmek zorunda kalmıştır. Bu çalışmada; Bulgarların Türk kökenli bir topluluk olduğu, siyasi bağımsızlıklarını elde etme sürecinde Türk kimlikleri ile değil, dini kimliklerine göre faaliyetlerine yön verip, bağımsızlıklarını elde etme mücadeleleri anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgarlar, Panslavizm, Bağımsızlık, Osmanlı Devleti.

Abstract

Archaeological remains indicate that the Bulgarians were a Turkish tribe. The Bulgarians living under the rule of the Gokturks established the 'Great Bulgarian State' in 630, during the weak period of the Gokturks. This state was distributed by the Khazar Khanate (665). The Bulgarians under the administration of Asparuh headed towards the Danube, where they joined the Oghuzes and Huns and dominated these lands under the Bulgarian name. After the Great Kosovo war (1389), all Bulgaria up to the Danube and Vidin came under Ottoman rule and was freed to live the religious and national values of the people. Independence movements in the Bulgarians first started in the second half of the 18th century. After the 1828-29 Ottoman-Russian war, the Russians supported the gang activities of the Bulgarians. The Bulgarians started to tend to leave the Ottoman State by taking advantage of the activities of the Russians in the Balkans. The Bulgarian independence movement reached its peak in the 1860s, both as an ideological development and as an organization. The Bulgarian Orthodox Church was known for an edict on March 11, 1870, after which the national Bulgarian church was established. The Bulgarians, who gained their religious independence, continued to fight to gain their political independence, with two strong attempts at revolution in 1875 and 1876. The Battle of 1877-1878 In the Ottoman-Russian struggle, Bulgarians gave great support to Russia, Bulgarian volunteers fought against the Ottoman State in the Russian army. In this war, many Muslims died and many Muslims had to migrate by leaving their homes. In this study; The Bulgarians are a Turkish origin society, not with Turkish identities in the process of achieving their political independence, give directions their activities according to their religious identities, struggles to achieve their independence are described.

Keywords: Bulgarians, Panslavism, Independence, Ottoman State.

Giriş

Bulgarların, Türk menşeli bir kavim oldukları artık genel kabul gören bir gerçektir. Bunun en açık kanıtı, arkeolojik kalıntılar, Proto-Bulgar dil kalıntıları ve İdil Bulgarları'na ait mezar taşlarındaki kitabelerdir. Bulgarların çok eskiden nerede yaşadıkları hangi Türk kavmine mensup oldukları ve tarih sahnesine çıktıkları Azak Denizi çevresine ne zaman

¹ Bu makale, Doç. Dr. Yunus Emre Tansü danışmanlığında, Semra Çerkezoğlu tarafından hazırlanan, H. 1291 Vilâyet-i Tuna Sâlnâmesi'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi adlı Yüksek Lisans tezinden uyarlanmıştır.

* Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ytansü@gmail.com

** Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, semracc27@gmail.com

geldikleri ise kesin olarak tespit edilememektedir. Bulgarlar hakkında en eski yazılı kayıt, M.S. III. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Suriyeli Mar- Abas- Katinu'ya aittir. Buna göre: Bulgarlar M.Ö. 149-127 yıllarında, Kafkasların kuzeyinde yaşıyorlardı. Bu kayıt, VIII. yüzyıl Ermeni tarihçisi Moisey Khoren'li tarafından da aktarılmıştır. Başka herhangi bir kaynaktan, mesela Bizans Kroniklerinde bunu teyit edecek kayıtlara rastlanmamaktadır (Kurat, 2002: 108).

V. yüzyıl son çeyreğine kadar kaynaklarda, “*Bulgar*” diye bir kelimeye rastlanmamıştır. Kaynaklarda bu kelimeye ilk defa, Bizans imparatoru Zenon (474-491)'un Doğu Gotlarına karşı, askeri deste sağlamak için 482'de yardımlarına başvurduğu Karadeniz kuzey- batı kıyılarında oturan bir topluluğu göstermek üzere ortaya çıkmıştır. “*Bulgar*” kelimesinin, Türkçeden başka hiçbir dilde açıklaması yapılmamıştır. Türkçede manası ise; karışmak, karıştırılmak, karışmış olmaktadır (Kafesoğlu, 1983: 92). Bulgar Türklerinin, Karadeniz'in kuzeyinden gelerek ilk Bulgar Devleti'ni kurmalarından (680-681) bugüne kadar, Türk tarihinin araştırılmağa değer en önemi sayfalarından birini, Bulgaristan tarihi teşkil etmektedir (İnalçık, 1943:V).

Göktürk Devleti'nin idaresi altında yaşayan Bulgarlar, 630'da Göktürk Devleti'nin duraklaması “*Büyük Bulgarya Devletini*” kurmuşlardır. Bu Devlet, 665'den sonra Hazar Hakanlığı tarafından parçalanmıştı. Asparuh idaresindeki Bulgarlar, Tuna'ya doğru ilerleyerek, Balkanlar'a girmiş (668 veya 671), Balkanlarda, Tuna Bulgarları Devleti'ni kurmuştur (Merçil, 2006:13). Burada, Oğuzlar ve kalan Hunlarla karışarak Bulgar adı altında, bu sahada hakimiyet kurmuşlardır. Burada, zaman zaman İstanbul önlerine kadar ilerlemişlerdir (Karal, t.y.: 83).

Bulgarların ve Avarların, Bizans'la mücadeleleri sırasında, dağınık Slav topluluklarının, Balkanlara yerleşmesini sağlamış ve böylece Balkan Yarımadası özellikle V. yüzyıl sonlarından itibaren güçlü bir şekilde Slavlaşmaya başlamıştır. Karadeniz'in kuzeyinde, Büyük Bulgarya Hanlığı'nın dağılmasından sonra Bulgarlardan bir kısmı batıya ilerleyerek (645) Balkanlarda Bizans'la yüzyıllardır süren mücadelelerini devam ettirmişler ve 680-681 tarihlerinde, yerleşmiş Slav kabileleri üzerinde, yepyeni bir devlet kurmuşlardır. İşte bugünkü Slav Bulgarlar, tarihlerini bu devletle başlatmışlardır.

Bulgar Türkleri yüksek bir kültüre sahibi idiler. Geldikleri yerde sürücülük kadar ziraatla da uğraşmaktadırlar ve şehirleri vardır. Onlardan kalan muazzam abideler, kendilerinin hususi bir yazıları, takvimleri ve Bizans'ın mimarilerinden ayrı olup, hususî karakterde bir mimarileri olduğunu ortaya koymuştur. VIII. yüzyılda Slavların Bulgar aristokrasisi arasına kabul olunması, bu Türk devletinin Slavlaşmasına doğru büyük bir adım oldu. Omurtak Han'dan (816-831) Slavlaşma dahada hızlanmıştır. 65 yılında Hıristiyanlığın kabulü ile beraber Türk Bulgarlar asimile olmuştur. Resmi dil Slavlaşmış, Türkçe unvanlar atılmıştır. Bulgarlar Bizans'la yaptığı uzun bir mücadele sonunda Bizans hakimiyetini tanımaya da mecbur olmuştur (1018- 1185) (İnalçık, 1943: V-VI).

Bulgaristan üzerinde, artan Hıristiyanlık baskısı Bulgar Türklerinin hızlı bir şekilde Bizans kültürünün etkisi altına sokmuştur (Kurat, 1993: 798). Bulgarların, Bizans hakimiyeti tesirinde olduğu sıralar, Karadeniz kuzeyinde bir çok Türk kavimleri “Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar” Balkanlara gelip yerleşmişlerdir. Bunlardan Kumanlar müstakil bir Bulgar Devletinin yeniden kurulmasına ön ayak olmuştur. Bundan sonra Bulgar Devleti bir süre Altın Ordu Kıpçakların himayesinde yaşamıştır. XIII. yüzyılda Balkanlara Anadolu Türklerinin, akınları başlamıştır. Yüzyılın ortalarında Osmanlı Türkleri yarımadaya güçlü bir şekilde yerleşmiştir. Büyük Kosova savaşından sonra (1839), Tuna ve Vidin'e sınırlarına kadar, tüm Bulgaristan toprakları, Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bulgaristan üzerinde Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti, beş yüz yıl sürecektir (İnalçık, 1943: VI).

Osmanlı İdaresinde Bulgaristan

Osmanlı Devleti, Bizans'taki bir taht mücadelelerini yararına kullanarak, 1344 yılında ilk defa olarak Balkanlar'a ayak basmıştır. Bu sırada, Balkan coğrafyasında farklı mezheplerden, milletler çıkmıştır. Balkanlar'ın kuzeydoğusunu; aslen Türk olup sonradan Slavlaşan Bulgarlar, teşkil etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin, Rumeli'ye geçtiği sıralarda Bulgar Çarlığında İvan Aleksandr Asen tahttaydı, kendisi Osmanlılara karşı güçlü bir direniş göstermiş ancak 1365 yılında, hayatını kaybetmiştir. Ölümün ardından, taht kavgaları ile devlet zayıflamış, bu durum Bulgaristan'daki Osmanlı hakimiyetini kolaylaştırmıştır. Yıldırım Beyazıd'ın oğlu Süleyman Çelebi kumandasındaki Osmanlı ordusu, Tırnova'yı ele geçirerek (1393), Bulgar Krallığına son vermiştir (Uzunçarşılı, 1987: 161). Bulgaristan, Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. 24 sancağa ayrılan Rumeli Beylerbeyliğinin merkezi Sofya olmuştur. Sofya, Vidin, Niğbolu, Silistre, Köstendil ve Çirmen eski Bulgaristan sınırlarını teşkil eder (Şentürk, 1992: 5). Osmanlı Devleti, 1878'e kadar süren 500 yıllık "Bulgar Tarihi" içerisine girmiştir (Kurat, 1993: 799).

Bulgaristan'da halkın, dini ve milli değerlerine saygı gösterilmiş, dini ne olursa olsun, hoşgörü politikası uygulanmıştır (İnalçık, 1993: 292). Hoşgörülü bir yönetimle, karşılaşan halk da Osmanlı Devletine karşı yakınlık göstermiştir (Şentürk, 1992: 5). Osmanlı Devleti, Balkanlar'da feodal anarşiye son vermiş, köylüyü ezen boyarları kaldırmış, keyfi haksızlıklara meydan vermeyen, sağlam bir toplumsal nizam kurmuştur (İnalçık, 1943: VI). Yabancı tarihçilerin, dahi kabul ettiği bir gerçek; o dönemde, Bulgar köylüsünün Rus köylüsünden ve Avrupa'nın bir çok köylüsünden, refah düzeyi yüksek hür bir yaşam sürmektedir.

Osmanlı, Tanzimatın ilanından sonra, Bulgar köylüsünün toprak sahibi olması zorunluluğunu, fark ettiği sırada Bulgarlarda milliyetçilik hareketleri başlamıştır (Karal, t.y.: 84).

Tanzimat-ı Hayriye ve Bulgar Meselesi

XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin, muazzam devlet kadrosu yerini dağılmaya bırakır. Balkanlar'da beş milyon nüfus resmen muhtar idarelerle devletten ayrılmış bulunmaktadır. Hristiyan halkta, memnuyetsizlik ve başkaldırmalar kendini göstermeye başlar.

Tanzimat Fermanı ile; sarsılan bu muazzam idari yapının ve devlet kadrosunun, yeniden yapılanması hedeflenir (İnalçık, 1943: 1-2). Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde bir dönüm noktası teşkil eden, bu ferman, Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da bilinir. Dönemin Dışişleri Bakanı Büyük Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanmış ve 3 Kasım 1839 tarihinde Sultan Abdülmecid adına ilan edilmiştir. (Çelik, 2010: 19).

Tanzimat Fermanı, resmi gazete *Takvîm-i Vekâyi*'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bütün eyalet valisi ve sancak mütesellimine, ayrı ayrı bir ferman ile tebliğ olunmuştur. Gülhane Hatt-ı Hümayûn'u, büyük bir törenle önce, Sancak merkezlerinde, halkın ileri gelenleri ile beraber, şehrin büyük meydanında halk önünde okunmuştur. ve sonra kazalara ve kasabalar birer birer gönderilip halka izah edilerek, bildirilmiştir (İnalçık, 1964: 642).

Tanzimat Fermanı'nın belli başlı önemli vaatleri şunlardır; Padişahın, bütün halka eşit davranarak, halkın canını, namusunu ve malını güvence altına alması, İltizam sisteminin yerine, yeni bir vergilendirme sistemi getirilmesi, askere almada düzenlemelerdir (Çelik, 2010: 20). Tanzimat Fermanı'nın asıl amacı, Hristiyan halkı Devlet'e bağlamak, hukuk prensibine dayanarak, Devlet'in varlığını koruyup sağlamlaştırmak olmuştur (İnalçık, 1943: 3). Fermana ki maddelerin uygulanmasında bir takım güçlüklerle karşılaşmıştır. O zamana

kadar vergi ödemeyen imtiyazlı sınıflar, reforma karşı koymuşlardır. Örneğin; Niş kalesindeki Müslüman halk, daha önceleri vergi ödemekten muâf iken, yeni uygulamalarla beraber, vergiye tabi tutulmayı bir haksızlık saymışlardır (İnalçık, 1964: 642). Ayrıcalıklı Müslüm ve gayrimüslüm gruplar , toprak ağaları ve çorbacı veya kocabaşı, denilen Hıristiyan liderler imtiyazlarını kaybetme ve yüksek vergiler ödeme taraftarı değildir. Bu gruplar, şarap ve rakıya konulan yüksek vergilerden şikayetçi olmuşlardır. Daha sonra köylüyü, bağlarında iş vermemek ve onların yetiştirdiği üzümü satın almamakla tehdit etmişlerdir. Dini cemaatların liderleri, Osmanlı yönetiminde karşı gerçekleşen milliyetçi hareketlere şiddetle karşı çıkmışlardı çünkü kendi cemaat üyeleri üzerindeki otoriteleri merkezi yönetim tarafından sağlanmaktadır.

Osmanlı Devleti'ndeki millet sistemi bütün Müslüm ve gayrimüslüm cemaatlara din, eğitim, evlilik, boşanma, ve miras gibi konularda kendi kendini düzenleme yetkisi vermektedir. Fakat Tanzimat'ın, "millet" sistemini demokratileştirmeye yönelik teşebbüs ettiği reformlar sonucu bu dinî liderler, otoritelerini kaybetmeye başlamışlardır. Bu durumda onlarda milli hareketleri ve ayaklanmaları desteklemeye başlamış, hatta kendi cemaatlarını Osmanlı yönetimine karşı isyana teşvik eder olmuşlardır. Tanzimat reformları, gayrimüslüm tebaaya verilen haklar nedeniyle Müslümanları hayal kırıklığına uğratmıştı. Bazı yüksek rütbeli dini memurlar, ulema, ayanlar ve hatta otoritesini ve ayrıcalıklarını kaybetmiş valiler, Müslüman halkı reformlara karşı kıskırtmışlardır. Bu durum reformlardan büyük beklentilere kapılan gayrimüslüm azınlıklar arasında hoşnutsuzluğa ve milliyetçiliğin yükselmesine neden olmuştur (Çelik, 2010: 20-21).

Bulgarların Bağımsızlık Faaliyetleri

Bulgarlar, XVIII. yüzyıla kadar, Osmanlı Devleti'ne karşı, kayda değer bir isyanda bulunmamışlardır. Tarihi kayıtlarda; XIII. yy ortalarında, Balkanları dolaşan âlim ve seyyahlar, Tuna nehri ile Ege denizi arasında Türklerden ve Rumlardan bahsederken, bu kaynaklarda "Bulgarlar" diye ayrı bir topluluktan bahsedilmemiştir (İnalçık, 1943: 17). Bulgarlarda, siyasi bağımsızlık hareketleri ilk defa XVIII. yüzyılın ikinci yarısında görüldüyse, bu konuda asıl dönüm noktası 1828/29 Osmanlı-Rus savaşında Rusların Edirne'ye kadar gelmesiyle gerçekleşmiştir.

Bulgarlar, Ruslar için Panislavizm politikasının en önemli vasıtası niteliğindedir. Ruslar, Bulgarların çete faaliyetlerine destek vermiş, Panslavist fikirlerine hizmet edecek gençler yetiştirmek amacı ile modern Bulgar okulları açılması desteklenmiştir. Bulgar isyanlarını teşvik ve idare edenler, bu okullardan yetişen ve daha sonra eğitim için Avrupa ülkelerine giden gençlerdir. Bulgarların dinî, sosyal ve kültürel yapıları gereği, kültür olarak kendilerine yakın gören Ruslar, Bulgarlarla ilişkilerini sıcak tutmuş ve geliştirmiştir. Osmanlıları Balkanlardan atabilmek ve sıcak denizlere inebilmek için Bulgarlar önemli bir vasıta niteliğindedir. (Köse, 2006: 240-241).

XIX. yüzyılda, Bulgarlar'ın bağımsızlık hareketlerinin nedenleri arasında; Osmanlı idaresinin bozulması, Fener Patrikhanesinin soygunculuğu ve Rumlaştırma yolundaki çalışmaları, Sırbistan'ın ve Rusya'nın tahrikleri yer alır. Fener patrikhanesi de çalışmalarıyla, Bulgarların bağımsızlık hareketlerine vesile olmuştur (Karal, t.y.: 85).

Rusların, Bulgarların bağımsızlık hareketini desteklemeleri 1829'da daha da şekillenmiştir. Çarı I. Nikola, Macar papazı olan Venelin'i, Bulgar tarihi yazması için görevlendirmiştir. Venelin, "*Mazide ve Bugünkü Bulgarlar*" başlıklı kitabı yazdı. Venelin, Bulgarların Slav kökenli olduğunu savunarak, Atilla ve Hunların, eski Bulgarların Volga Slavları olduğunu iddia etmiştir. Fakat Venelin 1839 yılında Moskova'da öldüğü için Bulgarlar üzerindeki çalışmaları yarım kalmıştır (Toprak, 2013: 133).

Osmanlı Devletinin, Rum patriğine tanıdığı geniş dinî idari imtiyazlar, Rumların Devlet içinde imtiyazlı durumu, kültür seviyelerinin yüksek olması ve Bulgaristan ticaretini ellerine geçirmiş bulunmaları, Rumlaştırma işinde kendilerine büyük kolaylık sağlamıştır. Bulgaristan'da 1800 tarihlerinde metropolitlere gönderdiği bir tâmin ile Bulgar kilise okullarının kapatılmasını kiliselerde yalnız Rumca yazılmış din kitaplarının okunmasını keza okullarda münhasıran Rumca yazılmış din kitaplarının tedrisini emretmektedir. Eski Bulgar edebiyatının kalıntıları her yerde dini bir gayretle yok edilmektedir. Bulgar dili ile âyin yapmak vaazda bulunmak artık yasaktır (İnalçık, 1943: 19-20). Böylece Bulgarları Rumlaştıran ruhban sınıfı, Bulgar dili ve kültürel geleneklerini baskı altında tutmak ve Osmanlı dönemi boyunca Bulgarları karakterize eden tarihsel bir hafıza kaybına yol açmakla suçlanmıştır. Bu durum Bulgarlar arasında Yunan karşıtı duyguların yükselmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Yunan burjuvazisi, din ve kültürdeki Yunan hegemonyasına ek olarak köylerde ve dağlık kasabalarda yaşayan Bulgarların ticari aktivitelerini kontrol etmektedir. XIX. yüzyıl boyunca kademeli ortaya çıkan Bulgar burjuvazisi, Rumlaşma hatta onun içine karışma eğilimindedir. Bundan dolayı Bulgar bağımsızlık hareketi, ilk olarak Yunan hegemonyasına karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır. Patrikhanenin Rumlaştırma politikasına maruz kalan tek millet Bulgarlar değildir. Bulgarlar başta olmak üzere diğer bütün Ortodokslar bu durumdan etkilenmiş, dillerini ve kültürlerini baskı altına alan milliyetçi politikalara karşı mücadele etmişlerdir.

Diğer taraftan 1856 yılında ilan edilen fermanla Ortodoks kilisesinde reformlarından nasibini almış ve bu kilisenin de yetkileri sınırlandırılmıştır. Bulgarlar başta olmak üzere her Balkan milli kiliselerini kurmak istemektedir. Bu durumda Rum patrikhanesi'nin otoritesi Balkanlar'da azalmış, Rus imparatorluğu Panislavist ideolojisiyle Balkanlar'da daha etkin olmaya başlamıştır. Tanzimat reformları sayesinde Balkanlardaki Müslüman ve Hıristiyan okullarının sayısı artmıştır. Bunlardan bazıları Osmanlı yönetimi tarafından açılmasına karşın büyük bir kısmı da özellikle Bulgarların ve diğer azınlıkların açtığı okullardır. Aynı zamanda Amerikalı misyonerler de yeni okullar açarak ve Bulgar dilinde kitaplar dağıtarak eğitime katkıda bulunmaktadır. Bu bakımdan yeni açılan okulların, Rusya'nın siyasi ve kültürel etkisinin ve bir ölçüde Amerikalı misyonerlerin kolejlerinin hep beraber Bulgarlar arasında liberal-milli siyasî ideolojinin gelişmesine katkıda bulunduğunu söylenebilmektedir. Bu arada Rusya; Sofya, Filibe, Rusçuk ve Varna gibi merkezi yerlerde konsolosluklar açmış ve buralara insanları Osmanlı yönetimine karşı organize edecek Panslavist konsoloslar atamıştı (Çelik, 2010: 22-24).

XIX. Yüzyıl Bulgar İsyanları

Bulgarlar, Rusların Balkanlara girmesinden, güç alarak, Osmanlı Devleti'nden ayrılma hareketleri başlatır. 1810'da, Bulgar eşkiyalarının, çoğu dağlardan inerek Rus Ordusuna sığınmışlardır. Bulgarlar, 1821 'de Eflak ve Mora isyanlarından etkilenip, bir hareket düzenlemişler, fakat hareketi hazırlayanlar vaktinde ele geçirilmiştir. 1835'de Velço adında Tırnova'lı bir Bulgar, Mamarçef ile birlikte milliyetçilik tabanlı bir isyan hazırlanmış fakat Türk idaresi harekete geçerek, isyanı bastırmıştır.

1841'de Leskofça ve Niş şehir, kasaba ve köyleri hep birden isyan ettiler isyan sebebi vergilerin ağırlığı ve memurların Bulgarlara kötü davranmalarıdır (Karal, t.y.: 89). Asiler, Kontince boğazını, ele geçirmiş ve Müslüman ahaliyi katletmeğe başlamışlardır. Başlarında Mahut Milyo olup, isyan geniş bir sahaya yayılmıştır. Bu arada Vidin havalisinde Sahra (Bulgarların Kula'sı) nahiyesinde isyana katılmıştır (İnalçık, 1964: 643). 1849 da Vidin isyanları başlamış ve fasılalarla iki yıl sürmüştür. Bab-ı Âli bu isyanı da güçlükle bastırabilmiştir (Karal, t.y.: 89). 1850 yılında, Vidin, Sahra, Belgradcık ve Lom kazalarında on bin Bulgar köylüsü ayaklanmış, önemli kalelerle sığınmış bulunan Müslümanları

kuşatmışlardır. Vidin – İstanbul yolunu kesmişlerdir. Her tarafa tahrikçiler salarak isyanı bütün Bulgaristan’a yaymaya çalışmışlardır (İnalçık, 1964: 644).

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Bulgar coğrafyasında yoğun faaliyetlerde bulunan Rusya, 1841 yılında Niş’te çıkan olaylardan yararlanarak, Babâli’ye Niş halkının Türk yönetiminde memnun olmadığını ve yapılanları yerinde görmek için bir memur görevlendirmek istediğini bildirmiştir. Osmanlı Devleti önce bu isteğin asilleri cesaretlendireceğini düşünse de Rusya’nın bu isteğini kabul etmek zorunda kalmıştır. (Uzun, 2002: 45).

Tazminat Fermanı’nda, Osmanlı halkının, haklar yönünden eşit olduğu belirtilmiş, bu durum İstanbul’daki Bulgarların bir “papaz evi” açmak isteklerini, Devlet’e bildirmek için vesile hazırlanmıştır. Bulgarların bu isteği Tanzimat hükümlerine uygundur, fakat mevzuat hükümlerine aykırıdır, Çünkü İstanbul’da fetihden beri kilise yapılması şer’an menedilmiştir. Hatta Rum, Ermeni ve Yahudi mâbetlerinin tamiri için bile ilgililerin divana resmen başvurarak hüküm ve ferman almaları usuldendir. Bab-ı Âli bu durumu göz önünde bulundurarak, Bulgarların bir kilise değil fakat Fener’de bir papaz evi yapmalarına müsaade etmiştir. Bu suretle İstanbul’da, Bulgarların Rum kilisesinden ayrılmaları hareketi fiili bir değer kazanmıştır (Karal, t.y.: 90-91).

Vidin, Niş ve Tırnova gibi önemli yerlerde Bulgar ayaklanmaları sonrası Bulgar bağımsızlık hareketi hem ideolojik gelişme hemde organizasyon olarak 1860’larda doruk noktasına ulaşmıştır. 1862’de merkezi Bükreş’te olan Bulgar İhtilal komitesi kurulmuştur (Şentürk, 1992: 182). Osmanlı Devlet adamları taşra yönetiminde reformun kaçınılmaz olduğunu fark etmiş ve 1863 yılı sonlarında, Keçecizade Fuad Paşa’nın nezaretinde Mithad Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa’nın da katıldıkları bir komisyon teşkil edilmiştir (Gençoğlu, 2011: 34). Ali ve Fuat Paşa’ların amacı, Mithad Paşa’nın Niş eyaletindeki uygulamalarını esas alarak yeni bir vilayet idaresi ortaya koymuştur (Kılıç, 2005: 101). Komisyonun çalışmaları sonucunda, Tuna Vilayetine özel bir nizamname düzenlenerek, 8 Kasım 1864’te resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe sokulmuştur. (Şentürk, 1992: 253-271). *Tuna Vilayeti Nizamnamesi* aslında devletin tamamına uygulanmak amacıyla hazırlanmış, Tuna vilayeti, bu nizamnamenin ön uygulama alanı olmuştur. Niş, Vidin ve Silistire eyaletleri birleştirilerek Tuna Vilayeti kurulmuştur. Yeni teşkil edilmiş vilayetin başına da Niş Valisi Mithad getirilmiştir. Nizamname, büyük ölçüde Fransa taşra yönetim sisteminden yararlanılarak hazırlanmıştır (Şentürk, 1992: 168-181).

Tuna vilâyetindeki dört yıllık valiliği boyunca Mithad Paşa ayrılıkçı hareketlere ve ve Rusya’nın Panslavist politikalarına karşı başarılı bir şekilde mücadele göstermiştir. Bunda başka “Osmanlılık” ideolojisi altında, gayrimüslüm nüfusu ve Müslümanlarla birleştirmeye yönelik birçok reformlar gerçekleştirmiştir. Bu arada İstanbul’da bulunan Rus büyükelçi Kont N. P. İgnatiev, Mithad Paşa’nın politikalarının direkt olarak Rus Paslavist politikalarını hedef almasında korkarak Tuna vilâyetinden geri çağrılmasını için mücadeleler vermiş ve padişaha baskı yapmıştır (Çelik, 2010: 24).

Bulgaristan sınırları dışında hazırlanan, *Bulgar İhtilali*, 1867’de patlak vermiştir. Bükreş, İbrail, Kalas, Yerköyü, Eflak’da, Rusya’nın etkisi altında bulunan Beserabya’da Bulgar komitelerini teşkilatlandıran sevk ve idare eden merkezler vardır. Bu çeteler 1867’de Tuna’yı geçerek, Zıştovi yakınlarında Bulgarları genel bir isyan hareketine teşvik etmeye başlamışlardır. Bunlar yağma ve katliam yapmamakta, Hristiyan ve İslam halkı zulümden ve katliamlardan kurtarmak ve iyi bir idareye nail etmek için silaha sarıldıklarını iddia etmektedirler. Halka dağıttıkları beyannâmerlerde “*Balkan Muvakkat Hükûmeti*” tabiri bulunduğu gibi bu beyannâmeye ekli birde Bulgar milli marşı mevcuttur.

Tuna valisi Mehmet Sadri Paşa, asileri durdurmakta gerekli hızı gösteremediği için Mithad Paşa olağanüstü bir memuriyetle Bulgaristan'a gönderilmiş, Mithad Paşa kısa sürede isyanları bastırmıştır. Ele geçirilen suçlular Rusçuk'ta ve Tırnova'da mahkeme sonucu, idam edilmişlerdir. Mithad Paşa, hükûmete verdiği raporda, Bulgaristan'da gelişmiş bulunan milliyetçilik propagandası üzerinde durarak devletçe, askerlik ve eğitim alanlarında alınması gerekli tedbirleri göstermiştir. Fakat bunlar gerektiği gibi idrak edilmediği için Bulgaristan meselesi, mesele olarak kalmaya devam etmiştir (Karal, t.y.:93).

1868 yılında Mithad Paşanın görevinden alınmasından sonra Bulgarların siyasi organizasyonları tekrar güç kazanmış ve Bulgarların, Osmanlı yönetimine ve Rum Patrikhanesi'ne karşı mücadelesi hızlanmıştır. Bu organizasyonların 1868 yılından sonraki en büyük başarılarından biriside Bulgar Ortodoks Kilisesinin 11 Mart 1870 tarihindeki bir fermanla tanınması olmuştur (Şentürk, 1992: 220-221). Bu suretle müstakil ve milli Bulgar kilisesi kurulmuştur. Bu kuruluş ile Bulgarlar Rum patrikhanesinin nüfuzundan ve Rum papazlarının istismarından kurtulmuşlardır (Karal, t.y.:93). *Bulgar Milli Kilisesi*, Bulgar cemaatinin dinî işleriyle bağımsız olarak ilgilenecektir (Şentürk, 1992: 221). Bulgarlar bağımsız bir devlet kurmak ve milli bir kiliseye kavuşmak için Fener Patrikhanesiyle mücadele ederken, diğer taraftan da Osmanlı hakimiyetini sarsmaya devam etmişlerdir. (Karal, t.y.: 93).

Dini bağımsızlıklarını kazanan Bulgarlar, siyasi bağımsızlıklarını kazanmak için savaşıyor, 1875 ve 1876 yılında yapılan iki güçlü ihtilal teşebbüsüyle devam etmiştir. Osmanlı yönetimine karşı gerçekleşen bu ayaklanmalar, 1875 yılındaki Bosna-Hersek ayaklanmasının bir devamı olarak düşünülmektedir. Bu Balkanlar'da Osmanlı Devletinin feci yenilgisiyle sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı – Rus savaşıyla sonuçlanan bir dönüm noktasıdır. (Aydın, 2005:146). 1875 Bulgar ayaklanmasının başarısızlığı üzerine Bükreş'te kurulan İhtilal Komitesi fiilen çözülmüş ve çoğu üyesi silahlı ayaklanma fikrinden uzaklaşmıştır. Fakat Panslavistlerin de etkisiyle genç bir grup, silahlı ayaklanma fikrini desteklemeye devam etmiştir. Bu gruba göre milletler arası durum ayaklanma için elverişlidir. Aylar boyu devam eden Bosna – Hersek ayaklanması uluslar arası bir sorun haline gelmiştir. Bosna – Hersek'in durumu için toplanacak bir konferansta büyük bir ayaklanmayla Avrupalı Devletlerin dikkatini çekebilmektedir. Böylece büyük Devletlerin olaya müdahale etmesi sağlanabilmektedir (Şimşir, 1989: LXXXVII).

1876 ayaklanmasının başarısızlığa uğramasına rağmen Avrupa'da yarattığı etki ve Bab-ı Âli'nin güçsüzlüğü Avrupalı büyük Devletlerin atağa geçmesine neden olmuştur. Temmuz 1876 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını tasarlayan Rusya ve Avusturya 2 Aralık'ta başlayacak olan Avrupa Konferansı'nın İstanbul'da toplanmasını önermiştir. Asıl amaç Osmanlı Devleti'nin reformlar yapmasını sağlamaktır. Aksi halde çıkacak yeni isyanlar Osmanlı Devletini parçalayacaktır. (Toprak, 2013: 140). Konferans devam ederken Mithad Paşa sadrazam olarak atanmış ve atandıktan sonra dört gün sonra onun gayreti sonucu ilk Osmanlı anayasası 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir (Çelik, 2010: 25).

Kanûn-i Esasi Sırbistan- Karadağ Savaşının sonunu getirmek ve Balkanlardaki sorunları görüşmek üzere toplanan İstanbul Konferansı'nın başlangıcı öncesi ilan edilmiştir. Meşrutiyetin ilanı Avrupa'da olumlu etkiler yapmıştır. Mithad Paşa, İstanbul konferansı delegelerinin, Devletin içişlerine karışıcı, bağımsızlıkla bağdaşmaz ve kabul edilemez nitelikteki karar ve önerilerinin reddedilmesinde etkin bir rol almıştır (Özgüldür ve Özgüldür, 1994: 319). Avrupa güçleri Osmanlı Devleti'nin konferansta alınan kararları içeren bir ultimatoom vermiştir. Buna göre Bosna ve Hersek ayrılacak ve bunlara otonomi verilecek ve bu bölgeler, kendi askerî gücüne sahip olacaktır. Bulgaristan, doğu ve batı olarak ikiye bölünerek otonomi kazanacak ve Hıristiyan valiler tarafından yönetilecektir. Ayrıca direkt

olarak Bulgaristan'daki reformları ve yeni idareyi denetlemek üzere Avrupa güçlerinin temsilcilerinden oluşan bir komisyon Bulgaristan'da kurulacaktır. Ve 500 Belçikalı asker, bu komisyonu korumakla görevlendirilecektir. Bundan başka Osmanlı Devleti sınırları genişletecek olan Sırbistan ve Karadağ'dan askerî gücünü çekmek zorunda kalacaktır (Armaoğlu, 2003: 513). Osmanlı hükümeti tarafından bu kesin uyarıya verilecek yanıt, Mithad Paşa tarafından belirlenmiş ve parlemontaya sunulmuştur. Mithad Paşa konferansta alınan kararları kabul etme taraftarı değildir. Mecliste yaptığı meşhur konuşmasında ultimatomenin ayrıntılarını anlatmış ve taleplerin, Osmanlı Yönetimi için kabul edilemez olduğuna işaret etmiştir. Avrupa güçlerinin temsilcileri manalı bir şekilde İstanbul'u terk etmiştir. Daha sonra Londra'da yeni bir konferans organize ettilerse de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na neden olacak sorunlar çözülememiştir (Çelik, 2010: 26).

1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı esnasında, Bulgar gönüllü askerleri, Rus ordusunda Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmıştır. Bu savaşta çok sayıda Müslüman öldürülmüş, kalanlar ise göç etmek zorunda kalmıştır. Boşalan bölgelere, Bulgarlar iskan edilmiştir. Bu topraklar, Bulgar vatani ilan edilmiştir. Bulgaristan'ın doğusundaki köyler, önce karma olmuş, sonra da tamamen Bulgarlaşmıştır. Özellikle Tuna'nın gerisinde yaşayan “*Bulgar Gönüllüler Birliği*” nin çekirdeğini oluşturacak şekilde örgütlenmiştir (Tuğlacı, 1984: 92). Müslümanların boşalttıkları yerlere Bulgarlar yerleştirilmiştir ve bu toprakların Bulgar vatani olduğu iddia edilmiştir. Bu tip göç hareketlerine daha çok Elana, Rozgrad, Kotel ve Dobruca bölgesinde rastlanmaktadır. Göç hareketleriyle Bulgaristan'ın doğusundaki köyler, zamanla tamamen Bulgarlaşmıştır. Şehirdeki Bulgarlaşma oranı köylerden daha da fazladır. Örneğin, 1871 yılında Sofya'daki şehir nüfusunun %26'sı Türk iken, bu oran 1880 yılında % 2,6'dır. Şumnu'da 1865 yılında % 52 olan Türk nüfus oranı, 1880 yılında % 42'ye, Tatarpazarcığı'nda 1868 yılında %28 olan oran 1884 yılında %16'ya, Köstendil'de 1878 yılında % 56 olan oran 1880 yılında % 16'ya düşmüştür (Toprak, 2013: 143). Bu savaş sonunda Osmanlılar Devleti, topraklarının üçte birini ve nüfusunun yüzde yirminin üzerindeki kısmını kaybetmiştir.

Tuna Vilayetinde Nüfus, Etnik ve Dini Yapı

Osmanlılar, ilk fetihlerinden başlayarak Balkanlar'da düzenli iskan siyaseti sürdürmek istediler. XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplu Türk göçleri ve yarımadaya yerleşim başlamıştır. Moğollar, XIII. yüzyılda Anadolu'ya hükmettiklerinde doğudan Batı Anadolu'ya büyük bir göç dalgası gerçekleşmiştir. Devamında, XV. yüzyılın başında Timur'un istilasının neticesinde çok sayıda insan Osmanlı Balkanları'na giriş yapmıştır. Bu göç hareketinin sonucunda Trakya, Doğu Bulgaristan, Maritsa Nehri vadisi ve Dobruca bölgesi, Türk nüfusunun yoğun olduğu bir bölge haline gelmiştir. Osmanlı nüfus ve vergi sicilleri, XVI. yüzyılda Müslüman Türklerin bu bölgelerde nüfusun büyük bir parçasını oluşturduğunu belirtmektedir (Çelik, 2010: 42-43).

Tuna vilâyetinin nüfusu yaklaşık 2,5 milyon kadardır. Hristiyan halk vilayetin toplam nüfusunun hemen hemen % 60'ını Müslüman halk ise yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır. Tuna Vilayetinde genel ortalama 100 haneden fazla haneye sahip köylerin sayısı en çoktur. Nüfusu karışık olan ve tamamen Müslümanlardan oluşan köyler, Hristiyan köylerden daha büyüktür. Köy hanesinin yapısı % 60'tan fazla olmakla nüfusun nükleer modelinin üstün geldiğini göstermektedir. Sıradan basit bir aile bir hanedir ve bu anne baba ve çocuklardan meydana gelmektedir. Anne, baba, çocuklar ve torunlardan oluşan geniş ailelere gelince genelde Hristiyanlara özgü tipi ve oranı yaklaşık % 25'tir. Tuna vilayetinin progresif yaş yapısına sahip olduğu görülmektedir ve bu yapı Hristiyanlarda daha yüksektir. Köy nüfusunun mesleki yapısı yan gelirler açısından epey büyük bir çeşitlilik göstermektedir (Draganova, 2006: 31).

Tuna vilayetinin 1864 yılında etnik ve dini yapısı büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Ortodoks Hristiyan Bulgarlar ve Sünni Müslüman Türkler, nüfusun ana etnik ve dini bileşenlerini oluşturmuştur. Ayrıca vilayetin nüfusunda Kırım ve Kafkaslar'da Rusya'ya kaybedilen topraklardan gelen Çerkez ve Tatar muhacirler, Müslüman ve Hristiyan Çingeneler, Sefarad Yahudileri , Ortadoks Eflaklılar, Yunanlılar ve Gregoryen Ermeniler de bulunmaktadır. Bu gruplara ek olarak Pomaklar (Bulgarca konuşan, Müslümanlar), Gagavuzlar (Türkçe konuşan, Hristiyanlar), Bulgar Rum Katolikler, Şii Müslümanlar (Alevi ve Bektaşî Müslümanlar), eski Ruslar, Ukraynalı Kazklar, Aşkenaz Yahudiler ve Protestan Ermeniler gibi küçük toplumlar da yer almaktadır. Vilâyetin 26 idari biriminde Hristiyan Bulgarlar, nüfusun yüzde 60-80 oranında çoğunluğunu sağlamıştır. Fakat bu Müslümanlar ve Gayrimüslümler arasında olan doğal sınır olan Yantara nehrinin doğusunda yaşayan Müslüman nüfus için yüzde 70'den ibarettir. Bazı kasabaların nüfusu ise tamamen Müslümanlardan oluşmaktadır. Kalan nüfusun doğudaki kısmını ise Bulgarlar, Ermeniler, Yunanlılar ve Yahudiler oluşturmaktadır (Çelik, 2010: 43). Tuna gazetesine göre 1873'te vilâyetin nüfusu kadınlarla birlikte 2.100.000'in üzerindedir. Vilâyet genelinde Müslüman nüfus oranı %43,17'ye yükselirken, Gayrimüslüm nüfus oranı ise %56,83'e gerilemiştir. Vilâyet genelinde hane başı nüfus ortalaması, Müslümanlarda 5,63, Gayrimüslümlerde 6,92 olup, genel ortalama 6,25'tir (Koyuncu, 2014: 710).

Sonuç

Arkeolojik kalıntılar, Proto - Bulgar dil kalıntıları ve İdil Bulgarlarına ait mezar taşlarındaki kitabeler, Bulgarlar'ın Türk kökenli bir kavim olduğunun delilleridir. Bulgarların, hangi Türk kavmine mensup oldukları ve tarih sahnesine ne zaman çıktıkları, Azak Denizi çevresine ne zaman geldikleri tam olarak bilinmemektedir.

Bulgarlar, Göktürk Devleti'nin idaresi altında uzun bir süre kaldıktan sonra, 630 yılında, Göktürk Devleti'nin güçsüzleşmesi üzerine, "*Büyük Bulgarya Devletini*" kurmuşlardır. Bu Devlet, 665'den sonra komşu Hazar Devleti, tarafından parçalanmıştır.

Asparuh idaresindeki Bulgarlar, Tuna'ya doğru yönelmişler ve Balkanlar'a girerek (668-671), Tuna Bulgarları Devleti'ni kurmuştur. Oğuzlar ve Hunlarla karışarak, Bulgar adı altında Balkanlarda hakimiyet kurmuşlardır. Bulgarların ve Avarların, Bizans'la mücadeleleri, Slav kabilelerinin Balkanlara yavaş yavaş yerleşmesine ortam hazırlamıştır. Balkan Yarımadası, V. yüzyıl sonlarından itibaren hızla Slavlaşmaya başlamıştır. Karadeniz kuzeyinde, Büyük Bulgarya Hanlığı'nın parçalanmasından sonra, Bulgarlardan bir kısmı batıya ilerleyerek (645) Bizans'la yüzyıllık mücadeleyi devam ettirmişlerdir. 680-681 tarihlerinde Balkanlara, yerleşmiş yepyeni bir devlet kurmuşlardır. Bugünkü İslav Bulgarlar, tarihlerini bu devletle başlatmışlardır. VIII. yüzyılda Slavların Bulgar aristokrasisi arasına kabul olunması, bu Türk Devletinin Slavlaşmasına doğru büyük bir adım oldu. Hristiyanlığın kabul olunması (865) ile beraber Türk Bulgarlar tamamiyle eriyip gitmiştir. Resmi dil Slavlaşmış, Türkçe unvanlar atılmıştır. Bulgaristan üzerinde artan Hristiyanlık baskısı Bulgar Türklerinin hızlı bir şekilde Slavlaşmasını sağlamıştır. Bu sıralarda da Karadeniz kuzeyinde bir çok Türk kavimleri Balkanlar'a gelip yerleşmişlerdir. Bunlardan Kumanlar, bağımsız bir Bulgar Devleti'nin yeniden kurulmasına ön ayak olmuşlardır. Bundan sonra Bulgar Devleti bir müddet Altın Ordu Kıpçakların himayesinde kalmıştır.

Büyük Kosova Savaşı'ndan sonra (1839), Tuna ve Vidin'e kadar bütün Bulgaristan Osmanlı hakimiyetine girmiş ve Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. Osmanlı Devleti, yerli Hristiyan halk dini ve milli değerlerini yaşamada serbest bırakılmıştır. Osmanlı, Tanzimat'ın ilanından sonra, Bulgar köylüsünün toprak sahibi olması zorunluluğunu, fark ettiği sırada Bulgarlarda, bağımsızlık hareketi başlamıştır. Osmanlı hakimiyetinde Bulgarların, XVIII. yüzyıla kadar kayda değer bir isyan hareketi olmamıştır. Bulgarların milliyetçilik faaliyetleri

ilk defa XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başlamış, asıl dönüm noktası ise 1828/29 Osmanlı-Rus savaşında gerçekleşmiştir.

Bulgarlar, Ruslar için Panislavizm politikasının en önemli vasıtası niteliğindedir. Ruslar, Bulgarların çete faaliyetlerine destek vermiş, Panslavist fikirlerine hizmet edecek gençler yetiştirmek amacı ile modern Bulgar okulları açılması desteklenmiştir. Bulgarları Rumlaştırma ruhban sınıfı, Bulgar dili ve kültürel geleneklerini baskı altında tutmak ve Osmanlı dönemi boyunca Bulgarları karakterize eden tarihsel bir hafıza kaybına yol açmakla suçlanmıştır. Patrikhanenin Rumlaştırma politikasına maruz kalan tek millet Bulgarlar değildir. Bulgarlar başta olmak üzere diğer bütün Ortodokslar bu durumdan etkilenmiş, dillerini ve kültürlerini baskı altına alan milliyetçi politikalara karşı mücadele etmişlerdir. Bulgarlar, Rusların Balkanlara doğru hareketinden, faydalanarak bağımsızlık faaliyetleri göstermeye başlamışlardır. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Bulgar coğrafyasında yoğun faaliyetlerde bulunan Rusya, 1841 yılında Niş'te çıkan olaylardan yararlanarak, Niş halkının Türk yönetiminde memnun olmadığını ve yapılanları yerinde görmek için bir memur görevlendirmek istediğini bildirmiştir. Osmanlı Devleti önce bu isteğin asilleri cesaretlendireceğini düşünse de Rusya'nın bu isteğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Gülhane Hattı Hümayununda, Osmanlı tebaasının haklar yönünden eşit olduğu belirtilmiştir. Vidin, Niş ve Tırnova gibi önemli yerlerde Bulgar milli ayaklanmalar sonrası Bulgar milli hareketi hem ideolojik gelişme hemde organizasyon olarak 1860'larda doruk noktasına ulaşmıştır. 1862'de merkezi Bükreş'te olan Bulgar İhtilal komitesi kurulmuştur.

Mithad Paşa Tuna Vilayeti'nin güvenliği ve refahı için etkili çalışmalar yapmış, önemli başarılar elde etmiştir. Tuna vilâyetindeki dört yıllık valiliği boyunca Mithad Paşa ayrılıkçı hareketlere ve ve Rusya'nın Panslavist politikalarına karşı başarılı bir şekilde mücadele göstermiştir. Bunda başka "Osmanlılık" ideolojisi altında, gayrimüslüm nüfusu ve Müslümanlarla birleştirmeye yönelik birçok reformlar gerçekleştirmiştir. Mithad Paşa görevinin bitmesinden sonra hükümete verdiği raporda, Bulgaristan'da milliyetçilik hareketlerine dikkat çekmiş, askerlik ve eğitim alanlarında alınması gerekli önlemlerin altını çizmiştir. Fakat bunlar idrak edilmediği için Bulgaristan meselesi, devam etmiştir.

Bulgar Ortodoks Kilisesinin 11 Mart 1870 tarihindeki bir fermanla tanınması sonrasında müstakil ve milli Bulgar kilisesi kurulmuştur. Bu kuruluş ile Bulgarlar Rum patrikhanesinin nüfuzundan ve Rum papazlarının istismarından kurtulmuşlardır. Dini bağımsızlıklarını kazanan Bulgarlar, siyasi bağımsızlıklarını kazanmak için savaşmaya, 1875 ve 1876 yılında yapılan iki güçlü ihtilal teşebbüsüyle devam etmiştir. Balkanlar'da Osmanlı Devletinin feci yenilgisiyle sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı – Rus savaşı bir dönüm noktası olmuştur. Temmuz 1876 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını tasarlayan Rusya ve Avusturya 2 Aralık'ta başlayacak olan Avrupa Konferansı'nın İstanbul'da toplanmasını önermiştir. Avrupa güçleri Osmanlı Devleti'nin konferansta alınan kararları içeren bir ultimataom vermiştir. Bulgaristan, doğu ve batı olarak ikiye bölünerek otonomi kazanacak ve Hristiyan valiler tarafından yönetilecektir. Ayrıca direkt olarak Bulgaristan'daki reformları ve yeni idareyi denetlemek üzere Avrupa güçlerinin temsilcilerinden oluşan bir komisyon Bulgaristan'da kurulacaktır. Osmanlı hükümeti tarafından bu kesin uyarıya verilecek yanıt, Mithad Paşa tarafından belirlenmiş ve parlemontaya sunulmuştur. Mithad Paşa konferansta alınan kararların Osmanlı Yönetimi için kabul edilemez olduğuna işaret etmiştir. Avrupa güçlerinin temsilcileri manalı bir şekilde İstanbul'u terk etmiştir.

Bulgarların siyasi bağımsızlıklarını elde etme faaliyetlerinde, milli kimlikleri değil, daha çok dini kimlikleri belirleyici olmuştur. Osmanlı nüfus ve vergi sicilleri, XVI. yüzyılda Müslüman Türklerin bu bölgelerde nüfusun büyük bir parçasını oluşturduğunu belirtmektedir. Tuna vilâyetinin nüfusu yaklaşık 2,5 milyon kadar olup, Hristiyan halk vilayetin toplam nüfusunun hemen hemen % 60'ını, Müslüman halk ise yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (2003). *19. Yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara.
- Aydın, M. (2005). *Balkanlar'da isyan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Çelik, M. (2010). *Balkanlar'da Tanzimat: Midhad Paşa'nın Tuna vilâyeti valiliği (1864-1868)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, Ankara.
- Draganova, S. (2006). *Tuna vilayetinin köy nüfusu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gençoğlu, M. (2011). "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine göre Osmanlı taşra idaresinde yeniden yapılanma", *Çankırı Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.II, Ankara, s.s. 32-34
- İnalcık, H. (1993). "Türkler (Osmanlılar)", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XII/2, İstanbul s.s.292.
- İnalcık, H. (1964). "Tanzimatın uygulanması ve sosyal tepkiler", *Belleten*, C.28, s.1-642
- İnalcık, H. (1943). *Tanzimat ve Bulgar meselesi*, T.T.K. Basımevi, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1983). "Tuna Bulgarlarının tarih ve kültürüne kısa bir bakış", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1-92
- Karal, E.Z. *Büyük Osmanlı tarihi*. T.T.K. Yayınları, C.3, Ankara.
- Kılıç, S. (2005). "1864 Vilayet Nizamnamesi'nin Tuna vilayetinde uygulanması ve Midhad Paşa", *Ankara Üniversitesi Dil-ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, S.37, Ankara.
- Koyuncu, A. (2014). "Tuna vilayetinde nüfus ve demokrasi (1864-1877)", *Turkish Studies International Oeriodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4 Spring
- Köse, O. (2006). "Bulgaristan emareti ve Türkler (1878-1908)", *Türkoloji Dergisi* 1, S.2., 240-241
- Kurat, A. N. (1993). "Bulgaristan". *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul
- Kurat, A. N. (2002). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Merçil, E. (2006). *Müslüman – Türk devletleri tarihi*, T.T.K. Ankara.
- Özgüldür, Y. Özgüldür, S. (1994). "1876 Anayasası'nın hazırlanmasında Midhad Paşa'nın rolü ve fonksiyonu". *dergiler.ankara.edu.tr*. (13.12.2014)
- Şentürk, M. H. (1992). *Osmanlı devleti'nde Bulgar meselesi (1850-1875)*, Ankara.
- Şimşir, B. (1989). *Rumeli'de Türk göçleri*, C.II. TTK, Ankara.
- Toprak, S. (2013). "Bulgaristan'ın bağımsızlığında Rusya'nın rolü". *History Studies Special Issue on Balkan Wars*, Volume 5/Issue 6
- Tuğlacı, P. (1984). *Bulgaristan ve Türk – Bulgar ilişkileri*, Cem Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1987). *Osmanlı tarihi*, C.I, Ankara.
- Uzun, A. (2002). *Tanzimat ve sosyal direnişler*, Eren Yayınları, İstanbul.

1926 Yılından Günümüze İlköğretim Okullarının Programları ve Sosyal Bilgiler¹

Primary Schools Since 1926 Programs and Social Information

Mehmet Sait KORKMAZ*

Hatice GÜLER**

Öz

Cumhuriyetin kurulduğu günden bu yana eğitim programlarında bazı çalışmalar yapılmış ve bazı değişimler meydana gelmiştir. Eğitim programlarında meydana gelen bu değişimler diğer dersleri etkilediği gibi, Sosyal Bilgiler derslerini de etkilemiştir. Sosyal bilgiler alanında ders konuları, üniteler, ders saatleri ve Sosyal Bilgiler dersinin ismi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma boyunca, Cumhuriyetten günümüze Sosyal Bilgilerin geçmişi, oluşturulan eğitim programları ve Sosyal Bilgiler derslerinde meydana gelen değişimler üzerinde durulmuştur. 1926, 1936, 1968, 1975, 1997, 2005 ve 2012 yıllarında eğitim sisteminde yapılan değişiklikler ve sosyal bilgiler derslerine etkisi incelenmiştir. Bu yıllar boyunca müfredata getirilen Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Hayat Bilgisi, Müsahabat-ı Ahlâkiye ve Malûmat-ı Vataniye, Toplum ve Ülke İncelemeleri, Vatandaşlık, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük derslerinin amaçlarının genel olarak Sosyal Bilgiler derslerinin amaçlarını oluşturduğu tespit edilmiş. Daha önce başka isimlerle eğitim programlarında yer alan Sosyal Bilgiler dersi ilk kez 1968 yılında müfredatta yer almıştır.

Anahtar kelimeler: Sosyal Bilgiler, Eğitim Programı, Ders Programı, Ders Saati.

Abstract

Since the foundation of the Republic, some studies have emerged in the education programs. These changes in education programs have affected other courses as well as Social Studies lessons. In the field of Social Studies, subjects such as course subjects, units, class hours and the name of Social Studies course have been studied. This study was carried out using the method of document analysis of qualitative research methods. Throughout the study, the history of Social Studies from the Republic to the present, the educational programs and changes in The Social Studies courses were emphasized. In 1926, 1936, 1968, 1975, 1997, 2005 and 2012, changes in the education system and its impact on social studies courses were examined. History, Geography, Dormitory Knowledge, Life Science, Community and Country Reviews, Citizenship, T.C. It is determined that the aims of the History of Revolution and Kemalism courses are the aims of social studies courses in general. The Social Studies courses, which were previously included in other education programs, were first included in the curriculum in 1968.

Keywords: Social Studies, Education Program, Timetable, Period.

Giriş

Bu çalışma, 1926 yılından günümüze eğitim programları ve sosyal bilgilerin gelişimi, sosyal bilgilerin ders saatleri ve sosyal bilgiler derslerinin müfredat değişikliği gibi konular hakkında bilgi vermektedir. Bu nedenle bu çalışma, konu ile ilgili inceleme yapan araştırmacılara yardımcı olmak amacıyla oluşturulmuştur

Cumhuriyetin kurulduğu günden beri eğitim programlarında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 1926 yılı ilk mektepler programı ile cumhuriyet döneminde eğitim programları ile ilgili çalışmalar başlamıştır. Dersler, konular, ders saatleri gibi alanlarda çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Sosyal bilgiler dersleri de bu alanda yapılan çalışmalardan etkilenmiştir. Gerek programa sosyal bilgiler derslerinin eklenmesi, çıkarılması, gerek ders konuları ve ders saatleri gibi alanlarda yapılan değişiklikler, sosyal bilgiler dersleri ile ilgili çalışmalar yapılmasına sebep olmuştur.

¹ Bu makale "2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı Taslağı'nın Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Burdur İli Örneği)" isimli tez çalışmasından üretilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, [mskorkmaz\(at\)mehmetakif.edu.tr](mailto:mskorkmaz(at)mehmetakif.edu.tr).

** Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, guleer_1992@hotmail.com.

1926 Yılı İlk Mekteplerin Programı ve Sosyal Bilgiler Dersleri

Bu dönemde sosyal bilgiler dersi kapsamında hayat bilgisi, tarih, coğrafya dersleri yer almıştır. Hayat bilgisi dersinin amacı toplumla iç içe olabilmek, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin önemini kavrayabilmek ve kavrayabilmektir. Bu eğitimin verilmesine Türkçe, tarih ve coğrafya dersleri yardımcı olmuştur. 1926 yılı müfredat programında, öğretim yöntemleri ve öğretimde kullanılacak araç gereçler konusunda önemli kararlar alınmıştır. Bu dönemde 5. sınıfta bitiren öğrencilere Türkçe, tarih, tabiat-eşya, hesap-hendese (geometri), resim-el işi, jimnastik, musiki ve ev idaresi derslerinden sınav yapılmıştır (Ambarlı, 2010).

Bu dönemde ilköğretim müfredatında yer alan ziraat, sağlık bilgisi, ahlâk sohbetleri ve yurttaşlık bilgisi, tarih ve coğrafya derslerinin konuları sosyal bilgiler dersinin kapsamına giren disiplinlerdir (Şahin, 2009). Buna göre, 1926 yılında yapılan değişikliklerle sosyal bilgiler dersinin kapsamına ziraat, sağlık bilgisi, ahlâk sohbetleri gibi dersler de girmiştir. Bu dersler öğrencilerin sosyal hayatlarını etkileyen, onlara yaşadıkları çevre ile ilgili bilgiler veren ve sağlık konusunda bilgiler edinmelerini sağlayan dersler olarak düşünülebilir.

Tablo 1: 1926 Yılı ilköğretim için hazırlanmış müfredat programı

Öğleden Evvel Tedris Edilecek Dersler	Öğleden Sonra Tedris Edilecek Dersler
Kurân-ı Kerim	El işleri
Malûmatı Diniye	Ziraat
Mushâbat-ı Ahlâkiye	Yazı
Türkçe, Kıraat, Sarf ve Nahiv	Resim
Tarih	Musiki (Gına)
Hesap ve Hendese (Geometri)	Terbiye-i Bedeniyye
Eşya Dersleri	

Kaynak: Cicioğlu, 1985.

Tablo 2’de 1926 yılı ilköğretim için hazırlanmış müfredat programı yer almaktadır. Burada öğleden önce ve öğleden sonra eğitimi verilen derslere yer verilmiştir. 1926 yılı ilköğretim için hazırlanmış müfredat programında sosyal bilgiler isminde bir ders müfredatta yoktur. Ancak öğleden sonra eğitimi verilecek dersler arasında yer alan ziraat, sağlık bilgisi, ahlâk sohbetleri ve yurttaşlık bilgisi, tarih ve coğrafya derslerinin konuları sosyal bilgiler dersinin konularını içerisine almaktadır.

1926 yılı ilköğretim programı müfredatında JhonDewey’in üzerinde çalışmalar yaptığı yeni kavramlar vardır. Bu programda, “Hayat Bilgisi, Toplu Tedris, İş Okulu” kavramlarına yer verilmiştir. Bu yeni program ile öğrencinin gelişim sürecine de dikkat edilmiştir (Cicioğlu, 1985). Buna göre, JhonDewey’in yaptığı çalışmalarla öğrencilerin gelişimlerine ve yaşadıkları sosyal çevreye dikkat edildiği görülebilir.

2. Meşrutiyet döneminde “Tebadan Vatana Geçiş” adlı projede kıymete değer bir şekilde yer alan “Mulamat-ı Medine” dersinin adı değiştirilmiştir. Bu dersin adı “Malumat-ı Vataniye” olarak düzenlenmiştir. 1926 yılında ilköğretim müfredatlarında bu dersin adı ise “Yurt Bilgisi” olarak yer almıştır (Öztürk, 2011).

O dönemde yurt bilgisi dersi köy çocukları için büyük önem arz etmiştir. Bu dersin amacı; çocuklara disiplinli bir eğitim vermek ve onları toplumun bir parçası haline getirebilmektir. 1926 yılında uygulanan eğitim programında yurt bilgisi dersinin yanında, tarih ve coğrafya dersleri 4. ve 5. sınıflara haftada ikişer saat olarak eklenmiştir (Öztürk, 2011). Buna göre, yurt bilgisi derslerinin özellikle köylerde yaşayan öğrencileri hayata hazırladığı, öğrenciler okullarda teorik olarak bilgileri öğrenirken evlerinde bunları uyguladıkları düşünülebilir.

Tablo 2: 1926 Yılı İkinci İlkokul Programı

Dersler	1. Devre			2. Devre	
	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Türkçe	10	10	10	8	8
Hayat Bilgisi	4	4	4	-	-
Hesap-Hendese (Geometri)	4	4	5	5	5
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Tabiat Dersleri	-	-	-	2	2
Eşya Dersleri	-	-	-	-	2
Yurt Bilgisi	-	-	-	2	1
Resim-Elişi	4	4	4	2	2
Musiki	2	2	1	1	1
Jimnastik	2	2	2	2	1
YEKÜN	26	26	26	26	26
(Ev İdaresi)	-	-	-	(1)	(1)
(Dikiş)	-	-	-	(1)	(1)

Kaynak: Cicioğlu, 1985.

Tablo 3’de 1926 yılı ikinci ilkokul programı yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi sosyal bilgiler derslerinin konuları ilkokulun 1. devresinde hayat bilgisi dersleri olarak verilmiştir. Hayat bilgisi dersleri 1, 2 ve 3. sınıflar için haftada 4 saat olarak programda belirlenmiştir. İlkokulun 2. devresinde ise sosyal bilgiler dersleri tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri kapsamında yer almıştır. Tarih ve coğrafya derslerinin 4 ve 5. sınıfta 2 saat olarak eğitimi verilmektedir. Yurt bilgisi dersinin ise 4. sınıflarda 2 saat, 5. sınıflarda 1 saat olarak verilmesi planlanmıştır.

1930 İlkokul Programı ve Sosyal Bilgiler Dersleri

1930 yılı ilkokul programında sosyal bilgiler isminde bir ders müfredata konulmamıştır. Bunun yerine sosyal bilgiler derslerinin içeriğini oluşturan tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi disiplinlerine rastlanmaktadır (Ambarlı, 2010).

Tarih derslerinde ilk insanlığın doğuşu, yaşayışı ve sosyal hayatları ile ilgili konular, İlk Türk devletleri ve yaşadıkları yerler öğrencilere okutulmuştur (Ambarlı, 2010). Coğrafya derslerinde öğrencilere Türkiye’nin coğrafi konumu, yaşadıkları çevre, denizler, kıtalar, göller, dağlar, ovalar gibi yeryüzü şekilleri öğretilmiştir. Coğrafya derslerinin anlatımında haritalar, atlaslar, küreler, resimler, kartpostallar ve diğer coğrafi değere sahip bazı eşyalar, materyal olarak kullanılmıştır (Ambarlı, 2010).

Buna göre tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri ile ilgili konular öğrencilere okutulurken materyal kullanımına özen gösterilmiştir. Coğrafya derslerinde harita, küre vb. gibi eşyalar kullanılmıştır. Bu nedenle, bu derslerde kullanılan araç ve gereçler dersin anlatımını kolaylaştıran somut eşyalar olabilir.

1936 İlkokul Programı ve Sosyal Bilgiler Dersleri

Cumhuriyet döneminde, 1929 yılında İlk Mektepler Talimatnamesi’nde amaç; çocuklara disiplinli bir eğitim vermek ve böylece onları ulusal topluma uyumlu hale getirmektir. Bu nedenle vatandaşlık görevleri üzerinde durulmuş ve bir ulusun nasıl kurulabileceği ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. 1931 yılında ortaokulların ilk üç sınıfında haftada bir saat olmak üzere yurt bilgisi dersleri yer almaya başlamıştır. Daha sonra bu ders, 1937 yılında ortaokul 1. sınıflardan kaldırılmış, 2. sınıflarda ve 3. sınıflarda haftada ikişer saat olarak okutulmaya başlanmıştır (Öztürk, 2011).

1935 yılında tekrar bir komisyon toplanmıştır. İlk mektepler müfredat programında bazı değişiklikler yapılarak 1936 yılında “Yeni İlkokul Müfredat Programı” adı ile yürürlüğe girmiştir. Bu programda milli eğitimin amaçlarına ilk defa geniş ölçüde yer verilmiştir (Cicioğlu, 1985). Buna göre, yeni ilkokul müfredat programı ile programda önemli değişiklikler yapılmıştır. Programın isminin değiştirilmesinin yanı sıra bu programda ilk kez milli eğitimin amaçlarına yer verilmiştir.

1936 yılı programında ezberci eğitimden kaçmak için çalışmalar yapılmıştır. Öğrencilerin gözlem ve inceleme yaparak ulusal hedefler edinmeleri sağlanmıştır. Bu nedenle hayat bilgisi dersi ve bu dersin öğretimi ile ilgili farklı öğretim ilkeleri benimsenmiştir (Fer, 2005). Buna göre, 1936 yılında verilen eğitim öğretim esnasında öğrencilerin daha aktif olduğu çeşitli öğrenme yöntemleri uygulanmaya başlandığı söylenebilir.

Tablo 3: 1936 Yılı ilkokul programı

Dersler	1. Devre			2. Devre	
	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf	5.Sınıf
Türkçe	10	7	7	6	6
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurt Bilgisi	-	-	-	2	1
Tabiat Bilgisi	-	-	-	3	3
Aile Bilgisi	-	-	-	2	2
Hayat Bilgisi	5	6	7	-	-
Hesap-Hendese (Geometri)	4	4	4	4	5
Resim-İş	4	4	4	2	2
Yazı	-	2	1	1	1
Müzik	1	1	1	1	1
Jimnastik	2	2	2	1	1
Toplam	26	26	26	26	26

Kaynak: Cicioğlu, 1985.

Tablo 4’de 1936 yılı ilkokul programı yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi sosyal bilgiler derslerinin konuları ilkokulun 1. devresinde hayat bilgisi dersi kapsamında verilmiştir. Hayat bilgisi dersi 1. sınıflar için haftada 5 saat, 2. sınıflar için haftada 6 saat, 3. sınıflar için haftada 7 saat olarak düzenlenmiştir. İlkokulun 2. devresinde ise sosyal bilgiler dersi kapsamında tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri yer almıştır. Tarih ve coğrafya derslerinin 4 ve 5. sınıfta 2 saat olarak eğitimi verilmektedir. Yurt bilgisi dersinin ise 4. sınıflarda 2 saat, 5. sınıflarda 1 saat olarak verilmesi planlanmıştır.

1968 İlkokul Programı ve Sosyal Bilgiler Dersleri

1926 yılında yapılan program değişikliği ile yurt bilgisi derslerinin yanında coğrafya ve tarih dersleri de haftada ikişer saat olarak programda yer almaya başlamıştır. 1952 yılında ise 1948 yılında hazırlanan bir taslağa göre programdaki 14 farklı ders, beş grup halinde birleştirmiş ve ders konuları çalışma alanlarına göre ayarlanmıştır. İkinci kademede “Toplum ve Ülke İncelemeleri” ile “Fen ve Tabiat Bilgileri” başlıklı iki temel ders kabul edilmiştir. Diğer dersler “Toplum ve Ülke İncelemeleri” ile “Fen ve Tabiat Bilgileri” dersleri başlığı altında toplanmıştır (Baysal, 2005). Buna göre, diğer dersler başlığı altında eğitimi verilen, toplum ve ülke incelemeleri dersinin içeriğini sosyal bilgiler dersleri oluşturduğu söylenebilir.

1962 yılından önceki yıllarda, ilkokul programlarında tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi adlarıyla yer alan ve sosyal bilgiler dersleri kapsamına giren bu dersler, belirtildiği gibi

1962 tarihli ilkokul programı taslağında “Toplum ve Ülke İncelemeleri” adı altında birleştirilmiştir (Ünal ve Ünal, 2012). 1968 tarihinde toplum ve ülke incelemeleri dersinin adı “Sosyal Bilgiler” dersi şeklinde değiştirilmiştir. Böylece sosyal bilgiler dersi ilk kez okullarda yerini almıştır (Keskin, 2012). Okulların sosyal bilgiler ders müfredatında meydana gelen değişimler, bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri’nin sosyal bilgiler programında yapılan yenilik hareketlerinden etkilenildiğinin kanıtıdır (Günden, 1995).

Bu dönemde oluşturulan milli eğitim şûrasında, sosyal bilgiler derslerinin ilköğretim ve orta öğretim kurumlarında okutulması kararlaştırılmıştır. 1968 yılında 4. ve 5. sınıflarda haftada beşer saat olarak yer alacağı belirlenmiştir (Öztürk, 2011). 1968 yılında bütün ilkokulların programlarında yer almaya başlayan sosyal bilgiler dersleri 1970–1971 öğretim yılında denemek amacıyla ortaokullarda da okutulmaya başlanmıştır (Günden, 1995).

Buna göre, tarih boyunca devam eden eğitimde yenilik çalışmaları içerisinde sosyal bilgiler dersleri ilk defa 1968 yılında müfredatta yer alamaya başlamıştır. Sosyal bilgiler dersleri ilk olarak 1968 yılında bütün ilkokulların dersleri içerisinde, 1970 ve 1971 yıllarında ise ilk defa ortaokulların dersleri içerisinde yer aldığı söylenebilir.

Tablo 4: 1968 Yılı ilkokul programı

Dersler	1. Devre			2. Devre	
	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Türkçe	10	10	10	6	6
Matematik	5	5	5	4	4
Fen Bilgisi	-	-	-	4	4
Sosyal Bilgiler	-	-	-	3	3
Hayat Bilgisi	5	5	5	-	-
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	-	-	-	2	2
Resim-iş	1	1	1	2	2
Müzik	1	1	1	1	1
Beden eğitimi	3	3	3	3	3
TOPLAM	25	25	25	25	25

Kaynak: Ambarlı, 2010.

Tablo 5’de 1968 yılı ilkokul programı yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi sosyal bilgiler dersi 1968 yılında ilk kez müfredatta yer almıştır. İlkokulun birinci kademesinde müfredatta yer almayan sosyal bilgiler dersleri, ilkokulun ikinci kademesinde 4 ve 5. sınıflar için haftada 3 saat şeklinde yer almaya ve eğitimi verilmeye başlanmıştır.

1975 İlkokul Programı ve Sosyal Bilgiler Dersleri

1975 yılında kullanılan ders programında sosyal bilgiler dersleri, haftalık 26 saate denk düşmüştür. Öğrencilerin ana dersler için ve beceri gerektiren dersler için haftalık 120 dakika, hayat bilgisi ve sosyal bilgiler derslerinde yapılan bazı eğitsel çalışmalar için haftalık 60 dakika, çalışmaların değerlendirilmesi ve sonraki günlerde yapılacakların tasarlanması için ise 200 dakika gibi bir zaman dilimi ayrılmıştır. Her dersin haftalık çalışma süreleri aynı kalmak şartıyla günlük ders sürelerinin kullanımı isteğe göre uzatılmış ya da kısaltılmıştır (Cicioğlu, 1985). Buna göre, 1975 yılı ders programında sosyal bilgiler derslerine 26 saat olarak yer verilmiştir. Bir haftada sosyal bilgilere ayrılan ders saatinin sabit kalması şartıyla, günlük ders saatlerinin değişimi programın esnek olduğunu gösterebilir.

Tablo 5: 1975 Yılı temel eğitimin birinci kademesi haftalık ders sayısı çizelgesi

Dersler	1. Devre			2. Devre	
	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf	5.Sınıf
Türkçe	10	10	10	6	6
Matematik	5	5	5	4	4
Fen Bilgisi	-	-	-	4	4

Sosyal Bilgiler	-	-	-	3	3
Hayat Bilgisi	5	5	5	-	-
Resim-iş	1	1	1	2	2
Müzik	1	1	1	-	-
Beden	1	1	1	-	-
Âhlak	-	-	-	-	-
Din Bilgisi (isteğe bağlı)	-	-	-	-	-
Eğitsel Çalışmalar	2	2	2	2	2
Toplam	25	25	25	25	25

Kaynak: Cicioğlu, 1985.

Tablo 6’da 1975 yılı temel eğitimin birinci kademesi haftalık ders sayısı çizelgesi yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi ilkokulun 1. devresinde haftalık ders çizelgesinde yer almayan sosyal bilgiler dersleri ilkokulun 2. devresinde haftalık ders çizelgesinde yer almaya devam etmiştir. 4 ve 5. sınıflar için haftada 3 saat olarak bir çizelge hazırlanmıştır.

1997 Yılı İlköğretim Programı ve Sosyal Bilgiler Dersleri

8 yıllık kesintisiz eğitim çalışmaları için ilköğretim okullarının “zorunlu” ve “kesintisiz” süresinin uzatılması ve 8 yıla çıkarılması amacıyla 1973 yılında ilk çalışmalara başlanmış, konuyla ilgili çalışma gurubu oluşturulmuştur. 1981-1982 eğitim-öğretim yılında üç ilde pilot uygulamaya geçilerek 8 yıllık kesintisiz eğitim uygulaması denenmiştir. Uygulamanın olumlu sonuçlar vermesiyle birlikte 1990’dan sonra 8 yıllık eğitim çalışmalarına hız verilmiştir (Gündüz, 2011).

18 Ağustos 1997 tarihinde 23084 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 4306 sayılı yasa ile; “ilkokul” ile "ortaokul" ibareleri "ilköğretim okulu" olarak değiştirilmiştir. Bu yasa ile ilköğretim kurumları 8 yıla çıkarılmış, okullar 8 yıllık okullar haline getirilmiştir. Bu okullarda da zorunlu ve kesintisiz eğitim süreci sağlanmıştır (Resmi Gazete, 1997). Buna göre, 1997 yılında çıkarılan bir karar ile ilkokul ve ortaokullar birleştirilerek ilköğretim okulları haline getirilmiştir. Bu kararın alınmasında zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılmasının etkisi olduğu düşünülebilir.

1990 yılında uygulanmaya başlanan sosyal bilgiler programı, 1998 Programı’na kadar devam etmiştir. Zorunlu Eğitimin 8 yıla çıkarılmasından sonra 1998 yılında, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın 02.04.1998 tarih ve 62 karar sayısıyla; Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın 30.05.1990; 62 ve 15.03.1993; 80 tarih ve sayılı kararlarıyla kabul edilen İlkokul 4 ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nın, 25.04.1985; 67 ve 15.03.1993; 81 tarih ve sayılı kararlarıyla kabul edilen Ortaokul Millî Tarih Programı ile 24.06.1985; 95 ve 15.03.1993; 79 tarih ve sayılı kararlarıyla kabul edilen Ortaokul Millî Coğrafya Programı’nın kaldırılarak, İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Programı kabul edilmiştir. 02.04.1998 tarih ve 2487 sayılı Tebliğler Dergisi’nde yayınlanmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı, 1998, s.531).

Buna göre, sosyal bilgiler dersi 1998 programına kadar yalnızca ortaokullar için okutulmuş bir ders olmuştur. Zorunlu eğitim çalışmaları ve bazı eğitimde yenileme çalışmalarının da etkisiyle sosyal bilgiler dersi alanında bir değişikliğe gidilmiştir. Alınan karar göre, 1998 yılına kadar sadece ortaokullarda eğitimi verilen sosyal bilgiler derslerinin ilkokullarda da eğitimi verilmeye başlanmıştır.

1998 yılı öğretim programını değerlendirmek amacıyla seçkin kişiler ile bir görüşme düzenlenmiştir. Görüşmeye katılanlar tarafından 1998 öğretim programının eksik olduğu ve bu programın geliştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır (Çatak, 2015).

1968 yılından 1998 yılına kadar Hayat Bilgisi Programı uygulaması devam etmiştir Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın 03.12.1997 tarih ve 161 karar sayısıyla; Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın 01.07.1968; 171 tarih ve sayılı kararlarıyla kabul edilen İlkokul Hayat Bilgisi Programı uygulamadan kaldırılarak, 1998-1999 öğretim yılında itibaren uygulanmak üzere, İlköğretim Okulu Hayat Bilgisi

Program'ı kabul edilmiştir. Ocak1998 tarih ve 2484 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayınlanmıştır(Milli Eğitim Bakanlığı, 1998a, s.5).

Buna göre, 1998 ve 1968 yılları arasında hayat bilgisi dersleri ilköğretim okul hayat bilgisi programı olarak devam etmiştir. Ancak 1998 yılında ilköğretim okul hayat bilgisi programı ibaresi kaldırılmıştır. Bunun yerine ilköğretim okulu hayat bilgisi programı şeklinde programda yer almıştır.

Tablo 6: 1997 Yılı ilköğretim okul ders programı

Dersler	Sınıflar							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Türkçe	2	12	12	6	6	5	5	5
Matematik	4	4	4	4	4	4	4	4
Hayat Bilgisi	5	5	5	-	-	-	-	-
Fen Bilgisi	-	-	-	3	3	3	3	3
Sosyal bilgiler	-	-	-	3	3	3	3	-
Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi	-	-	-	-	-	-	1	1
T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük	-	-	-	-	-	-	-	2
Yabancı Dil	-	-	-	2	2	4	4	4
Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi	-	-	-	2	2	2	2	2
Resim-iş	2	2	2	1	1	1	1	1
Müzik	2	2	2	1	1	1	1	1
Beden Eğitimi	2	2	2	2	2	1	1	1
İş Eğitimi	-	-	-	3	3	3	3	3
Trafik ve İlk Yardım Eğitimi	-	-	-	-	-	-	-	1
Bireysel ve Toplu Etkinlik	3	3	3	-	-	-	-	-
Seçmeli Dersler	-	-	-	3	3	2	2	2
Toplam	30	30	30	30	30	30	30	30

Kaynak: Çatak, 2015.

Tablo 7'de 1997 yılı haftalık ders çizelgesi yer almaktadır. Bu tablo zorunlu eğitim süresinin 8 yıla çıkarılmasından sonra yayımlanmıştır. Burada sosyal bilgiler dersleri 4, 5, 6 ve 7. sınıflar için haftada üçer saat olarak düzenlenmiştir. Sosyal bilgiler dersinin kapsamına giren hayat bilgisi dersi 1, 2 ve 3. sınıflara haftada beşer saat, vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi 7 ve 8. sınıflara haftada birer saat, inkılâp tarihi ve Atatürkçülük dersi 8. sınıflara haftada ikişer saat olarak verilmeye başlanmıştır.

2005 Yılı İlköğretim Programı ve Sosyal Bilgiler Dersleri

2004-2005 yılı eğitim programında yapılan değişiklik ile davranışçı eğitim anlayışından oluşturmaya eğitimi anlayışına geçilmiştir. 2004-2005 eğitim öğretim yılında bazı pilot illerde yapılandırıcı eğitim programı uygulanmaya başlanmıştır. 2005-2006 eğitim öğretim yılında ise pilot uygulamanın olumlu sonuçlar vermesiyle ülkenin her yerinde yer alan ilköğretim okullarında yapılandırıcı eğitime geçilmiştir (Keskin, 2012).

2006-2007 öğretim yılından sonra 6 ve 7. sınıfların sosyal bilgiler programında da yapılandırıcı eğitim uygulanmıştır. Bu yeni sosyal bilgiler programını eski programdan ayıran özellikler vardır. Bu programın en önemli özelliği, eski programda yer alan davranışçı anlayışın terk edilmiş olması ve yapılandırıcı öğrenme ilkesinin benimsenmiş olmasıdır (Bilgili, 2010). Buna göre, yapılandırıcı eğitim ile birlikte öğrencilerin derse katılımına daha çok dikkat edileceği, dersi öğrencilerin şekillendireceği söylenebilir.

Tüm ilköğretim programlarını kapsayacak şekilde hazırlanan bu yapılandırıcı eğitim programının hedefleri aşağıdaki gibidir.

- ✓ Dünyadaki bilimsel ve teknolojik gelişmeler ve bunun Türkiye'ye yansımaları
- ✓ Eğitim bilimlerindeki öğrenme öğretme anlayışındaki gelişme

- ✓ Eğitimde kalite ve eşitliği yükseltme ihtiyacı
- ✓ Ekonomiye ve demokrasiye duyarlı bir eğitim gereksinimi
- ✓ Ferdi ve milli değerlerin küresel değerler içinde geliştirilmesi
- ✓ 8 yıllık temel eğitim için program bütünlüğünün sağlanması
- ✓ Her bir dersin kendi içinde kavramsal bütünlük sağlama gerekliliği sayılabilir(Çatak, 2015, s.28).

Buna göre yapılandırmacı eğitim öğrencilere verilen eğitimin kalitesini artırmayı amaç edinmiştir. Yapılandırmacı eğitim öğrencilere sağlanan eğitimde fırsat ve imkân eşitliğini artırmayı hedeflemektedir. Hem toplumun hemde öğrencilerin beklenti ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yaparak yaşayan, yaşayarak öğrenen bireyler yetiştirilmesini istemektedir.

Yapılandırmacı eğitimle sosyal bilgiler ders kitaplarında klasik anlatımdan ziyade en çok kullanılan öğretim yöntemi örnek olay incelemesi olmuştur. Örnek olay incelemesi yöntemi, öğrenciye bir durum hakkında bilgi sahibi olma ve tartışma yapabilme becerisi sağlamaktadır. Bu programın amacı öğrencileri gerçek hayatta karşılaşılabilecekleri olaylar ile ilgili önceden deneyim sahibi yapmaktır (Kabapınar, 2009).

Yapılandırmacı eğitimle beraber ölçme ve değerlendirmede kullanılan yöntemler diğer öğretim programlarından farklıdır. Yapılandırmacı öğretim modelinde süreç odaklı bir ölçme ve değerlendirme anlayışı benimsenmiştir. Diğer öğretim programlarında ise sonuç odaklı ölçme ve değerlendirme anlayışı benimsenmiştir (Bilgili, 2010).Yapılandırmacı eğitim, sosyal bilgiler öğretim programında öğrenciler için gerekli bilgi, beceri ve tutumları ortaya çıkarmıştır. Her öğrenci için gerekli içerikler tanımlanmıştır. Öğretmenler sınıflarda uygulanması gereken etkinlikler ile ilgili çeşitli araştırma çalışmaları yapmışlardır (Yurdabakan, 2011). Buna göre, yapılandırmacı eğitim öğrenciyi merkeze alarak öğrencinin en iyi şartlarda ve deneyerek öğrenmesini amaç edinmiştir. Bu nedenle sadece yapılan sınav sonuçlarının öğrencinin bilgilerini değerlendirmede yeterli olmadığı görüşünü savunduğu düşünülebilir.

Tablo 7: 2005 Yılı ilköğretim programı haftalık ders dağıtım çizelgesi

		Dersler		Sınıflar									
				1	2	3	4	5	6	7	8		
Zorunlu Dersler	Türkçe	12	12	12	6	6	5	5	5				
	Matematik	4	4	4	4	4	4	4	4	4			
	Hayat Bilgisi	5	5	5	-	-	-	-	-	-			
	Fen ve Teknoloji	-	-	-	4	4	4	4	4	4			
	Sosyal Bilgiler	-	-	-	3	3	3	3	3	-			
	T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük	-	-	-	-	-	-	-	-	3			
	Yabancı Dil	-	-	-	2	2	4	4	4	4			
	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	-	-	-	2	2	2	2	2	2			
	Görsel Sanatlar	2	2	2	1	1	1	1	1	1			
	Müzik	2	2	2	1	1	1	1	1	1			
	Beden Eğitimi	2	2	2	1	1	1	1	1	1			
	Teknoloji ve Tasarım	-	-	-	-	-	2	2	2				
	Trafik ve İlk Yardım Eğitimi	-	-	-	1	1	-	-	-				
	Rehberlik/Sosyal Etkinlikler	1	1	1	1	1	1	1	1	1			
Zorunlu Ders Saati Toplamı		28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28
Seçmeli dersler	Yabancı Dil	-	-	-	2	2	2	2	2	2			
	Sanat Etkinlikleri (Drama, Tiyatro, Halk Oyunları,	1	1	1	2	2	2	2	2	2			

Enstrüman, Resim, Fotoğrafçılık, Heykel vb.)								
Spor Etkinlikleri (Güreş, Futbol, Basketbol, Voleybol, Masa T. Vb.)	1	1	1	2	2	2	2	2
Bilgisayar	1	1	1	1	1	1	1	1
Satranç	1	1	1	1	1	1	1	1
Düşünme Eğitimi	-	-	-	-	-	1	1	1
Halk Kültürü	-	-	-	-	-	1	1	1
Tarım/Hayvancılık Uygulamaları	-	-	-	-	-	1	1	1
Takviye ve Etüt Çalışmaları	1	1	1	-	-	-	-	-
Seçmeli ders saati toplamı	2	2	2	4	4	2	2	2
Genel toplam	30	30	30	30	30	30	30	30

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı, 2005.

Tablo 8’de 2005 yılı ilköğretim programı haftalık ders dağıtım çizelgesi yer almaktadır. Bu tablo zorunlu ve seçmeli dersler ve bu derslerin hangi sınıflarda kaç saat eğitimi verileceğini göstermektedir. Sosyal bilgiler dersleri burada zorunlu dersler arasında yer almaktadır. 4, 5, 6 ve 7. sınıflar için sosyal bilgiler dersleri zorunlu ders olarak belirlenmiştir. Bu sınıflar için sosyal bilgilerin haftalık ders saati 3 saat olarak bildirilmiştir.

12 Yıllık Zorunlu Eğitim ve Sosyal Bilgiler Dersleri (2012)

Türkiye’de eğitim sisteminin 4+4+4 şeklinde kademelere ayrılması ve zorunlu eğitim süresinin 12 yıla çıkarılması ilk kez 18. Eğitim şurasının toplanması ile gündeme gelmiştir. 20 Şubat 2012 tarihinde bir grup başkanvekilleri ve bazı vekiller bu öneriyi meclise sunmuştur. 11 Mart 2012 tarihinde yasa meclisten geçmiş ve 11 Nisan 2012 tarihinde resmi gazetede yayımlanmıştır (Gür, Özoglu, Çoşkun ve Görmez, 2012).

2012 yılında Türkiye’deki eğitim sisteminde kapsamlı yenilikler yaşanmıştır. 18. Milli Eğitim Şurası’nda alınan karar şöyledir: "Zorunlu eğitim öğrencilerin yaş grupları ve bireysel farklılıkları göz önünde bulundurularak; 1 yıl okul öncesi eğitim, 4 yıl temel eğitim, 4 yıl yönlendirme ve ortaöğretime hazırlık eğitimi ve 4 yıl ortaöğretim olmak üzere öğrencilere farklı ortamlarda eğitim almaya fırsat verecek şekilde 13 yıl olarak düzenlenmelidir" (Milli Eğitim Bakanlığı, 2012).

Buna göre, en son 1997 yılında zorunlu eğitim süresi ile ilgili yapılan çalışmalardan sonra, bu konu ile ilgili ilk defa 2012 yılında bir düzenleme yapılması isteği gündeme gelmiştir. 1997 yılında 5+3 şeklinde düzenlenen ve sekiz yıllık zorunlu eğitim şeklinde ifade edilen eğitim süresi, 2012 yılında 4+4+4 şeklinde ve on iki yıllık zorunlu eğitim olarak değiştirilmiştir. Böylece okul öncesi eğitim, temel eğitim, yönlendirme eğitimi ve ortaöğretime hazırlık eğitimi ve ortaöğretim olarak kademelere isimler verilmiştir.

“**MADDE 1** – 5.1.1961 tarihli ve 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanununun 3 üncü maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

MADDE 3 – Mecburi ilköğretim çağı 6-13 yaş grubundaki çocukları kapsar. Bu çağ çocuğun 5 yaşını bitirdiği yılın eylül ayı sonunda başlar, 13 yaşını bitirip 14 yaşına girdiği yılın öğretim yılı sonunda biter.”

“**MADDE 2** – 222 sayılı Kanunun yedinci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

MADDE 7 – İlköğretim; birinci maddede belirtilen amacı gerçekleştirmek için kurulmuş dört yıl süreli ve zorunlu ilkokul ile dört yıl süreli ve zorunlu ortaokuldan oluşan bir Milli Eğitim ve Öğretim Kurumudur.”

“**MADDE 3** – 222 sayılı Kanunun dokuzuncu maddesinin birinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“**MADDE 9** – 1739 sayılı Kanunun 25 inci maddesinin mülga birinci fıkrası aşağıdaki şekilde yeniden düzenlenmiştir. İlköğretim kurumları; dört yıl süreli ve zorunlu ilkokullar ile dört yıl süreli, zorunlu ve farklı programlar arasında tercihe imkân veren ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarından oluşur. Ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarında lise eğitimini destekleyecek şekilde öğrencilerin yetenek, gelişim ve tercihlerine göre seçimlik dersler oluşturulur. Ortaokul ve liselerde, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin hayatı, isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulur. Bu okullarda okutulacak diğer seçmeli

dersler ile imam-hatip ortaokulları ve diğer ortaokullar için oluşturulacak program seçenekleri Bakanlıkça belirlenir.”

“**MADDE 10** – 1739 sayılı Kanunun 26 ncı maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“**MADDE 26** – Ortaöğretim, ilköğretime dayalı, dört yıllık zorunlu, örgün veya yaygın öğrenim veren genel, mesleki ve teknik öğretim kurumlarının tümünü kapsar. Bu okulları bitirenlere ortaöğretim diploması verilir.”

“**MADDE 11** – 1739 sayılı Kanuna aşağıdaki geçici madde eklenmiştir.

GEÇİCİ MADDE 3 – Zorunlu ortaöğretim 2012-2013 eğitim-öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanır. Bakanlar Kurulu uygulamayı bir eğitim- öğretim yılı ertelemeye yetkilidir.”

“**MADDE 13** – 16.8.1997 tarihli ve 4306 sayılı Kanunun geçici 1 inci maddesinin (A) fıkrasının (2) numaralı bendinin (c) alt bendinde yer alan ‘sekiz yıllık kesintisiz ilköğretim’ ibaresi ‘ilköğretim ve ortaöğretim’ şeklinde değiştirilmiş ve maddede yer alan ‘sekiz yıllık kesintisiz’ ibareleri madde metninden çıkarılmıştır” (Resmi Gazete, 2012).

Buna göre, mecburi eğitimle ilgili olarak 6 yaşından itibaren başladığı, 13 yaşın sonunda son bulduğu ifade edilmiştir. 12 yıllık zorunlu eğitim, sınıfları 4+4+4 şeklinde kademelere ayırmıştır. İlk 4 yıllık süre ilkokulun birinci kademesinden, ikinci 4 yıllık süre ilkokulun ikinci kademesinden ve üçüncü 4 yıllık süre ise öğrencinin genel eğitim ve ya mesleki ve teknik eğitim alacağı kademedeki oluşmaktadır. Burada birinci kademe dersin işleniş çoğunlukla sınıf öğretmenlerine ait iken ikinci ve üçüncü kademe dersin işleniş branş öğretmenlerine ait olduğu ifade edilmiştir.

Tablo 8: 2010-2011 Yılı ilköğretim programı haftalık ders dağıtım çizelgesi

		Dersler			Sınıflar				
		1	2	3	4	5	6	7	8
Zorunlu Dersler	Türkçe	11	11	11	6	6	5	5	5
	Matematik	4	4	4	4	4	4	4	4
	Hayat Bilgisi	4	4	4	-	-	-	-	-
	Fen ve Teknoloji	-	-	-	3	3	4	4	4
	Sosyal Bilgiler	-	-	-	3	3	3	3	-
	T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük	-	-	-	-	-	-	-	2
	Yabancı Dil	-	-	-	3	3	4	4	4
	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	-	-	-	2	2	2	2	2
	Görsel Sanatlar	2	2	2	1	1	1	1	1
	Müzik	2	2	2	1	1	1	1	1
	Beden Eğitimi	2	2	2	2	2	2	2	2
	Teknoloji ve Tasarım	-	-	-	-	-	2	2	2
	Trafik Güvenliği	-	-	-	1	1	-	-	-
	Rehberlik/Sosyal Etkinlikler	-	-	-	-	-	1	1	1
Zorunlu Ders Saati Toplamı		25	25	25	25	25	25	25	25
Seçmeli Dersler	Yabancı Dil	-	-	-	-	-	1	1	1
	Spor Etkinlikleri	-	-	-	-	-	1	1	1
	Düşünme Eğitimi	-	-	-	-	-	1	1	1
	Halk Kültürü	-	-	-	-	-	1	1	1
	Medya Okuryazarlığı	-	-	-	-	-	1	1	1
	Bilişim Teknolojileri	-	-	-	-	-	1	1	1
	Satranç	-	-	-	-	-	1	1	1
	Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi	-	-	-	-	-	-	-	1
	Tarım	-	-	-	-	-	1	1	1
	Seçilebilecek Ders Saati Sayısı	-	-	-	-	-	1	1	2
Serbest Etkinlikler	5	5	5	4	4	-	-	-	
Toplam Ders Saati	30	30	30	30	30	30	30	30	

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı, 2010.

Tablo 9’da 2010-2011 yılı ilköğretim programı haftalık ders dağıtım çizelgesi yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi, bu dönemde sosyal bilgiler dersi, 2005 yılı haftalık ders çizelgesini gösteren eski program ile aynı kalmıştır. Ders saatleri, ders süreleri ve dersin işleniş alanında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak “Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi, Medya Okuryazarlığı” gibi 2005 yılı haftalık ders çizelgesinde yer almayan ve sosyal bilgiler kapsamına da giren seçmeli derslerin haftada 1 saat olarak eğitimi verilmesi planlanmıştır.

Sonuç

Cumhuriyet öncesi ve sonrası Türk eğitim sistemi incelendiğinde, eğitim programlarında yapılan değişiklikler dikkat çekmektedir. Özellikle cumhuriyet kurulduktan sonra eğitim programlarında sık sık değişiklik yapılmıştır. Ders programı, ders saati, dersin ismi ve zorunlu eğitim yılı ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda eğitim programları ve sosyal bilgilerin gelişimi, sosyal bilgilerin ders saatleri ve sosyal bilgiler derslerinin müfredat değişikliği gibi konularda incelemeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilere bulgular bölümünde yer verilmiştir.

Türkiye’de 1926, 1936, 1968, 1975, 1997, 2005 ve 2012 yıllarında eğitim sistemleri ile ilgili yapılan çalışmalardan, genel olarak sosyal bilgiler dersleri de etkilenmiştir. 1926 yılında ilkokullarda sosyal bilgilerin kapsamında hayat bilgisi ve malumat-ı vataniye dersi okutulmuştur. Daha sonra malumat-ı vataniye dersinin ismi “Yurt Bilgisi” olarak değiştirilmiştir. Sonraki yıllarda yapılan çalışmalarla yurt bilgisi dersi ise “Yurttaşlık Bilgisi” olarak değiştirilmiştir. 1936 yılında bu derslerin haftalık saatleri artırılmıştır. 1962 yılında yapılan eğitim çalışmalarında tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri “Toplum ve Ülke İncelemeleri” adı altında birleştirilmiştir. 1968 yılında yapılan bir diğer eğitim çalışmasıyla toplum ve ülke incelemeleri dersinin ismi “Sosyal Bilgiler” olarak değiştirilmiştir. Böylece sosyal bilgiler ismi ilk kez 1968 yılında yapılan eğitim çalışmalarında müfredatta yer almıştır. 2005 yılında eğitim sistemimizde baştan aşağı meydana gelen değişiklik sosyal bilgiler dersini de etkilemiştir. Bu dönemde davranışçı eğitim anlayışından yapılandırmacı eğitim anlayışına geçilmiştir. Artık öğrencinin merkeze alındığı oluşturmacı bir eğitim yaklaşımı uygulanmaya başlanmıştır. 2012 yılında 4+4+4 zorunlu eğitim anlayışı sosyal bilgiler derslerinde herhangi bir değişiklik yaratmamışken vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin saatlerini azaltmıştır. Medya okuryazarlığı, halk kültürü, hukuk ve adalet, düşünme eğitimi gibi sosyal bilgiler dersini içerik olarak kapsayan seçmeli dersler müfredata getirilmiştir.

Kaynakça

- Ambarlı, A. (2010). *Türkiye’de cumhuriyetten günümüze sosyal bilgiler programları (değişiklikler, düzenlemeler, güncellemeler)*, (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Baysal, Z. N. (2005). *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler programlarının felsefi temelleri*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Bilgili, A. S. (2014). *Sosyal bilgilerin temelleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cicioğlu, H. (1985). *Türkiye cumhuriyetinde ilk ve ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Çatak, M. (2014). *Ortaokullarda sosyal bilgiler öğretiminin öğretmen görüşlerine göre incelenmesi*, (Doktora Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

- Çatak, M. (2015). Türkiye’de sosyal bilgiler eğitim programlarının incelenmesi, *EKEV Akademi Dergisi*, 19(62), 69-94.
- Fer, S. (2005). *1923 yılından günümüze Cumhuriyet dönemi ilköğretim programları üzerine bir inceleme*. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi ve Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. İstanbul.
- Gündüz, M. (2011), Zorunlu ve kesintisiz eğitimin kısa tarihi, *Eğitime Bakış Dergisi*, (21), 3-10.
- Günden, S. (1995). Sosyal bilgiler öğretimine genel bir bakış. *İlköğretim Okullarında Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Sorunları*. Ankara: T.E.D. Öğretim Dizisi, 13.
- Gür, B. S., Özoğlu, M., Coşkun, İ. ve Görmez, M. (2012). 2012’de Eğitim. 12 Ocak 2014. http://file.setav.org/Files/Pdf/20130104114533_setav_analiz_2012egitim.pdf
- Kabapınar, Y. (2009). *İlköğretimde hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: Maya Akademi.
- Keskin, Y. (2012). Türkiye’de 1970’li yıllardan günümüze kadar yayınlanmış ilkokul, ortaokul ve ilköğretim okulu programlarında yer alan tarih dersi konularının dönemlere göre incelenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 2012, 4(2), 442-461.
- Milli Eğitim Bakanlığı (1974). *Tebliğler dergisi IX. Şûra Özel Sayısı*, 37 (1788).
- Milli Eğitim Bakanlığı (1998a). *Tebliğler dergisi*, 61 (2484).
- Milli Eğitim Bakanlığı (2005). *Tebliğler dergisi*, 68 (2575).
- Milli Eğitim Bakanlığı (2010). *Tebliğler dergisi*, 73 (2637).
- Resmi Gazete, (1997). *T.C. Resmi Gazete*, 18 Ağustos, (23084).
- Resmi Gazete, (2012). *T.C. Resmi Gazete*, 11 Nisan, (28261).
- Öztürk, C. (2011). *Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Şahin, M. (2009). Cumhuriyetin kuruluşunda günümüze Türkiye’de hayat bilgisi programlarının gelişimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2(8), 402-410.
- Şimşek, U., Küçük, B. ve Topkaya, Y. (2012), Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının ideolojik temelleri, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012*, 2809-2823.
- Ünal, F. ve Ünal, M. (2012). Sosyal bilgiler öğretim programları (1924-2005) ve ders kitaplarında (2005-2010) harita okuma becerisi. *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı. 174, 165-183.
- Yaşar, Ş. (2005). *Sosyal bilgiler programı ve öğretimi. eğitimde yansımalar: VIII yeni ilköğretim programlarını değerlendirme sempozyumu bildiriler kitabı içinde (s.329–342)* Ankara: Sim Matbaası.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yurdabakan, İ. (2011). Yapılandırmacı kuramın değerlendirmeye bakışı: eğitimde alternatif değerlendirme yöntemleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 44(1), 51-77.

ARKEOLOJİ-ARCHAEOLOGY

Kayseri Müzesi'nden Yayınlanmamış Bir Portre Baş¹ An Unpublished Portrait Head From Kayseri Museum

Yaşar ARLI*

Öz

1964 yılında özel bir şahıs tarafından gerçekleştirilen bir evin temel kazısında ele geçen kadın başı, günümüze kadar yayınlanmamıştır. Buluntu yeri ve yapı bağlantısı bilinmeyen Kayseri eserini, yalnızca saç modası ve fizyonomik özelliklerden yola çıkarak tarihlendirmek zor olsa da gerçekleştirdiğim karşılaştırmalar ve değerlendirmelerle kadın başına, bir dönem ve kimlik önerisi getirilmeye çalışılmıştır. Arkeoloji literatürüne kazandırmak için kaleme aldığım Kayseri eserindeki kuaförlük modası, dolgun yüz ile göz bebeği ve irisin işlenmemesi kadın başını, tarihlendirmemize olanak sağlayan tanımlayıcı özelliklerdir. Kayseri Müzesi'nde korunan eserdeki "Ceres Tipi" saç modası, Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı ve Hadrian dönemlerindeki resmi ve özel kadın portreleriyle yakın benzerlik göstermektedir. Yalnızca Kayseri başındaki kuaförlük modası, Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı dönemlerindeki saç modasını anımsatmasına rağmen patetik ifadenin verilmeyişi kadın başını, bu dönemin üslup özelliklerinden ayırmaktadır. Kadın başındaki saç modası, ayrıca Hadrian dönemi kadın portrelerindeki kuaförlük modasıyla da büyük benzerlik gösterse de Kayseri portresinde, Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı dönemleri eserlerinde olduğu gibi Hadrian dönemi portrelerinde de gördüğümüz fizyonomik özelliklerin idealize edilerek verilmesi yer almamaktadır. Fakat aynı zamanda eserde patetik ifadenin yer almayışı, "Ceres Tipi" saç modası ve göz bebeği ve irisin işlenmemesi de kadın portresini, fizyonomik özelliklerin tam olarak idealize edilmediği Erken Hadrian dönemine tarihlendirmemize mümkün kılmaktadır. Çalışmamda da "Ceres Tipi" kuaförlük modasının görüldüğü her iki dönemle, Kayseri başını karşılaştırarak eserin tarihlendirilmesi, kimlik çalışması ve önerdiğim dönemin gerekçeleri detaylı bir şekilde verilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayseri Müzesi, Kadın Başı, Erken Hadrian Dönemi.

Abstract

The female head which was uncovered during foundation excavation of a house by a person in 1964 has not been published until today. Although it is difficult to date Kayseri piece, of which finding place and building connection are not known, based on only hair fashion and physiognomical features, it is tried to bring forward a proposal of period and identification to the female head by my evaluations and comparisons. The hairdressing fashion, plump face, the lack of depicting pupil and iris on Kayseri piece which I have written to add to the archeology literature are defining features that allow us to date the female head. "Ceres Type" hair fashion on the piece preserved in Kayseri Museum, closely resembles formal and private female portraits in Julio-Claudian Dynasty and Hadrian periods. Although only the hairdressing fashion on Kayseri head reminds the hair fashion in the periods of Julio-Claudian Dynasty, the lack of patetic expression distinguishes the female head from the stylistic features of this period. Though the hair fashion on the female head is also very similar to the hairdressing fashion on the female portraits of Hadrian period, the portrait of Kayseri does not include the expression of the physiognomic features by idealization seen in the portraits of Hadrian period as in the pieces of Julio-Claudian Dynasty. However, at the same time, the absence of a patetic expression on the piece, the "Ceres Type" hair fashion and the lack of depicting the pupil and iris make it possible to date the female portrait to the Early Hadrian period when the physiognomical features were not fully idealized. In my study, it has been aimed to give detailed information about the date of the piece, identification study and the reasons for the period I proposed by comparing the head of Kayseri with both periods in which the "Ceres Type" hairdressing fashion was seen.

Keywords: Kayseri Museum, Female Head, Early Hadrian Period.

Giriş

Buluntu yeri ve ele geçtiği yapı kompleksinin bilinmediği yerlerden ortaya çıkartılan portrelerin tarihlendirilmesi ve kimlik tanımlaması oldukça zordur. Bu yüzden ki herhangi bir yapı ya da yazıtla desteklenmeyen Kayseri portresinin resmi ya da özel bir şahsa ait olup olmadığını belirlemek de saç modası ve üslup özellikleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de uluslararası portre araştırmacılığında kabul edilen çalışma metodu

¹ Kadın başını, çalışmaya izin veren Kayseri Müze Müdürlüğü ve bünyesindeki Sayın Gökhan Yıldız'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, yasararli@akdeniz.edu.tr.

kullanılmıştır. Kayseri Müzesi'nde korunan kadın başının sırasıyla durum, tanım ve değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. Yapmış olduğum değerlendirmeler neticesinde de günümüze kadar yayımlanmamış Kayseri başı, arkeoloji bilimine kazandırılmıştır.

Eserin Envanter Bilgileri

Kadın Başı (Lev. I)

Kayseri Arkeoloji Müzesi (Env. No. 4785)

Kayseri.

B. Y 30 cm, B. G 22,5 cm.

İnce tanecikli beyaz mermer.

Erken Hadrian Dönemi.

Alındığı Kaynak: Yayımlanmamıştır.

Durum

Baş, boyundan itibaren kırık ve eksiktir. Yüzde yer yer aşınma ve zedelenme yer almaktadır. Kulaç uçlarında küçük kırıklıklar görülmektedir. Burun ucunda ufak bir kopma mevcut olup, eserde renklenme ve kabuklanma söz konusudur.

Tanım

Günümüze kadar oldukça iyi durumda koruna gelen portre baş, yetişkin bir kadına ait olmalıdır. Gözler, uzağa bakmaktadır. Hafif dalgalı ince saç bukleleri, alın merkezinden her iki yana ayrılarak başın arka kısmında ense kökü üzerinde sonlanmaktadır. Başın tepe kısmındaki saç bukleleri ise daha hacimsiz ve yüzeyseldir. Alın, dardır. Kaşlar, ince ve yay şeklindedir. Göz kapakları, badem şeklindedir. Göz akları, göz pınarlarına doğru uzamaktadır. Üst göz kapağı alttakine oranla daha etlidir. Göz bebeği ve iris, işlenmemiştir. Burun, burun kökünden itibaren düz ve küçüktür. Burun kanatlarının her iki yanından aşağıya doğru inen yüzeysel ve kısa çizgiler yer almaktadır. Yüz anatomisine uygun olmayan kulaklar, gerçekçi değildir. Kulak uçlarında küpe delikleri görülmektedir. Her iki kulak önünde serbest bırakılmış aşağıya doğru uzanan kısa saç bukleleri mevcuttur. Üst dudak alanı dardır. Ağız, hafif bir şekilde kapalıdır. Üst dudak, alt dudağa oranla incedir. Yuvarlak çene, yağlıdır. Yüz, yuvarlak ve dolgundur. Gerdan, yağlıdır. Başın arka kısmında düz bir şekilde bırakılmış kısımda dübel izleri görülmektedir. Bu dübel izleri de kadın başını, bir yere sabitlemek ya da boyun desteği için kullanılmış olmalıdır. Baş, bir portre büst ya da heykele aittir.

Eserin Yorumlanması

Kadın başındaki alın merkezinden her iki yana ayrılarak ense kökü üzerinde sonlanan hafif dalgalı saç bukleleriyle şekillendirilmiş saç modası "Ceres Tipi" olarak tanımlanmaktadır (Özgan, 2013, s. 164). Iulius – Claudiuslar Hanedanlığı döneminde resmi ve özel kadın portrelerinde (Rumpf, 1941, lev. 1; Sadurska, 1972, lev. 6; Erkoç, 2012, lev. 77) görülen bu kuaförlük modası Hadrian döneminde de (İnan ve Rosenbaum, 1979, s. 248 lev. 158 res. 1, 2, 3; Fittschen ve Zanker, 1983, s. 10, 11 lev. 12) kullanılmıştır. Iulius – Claudiuslar Hanedanlığı döneminde alın üstü topuzu olarak nitelendirilen "Nodus Tipi" saç modası da görülmektedir (İnan ve Rosenbaum, 1966, s. 123 lev. 81 res. 3, 4; Fittschen ve Zanker, 1983, s. 1, 2, 3 lev. 1; Aurenhammer, 1988, s. 125 res. 2; Boschung, 2002, lev. 67 res. 3, 4). Ayrıca Caligula'nın kız kardeşi Iulia Drusilla döneminde alın üzerindeki saç buklelerinin ondüle edilmesiyle şekillendirilmiş yeni bir saç modası da bilinmektedir (Özgan, 2013, s. 103, 104 res. 106). Fakat Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı dönemindeki resmi ve özel portrelerde patetik ifade ile birlikte fizyonomik özelliklerin idealize edilerek işlenmesi de söz

konusudur (Erkoç, 2012, lev. 15, 40, 102). Bu yüzdendir ki Kayseri başındaki karakteristik özelliklerin gerçekçi verilmesi irdelediğim portre başını, bu dönem üslubundan ayırmaktadır. Flaviuslar Hanedanlığı'nın kurucusu Vespasian döneminde portre sanatında fizyonomik özellikler gerçekçi bir şekilde aktarılmaya başlanmıştır (Poulsen, 1974, s. 44, 45 lev. 16, 17). Bu sanat anlayışı Traian döneminin sonlarına kadar da devam ettirilmiştir (Smith vd., 2006, s. 209, 210, 211 lev. 69, 70, 71). Flaviuslar Hanedanlığı döneminde kadın portrelerinde Iulia Titi (West, 1941, lev. 7 res. 21; Zoridis, 1984, lev. 79) ve Domitia Longina (Wegner, 1966, lev. 55c, d; Varner, 1995, s. 204 res. 14) örneklerinde görüldüğü gibi saçtaki bal peteği olarak adlandırılan süngerimsi saç kütleleri ile birlikte oldukça ütöpik görünümdeki çelenkvari saç kütleleri de uygulanmıştır. Traian döneminde de Pompeia Plotina (Delbrück, 1912, lev. 42), Ulpia Marciana (Comstock ve Vermeule, 1976, s. 220, 221 res. 350) ve Salonia Matidia (Bernoulli, 1891, lev. 35) portrelerindeki gibi kulaktan kulağa yüzeysel bir taç gibi alını çevreleyen çift katmanlı saç kütleleriyle beraber diademvari saç modası da kullanılmıştır. Geç Traian döneminde de çok katmanlı örgülü saç kütleleri görülmektedir (İnan ve Rosenbaum, 1966, s. 163 lev. 115 res. 2). Böylelikle Flaviuslar Hanedanlığı'ndan Traian dönemine kadarki süreçte sürekli değişim gösteren saç modasına rağmen değişmeyen tek şey dolgun yüz örneğinde olduğu gibi karakteristik özelliklerin gerçekçi verilmesidir (Wegner, 1966, lev. 55c, d; İnan ve Rosenbaum, 1966, s. 163 lev. 115 res. 2; Varner, 1995, s. 204 res. 14). Hadrian döneminde de Vibia Sabina'nın "Augusta" unvanıyla onurlandırılması sonrasında portrelerinde "Ceres Tipi" kuaförlük modası işlenmiştir (Wegner, 1956, lev. 45; Özgan, 2013, s. 164). Yüzdeki karakteristik özellikler de idealize edilerek verilmiştir (Özgan, 2013, s. 163, 164, 165). Kayseri Müzesi'ndeki kadın portresinde ise Hadrian dönemi ve sonrasında görülen göz bebeği ve irisin işlenmemesi (Kleiner, 1992, s. 242 res. 206) ve fizyonomik özelliklerin de idealize edilerek verilmemesinden dolayı kadın başı, Erken Hadrian döneminden olmalıdır.

Sonuç

İrdelediğim kadın başındaki saç modası başta olmak üzere diğer fizyonomik ve stilistik özellikler ışığında yapmış olduğum karşılaştırmalarla "Ceres Tipi" saç modasının uygulandığı Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı dönemine kadın portre başının ne için tarihlendirilmediği gerekçeleriyle açıklanmıştır. Erken Hadrian dönemine verdiğim kadın başındaki fizyonomik özelliklerin idealize etkilerden uzak olması ve göz bebeği ve irisin de işlenmemesi kadın başını tarihlendirmemdeki en önemli etkenlerden bazılarıdır. Bu veriler ışığında da Kayseri eseri, Erken Hadrian dönemi sonrasına tarihlendirilmesi mümkün olmayan özel bir portredir.

Kısaltmalar ve Kaynakça

B. G	: Baş Genişliği
B. Y	: Baş Yüksekliği
Cm	: Santimetre
Env. No.	: Envanter Numarası
Lev.	: Levha
Res.	: Resim
S.	: Sayfa
Vd.	: Ve diğerleri

Aurenhammer, M. (1988). "Römische porträts aus Ephesos". *II conferenza internazionale sul ritratto Romano ritratto ufficiale e ritratto privato*, Roma 26-30 settembre 1984: 123-130.

Bernoulli, J. J. (1891). *Römische ikonographie: Die bildnisse der Römischen Kaiser II. Von Galba bis Commodus*. Stuttgart, Berlin, Leipzig: Union Deutsche Verlagsgesellschaft.

- Boschung, D. (2002). *Gens Augusta: Untersuchungen zu aufstellung, wirkung und bedeutung der statuengruppen des Julius-Claudiuschen Kaiserhauses*. Germany: Verlag Philipp von Zabern-Mainz am Rhein.
- Comstock, M. B. ve Vermeule, C. C. (1976). *Sculpture in stone: The Greek, Roman and Etruscan collections of the Museum of Fine Arts Boston*. Boston: Museum of Fine Arts.
- Delbrück, R. (1912). *Antike porträts*. Bonn: A. Marcus & E. Weber.
- Erkoç, S. (2012). *Anadolu'da Iulius-Claudiuslar dönemi portre sanatı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Fittschen, K. ve Zanker, P. (1983). *Katalog der römischen porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen sammlungen der stadt Rom: Band III-text*. West Germany: Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Fittschen, K. ve Zanker, P. (1983). *Katalog der römischen porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen sammlungen der stadt Rom: Band III-tafeln*. West Germany: Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- İnan, J. ve Rosenbaum, E. (1966). *Roman and early Byzantine portrait sculpture in Asia Minor*. Londra: The Oxford University Press.
- İnan, J. ve Rosenbaum, E. A. (1979). *Römische und frühbyzantinische porträtplastik aus der Türkei-text*. West Germany: Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- İnan, J. ve Rosenbaum, E. A. (1979). *Römische und frühbyzantinische porträtplastik aus der Türkei-tafeln*. West Germany: Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Kleiner, D. E. E. (1992). *Roman sculpture*. New Haven: Yale University Press.
- Özgan, R. (2013). *Roma portre sanatı II*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Poulsen, V. (1974). *Les portraits Romains volume II: De Vespasien Á la basse-antiquité texte*. Kopenhag: Ny Carlsberg.
- Poulsen, V. (1974). *Les Portraits Romains volume II: De Vespasien Á la basse-antiquité planches*. Kopenhag: Ny Carlsberg.
- Rumpf, A. (1941). *Abhandlungen der preußischen akademie der wissenschaften: Antonia Augusta*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Sadurska, A. (1972). *Corpus signorum imperii Romani Pologne volume I: Les portraits Romains dans les collections Polonaises*. Warszawa: PWN-éditions scientifiques de Pologne.
- Smith, R. R. R., Dillon, S., Hallet, C. H., vd. (2006). *Aphrodisias II: Roman portrait statuary from Aphrodisias*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Varner, E. A. (1995). "Domitia Longina and the politics of portraiture". *American Journal of Archaeology*, 99,2: 187-206.
- Zoridis, P. (1984). "Two new Roman portraits from Athens". *American Journal of Archaeology*, 88,4: 592-594.
- Wegner, M. (1966). *Das Römische herrscherbild: Die Flavier (Vespasian. Titus. Domitian. Nerva. Iulia Titi. Domitilla. Domitia)*. Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- West, R. (1941). *Römische porträt-plastik II*. Münih: F. Bruckmann K. G.

Ekler**Levha I**

Res. 1. Portre baş cepheden.

Res. 2. Portre baş arka profil.

Res. 3. Portre baş sağ profil.

Res. 4. Portre baş sol profil.

Kaynak: Kayseri arkeoloji müzesi/Erken Hadrian dönemi özel kadın portresi, (Fotoğraf: Y. Arlı/2018).

EDEBİYAT-LITERATURE

Hecrî Divânı'nda Şahsiyetler Figures in the Divân of the Hecrî

Musa TILFARLIOĞLU*

Öz

Klasik Türk şiirinin beslendiği kaynaklar arasında insan önemli bir yere sahiptir. Özellikle geçmişte yaşayıp toplumlar üzerinde iyi veya kötü özellikleriyle iz bırakmış devlet adamları, âlimler, şairler, filozoflar, mitolojik ve efsanevi şahsiyetler, din ve tasavvuf büyükleri klasik Türk şiiri içerisinde şairler tarafından sıkça kullanılmışlardır. Bu çalışmada 16. yüzyılda yaşamış âlim şairlerinden olan Hecrî'nin şiirlerinde yer vermiş olduğu şahsiyetler incelenerek şairin bu şahsiyetlere şiirlerinde nasıl yer verdiği ve bunların kıssalarından nasıl faydalandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, şahsiyetler, Hecrî.

Abstract

Among the sources of classical Turkish poetry, human has an important place. In particular, statesmen, scholars, poets, philosophers and mythological and legendary figures who lived in the past and left traces on societies with good or bad traits, elders of religion and mysticism were frequently used by poets in classical Turkish poetry. In this study, Hecrî, one of the scholar poets who lived in the 16th century has included in his poems are examined and it is tried to find out how the poet uses these personalities in his poems and how they benefit from their stories.

Keywords: Classical Turkish poetry, figures, Hecrî.

Giriş

Divân şiiri yararlandığı kaynaklar açısından kendine has şekil ve içerik özellikleriyle yüzyıllar boyu devam eden bir geleneğin mahsulüdür. İnsanlık tarihinin en büyük ve en köklü milletleri arasında yer alan Türkler, Araplar ve Farsların asırlar sonucunda oluşturmuş oldukları bilgi, kültür, estetik ve felsefi birikimlerinin mefhumlar ve mazmunlar yoluyla yansımaları olan bu edebiyat, beslenmiş olduğu kaynaklar hasebiyle son derece zengindir (Yekbaş, 2010, 281). Bu nedenle divan şairlerinin eserlerini her yönüyle incelemek kültürümüze doğrudan hizmet etmektedir.

Divan şiirinin en önemli kaynakları ve malzemeleri arasında yer alan insan; tarihî ve efsanevi şahıslar olarak divan şairleri tarafından meydana getirilen manzum ve mensur eserler içerisinde oldukça fazla yer almaktadır. Tarihte yaşamış ve yaşadığı kültürlerde iz bırakmış devlet adamları, âlimler, filozoflar, şairler, din ve tasavvuf büyükleri ve efsanevi kahramanlar, divan şairinin en önemli kaynakları arasında ilk sırada yerini almaktadır. Divan şiirinin şahıslar dünyası içerisinde sadece Türk, Arap, Fars kökenli şahıslar kendine yer bulmaz. Yunan, Mısır, Ermeni ve Moğol kültür ve tarihinde kendisine yer bulmuş birçok şahsiyet, divan şairlerinin şiirlerinde kendilerine yer bulmuşlardır (Yekbaş, 2010, 283).

Divan edebiyatı içerisinde verilen manzum ve mensur eserlerdeki şahıs dünyasının zenginliğinin farklı sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler arasında yer alan tarihi ve kültürel zenginliklerin incelenmesi divan şiirinin şahıs kadrosunun çeşitliliğinin ve zenginliğinin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Türkler yaşamış oldukları coğrafyalarda büyük medeniyetler meydana getirmişlerdir. Özellikle Müslüman olduktan sonra yurt edindikleri Anadolu coğrafyasında Arap ve Fars kültüründen etkilendikleri görülmektedir. Bu iki milletin kültüründen etkilenen Divan edebiyatı özellikle Fars edebiyatından etkilenmiştir. Ancak bu etkilenme sadece şekil ve hayal sistemi ile sınırlı kalmamış Farsların İslamlaşmış mitolojisinden de şairlerin imparatorluğun şartları dâhilinde etkilendiği görülmektedir (Tanpınar, 1988, 4). Ancak Türk kültürü ve edebiyatının arka planına bakıldığında sadece İran değil Arap, Çin, Hint, Yunan kültürlerinin de etkisi olduğu görülmektedir (Tökel, 2000, 97).

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, musa_edebiyat@hotmail.com.

Divan edebiyatı içerisinde birçok tarihî ve efsanevî şahsiyetin ismi sanatçıların eserlerinde görülmektedir. Bunlardan bazıları çok meşhur olup isimleri şairlerin şiirlerinde oldukça sık geçmektedir. Bazıları ise önemli kişiler olmalarına karşılık divan şairleri tarafından pek tercih edilmemiştir.

Asıl adı Mehmed, lakabı Muhyî'd-dîn olup Kara Çelebî unvanıyla tanınan şair şiirlerinde Hecrî mahlasını kullanmıştır. Birçok kaynak şairin Bursalı olduğunu söylerken bazı kaynaklarda Karamanlı olduğunu dile getirilmektedir. Eğitimli bir aileden gelen Hecrî'nin babası Kadı Hüsameddin Efendidir. İyi bir eğitim alan Hecrî; ünlü âlim olan Kemâl Paşa-zâde'den mülazım olmuş, daha sonra Bursa'da İsa Bey ve Manastır Medresesi, Kütahya'da Molla Vâcid Medresesi, Amasya'da Hasiniyye ve Çivrilî Medreseleri, Tire Medresesi, Manisa'da Sultan Medresesi ve Edirne Sultan Bayezid Medresesi ve Sahn-ı Semân Medreselerinden birinde müderrislik yapmıştır. Bir müddet Şam ve Bursa'da kadılık yapan şair daha sonra bu görevinden azledilip yeniden müderrisliğe başlamıştır. Daha sonra yine kadılık görevinde bulunan Hecrî Bursa, Edirne ve İstanbul'da kadılık yapmıştır. Ebussuud Efendi'den sonra şeyhülislâmlık makamına en layık kişi olarak görülen Hecrî 1557/1558 yılında ölmüştür (Zülfe, 2010: 17-20).

Bu çalışmada Hecrî'nin şiirlerinde divan edebiyatında isimleri geçen şahısların ne kadar yer aldığı ve bunların hangi anlam çerçevesi içerisinde kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece Hecrî'nin tarihe ve mitolojiye ne kadar vakıf olduğunu kısmen de olsa ortaya konulacaktır.

Mitolojik ve Efsanevî Şahsiyetler

Cemşîd (Cem):

İran mitolojisine göre Pişdadîyan sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarı olan Cemşid'in, Nuh peygamber zamanında yaklaşık bin yıl yaşadığı rivayet edilmektedir (Şentürk, 2017, 384). Yine bu mitolojiye göre Cem döneminde insanlar ilk kez askerler, sanatkârlar ve çiftçiler olmak üzere sınıflara ayrılmış, meslekler de yine onun döneminde meydana gelmiştir (Albayrak, c. 7, 1993, 279). Birçok madeni keşfeden, kullanan Cemşid, demiri eritip kullanan ilk kişi kabul edilmiş; zırh, kılıç ve silahlar yapmıştır. Kendisine tıpkı Hz. Süleyman'ın tahtı gibi havada hareket eden değerli taşlarla süslü bir taht yaptırmıştır. Üç yüz yıl büyük bir refah içinde hükümdarlık süren Cem, Şeytanın da vesvesesiyle kibre kapılmış, heykellerini yaptırıp halkı kendisine tapmaya zorlamıştır. Bu yüzden cezalandırılan Cem'in, tahtı Dahhak'ın eline geçmiştir. Cem, divan edebiyatında genellikle kadehiyle birlikte, şarabı bulan kişi olarak anılmıştır. Bezm (içki meclisi) ve Nevruz vesilesiyle de adı anılan Cem, ayna ile birlikte anıldığında ise İskender kastedilir (Albayrak, c.7, 1993, 280). Ayrıca dünyanın dört bir yanını gösterebilen Câm-ı Cem ve Câm-ı cihan-nümâ adı verilen bir kadehe sahip olduğu düşünülen Cem, bu kadeh dolayısıyla da şiirlere konu edilmiştir (Yıldırım, 2008, 204-208).

Cem/Cemşîd, şarabı bulan kişi olması dolayısıyla divan şairleri tarafından zevk ve eğlence meclislerinin sembolü olarak anılır. Hecrî, aşağıdaki beyitlerde Cem'in bu özelliğine değinmiştir.

Sâkiyâ meclis-i gül içre yürü bezm-i cem et
Seni bir öpmek için iki tolu sun kerem et (G.8/B.1)

Ey sâkî, haydi gül meclisi içinde Cem meclisi kur; cömertlik göster de seni bir kez öpmek için iki kadeh sun.

Komazuz müdâm elden ayag[1] cem-veş
Bizüz 'ayş ü 'işretde Cemşîde vâris (G.13/B.3)

Cem gibi kadehi elimizden hiç bırakmıyoruz; eğlence meclisinde Cemşid'in mirasçısı biziz.

Câm-ı Cem ve Câm-ı cihan-nümâ adı verilen ve dünyanın dört bir yanını gösterebilen bir kadehe sahip olan Cem bu kadeh dolayısıyla da şiirlere konu edilmiştir. Aşağıdaki beyitte Cemşid bu özelliğiyle Hecrî'nin şiirine konu olmuştur.

Safâ-y-ıla nazar kılsañ görünür sûret-i hâlûñ
Cemâl-i dil-rübâ âyîne-i Cemden kinâyetdür (G.43/B.3)

Temiz bir kalple bakarsan hâlinin ne olduğunu görürsün; gönül alan sevgilinin yüzü, Cem'in aynasından kinayedir.

Firavun:

Firav'un, eski Mısır'da Amalika-Kıbt padişahlarının özel unvanlarıdır. Hazret-i Musa'ya iman etmeyip zulmedenin adı Velid bin Mus'ab imiş. Firavun terimi dilimizde inat ve gururda ileri gidenler için kullanılır (Onay, 2013, 180).

Mûsâ peygamber, Firavun'u hak dine davet ettiği zaman Firavun tarafından sihirbazlıkla suçlanmıştır. Bütün sihirbazlarını çağırıp Hz. Musa'yı küçük düşürmek isteyen Firavun, sihirbazlarla Hz. Musa'yı karşı karşıya getirmiştir. Sihirbazlar ellerindeki ipleri yere bıraktığında her bir ip yılan olup hareket etmeye başlamıştır. Hz. Mûsâ'da elindeki asayı yere bırakmış ve asa büyük bir yılan olup bütün yılanları yutmuştur. Aşağıdaki beyitte Hecrî, yukarıda anlatılan olayı işlemiştir.

Sanki Mûsâ'dur hadûñ kim hattûñuñ Fir'avn'ına
Zülfüñüñ her müyını ol ejdehâlar gösterür (G. 41/B.3)

Senin yanağın sanki Musa'dır da ayva tüylerinin Firavun'una, saçının her telini ejderhalar gibi gösterir

İskender:

Tarihte iki İskender vardır. Bunlardan ilki Makedonya Kralı II. Philip'in oğlu olan İskender'dir ve İskender-i Yunanî olarak da bilinir. İkinci İskender ise Kur'an'da Kehf Suresinde ismi anılan Zülkarneyn (İskender-i Zülkarneyn)'dir. Kültürümüzde tarihi bir şahsiyet olan Makedonyalı İskender ve Zülkarneyn (İskender-i Zülkarneyn) ile ilgili anlatılar birbirine karışmıştır. M.Ö. 356 yılında dünyaya gelen İskender, yirmi yaşında geldiği zaman Makedonya Kralı olmuştur. İskender çok erken yaşlarda dil, edebiyat, siyaset ve felsefe konularında Aristoteles'ten dersler almıştır. Genç yaşta tahta çıkan İskender, Pers İmparatorluğu ile hesaplaşma planları yapmış ve kısa süre sonra çok kalabalık bir orduyla Pers hükümdarı Dârâ/Daryuş ile savaşmış onu mağlup etmiştir (Ekmekçi, 2016, 196).

Peygamber olan İskender-i Zülkarneyn hakkında ise birçok efsane ve rivayet vardır. Edebiyatımızda başta İskender-nameler olmak üzere divân şiiri mazmunları içinde onun adına oldukça fazla rastlanılır. Onun adına müstakil kitaplar yazıldığı gibi bir beyitte İskender adı anılacaksa âb-ı hayat araması, Hızır ile olan dostluğu ve yolculukları, zulumata girmesi, ordusunun çokluğu, cihangirliği gibi yönleri ele alınır. (Pala, 2009, 236).

Aşağıdaki beyitte şair sevgiliyi İskender'e benzetmiş kendisinin de ona köle olmasıyla mana ülkesine hükümdar olduğunu dile getirmiştir.

Şeh-süvâr-ı mülk-i ma'nâ olmaz idi **Hecriyâ**
Ol **Sikender**-kadre olmasa eger çâker gönül (G. 94/B.5)

Ey Hecrî, gönül, o İskender kıymetli sevgiliye köle olmasaydı, mana ülkesinin sultanı olamazdı.

Rüstem:

Şehname’de adından övgüyle bahsedilen Rüstem; “Rüstem-i Dastan, Rüstem-i Zal, Pur-ı Zal, Zal-i Zer, Pur-ı Destan-ı Tehemten, Heft-han-ı Acem” gibi sıfatlarla da anılmaktadır. Divan şairlerinin Rüstem’in adını kahramanlık, yenilmezlik ve acı kuvvet sembolü olarak özellikle kasidelerinde zikrettikleri görülür. Cemşid soyundan gelen Neriman’ın torunu, Sam’ın ise oğlu olan Sicistan ve Seyistan hükümdarı Zal’ın oğlu olan Rüstem daha delikanlılığında birçok devî öldürmüş ve olağanüstü başarılar göstermiştir. M.Ö. 4. yüzyılda Keykavus zamanında yaşadığı sanılan Rüstem Turan hükümdarları ve Efresiyab ile olan savaşları yanında Siyavuş’u öldürmesi ve Güştâb’ı esareten kurtarmasıyla ünlüdür. Zerdüş dinine girmeyen Rüstem, İsfendiyar ile savaşmamıştır. (Pala, 2009, 382)

Aşağıdaki beyitte Hecrî, dünya denilen koca karının acımasızlığından Rüstem’in dahi kurtulamadığını ona yenik düşüğünü anlatmaktadır.

Nece merd-efgen olur yâ Rab bu dehr-i pîre-zen
Zâr olupdur pençesinde *Rüstem-i* destân-ı *Zâl* (G. 97/B.2)

Acaba bu dünya denilen koca karı ne biçim bir yiğit avcısıdır? Zaloğlu Rüstem bile onun pençesinden kurtulamadı.

Sâmirî:

Sâmirî, Hz. Musa Tûr Dağın’a çıktığı zaman yaptığı buzağıya halkı taptırmaya kalkışan kişidir (Devellioğlu, 2005, 918). Kur’ân-ı Kerîm’de Tâhâ sûresinde Hz. Mûsâ’nın önderliğinde İsrâiloğulları’nın Mısır’dan çıkışından sonra yaşanan olaylar anlatılırken birkaç yerde Sâmirî’nin ismi geçmektedir. Türk-İslâm edebiyatında ise Sâmirî’nin adı, Hz. Mûsâ hakkında kaleme alınmış mesnevîlerde, kısas-ı enbiyâlarda, Envârü’l-âşıkîn ve Mârifetnâme gibi dinî-destanî metinlerde geçmektedir. Sâmirî’nin, Musevîleri tevhid inancından saptırması hasebiyle divan şairlerinin çeşitli beyitlerinde adının zikredildiği görülmektedir. Bu nedenle Sâmirî’yi, Kârûn ve Firavun gibi divan şiirinde kısas-ı enbiyâ kaynaklı olumsuz tiplerin dâhil olduğu grup içerisinde ele almak mümkündür. (Salihoglu, c.36, 2009, 78-79).

‘*İsî* lebûñ dirildeli cânâ ölülere
Hakkâ ki bâtil oldı kamu sihr-i Sâmirî (G.142/B.2)

A can, senin İsa dudağın ölülere dirilteli, Samirî’nin büyüü bütünüyle boşa çıktı.

Peygamberler ve Dini Kişilikler**Peygamberler:**

Divan şiirinin temel kaynakları arasında din ilk sırada yer almaktadır. Divan şairlerinin çoğu şiirlerinde peygamber kıssalarından, onların çeşitli vasıfları ve özelliklerinden faydalanmıştır (Zöhre,2015: 172). Divân şairlerinin İslam inancına bağlı olması İslam tarihini iyi bilmelerini gerektirmektedir. Divan şairlerinin çoğunun medrese eğitimi almış olması İslam tarihi hakkındaki bilgileri öğrenmek zorunda olduklarının kanıtıdır. Gelenek içinde yetişen şairlerin istisnasız hepsi manzumelerinde İslam tarihinde önemli olaylara, bu olaylarda rol almış kişilere ve peygamber kıssalarına telmihte bulunurlar. Hz Âdem ile başlayan İslam tarihi asr-ı saadette olgunluğa erişir. Dört halife dönemi ve onlardan sonra kurulan İslam devletleri, çeşitli tarikat ve fikir akımları, önemli savaşlar ve olaylar bunları gerçekleştiren kişilerle şairlerin şiirlerinde yerlerini alarak topluma örnek gösterilirler.

Kıssa-i enbiyalar divan şairlerinin yararlandığı başlıca ana kaynaklar arasındadır. Peygamberlerle ilgili işlenen konular arasında ön plana çıkan, hayat hikâyeleri, mucizeleri, kendileri ile özdeşleşmiş vasıflar olarak görülmektedir. Divân edebiyatı çerçevesinde yazılmış

eserlere baktığımızda en çok; Âdem, Eyüp, Hızır, İbrahim, İdris, İsa, İsmail, Musa, Nuh, Süleyman, Şuayb, Yakub, Yunus, Yusuf ve Muhammed peygamberlerin geçtiği görülmektedir (Yiğit, 2019: 232). Hecrî'nin şiirlerinde Muhammed, İsa, Musa, Nuh, Süleyman, Yusuf, Hızır çeşitli vesilelerle geçmektedir. Hecrî Divanı'nda peygamberler dışında Lokman, Meryem, İbn-i Sina ve Ebussuud Efendi farklı yönleriyle yer almaktadır.

Hz. İsa

Kendisine “İncîl” indirilen İsrailoğullarının son peygamberidir. Divan şairleri Hz. İsa'ya şiirlerinde birçok mucizesiyle yer verirler. Meryem'in İsa'ya gebe kalışı, doğumu sırasında ve bebekliğinde meydana gelen olağanüstü durumlar, şairlerin şiirlerinde işledikleri konulardır. Ancak divan şairleri, Hz. İsa'yı daha çok nefesi ile körlerin gözünü açıp ölüleri diriltmesi, elle dokunup hastaları iyileştirmesi, dünyaya değer vermemesi, ölmeyip göğe çekilmesi mucizelerini şiirlerinde çok sık işlemişlerdir. Hz. İsa, bu mucizelerinin dışında bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendi dikmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemiş olmasıyla divan şiirinde çeşitli hayal ve sembollere konu olmuştur (Pala, 2009, 235).

Divan şiirinde sevgilinin dudağı söyledikleriyle ölüyü diriltmesi bakımından İsin nefes ve İsidemdir. Dirilen ise âşıktır (Pala, 2009, 285). Aşağıya alınan beyitlerin ilkinde Hecrî, Hz. İsa'nın nefesi ile körlerin gözlerini açma, hastaları iyileştirme, ölüleri diriltme mucizelerini şairlik yeteneğiyle ilişkilendirip sevgilinin dudaklarını anarak söylediği şiirin ölüleri dirilteceğini dile getirmektedir. İkinci beyitte şair Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesini sevgilinin dudağı ile ilişkilendirerek işlemiştir.

Mürdeler ihyâ eder gûyâ dem-i '*İsa* olur
Leblerüñ zikrinde desem ey şeker-güftâr şi'r (G. 39/B. 4)

A tatlı sözlü, dudaklarını anıp da şiir söylesem; (o şiir) sanki İsa'nın nefesi olur da ölüleri diriltir.

Aşağıdaki beyitte ise Hecrî, sevgilinin dudaklarını âb-ı hayata benzetmiştir. Sevgilin dudağı bu yönüyle aşığa can verir. Beyitte Hz. İsa'nın ölülere can verme mucizesine telmihte bulunan şair ancak onun bile sevgilinin dudağı kadar can bağışlayıcı olamayacağını dile getirerek Hz. İsa'nın bu mucizesine telmihte bulunmuştur.

Sanma bahs içre *Mesihâ* lebüñe söz yetürür
Hızır-ı hattun suya eltür anı susuz getirür (G. 23/B.1)

Tartışma içinde Mesih senin dudağına söz yetiştirebilir sanma; ayva tüylerinin Hızır'ı onu suya götürüp susuz getirir.

Hz. Muhammed (s.a.v)

Muhammed (s.a.v) “pek çok hamd ve sena olunmuş, övülmüş” demektir (Devvellioglu,2008: 667). Miladi 571'de Rumi aylardan Nisan ayı içerisinde, kameri Rebiülevvel ayının 12. Pazartesi gecesi sabaha doğru dünyaya gelen İslâm peygamberi Hz. Muhammed Mustafa, ilk peygamber ve ilk insan Hz. Âdem'den itibaren evlâttan evlâda geçen peygamberlik nurunun son sahibi ve son peygamberdir (Pala, 2009, 330).

Divân şiirinin beslendiği ana kaynaklardan biri de şüphesiz Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. Divan şiirinde her şair Onun hakkında na'tler yazmıştır. Onun hayatı, savaşları ve yaşadıkları şairlerin eserlerine konu olmuştur. İnsanlık âleminin Hz. Muhammed (s.a.v) hakkında bilmesi gerekenleri şairler şiirlerinde işlemiş ve bu sayede dinî, tasavvufî edebiyatımızı zenginleştirmişlerdir (Pala, 2009, 330). Peygamber efendimiz ortaya koyduğu

yaşam tarzı, sözleri ve tavrıyla Müslümanlar için ideal bir rol model olmuştur. Bu durum divan şairleri için de geçerli olmuştur.

Hız. Peygamber'in hayatı etrafında bir edebiyatın meydana gelmesi, şüphesiz ona hissedilen samimi aşktan dolayıdır. Divân şiirinde şairler, kaleme alınan her eserde Allah'a hamd ve senadan sonra çoğunlukla Hız. Muhammed'e salât ve selâm getirmiş, övgülere yer vermiştir. Manzum eserlerde ise, özellikle mesnevilerde ve divânlarda, tevhid ve münacattan sonra na'te yer verilmiş ve Hız. Peygamber'in şefaati dilenmiştir. Habibullah sırrının mazharı olan Hız. Peygamber, insanların da sevgilisi olmuştur. "Amil Çelebioğlu'nun ifadesiyle O, ...bazı aşkâne şiirlerde güzellik ülkesinin pâdişâhı, yani sevgiliden maksat haddizâtında Hazret-i Peygamber'dir. Zira o, asla solmayan bir gül, emsali bulunmayan ebedî bir sevgilidir. Hiçbir sevgili onunla mukayase edilemez, yüce bir peygamberdir" (Aktaran, Kaplan, 2001: 106).

Hecrî'nin yazdığı şiirlerinin toplandığı divanından başka ilim adamı kimliğiyle yazdığı Fıkıh, Tefsir, Kelâm ve Hadis sahalarında Arapça eserleri vardır (Zülfe, 2010, 21). Şairin Peygamberimizle ilgili müstakil bir eseri olmadığı gibi, divanında yer alan şiirlerinde de, Peygambere sadece bir beyitinde yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte Hecrî; Hız. Peygamberin Hız. Peygamber'in on iki yaşlarında amcası Ebû Tâlib ile beraber Şam'a doğru yaptığı yolculukta Hız. Muhammed'i (s.a.v) gelecekteki bir peygamber olarak tanıma ve bilme işaretlerinden biri olarak onun bir bulut tarafından gölgelendirilmesine telmihte bulunmuştur.

Mihr-i hüsnünden olur çetr-i hümâyûn üstüne
San sehâb-ı sâyebân-ı *Mustafâdur* perçemün (G.89/B.4)

Perçemin, senin güzelliğinin güneşinden dolayı gölgelik gibi olur; sanki o, Mustafa (a.s.m.)'e gölge eden buluttur.

Hız. Musa:

Hız. Musa, semavî dinlerde Allah'ın İsrailoğullarına gönderdiği, kendisine Tevrât indirilen peygamberdir. Hız. Musa, Allah'la aracısız konuşmasından dolayı Kelîm, Kelîmullâh gibi adlarla da anılmaktadır.

Hız. Musa divan şiirinde, Allah ile konuşması, Firavun'un sihirbazlarını âciz bırakması, ejderha olabilen ve denizi yaran asası, Yed-i beyzâ'sı, Firavunla mücadelesi ve onu suda boğması gibi mucizevi yönleriyle ele alınır (Uzun, 2016, 68).

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hız. Mûsâ ailesiyle birlikte Medyen'den dönüşünde dağda gördüğü ateşe yaklaştığı zaman Allah ona hitap eder ve kendisini elçi olarak seçtiğini bildirir. Daha sonra elindeki asayı yere bırakmasını emreder ve yere bırakılan asa yılanı dönüşür. Allah daha sonra elini koynuna sokmasını, onu çıkardığında kusursuz bembeyaz olacağını haber verir ve bu iki şeyin Firavun ve çevresindeki seçkinlere elçi olarak gönderildiğinin alameti olduğunu söyler. (Tâhâ 20/22; en-Neml 27/12; el-Kasas 28/29-32). Böylece büyük mucizelerden bir kısmı gösterilmiş olur (Harman, c.31, 2006: 211).

Aşağıdaki beyitte Hecrî; sevgilinin yüzünün gözleri kamaştırarak derecede beyaz ve parlak olmasını bu büyük mucizelerden Yed-i beyzâ ile ilişkilendirerek işlemiştir.

Gösterür her gün yed-i beyzâ ruhuñ *Mûsâ* gibi
Cân-fezâdur husrevâ şîrîn lebün 'Îsâ gibi (G. 134/B.1)

A sultan, yüzün Musa gibi her gün yed-i beyzâ mucizesi gösterir; tatlı dudağın da İsa gibi cana can katar.

Hz. Nûh:

Nûh peygamber; Hz. İdris göğe çekildikten sonra doğru yoldan sapan insanlara Cenab-ı Hakk'ın onları imana davet etmek için gönderdiği peygamberdir. Hz. Nûh insanları doğru yola döndürmek için dokuz yüz elli yıl çabalamış olmasına rağmen oğlu Ken'an da dâhil halkın çoğunluğu ona iman etmemiştir. Bunun akabinde Hz. Nûh "Rabbim yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma." diyerek beddua etmiştir. Akabinde Allah, Nûh'un duasını kabul etti ve bir gemi yapmasını, inananları ve her hayvandan dişi ve erkek olmak üzere birer çift gemiye almasını vahyetmiştir. Gemi tamamlanınca yeryüzünü sular kaplamış ve bütün insanlarla birlikte hayvanlar da yok olmuştur (Çolak, 2016, 83).

Hayat hikâyesi kısaca yukarıdaki gibi özetlenebilecek Hz. Nûh, uzun ömür sürmesi, Hz. Âdem'den sonra insanlığın ikinci babası sayılması, gemi yapması ve tufan ile birlikte divan şiirinde işlenmiştir. Hz. Nûh, divan şiirinde şairler tarafından gemi ve tufan ile birlikte anılır. Divan şairlerine göre tufan, aşğın gözyaşları, Nuh da bu tufan içinde batmamaya çalışan aşğın kendisidir. (Pala, 2009, 361).

Aşağıdaki beyitte Hecrî mübalağalı bir kullanımla sevgili kendisinin gözyaşlarını silmezse dünyanın Nuh tufanında olduğu gibi suya batacağını dile getirmektedir.

Hecrî'nün yaşın yeñüñle silmeseñ yeñilmeyüp
‘Âlemi gark-âba verür **Nûh** tûfânı gibi (G. 135/B.5)

Hecrî'nin gözyaşlarını yeninle silmezsen, önüne geçilmeyip âlemi Nuh tufanı gibi suya gark eder

Hz. Süleyman:

Kıssasının ihtiva ettiği ilgi çekici hadiseler ve dünya saltanatı ile ahiret saltanatını birleştirmesinden dolayı divan şairlerinin şiirlerinde ismini en çok andıkları peygamberlerden biri de Hz. Süleyman'dır. Doğrudan ve dolaylı olarak Kur'an-ı Kerim içerisinde elli üç ayette Süleyman Peygamber'den bahsedilmektedir (Pala, 2009, 411).

Divan şairleri Hz. Süleyman'ı hem peygamber hem hükümdar olması, elindeki yüzük aracılığı ile rüzgâra, hayvanlara, cinlere ve diğer tüm mahlûkata hükmetmesi, yüzüğünün çalınması, Belkıs ile arasında geçen olaylar, hüdhüd kuşu, karınca ile olan macerası gibi vesilelerle şiirlerinde adını anmaktadırlar.

Süleyman Peygamber ordusu ile bir gün giderken karınca beyi ile karşılaşması, onunla sohbet edip ondan nasihatler alması, karınca beyinin hediye verdiği çekirge butunun yarısı ile tüm ordunun karnını doyurması meşhurdur (Tökel, 2000: 297). Divanda Hz. Süleyman'ı bir defa anan şair aşağıdaki beyitte bu olaya göndermede bulunmuştur:

Sanma hattıñdan erişe hâtıra gerd ü melâl
Kîl ü kâl eder **Süleymânum** saña karınca yok (G. 83/B.3)

A Süleyman'ım, ayva tüylerinden gönlüme bir sıkıntı, üzüntü gelecektir; sanma, seninle ileri geri konuşacak bir karınca yok.

Hz. Yûsuf:

İsrailoğulları peygamberlerinden Yâkup peygamberin oğlu olan Hz. Yusuf divan şairlerinin eserlerinde adı en çok geçen peygamberler arasında yer almaktadır. Eşi emsali olmayan güzelliği ile sevgili çoğu zaman ona benzetilir, hatta sevgili, Yûsuf-ı sâni (ikinci Yûsuf) olarak nitelendirilir. Ay ile güneşin ona secde etmeleri, kuyuya atılması, terazi ile tartılıp ağırlığınca altına satılması, güzel rüya tabir etmesi, Yâkup'dan ayrı oluşu, köle iken Mısır'a sultân oluşu, Züleyha'nın ona olan aşkı gibi kıssalar nedeni ile birçok beytin konusu olmuştur. Divan şairleri tarafından müstakil olarak kaleme alınan Yûsuf-u Zelihâ mesnevileri

onun divan şiirindeki yerini kanıtlar niteliktedir. Mâh-ı Kenan diye nitelenen Hz. Yusuf'un lakabı ise Sinan'dır.(Pala, 2009, 484).

Kıssaların en güzeli “Ahsen'ül-kasas” olarak bilinen Yusuf Peygamber kıssasının birçok olayına şairler telmihte bulunmuştur. Hecrî de şiirlerinde en çok Hz. Yusuf'un kıssalarına telmihte bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte Hz. Yusuf'un kuyudan çıkarıldıktan sonra köle pazarında köle olarak satılması olayının anlatıldığı görülmektedir.

Agır altuna satıldı egerçi **Yûsuf**
Hiç 'âlemde bu hüsne deyemez kimse bahâ (G. 1 /B. 4)

Yûsuf, her ne kadar, ağırlığınca altına satıldıysa da âlemde hiç kimse bu güzelliğe paha biçemez.

Hz. Yusuf'un şairler tarafından en çok telmihte bulunulan kıssalarının başında kardeşleri tarafından kuyuya atılması gelmektedir. Hecrî aşağıdaki beyitte sevgiliyi güzellik bakımından Hz. Yusuf'a teşbih etmiştir. Sevgilinin çene çukurunu da kuyuya benzeterek şiirinde Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılma olayına telmihte bulunduğu görülmektedir.

Dil zenahdânun çehinde kaldı ey **Yûsuf-cemâl**
Rîsmân-ı zülfün ermezse aña feryâd-res (G. 74/B.6)

A Yusuf yüzlü, zülfünün ipi yardım için uzanmazsa gönül, çene çukurunun kuyusunda kaldı demektir.

A Yusuf yüzlü sultan, bugün senin kapında kul olup hizmet edenler âleme sultanmış.

Dil zenahdânına ol **Yûsuf-ı** hüsnün düşeli
'Âlemün gülşeni zindân görünür gözlerüme (G. 119/B.4)

Gönül, o güzellik Yusuf'unun çene çukuruna düşeli, dünyanın gül bahçesi, gözlerime zindan görünüyor.

Şair, aşağıdaki beyitte sevgilinin güzel yüzünü Hz. Yusuf'un güzelliğine benzetmiş ve sevgilinin yüzünü gördüğünden beri gözlerine uykuya hasret kaldığını anlatmaktadır.

Görelen çeşm-i hâb-âlûdın ol **Yûsuf-cemâlün** âh
Düşinde görmez oldı gitdi **Hecrî** gözlerüm hâbı (G.131/B.5)

Ah ah! Ey Hecrî, o Yusuf yüzünün mahmur gözlerini gördüğümünden beri gözlerim uykuyu düşünde bile görmez oldu.

Hz. Hızır:

Peygamberliği hususunda ihtilaf bulunan Hz. Hızır, Divân şairlerince en çok ölümsüzlük suyunu bulması ve kıyamete kadar yaşayacağı konuları ile işlenmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Musâ peygamber ile olan macerası anlatılan (Kehf/59-841) Hz. Hızır, halk inancında büyük bir yer edinmiştir. Onun darda kalanların yardımına yetişmesi inancı insanlar arasında hayli yaygın olup, “kul bunalmayınca Hızır yetişmez, Hızır gibi yetişmek” vs. sözlerde hala yaşar (Pala, 2009, 205).

Hz. Hızır, edebiyatımızda birçok kıssası ile yer almaktadır. Bunlar arasında en meşhuru Hz. İlyas ile ab-ı hayatı içtikten sonra ölümsüzlüğe kavuşmaları ve bunun sonucunda Allah'ın emriyle dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına koşmakla görevlendirilmeleridir. Kıyamete kadar sürecek olan bu görevi Hz. Hızır denizde, Hz. İlyas ise karada yapmakla görevlendirilmiş. Aşağıdaki beyitte şairin bu kıssayı işlediği görülmektedir.

Girdâba düşdi bahr-i gam içinde fülk-i dil
Ey **Hızır**-ı pâ-huceste yetiş âşinâlık et(G. 9/B. 4)

Ey ayağı uğurlu Hızır, gönül kayığı gam denizinde girdaba kapıldı; yetiş bir kılavuzluk (yardım) et!

Hızır ve İlyas birlikte İskender'in maiyetinde bulunmuş ona kılavuzluk ederek Zulümat ülkesinde ab-ı hayatı aramaya çıkmışlardır. Ab-ı hayatı bulan Hz. Hızır ve İlyas bu sudan içmiş sonra İskender'e haber vermek için oradan ayrılmışlar ancak tekrar döndüklerinde suyu bulamamışlardır (Pala, 2009, 204). İskender âleme hâkim olmasına rağmen ab-ı hayattan içememiştir. Hecrî, aşağıdaki beyitinde yukarıda anlatılan olayı dile getirmektedir.

Şenüñ olmasa **Hızır** gibi n' olur mülk-i hayât
'Âlemi tutduñ-ıdı tut ki **İskenderlik**-ile (G.12/8B.2)

Farz et ki âleme İskender gibi hâkim oldun; Hızır gibi sonsuz dirilik ülkesi senin olmadıktan sonra ne işe yarar.

Yine aşağıya alınan beyitlerde şair Hz. Hızır'ın ab-ı hayatı içip ölümsüzlüğe kavuşması ve ab-ı hayatı bir defaya mahsus içtiğini dile getirmektedir.

'Âkıbet tahtınd' olur mülk-i hayâta pâdişâh
Hızır-veş câm-ı lebünden bir agız nüş eyleyen (G. 107/B.3)

Hızır gibi dudağının kadehinden bir yudum içen, sonsuza kadar dirilik ülkesinin tahtında padişah olur.

Her saçı leyliden ey dil umma gel bûy-ı vefâh
Hızır rûzî olmamışdır âb-ı hayvân her gece (G.118/B.5)

Ey gönül, her Leyla/gece saçlıdan vefa ümidi/kokusu bekleme; çünkü âb-ı hayât Hızır'a her gece nasip olmamıştır.

Dini Kişilikler

Lokman:

Peygamber olduğu konusunda iddialar olmasına rağmen İslam âlimlerinin çoğunluğu onu peygamber olarak değil, salih bir kul olarak kabul etmektedir. Halk inanisında farklı kişiliklerle karşımıza çıkan Lokman'ın adına Kur'an-ı Kerim'de bir sure vardır. Kur'an'da oğluna öğütler verisi, onu tevhit ve ahret konusunda uyarması, ilahi emirlere vasita olması yönleriyle adından bahsedilir. Hikmet ile hekimliğin piri ve sembolü olarak bilinen Lokman hakkında Hıristiyan ve Museviler arasında da yaygın inanışlar vardır. (Pala, 2009, 290).

Türk-İslâm kültür ve edebiyatında tasavvuf ve ahlâk kitaplarında Lokman'ın hikmetli sözleri, oğluna vasiyetleri, öğütleri, ele alınmış nasihat-nâme türü eserlerde müstakil kitaplara konu olmuştur (Uzun, c.27, 2003: 206-208). Bunun yanında Lokman'ın tabip özelliğinin öne çıkması, divan şairlerin bazı bakımlardan kendi sözlerini Lokman'ın hikmetlerine benzetmelerine yol açmıştır.

Lokman'ın yukarıda bahsedilen özellikleri Eflâtun, Câlînûs (Galenos), Bukrat (Hipokrat) gibi aynı yolda şöhret bulmuş diğer isimlerle de çağrışım yapacak şekilde kullanılmasına vesile olmuştur. Aşağıya alınan beyitte bu durumu örnekleyen bir kullanım görülmektedir.

Kalup **Lokmân** dem-beste olaydı Bû-'Alî hayrân
Şifâdan bahs edüp la'lûñ eger keşf etse esrârı (G.138/B.5)

Dudağın şifa (Şifa)dan bahsedip sırları (Esrar) çözsé, Lokman'ın dili, tutulur, İbni Sînâ da hayran kalırdı.

Mansûr (Hallac-ı Mansûr):

Mansûr; Allah'ın yardımıyla galib, üstün gelmiş, zafere ulaşmış anlamlarına gelmektedir. Ünlü bir mutasavvıf olan Mansûr İrân'ın Tûr kasabasında dünyaya gelmiştir. Genç yaşta tasavvuf yoluna giren Mansûr zühd ve itikâf yolunda hızlı şekilde ilerlemiştir. Tasavvuf yolunda hızla ilerleyen Mansûr fenafillah'a ulaşip "Ene'l-Hak" dedi. Hallâc-ı Mansûr bu sözü sebep gösterilerek Bağdat'ta önce kırbaçlanıp sonra darağacına çekilerek şehit edilmiştir. Edebiyatımızda darağacı ve "Ene'l Hak" ilişkisiyle sıkça adı anılan Mansûr, inancı uğruna her şeye göğüs gerip ölmenin sembolü olarak kullanılır (Pala, 2009, 185-186). Aşağıdaki beyitte de şair Hallâc-ı Mansûr'u darağacı ile birlikte ele alarak onun şehid edilme olayına telmihte bulunmuştur.

Hoş ol dil kim çeküp dâr-ı fenâdan ayagı Hecrî
Asılıp zülfine *Mansûr* gibi dâra yasadnmış (G.77/B.5)

Ey Hecrî, bu yokluk yurdundan/dünyadan ayağını çekip de sevgilinin zülfüne asılarak Mansur gibi darağacına çekilen gönül ne mutludur

Hız. Meryem:

Hız. İsa'nın annesi olan Hız. Meryem, ölmeyden önce cennetle müjdelenen dört kadından biridir. Kur'an'da ve hadislerde en çok övülen kadınların başında gelen iffet, ismet ve takva gibi faziletleri kendinde toplamış bir şahsiyettir (Harman, c.29, 2004, 241). Hız. Meryem'den Kur'an'da; "Âl-i İmrân 3/45; el-Enbiyâ 21/91; et-Tahrîm 66/12" ayetlerde bahsedilmektedir.

Hız. Meryem, divan şiirinde Hız. İsa'yı doğurması ve Cebrail tarafından üfürme yoluyla Hız. İsa'ya gebe kalması gibi özellikleriyle ele alınır. (Pala, 2009, 308). Aşağıdaki beyitte Hız. İsa'yı doğurması ve onun annesi olması özelliğiyle işlenmiştir.

Devr-i hattun'da lebüñ dirgürse n'ola mürdeyi
Dediler devr âhirinde '*İsî-i Meryem* gelür (G.20/B.2)

Ayva tüylerinin devrinde dudağın ölüyü diriltse şaşılmaz; dediler ki "Âhir zamanda Meryemoğlu İsa gelir."

İbn-i Sina:

Asıl adı "Ebû Ali el- Hüseyin bin Abdullah" olan İbn-i Sina 980-1037 yılları arasında Harezmi kültür bölgesinde yetişen ve yaşayan Türk bilginidir. Tıp, matematik, mantık ve psikoloji gibi aklı ve metafizik ilimlerle uğraşan İbn-i Sina'ya asıl şöhret sağlayan tıp alanında yazmış olduğu "El-Kânûn Fi't-Tıb ve el- Şifâ" adlı eserleridir (Açıkgöz, 1989: 49).

Doğu ve batı medeniyetleri içerisinde büyük şöhrete sahip olan İbn-i Sina'ya divan şairleri kayıtsız kalmamış, onu şiirlerine konu edinmişlerdir. Divan şairinin muhayyilesinde Eflâtun, Fârâbî, Aristo gibi şahsiyetlerle beraber bir teşbih veya karşılaştırma ögesi olarak yer alır. Metinlerde Kânûn ve Şifâ adlı eserleriyle anılan İbn-i Sina'nın Bû Ali, Ebû Ali, Ebû Ali Sina ve Bû Ali Sina olarak geçtiği de görülmektedir. (Açıkgöz, 1989: 49).

Aşağıdaki beyitte Hecrî, hamisi olmayan bir şair veya bilim adamının ne kadar bilgili olursa olsun kendisini gösteremeyeceğini ve kıymetinin bilinemeyeceğini dile getirmektedir.

Hikmetde Bû 'Alî ola ger şi'rde zahîr
Etmez zühûr olmayıcak kişiye zahîr (G. 63/B.1)

Hikmette İbni Sînâ, şiirde zahîr de olsa; arka çıkan olmazsa kişi kendisini gösteremez işi zuhur etmez.

Aşk Hikâyelerinin Kahramanları

Leyla vü Mecnun:

Leyla ile Mecnun mesnevisinin kadın kahramanı olan Leyla, şiirlerde “Leylî” erkek kahramanı olan Mecnun ise “Kays” olarak geçmektedir. Leyla, hikâyenin erkek kahramanı Mecnun (Kays)’un kabilesi olan Benî Âmir kabilesinden olup ikisinin birbiriyle akraba oldukları dile getirilmektedir (Pala, 2009: 288).

Leyla ile Mecnun’un aşkları İslam edebiyatında, mesnevilere konu olan bir aşk hikâyesidir. Gerçek kişilikler olduğu düşünülen hikâye kahramanlarından Mecnun’un bir rivâyete göre şair Kays b. Mülevvaha’l-Âmiri’nin lakabı olduğu ve bu hikâyenin, onun şiirlerinin yorumundan doğduğu söylenmektedir. Bir başka söylenti ise onun Emevi ailesinden olup amcasının kızını seven bir genç olduğudur. Leyla’nın gerçek adı ise Leyla b. Mehdi b. Sa’dil-Âmiri’dir. Bir Arap aşk hikâyesi olan Leyla vü Mecnun divan şairleri tarafından da işlenmiştir. Klasik edebiyatımızda otuzdan fazla şair tarafından Leyla vü Mecnun mesnevisi yazılmıştır. Divan şiirinde, âşığa karşı acımasız olan sevgilinin sembolü Leyla iken Mecnun, aşk ve kedere bulanmış âşığın karşılığıdır. Divan şairleri Leyli (karanlık, gece) ve Mecnun (deli, aşk çılgını) kelimeleri üzerinde sanatlar yapmışlar ve sevgilinin saçını ve âşıklığını birer mazmun haline getirmişlerdir (Pala, 2009, 288-290).

Leyla ile Mecnun’un aşk hikâyesi divan şairleri tarafından en çok işlenen konular arasında yer alır. Şairler sevgiliyi Leyla’ya kendilerini de Mecnun’a benzetmiş hatta bazen ondan daha üstün bir âşık olduklarını iddia ederek çekmiş oldukları cefayı dile getirmişlerdir. Hecrî de şiirlerinde Leyla ile Mecnun’u oldukça fazla işlemiştir.

Aşağıdaki beyitte Hecrî, Mecnun’un sevgilinin kapısını terk edip ovalarda, kırlarda, çöllerde gezerek akılsızca davrandığını dile getirmektedir. aşk yolunda çektiği cefanın Mecnun ve Ferhâd’ın çektiklerinden daha fazla olduğunu, kendisinin mihnet yolunda yoldaşının ancak Mecnun olacağını dile getirmektedir.

Ko deşt ü beyâbânî gönül bekle eşigin
Mecnûn gibi zinhâr sakın etme sefâhet (G.10/B.5)

Ey gönül, kırları ovaları bırak, (sevgilinin) eşliğini bekle; sakın Mecnun gibi akılsızlık etme!

Bu beyitte şair Mecnun’un ortaya çıkma sebebinin sevgilinin Leyla gibi siyah saçlarının olmasına bağlamaktadır.

Bu deşt içre ger ola bir Kays hâdis
Olur *zülfi Leylî*-veşûñ aña bâ’is (G.13/B.1)

Bu çölde bir Mecnun ortaya çıkıyorsa, bunun sebebi senin Leyla gibi saçındır.

Aşağıdaki beyitte Hecrî kendisinin dertli ve gamlı halinin Mecnun ve Ferhad’ın aşk yolunda çektiklerinden daha üstün olduğunu, kendinin bu iki aşk kahramanında daha üstün bir âşık olduğunu anlatmaktadır.

Hâlet-i derd ü gamum şerhine nisbet döstüm
Kıssa-i *Ferhâd u Mecnûn* dedüğüñ efsânedür (G.53/B.4)

Ey dostum, dert ve gamlı hâlimin şerhine kıyasla, Ferhat ve Mecnun’un kıssası bir efsanedir.

Şair bu beyitte de aşk derdine düştüğünden beri dert vadisinde kendisine Mecnun'dan başka kimsenin dost/sevgili olmadığını dile getirmektedir.

Mübtelâ-yı 'ışk olaldan kimse yâr olmaz baña
Vâdî-i mihnetde *Mecnûn* oldı yoldaşum benüm (G.103/B.2)

Aşka tutulduğumdan beri kimse bana yoldaş olmuyor; dertler vadisinde Mecnun benim yoldaşım oldu.

Aşağıdaki beyitte şair delilerin zincire vurulma olayına da gönderme yaparak Mecnun'un sevgilin zincire benzeyen siyah saçlarını boynuna dolayarak onu yanında taşıdığını bunun çok akıllıca bir davranış olduğunu dile getirmektedir.

Boynına bend eylemiş zencîr-i zülf-i dilberi
Kanı bir uslu cihân içre gelür *Mecnun* gibi (G.130/B.3)

Sevgilinin zincir gibi zülfünü boynuna dolamış; Mecnun gibi bir akıllı bu dünyaya bir daha nereden gelir?

Bu beyitte de Hecrî, Mecnun gibi elbisesini yırtıp çıplak dolaşsa ayıplanmaması gerektiğini çünkü aşk elbisesini kim giyerse namus kavramından uzak olacağını dile getirmektedir.

Libâsum çâk edüp 'uryân olursam n'ola *Mecnûn*-veş
Pelâs-ı 'ışkı kim geyse olur nâmûsdan 'ârî (G.137/B.3-5)

Elbiselerimi yırtıp Mecnun/deli gibi çıplak kalırsam şaşılmaz; aşk paçavrasını kim giyerse namustan uzak olur.

Aşağıya alınan son beyitte şair, Mecnun ve Ferhad'ın insanlardan vefa görmediğini eğer onlardan vefa görselerdi mecnun'un çöllere düşmeyeceğini Ferhad'ın dağlara çıkmayacağını anlatmaktadır.

Düşmezdi tag u vâdiye *Mecnûn* u kûhken
Ger bulsalar hakîkati insânda ey perî (G.140/B.6)

A peri gibi güzel, Mecnun'la Ferhat, insanlarda vefa bulsalardı, dağlara, ovalara düşmezlerdi.

Ferhad ile Şirin:

İran edebiyatının mesnevi konuları arasında önemli bir yere sahip olan aşk hikâyesinin erkek kahramanın adı Ferhad, kadın kahramanın adı ise Şirin'dir. Hüsrev ile Şirin olarak da bilinen hikâye divan edebiyatının en çok işlenen mesnevi konularından biri olarak görülmektedir. Ferhad, Şirin ve Hüsrev etrafında dönen hikâyede, Ferhad, Şirin'e kavuşma arzusuyla Bîsütûn denen dağı delen âşıktır. Ferhad, şiirde sevgilisi uğruna birçok güçlüğü göze alan âşığı sembolize etmektedir. Şirin kelimesinin tatlılıkla ilgili anlamlarından faydalanan şairler daha çok dehen (ağız) kelimesiyle birlikte kullanımı tercih etmişlerdir (Ekmekçi, 2016, 207).

Divan edebiyatında Hüsrev, Ferhad ile Şirin isimleri Leyla ve Mecnun kadar sık kullanılmıştır. Halk edebiyatında manzum ve mensur olarak işlenen hikâye divan şiirinde manzum olarak işlenmiştir (Pala, 2009, 152).

Aşağıdaki beyitte şair, Ferhad'ın şirin için Bîsütun dağı delmesi olayına telmihte bulunup aşk yolunda tatlı canını vermesini gerektiğini anlatmaktadır. Ferhad ve Mecnun'un divaneliği bıraktığını ancak gönlünün derdine çare bulup akıllanmadığını dile getirmektedir.

Reh-i gamda yatup **Ferhâd** vere cân-ı şîrîni
Döşenmiş dâmen-i sahrâya vü kühsâra yasdanmı (G. 77/B.3)

Ferhat, kırlara uzanmış, dağlara başını yaslamış bir hâlde gam yolunda yatup tatlı/Şirin canını vermiş.

Bu beyitte de şair kendisini Ferhad'a benzeterek ecel kadehini kakan kana içtiğini bu yüzden aşk meydanında kendisine denk birinin olmadığını söylemektedir.

Sundılar câm-ı ecel nûş eyledüm **Ferhâd**-veş
'İşk meydânında olmadı ayakdaşum benüm(G. 103/B.4).

Ecel kadehini sundular, Ferhat gibi kana kana içtim; aşk meydanında benim hiç akranım olmadı.

Yine aşağıdaki beyitte şair, deli gönlünün Ferhad'ın Şirin için delmiş olduğu Bîsütun dağına ele geçirdiğini ve bundan sonra Ferhad'ın kendi başının çaresine bakması gerektiğini anlatmaktadır.

Tutdı mihnet bî-sütûnın 'ışk-ıla şeydâ gönül
Kankı taş katıysa başın aña ursun kühken (G. 111/B.2)

Çılgın gönül, mihnet Bisütun'unu aşk ile ele geçirdi; bundan böyle Ferhat hangi taş sertse başını ona vursun.

Aşağıya alınan son beyitte de Hecrî, Mecnun ve Ferhad'ın akıllandığını ancak deli gönlünün bir çare bulup divaneliği bırakmadığını dile getirmektedir.

Uslanup **Ferhâd u Mecnun** kodılar şeydâlığı
Bu benüm dîvâne gönlüm çâr'olup uslanmadı (G.132/B.5)

Ferhat ve Mecnun akıllanıp deliliği bıraktılar; ama benim bu deli gönlüm bir çare bulup akıllanma.

Hecrî, yukarıda isimlerini verdiğimiz kişilerin dışında ismi ve rütbesi bilinmeyen okçu Ömer adında bir kişiyi de şiirinde konu edinmiştir.

Ok gibi bir kez dil-i hâkîye etmezsin nazar
Ey kaşı yâsına kurbân olduğum **okcu 'Ömer** (G.24/B.1)

Ey yay kaşlarına kurban olduğum okçu Ömer, bir kez bu gönlü zavallıya ok gibi (dik dik) bakmıyorsun.

Sonuç

Geniş bir coğrafyanın ürünü olan divan şiiri, icra edildiği coğrafyanın kültürünü yansıtmaya açısından oldukça zengin bir kaynağa sahiptir. Kültür, insanın meydana getirmiş olduğu bir kavram olduğu için insan da, divan edebiyatının kaynakları ve malzemeleri arasında yer alır. Geçmişte yaşayıp iz bırakan devlet adamları, âlimler, şairler, filozoflar, din ve tasavvuf büyükleri, mitolojik ve efsanevi şahsiyetlerin isimlerine divan edebiyatında çok sık olarak yer verilmiştir. Söz konusu şahsiyetlerin kimi olumlu kimi ise olumsuz vasıflarıyla anılmıştır.

Hecrî Divanı'nda şahsiyetlerin incelendiği bu çalışmada şairin Divan'ı içerisinde yer alan mitolojik ve efsanevî şahıslar, peygamberler ve dini kişilikler, tarihî şahıslar, aşk hikâyelerinin kahramanları, yaşamış olduğu dönemde tanınmış ancak sonraki yüzyıllarda unutulmuş toplam on sekiz kişi tespit edilmiştir. Genelde teşbih, telmih ve hüsn-i tâ'lil gibi sanatlarla şiirde yer verilen şahısların bazen benzetme bazen de kıyas unsuru olarak işlendiği görülür.

Hecrî'nin şiirlerinde en fazla aşk hikâyesi kahramanları olan Leyla ile Mecnun, Ferhad ile Şirin'e yer verdiği görülmektedir. Âlim bir şair olmasına rağmen peygamberler, mitolojik ve efsanevî kişiliklerin şiirlerinde çok fazla yer almadığı görülmektedir. Bunun dışında yaşadığı dönem Okçu Ömer olarak tanınan bir kişiye şiirinde yer vermesi onun toplumdan kopuk yaşamadığını gösterir.

Kaynakça

- Açıkgöz, N. (1989). Divan şiirinde İbn-i Sina, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı. 89, Ankara.
- Albayrak, N. (1993). "Cem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, s.279-280. İstanbul.
- Çolak, A. S. (2016). "Tûfândan Umrana: Hz. Nûh", *Yağmur Dil-Kültür ve Edebiyat Dergisi*, 83: 4-9, İstanbul.
- Ekmekçi, G. (2016). Muhibbi Divanı'nda Mitolojik ve Efsanevi Kahramanlar, *Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – Kırgızistan.
- Harman, Ö. F. (2004). "Meryem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, s.236-242. İstanbul.
- Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meali, www.diyaret.gov.tr/kuran/default.asp.html (Erişim Tarihi: 23.03. 2020).
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divân Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, İstanbul: H Yayınları
- Pala, İ. (2009). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*, Ankara: Kapı Yayınları.
- Salihoğlu, M. (2009). "Sâmîrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 36, (s.427-428), İstanbul.
- Şentürk, A. A. (2017). "Cem", *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, (s. 384), İstanbul: OSEDAM,
- Tanpınar, A. (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Basımevi,
- Tökel, D. A. (2000). *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Ankara: AkçağYayınları.
- Uzun, A. (2016). Divan şiirinde Hz. Musa, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 5: 68-69.
- Uzun, M. İ. (2003). "Lokman", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 27, (s. 387-406), İstanbul.
- Yekbaş, H. (2010). "Divan Şiirinde Yunanî Şahsiyetler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Volume: 3 Issue: 15 Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı, s. 281-300.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Yiğit, A.S. (2019). "Nailî Divânı'nda Peygamberler", *Mavi Atlas*, c. 7/1, s. 230-244.
- Zöhre, A. (2015). "Muhibbî Divânında Peygamberler", *Asia Minor Studies International Journal of Social Sines*, c.3/5, s. 171-188.
- Zülfe, Ö. (2010). *Hecrî Kara Çelebi Muhyi'd-din Mehmed Dîvân*, Ankara: TDK Yayınları.

Nâbî Divanında Celâlî İsyanı Celâlî Rebellion in Nâbî Divan

Bahanur ÖZKAN BAHAR*

Öz

Kendine has öğretici, öğüt verici, yol gösterici üslubu ile Nâbî, Divan şiirinin en önemli isimlerinden birisidir. İlk gençlik yıllarını Urfa’da geçiren şairdeki cevher, İstanbul’a geldikten kısa bir zaman sonra Musahip Mustafa Paşa tarafından fark edilmiş ve bu cevher devlet ricalinden hatta zaman zaman bizzat padişah tarafından taltif edilmiştir. Hayatının büyük bir kısmını İstanbul, Edirne, Halep gibi dönemin önemli şehirlerinde geçiren şair, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde yaşanan hadiselerle yakından tanık olmuştur. Yazar ve şairliğinin yanında önemli bir düşünce adamı olan Nâbî, şahit olduğu meselelere duyarsız kalmamış, kendisi ve içinde bulunduğu toplum için dersler çıkarmıştır. Şairin hemen hemen bütün eserlerinde bu derslerden izler bulunur. Çalışmaya konu olan Nâbî’nin önemli eseri Divan’ı da, şairin şahit olduğu altı padişah döneminin adeta bir özeti gibidir. Şair, divanında yer alan tarih konulu kaside ve tarih manzumeleriyle döneminin tüm mühim hadiselerine ışık tutmaktadır. Çalışmanın konusunu ise bu tarih manzumelerinin ilki olan ve “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” başlığı taşıyan Celâlî isyanlarını konu edinen manzumedir. Şairin doğumundan yirmi yıl kadar önce gerçekleşmiş hadisenin divana konu olması dikkat çekicidir. Bu da isyanın tesirinin, şairin divanını tertip ettiği yıllarda hala devam ettiğini gösterir. Osmanlı Devleti için bu çok mühim hadisenin, idareye çok yakın bir Divan şairi tarafından nasıl anlaşıldığı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nâbî, Divan, Celâlî İsyanları.

Abstract

With his unique teaching ,advice and guiding wording, Nâbî is one of the most important names of Divan poetry. The poet who spent his first youth in Urfa, his ore was noticed by Muhasip Mustafa Pasha shortly after arriving in İstanbul and this ore was rewarded from the state official, and even from time to time by the sultan himself. The poet who spent most of his life in important cities of the period such as İstanbul, Edirne, Aleppo, witnessed the events in the Ottoman State closely in the 17th century. Besides writer and poetry, Nâbî who was an idea man, was not insensitive to the issues he witnessed, derived lessons for himself and his community. Almost all of the poet's works have traces from these lessons. The important work of Nabi, which is the subject of the study, is almost a summary of the six sultans' era witnessed by the poet. The poet sheds light all the important events of his period with history-related odes and historical poems in his Divan. It is the poem that the subject of the study is the first of these historical poems and with the title “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” related to Celâlî rebellions. It is noteworthy that the incident took place twenty years before the birth of the poet was the subject of the Divan. It shows that the effect of the rebellion still continued in the years when the poet's divan was organized. It will be tried to evaluate how this very important event for the Ottoman Empire was understood by a Divan poet very close to the administration.

Keywords: Nâbî, Divan, Celâlî Rebellions.

Giriş

Yusuf Nâbî 17. yüzyılın hatta tüm Divan şiirinin en büyük şairlerinden birisidir. Nâbî’nin eserlerinden yola çıkarak iyi bir eğitim aldığı ve kendisindeki yeteneğe uygun bir muhitte yetiştiği söylenilebilir. Şair, eser yazacak kadar Farsça, okuyup yorumlayacak ve beyit yazacak kadar Arapça bilmektedir. Son derece üretken olan şair, nazım-nesir karışık olmak üzere on eser bırakmıştır.

Urfa’da doğan şair, burada meslek hayatına başlamış, arzuhalcilik yapmış, tavsiye üzerine yirmili yaşlarda İstanbul’a gelmiş, kendisindeki cevher Musahip Mustafa Paşa tarafından fark edilmiş ve onun himayesine girmiştir. Hayatını hamisinin sayesinde rahat bir şekilde geçiren Nâbî, Musahip Mustafa Paşa’nın divan kâtipliğini ve kethüdalığını yapmıştır. Paşa’nın vefatından sonra Halep’e yerleşen şair ölümünden bir süre önce tekrar çok sevdiği İstanbul’a dönmüştür. İstanbul’a döndükten sonra darphane eminliği, baş mukabelecilik gibi görevlerde bulunmuştur.

*Dr. Öğrt. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, bahanurozkan@gmail.com.

Nâbî'nin öğretici, öğüt verici, yol gösterici bir üslubu vardır. Beyitlerindeki anlam derinliği ve hikmetten dolayı, Divan şiirinde hikmet vadisini açtığı gibi bu yolun en büyük temsilcisi olmuştur. Hikmetli şiir söyleme de o derece başarılı olmuştur ki bu yol, Nâbî ekolü adıyla anılmaya başlanmıştır. Şairin kendi asrında ve sonrasında bu tarzı devam ettiren muakkipleri olmuştur.

Şair, I. İbrahim, IV. Mehmet, II. Süleyman, II. Ahmet, II. Mustafa, III. Ahmet olmak üzere altı padişahın saltanatını görmüştür. Hayatı Urfa'da başlayan şair, daha sonra İstanbul, Edirne, Halep gibi siyasi-sosyal açıdan mühim olan şehirlerde yaşamıştır. Şairin, bu şehirlerde yaşaması, yöneticilere yakın görevlerde bulunması, ona, Osmanlı Devleti'nde yaşananları yakından müşahede etme olanağı sağlamıştır.

Şairin yaşadığı 17. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde uzun süreli saltanatların görülmediği, sıklıkla padişahların değiştiği, değişim esnasında cülus bahşişlerinin dağıtıldığı ve bu dağıtıma bağlı olarak devlet bütçesinde büyük açıkların yaşandığı bir yüzyıldır. Devlet yönetimindeki boşluk, valide sultanların yönetimde söz sahibi olması, ehil olmayan devlet adamı ve ulema atamaları, Celâlî İsyanları, Yeniçeri ayaklanmaları, uzun süren ve zaferle sonuçlanmayan savaşlar gibi içte ve dışta birçok sorunla mücadele eden bir ülke ortaya çıkarmıştır. Nâbî, böylesine karasız ve huzursuz bir dönemin hem tanığı hem aydını hem de şairi olmuştur. Şair, gerek hayatı esnasında ve gerekse günümüzde bir mütefekkir olarak kabul edilmiştir. Kendi hayatındaki müreffeh kapılıp dönemin gerçeklerinden uzaklaşmamıştır. Bilakis, eserlerinde içinde bulunduğu dönemin istikrarsızlığını, ahlaksızlığını, haksızlıklarını ve ıstıraplarını dile getirmekten geri durmamıştır. Şairin sanat anlayışı düşünmeye ve düşündürmeye ağırlık vermektedir. “İnsan, hayat ve toplumla ilgili görüşlerini, çağının huzur ve sükûndan yoksun insanına doğru yolu göstermeyi, öğüt vermeyi amaç edinmiş düşüncelerini, Nâbî şiirinde vermeye çalışmıştır (Mengi, 1987, 131)”.

Devletin içerisinde bulunduğu bu kötü döneme yakından şahit olan şair, eserlerinde, yaşanan olayları bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak ele almıştır. Son derece üretken olan Nâbî'nin hemen hemen bütün eserlerinde dönemin olaylarına dair izler bulmak mümkündür.

Şairin en bilinen eseri olan Hayrinâme, oğlu Ebu'lhayr Mehmet Çelebi'ye nasihat vermek için yazılmış gibi görünse de aslında içinde bulunulan yüzyılın tahlili niteliğindedir. Eserinde dönemin değerlendirmesini yapan şair, yozlaşan bazı meslek gruplarından, şeriattan ve doğru yoldan ayrılan insanlardan, haksızlıklardan dert yanar.

Şairin bir diğer eseri Surnâme, Edirne'de IV. Mehmet'in oğulları Şehzade Mustafa ve Şehzade Ahmet'in sünnet düğünlerini ve Hatice Sultan'ın düğününü anlatmaktadır (Arslan, 1999, 40). Eser dönemin idarecilerine, devlet adamlarına, sosyal hayatına, eğlence anlayışına, yemek kültürüne, düğün ritüellerine, teşrifatına, düğünden sonra yapılan at koşularına dair bilgiler içermektedir.

Nâbî'nin bir diğer eseri Erzurum, İstanbul, Manisa'da bulunan dostlarıyla yaptığı yazışmaların daha sonra toplanılmasıyla oluşan eseri Münşeât 'tır. Nâbî'nin eserinden, şairin, saray ve sanat camiasından geniş bir çevreye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Süslü nesir örneği olan eser, Nâbî'nin kendi hayatı, yakın dostları, dönemin ileri gelen devlet adamları ile ilgili bilgiler barındırmakla birlikte dönemin sosyo-kültürel hayatına da ışık tutmaktadır.

Nâbî memleketi Urfa'dan İstanbul'a geldikten sonra dönemin padişahına, sadrazamlarına ve devlet adamlarına kasideler ve tarihler sunma imkânı bulmuştur. Hatta padişah ile birlikte sefere çıkan şair, Kamanıçe Kalesini'nin fethi üzerine Fetihnâme-i Kamanıçe adını verdiği fethi konu edinen müstakil bir eser kaleme almıştır.

Tuhfatü'l-Harameyn ise, Nâbî'nin hac farızasını yerine getirmek üzere bir kabile ile yaptığı uzun hac yolculuğunu anlatır. Şair, bu yolculuktaki güzergâhları, ziyaretgâhları, mukaddes beldeleri ve kabirleri süslü bir şekilde anlatmıştır (Coşkun, 2002).

Nâbî'nin yukarıda zikredilen eserlerine bakıldığında amacı tarih yazmak olmayanların bile tarihî açıdan ciddi ehemmiyet arz eden metinler olduğu görülecektir. Nâbî'nin hemen hemen bütün eserleri edebî değerinin yanında, tarihî, kültürel, sosyal bir değer de taşımaktadır. Nâbî yazdığı eserleriyle, dönemini aydınlatmakla kalmamış, okucuya, olaylara bir aydın-şair gözüyle bakma olanağı sunmuştur. Bununla birlikte sadece Nâbî'nin eserleri bile Divan edebiyatının, sosyal hayattan ve dünya gerçeklerinden uzak olduğu yönündeki eleştirilere çok ciddi bir cevap mahiyetindedir.

Şairin tarih ile ilişkisi, zikredilen eserlerinden bağımsız olarak divanında da devam etmektedir. Şair, divanında bulunan yüz elli beş tarihle Divan edebiyatında tarih düşürme geleneğine en ehemmiyet gösteren isimlerden birisidir. Şairin, divanında “Tarihler” başlığı altında bulunan bölüm, olaylara ve tarihlerine dair bilgiler verir.

Şairin divanında tarih muhtevalı olan kısım sadece tarihler başlığı altında bulunan manzumeler değildir. Şairin kaleme aldığı kasidelerinin bazıları da tarih konuludur. Şairin, II. Mustafa ve III. Ahmed için yazdığı cülûsiye kasideleri, Karlofça Anlaşmasının imzalanması üzerine Amucazade Hüseyin Paşa'ya yazdığı sulhiyye kasidesi, Musahip Mustafa Paşa'ya yazdığı idiyye ve azliye kasideleri, Teberdar Muhammed Paşa, Hacı Ali Paşa, Daltaban Mustafa Paşa, Rami Mehmet Paşa gibi isimlerin vezaret ve sadaret gibi makamlara atanmalarına yazdığı tebrik kasideleri, tarih muhtevalı şiirlerine örnek olarak verilebilir.

Divan Edebiyatında Tarih Düşürme Geleneği

İslam geleneği çevresinde oluşup gelişen Divan edebiyatının kaynağı Arap ve İran edebî gelenekleridir. Edebi sanatlar, vezin, nazım şekilleri, türleri ve mazmunlar gibi birçok özellik Arap ve Fars edebiyatından alınmıştır. Yine tarih düşme ya da tarih düşürme geleneğinin de menşeinin Fars edebiyatı olduğu bilinmektedir. Kaynağı Fars edebiyatı olan tarih düşme ya da düşürme geleneğini kısaca tanımlamak gerekirse, Arap harfleri ile oluşturulmuş sekiz kelimedeki her bir harfin rakamsal olarak bir değere karşılık gelmesine dayanan ve adına “Ebcad” denilen bir sistemdir. Bu sistemi kullanarak söylenilmek istenilen tarihin bir kelime, bir dize ya da cümle ile ifade edilmesine tarih düşmek, tarih düşürmek, tarih koymak, tarih çekmek ve tarihlemek gibi çeşitli adlar verilmiştir (Yakıt, 1992, 62).

Tarih düşürmeyi çok daha eski çağlara dayandıran görüşler olsa da birçoğu bilimsel açıdan ispatlanabilmiş değildir. Konuyla ilgili mevcut verilere bakıldığında, tarih düşürme geleneğinin XII. yüzyılda, önce Fars edebiyatında ortaya çıktığı, İslâm kültürünün etkisiyle Arap harflerini alan İranlılar'dan Türkler'e, Türkler'den de Araplar'a geçtiği bilinmektedir (Karabey, 2011, 80).

Tarih düşürme geleneğinin menşei Türk edebî geleneği olmamasına rağmen Divan edebiyatında yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Tarih düşme ya da düşürme edebiyatımızda 15. yüzyıldan sonra rağbet görmüş ve 18. yüzyılda da en parlak çağını yaşamıştır. Ele geçirilebilmiş ilk örnekler Fatih Sultan Mehmet zamanında, padişah tarafından yaptırılan cami için düşülen manzum tarihlerdir (İspirli, 2000, 79). Başlangıçta tarih manzumelerinde Arapça ve Farsça tercih edilmesine rağmen klasik dönem ve sonrasında tarih düşen şairlerin Türkçe'ye meylettikleri görülmektedir. 17. yüzyıl şairi Nâbî, 18. yüzyılda en parlak çağını yaşayacak olan tarih düşürmenin habercisi olarak kabul edilebilir.

Türk edebiyatında Ahmed Paşa, Hızır Bey, Hayâlî Bey, Tâcî Bey, Molla Lutfi, Necâtî Bey, Taşlıcalı Yahyâ, Edirneli Nazmî, Lâmiî Çelebi, Zâtî, Âşık Çelebi, Rûhî-yi Bağdâdî, Kafzâde Fâizî, Hâletî, Nev'izâde Atâî, Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi, Fehîm-i Kadîm, Cevrî,

Nâilî-i Kadîm, Evliya Çelebi, Nâbî, Nedîm, Seyyid Vehbî, Nahîfî, Abdürrezzâk Nevres, Sünbülzâde Vehbî, Şeyh Galib, Enderunlu Fâzıl, Enderunlu Vâsıf, İzzet Molla, Pertev Paşa, Fatîn Efendi, Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Zîver Paşa, Eşref Paşa, Osman Nevres, Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, Senîh, Ahmed Lutfi Efendi, Şinâsi, Nâmık Kemal, Muallim Nâci, Recâizâde Mahmud Ekrem, Muallim Cûdî, Ali Emîrî Efendi, Üsküdarlı Talat gibi birçok şair tarih manzumeleri kaleme almıştır (Karabey, 2011, 80).

Tarih manzumesi yazan şairler yukarıdaki isimler olmakla birlikte Ahmed Paşa, Haşimî, İsmail Asım, Avnî (Fatih Sultan Mehmet), Muhibbî (Kanuni Sultan Süleyman), Antepli Aynî, iki bine yakın tarih manzumesi ile Surûrî, iki divanında toplam üç yüz elli sekiz tarih manzumesi bulunan Keçeci-zâde İzzet Molla (Şahin, 2011, 151), Bursalı Haşimî, Divan şiirinde bu sanatı kullanmada daha ön plana çıkan isimler olmuştur.

Tarih düşürme sanatına, Latin harflerinin kabulünden sonra da ilgi devam etmiştir. Ali Ekrem Bolayır, Ali Nihad Tarlan, Arif Nihat Asya, Yusuf Ziya Ortaç, Abdülbaki Gölpınarlı, Tahir Olgun, Kemal Edip Kürkçüoğlu, Mehmet Çavuşoğlu, İsmail Yakıt bu geleneği devam ettiren isimlerden bazılarıdır. Yakıt mahlası ile şiirler yazan İsmail Yakıt, hece ve aruz vezniyle düştüğü tarihleri yayımlamıştır (Yakıt, 2009, 213).

Divan edebiyatında çok rağbet gören tarih düşürme geleneği, şair için bir itibar vesilesi olmuş ve sıklıkla kullanılmıştır. Şairlerin bu sanatta hüner gösterebilmek adına sosyal hayatla ilgili hemen her şeye tarih düştükleri görülmektedir. Yine de tarih düşürmenin genellikle kullanıldığı konu başlıklarından bahsetmek mümkündür. Şairlerin, tarih düştükleri manzumelere bakıldığında saray, köşk, çeşme, hisar yapımı ve onarımı amaçlı yazılanlar ilk sıralarda görülür. Padişahların tahta çıkması, cülus dağıtması; vezaret-sadaret gibi yüksek mevkilere atanma ve azledilme tarih yazma sebebi olarak görülmüştür. Bunun yanında sel, yangın, deprem gibi doğal afetlerle birlikte salgın hastalıkların görüldüğü yıllara da tarih düştüğü tespit edilmiştir. Çeşitli konulardaki insanların ya da kendi yakınlarının doğum ve ölümlerine; genellikle şehzadeler için tertip edilen sünnet düğünlerine ve valide sultanların evlenmeleri sebebiyle düzenlenen düğün törenlerine tarih düşürmüşlerdir. Bunların dışında, yeni doğan çocuklara isim konulması; sefere çıkılması; zafer ve fetihler; tamamladıkları eserler şairlerin bu sanatı kullanmaları için kullandıkları müşterek vesileler olmuşlardır.

Yukarıda belirtildiği gibi tarih düşürme için ortak sebepler ve konular olsa da şairin tasarrufuna göre bu konular çeşitlenebilmektedir. Çalışmaya konu olan Nâbî, divanında zikredilen bu konuların dışında, hamisi Musahip Mustafa Paşa'nın sakal bırakmasına, oğlu Ebu'l-hayr Mehmet'in sakal bırakmasına, hatta senelerin bizzat kendisine tarih düşmüştür. Feyzi Efendi'nin kendi ölümü için tarih düşmesi bu sanat için dikkat çekici örneklerdendir. 1621 yılında Boğaz'ın donması ve üzerinde yürünebilir hale gelmesi gibi benzerine az rastlanan olaylarda da şairlerin tarih düştükleri görülmektedir. Neşâtî ve Hâşimî bu hadiseye tarih düşen şairlerdendir. Kedisinin ölümüne tarih düşüren Sürûrî ise, bu sanata nelerin konu olabileceğini gösteren müverrihlerden birisidir.

Şairlerin tarih düşürme metotları ve konuları değişiklik arzetsen de tarih düştükleri beyitlerde üslupları benzerlik gösterir. Şair, genellikle tarihi söyleme işini manzumenin son beytinde mahlasını kullanarak yapar ve olayın gerçekleştiği tarihi söylediğine dair açıklayıcı bir beyanda bulunur, devamındaki dizelerde ise ilgili tarih yer alır:

Mücevher harfden Nâfi yazıldı bir güzel târîh
Zihî Kâmil Efendi yapıdı mekteb-hâne i ulyâ T. 38

Genel temayül bu şekilde olsa da mahlasın kullanılmadığı tarih manzumelerine rastlamak mümkündür. Hatta tarih düşürdüğüne, söylediğine dair ibarelerin olmadığı tarih manzumeleri de bulunmaktadır:

Olub Bagdaddan Dâvud Paşa ref ile merdûd
Alî Paşa-yı âlî-câhı kıldı nasb Hân Mahmûd T.55

Tarihî manzumelerden özellikle kitabe olarak kullanılanlar birkaç beyit hatta tek beyitten oluşabilmektedir:

Didüm gûş eyleyince irtihâlin Meylîyâ târîh
Ulûmun ma'deni Müftî Efendi göçdi dünyâdan

Başlangıçta Arapça ve Farsça olarak yazılan tarih manzumeleri zamanla yerini Türkçe'ye bırakmıştır. Yazılan tarih manzumelerinden beğenilenlerin saray, çeşme, cami kitabesi olarak kullanılması, tarih düşürme sanatının Türk edebî geleneğinde bu denli büyük bir ilgi görmesinin sebeplerinden birisi olabilir.

Türk edebî geleneğine İran edebiyatından gelen, XV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan bu gelenekte Nâbî, tüm Divan edebiyatı geleneği içerisinde özel bir yere sahiptir. Divan edebiyatı geleneğinde genellikle görülen, yaşanan, bizzat tanığı olunan olaylara tarih düşürme görülürken şairin kendi doğumundan çok önce gerçekleşen Celâlî İsyanlarına tarih düşmesi dikkat çekicidir.

Celâlî İsyanları

Nâbî divanında bulunan yüz elli beş tarih manzumesi, divanın nüshalarında kronolojik sıralama, yani yazılış yılı gözetmeksizin sıralanmıştır. Bunlardan ilki, “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” başlığını taşıyan tarih manzumesidir ki bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

1550'den sonra belirginleşen 1596-1609 yılları arasında Anadolu'da başlayan asker ve halk ayaklanmalarına Celâlî İsyanı denilmektedir (Akdağ, 1999). 1519 yılında kendini mehdi ilan eden Bozoklu Şeyh Celal ismi 16 ve 17. yüzyılda çıkan tüm isyanlar için kullanılmıştır (Ünal, 2017, 3). Çalışmaya konu olan Celâlî İsyanını hazırlayan sebeplere, çalışmanın esas konusu olmadığı için kısaca değinilmeye çalışılacaktır.

Yeni okyanus ve kıtaların keşfi Anadolu'nun dünya ticareti yönünden ehemmiyetini kaybetmesine sebep olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti için iki farklı ekonomik soruna sebebiyet vermiştir ki bunlardan ilki iç piyasada ürettiği ürünlerin dışarıya eskisi kadar satılamaması, ikincisi ise transit ticaretinden elde ettiği gelirin azalmasıdır.

Aynı yıllar Osmanlı Devleti'nde toprak sisteminin de bozulduğu bir dönemdir. Toprak sisteminin bozulması, dirliği olanların ve maaşları toprak gelirleri ile ödenen sipahilerin zarara uğramalarına sebebiyet vermiştir. Bu gruplar da zarara uğramamak adına köylü ile mücadele içerisine girmişlerdir. Tarımla uğraşan Türk köylüsü, tarım gelirlerinin düşmesiyle kıyı şehirlere inmek yerine mevcut duruma alışmaya çalışmayı tercih etmiştir. Bu durum ticarete Türk dışı unsurların özellikle Yahudi, Ermeni ve Rumların söz sahibi olmalarına yaramıştır.

Ülkenin genel olarak geçirdiği iktisadî buhran piyasada para kıtlığının doğmasına, para kıtlığı da faizciliğin doğmasına sebep olmuştur. Faizciler durumdan faydalanıp, yasal faizin çok üzerinde tahsilat yapmaya, ödeyemeyen vatandaşın bağ, bahçe ve çift çubuğuna el koymaya başlamışlardır (Akdağ, 1946, 28-32).

Yeniçeri ocağı gibi ileri düzeyde devlet memurları yetiştiren kuruma Türk unsurlarının alınmaması, Türklerin siyasetten uzaklaşmasına, Türk aristokrat sınıfının oluşmamasına sebep olmuştur. Ayrıca yeniçerilerin askerlik dışında halkın yaptığı tüm işleri yapabilme yetenekleri ekonomik olarak da güçlenen bir yeniçeri sınıfı yaramıştır. Kendisindeki gücün farkına varan yeniçeriler de bu gücü kullanıp sık sık ayaklanmaktan geri durmamışlardır.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu ve Rumeli’de ortaya çıkan başıbozuk grupların, hatta genellikle medrese softalarının sebep olduğu soygunculuk, hırsızlık, haramilik gibi asayiş bozan olaylarda ciddi artışlar görülmektedir. Osmanlı devlet yönetimi bu olayları meşru yönetime isyan etme anlamına gelen “hurûc ale’s-sultân” olarak değerlendirmiş ve kaynaklarda bu ifade sık sık kullanılmıştır (İlgürel, 1999, 252).

Yukarıda kısaca bahsedilen bütün bu gelişmeler, Osmanlı Devleti’nde Celâli İsyancıları adıyla anılan dizi isyanlar dönemini başlatmıştır. İsyancılar, köylüler, askerler, talebeler, memurlar, başıboşlar tarafından çıkarılabilmektedir. Bu grupların başlattığı yağma ve zorbalık içeren bu hareketler, genellikle geçici çözümlerle bastırılmaya çalışılmıştır. İsyancı çıkarıcıların taleplerinin karşılanması ya da isyancı liderlerine memuriyetler verilmesi bu tarz çözümlerden bazılarıdır.

Özetle söylemek gerekirse Celâli İsyancıları, Osmanlı Devleti’nde çoğunluğu devlet memurları tarafından çıkarılan, devleti yıkmak, ele geçirmek ya da rejim değişikliği yapmak gibi amaçlar gütmeyen ve belli bir ideolojisi olmayan isyanlardır. Devlet erkânının ise isyanlara çözümü önce yerel güçlerin isyancılar karşı devreye sokulması, başarılı olunamaması halinde bölgeye başarılı olacağı düşünülen bir devlet adamının görevlendirilmesi, netice alınmadığında da isyancıların talep ettikleri makamlara tayinlerinin yapılması şeklinde olmuştur. Ortaya ise atıldığı yeni görevlerde de devlete tam manasıyla güven vermeyen, küçük memnuniyetsizliklerde bile eski alışkanlıklara dönebilen hatta yeniden isyana cüret edebilen isyancı memurlar taifesi çıkmıştır.

Osmanlı vakayinamelerinin, sosyal ve ekonomik yönlerden, çok dar kaldığını düşünen Akdağ, Celâli İsyancıları’nın hakkıyla anlaşılabilmesi için vak’anüvis eserlerinin asla yetmeyeceğini, folklor araştırmalarından esaslı surette faydalanmak lâzım geldiğini ekler. Bu bağlamda Nâbî divanında bulunan ve Celâli İsyancıları konu edinen tarih manzumesinin bu görüşe paralel olarak tahlil edilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

Tarihî olayların daha derinlikli tahlil edilmesi gerekliliğinin dışında “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” başlıklı tarih manzumesinin dikkat çekici bir yanı da bulunmaktadır. 16. yüzyılın sonlarında başlayıp 17. yüzyılın ilk yıllarında son bulan bu hadise doğum tarihi 1642 (Diriöz, 1994, 27) olan Nâbî’nin divanında ilk tarih manzumesi olarak yer bulmuştur. Şairin kendi doğumundan çok önce cereyan eden bu hadiseye tarih düşmesi Divan şiiri geleneği açısından dikkat çekicidir. Genellikle yazdığı tarih manzumeleri ile yaşadığı döneme ışık tutan şair, kendisi dünyaya gelmeden vuku bulmuş bu hadiseyi de kendince değerlendirip okuyucusuna aktarmak istemiştir.

Celâli İsyancıları anlatan tarih manzumesi 1620 yılına aittir ki bu tarih, 1642’de doğduğu tahmin edilen şairin doğumundan 22 yıl öncesine tekabül etmektedir. Yazarın divanında bulunan tarih manzumelerinden yüz ellisinin yazılış sebebi bellidir (Temel, 2019, 143). Bunlardan “Tarih-i Zuhûr-ı Mîm ü Ayn” başlığı taşıyan ve Hz. İsa ile Mehdi’nin zuhurunu konu edinen ve “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” başlığıyla çalışmanın konusunu oluşturan iki manzume hariç tamamı şairin hayatı esnasında olan hadiseleri konu edinmektedir. Şairin dünyaya gelmesinden daha önce gerçekleşen bu ayaklanmaya tarih düşmesi dikkat çekicidir. Genellikle kendi yaşadıkları dönemdeki önemli hadiseler, yapım-onarım işlerine, mühim mevkilere yapılan atama ve azillere tarih düşürülen Divan edebiyatı geleneğinde, şairin kendisinin doğumundan yirmi yıl kadar önce gerçekleşmiş bir ayaklanmaya tarih düşmesi çok sık rastlanan bir durum değildir.

Yine şairin, Celâli İsyancıları için tarih manzumesi yazması, isyanların önemini göstermektedir. Şairin yıllar önce bitmiş olan isyanlara manzume yazması, isyanların tesirinin, sosyal hayatta devam etmekte ve halkın dimağında tazeliğini korumakta olduğunu

gösterir. Bu da isyanın yaptığı yıkımın bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Nitekim Celâlî İsyancıları hem Anadolu insanını hem de idareyi yoran yıpratıcı bir harekettir.

Şairlerin ve yazarların yazdıkları eserler tarih muhtevalı olmasa bile dönemlerinden az ya da çok izler taşır. Devrinin bir şahidi durumunda olan yazar ve şairlerin bıraktıkları eserler tarihin karanlık noktalarını aydınlatan bir vesika işlevi de görebilmektedir. Çalışmanın konusu olan tarih manzumesi ise daha ciddi bir değer taşımakta çünkü, şairi müşahit olmadığı, hatta hayata gelişinden çok önce vuku bulmuş bir hadiseyi okuyucuya aktarmak istemektedir.

Nâbî Divanında Celâlî İsyanı

Yukarıda kısaca sebeplerine, gerçekleştiği döneme ve kimler tarafından çıkarıldığına değinilen dizi isyanlar, Nâbî divanında altı beyitlik bir manzume olarak ele alınmıştır. “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” başlığını taşıyan manzume aruzun Feîlâtün Feîlâtün Feîlâtün Feîlün vezni ile yazılmıştır. Şair, manzumesine “Celâlî’nin mahvedilmesi/yok edilmesi için tarih” anlamına gelen başlığı vermeyi uygun görmüştür.

Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî

Dünyanın akılsızlardan oluşan bir grup, nimet ve itaat ülkesini bırakıp vatani terk etmişlerdi.

Bir bölük tâ’ife-i bî-hiredân-ı âlem
Milket-i feyz ü itâatdan idüp terk-i vatan

Şair, isyancıları dünyanın akılsızlarından oluşan bir taife olarak tarif etmiştir. İsyan hareketini terk-i vatana benzeten şair, vatani ise bereket ve itaat ülkesi olarak tanımlamıştır. Şairin bizzat tanımadığı bu isyancılar için dünyanın akılsızlarından oluşan bir taife tanımlaması yapması, daha ilk dizeden onlarla ilgili görüşünü ortaya çıkarmaktadır. Yine memleketi bereket, nimet, ihsan, bağış anlamlarına gelen feyz sözcüğü ile tanımlaması bu olayda, şairin hangi tarafta olduğunu açıkça göstermektedir.

Haddi aşırp, doğru yoldan çıkan bu taife isyan ederek, çiftçinin malını etek etek çaldılar.

İtdiler arşageh-i bagy ü taaddîde hurûc
Aldılar mâl-i zirâatgeri dâmen dâmen

İkinci beyitte aynı grubu azgın ve hadsizler olarak tanımlamış, çiftçinin malını etek etek çaldıklarını, söylemiştir. Şair, isyancıların yaptıkları yağma ve tahribin ciddi boyutlarda olduğunu anlatmak için etek etek tabirini kullanmıştır. Mübalağa, Divan şiiri geleneğinin en çok kullanılan sanatlarından olsa da şairin burada yaptığı mübalağa sanatına örnek olmaktan ziyade isyancıların yaptıklarını gerçekçi bir şekilde ortaya koymaktır. Aynı zamanda isyancıların en ciddi zarar verdiği grup sık sık mallarını yağma ettikleri köylülerdir.

İslam ülkesinde çok kargaşa çıkarıp kötülük ettiler. Onların dine ettiğini düşman etmedi.

Çok fesâd eylediler kişver-i İslâm içre
İtmedi anlarun itdüğünü dîne düşmen

Celâlî İsyancıları Anadolu’da ciddi sorunların sonuçları olarak ortaya çıksa da, bu isyanlar, yeni, birçok sorunun baş göstermesine sebebiyet vermiştir. İsyancıların bir dizi özelliği göstermesi yani devamlılık arz etmesi sorunların da devamlılığına ve derinleşmesine neden olmuştur. Celâlî İsyancıları, toprakla geçimini sağlayan, can ve mal güvenliği kalmayan köylüyü daha güvenli gördüğü şehir merkezlerine göçe zorlamıştır. Bu göç ise üretimin ve üretime dayalı vergi gelirlerinin azalmasına, şehir merkezlerinde nüfusun artmasına, tımar sisteminin bozulmasına sebep olmuştur. İsyancılar bastırılmaya çalışılırken verilen can kaybı özellikle genç nüfusta çok ciddi bir azalmaya neden olmuştur.

Sonuçları açısından bakıldığında küffar ile yapılan ve mağlubiyetle sonuçlanan bir savaş da benzeri sonuçlar doğuracaktır. Yani maddî-manevî büyük kayıplara sebebiyet verecektir. Şair de durumu, bunların dine yaptığını düşman yapmamıştır, şeklinde özetlemiştir.

İsyanın ve inadın sonuçları ortaya çıkınca, iki dilli Zülfikar, hükümdarın şeriatla verdiği fermanla çıkıp isyancıların başına gölge düşürecek.

Sâbit ü zâhir olunca eser-i bagy ü inâd
Zü'l-fekâr-ı dü-zebâna kalem-i mucize-fen

Dest-fermâ-yı ulu'l-emr şeriatle çıkup
Fark-ı bî-devletiyâna olıcak sâye-fiken

İki beytin birlikte anlamlandırıldığı bu dizelerde şair, isyancıların sonunun, Zülfikar'a benzettiği hükümdarın kılıcıyla olacağını belirtmiştir. Nâbî her ne kadar isyanlara bizzat şahit olmasa da neticelerini biliyor olması hatta neticelerinin tesirinin hala halk arasında hissediliyor olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim şairin, Zülfikar'ın, isyancıların başını alacağını söylemesi yersiz değildir. Celâlî İsyanlarının ilki olan hatta isyanların adıyla anılmasına sebep olan Şeyh Celal da dâhil olmak üzere Baba Zünnun, Kalender Çelebi gibi isyanın önemli önderleri padişah tarafından üzerlerine gönderilen kuvvetler tarafından öldürülmüşlerdir. Bunlardan sadece Karayazıcı Abdülhalim ölümden kaçarak bir mağaraya sığınma şansı yakalayabilmiş o da bu mağara da eceliyle ölmüştür. Yani şairin dediği gibi padişahın görevlendirdiği kişilerin kılıcı, yine padişahın fermanıyla isyancıların başını almıştır. Nâbî'nin bu tür öldürme emirlerinin, ulu'l-emr ve şeriatle çıktığını söylemesi de bu eylemlerinde padişahı mazur göstermek istediğinin bir göstergesidir.

Hasan, askerlerini de vücut ülkesinden çekti, yokluk ülkesine yerleşti.

Göçdiler dâr-ı bedenden didi Nâbî târih
Askerin çekdi diyâr-ı ademe kondı Hasan

Şairin burada bahsettiği Hasan, Karayazıcı Abdülhalim'in yerine geçen kardeşi Deli Hasan ya da bir diğer isyan lideri Abaza Hasan Paşa olmalıdır. Şairin beden ülkesinden askerleri ile birlikte göçtüğünü söylediği Hasan yukarıda belirtilen her iki isim de olabilir. Çünkü isyanları neticesinde her ikisi de öldürülmüştür (Acun, 2002, 701; İlgürel, 1988, 10-11).

Celâlî İsyani için yazılan bu tarih manzumesinin birçok açıdan dikkate değer olduğu belirtilmiştir. Şairinin bizzat müşahede etmediği bir olaya tarih düşmesi, isyanların neticelenmesinden çok sonra bir tarihî manzumeye konu olabilmesi bu özelliklerinden ilkidir.

Nâbî'nin divanındaki bu tarih manzumesinin bir diğer önemli yanı şudur ki isyanları konu edinen müstakil tek manzumedir. 17. yüzyıl şairlerine bakıldığında, Celâlî İsyanlarının izleri, dönemin şairlerinden Râmî, Nâdirî, Yahyâ Bey, Atâyî, Mezâkî, Vecîhî, Sîmkeşzâde Feyzî, Sâbit, Hisâlî divanlarında da görülür (Keskin, 2009, 53). Ancak bu izler divanlardaki gazel ve kasidelerde birer beyit şeklindedir. Bu beyitlerin ortak noktası ise şairlerin isyancılara bakış açıdır. Celâlîler, genellikle Osmanlı Devleti'nin güzelliğine, düzenine halel getiren sakala benzetilmiş, kılıçtan geçirilmeleri, tepelenmeleri tavsiye edilmiş, isyancıları dağıtanlara ise kasidelerle methiyeler yazılmıştır.

Yüz bulup hattun Celâlîveş helâk itdi bizi
Mülk-i Rûmı yohsa hâlî buldılar fırsat mıdır (Yahyâ G.128/3)

Celâlî-i hatı heb tîğdan geçür şâhum
Nizâm-ı saltanat-ı hüsnüne haleldür bu (Sâbit G.270/2)

Atan geldi Celâli fitnessin def' itdi 'âlemden
Memâlik gülşeni dest-i erâzilden emân buldı (Atâyî K.19/61)

Yukarıda ismi zikredilen 17. yüzyıl şairleri, Celâli İsyanlarından eserlerinde bahsetmişler ancak bu genellikle gazel ve kasidelerdeki bir beyit şeklinde olmuştur. Nâbî'nin bu isyanlara müstakil bir manzume yazması, onun, sosyal meselelere ve halkın sorunlarına, çağdaşlarından daha duyarlı bir şair olduğunu gösterir niteliktedir.

Bunların dışında 18. ve 19. yüzyılda şairler, divanlarında, tıpkı Nâbî gibi isyanları konu edinen şiirler yazmışlardır. 19. yüzyılın ileri gelen şairlerinden Keçecizâde İzzet Molla'nın iki farklı divan tertibinde toplam üç yüz altmış altı tarih manzumesi bulunmaktadır. Bunlardan birisi divanın musammatlar kısmında bulunan on bentten oluşan muhammes tarihtir ki Vehhâbî İsyanı için yazılmıştır. Nâbî'den sonra Sâlim ve Nâfi'nin de isyanları konu edinen manzumeler yazdıkları görülmüştür.

Nâbî'den sonra isyan muhtevalı tarih manzumelerinin yazılıyor olması tarihi gerçekliğin bir gereği olarak da düşünülebilir ancak Nâbî gibi döneminde ve sonrasında üstat olarak kabul gören bir şairin, diğer şairler üzerindeki etkisi de göz ardı edilmemelidir. Zira Divan şiiri geleneği içerisinde yüzyıllar da şairler de birbirilerinden bağımsız düşünülemezler.

15. yüzyıldan beri edebiyatımızda görülen tarih düşürme geleneğinin tahta çıkma; düğün töreni; medrese, han, hamam, çeşme yapımı; doğum; askeri bir zafer; barış anlaşmaları gibi daha müspet hadiseler için kullanıldığı görülmektedir. Ölüm, şehadet, doğal afetler, salgın hastalıklar gibi menfî durumlar ise tarih düşürmede daha az tercih edilen konu başlıklarıdır. Şairlerin bu tercihlerinde, maddî-manevî birtakım beklentilerin tesiri olsa da olumsuz duygu, düşünce ve olayların terennümünün şair için daha zor olması da muhtemeldir. Zira Nâbî divanında bulunan tarihlerin büyük çoğunluğunun, mimarî eser yapımı, atama ve tayin, doğum, cülus, fetih, sünnet, eser tamamlama, padişah ziyaretleri, sakal bırakma gibi olumlu durumlar için yazıldığı görülür. Bunun yanında vefat için yazılmış on altı manzume ve çalışmamızın konusunu oluşturan Celâli İsyanlarının anlatıldığı manzume hariç olumsuz hiçbir duruma tarih düşülmediğini görürüz. Nâbî divanında bu tür menfî durumlara yazılan tarih manzumeleri toplam tarihî manzumelerin yüzde onu kadarını oluşturmaktadır.

Olumsuz olayların terennümünün Nâbî gibi zamanın mütefekkeri olan bir şair için güç olabileceği belirtilmiştir. Şairin, aslında Osmanlı Devleti için büyük tavizler içeren Karlofça Antlaşmasını bile bir barış anlaşması şeklinde kabul edip üzerine Sulhiyye kasidesi yazması bu görüşü destekler niteliktedir. Osmanlı Devleti için gerileme döneminin başlangıcı olan ve büyük toprak kayıplarına sebebiyet veren anlaşmanın, şairin mısralarına bir Sulhiye olarak yansması, 16 yıl süren savaşın, savaştan bıkan halkın ve bu halkın bir temsilcisi olan şairin halet-i ruhaniyesini yansıtması açısından ciddi ehemmiyet arz etmektedir.

Çalışmaya konu olan Celâli İsyanlarını anlatan tarih manzumesi isyanların üzerinden yıllar geçmesine rağmen toplum hafızasındaki yerini muhafaza ettiğinin adeta bir vesikası niteliğindedir. Nâbî, isyanı geçmişte yaşanmış bir hadise olarak ele almadığı gibi olaylar, yakın zamanda gerçekleşmiş gibi kaleme alınmıştır.

Sonuç

Divan şiirinin büyük şairi Nâbî, dönemine, olaylarına vakıf duyarlı bir isimdir. Hikemî tarzda yazdığı şiirleri öğüt verici, yol gösterici mahiyettedir. İstanbul, Halep, Edirne gibi Osmanlı Devleti için mühim merkezlerde ve idarecilere yakın yaşayan şair dönemin mühim hadiselerini bizzat müşahede şansı yakalamıştır. Olayları gözlemleyen, bunlardan ders çıkarabilen, şairliğinin yanında ciddi bir fikir adamı olan Nâbî, izlenimlerini, birikimlerini, görüşlerini okurları ile paylaşma yoluna gitmiştir. Bu yolda manzum-mensur on eser veren

şair divanında çoğu tarih muhtevalı kasidelerinin yanında yüz elli beş tarih manzumesi yazmıştır.

Çalışmaya konu olan Nâbî divanının ilk tarih manzumesi olan ve “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” başlığı taşıyan manzumenin, şairin dünyaya gelmeden gerçekleştiği ve bu bakımdan dikkat çekici olduğu daha önce belirtilmiştir. Genellikle yaşadığı dönemde ve müşahit olduğu olaylara tarih düşen şairin, kendisi dünyaya gelmeden çok önce meydana gelmiş bu hadiseye tarih düşmesi Divan şiiri geleneği açısından tahkike değer bir durumdur. Bu manzume, şairin, yüz elli beş tarih manzumesi içerisinde müşahidi olmadığı bir olaya düştüğü tek tarihtir.

Şair, isyanları ve isyancıları anlatırken, okuyucuda, olaylara bizzat tanık olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Bu da şairin, isyanlarla ilgili ciddi bilgi sahibi olduğunu gösterir. İsyanın tesiri hâlâ hissedilmekte ve toplum hafızasında yaşamaktadır.

Şair, manzumesinde isyancıları dünyanın akılsızlarından oluşan bir taife olarak tarif etmiştir. Aynı insanların haddi aşırıp azgınlık yaparak doğru yoldan çıktığını ve bereket ülkesini terk ettiklerini, çiftçinin malını etek etek çaldıklarını söylemiştir. Şair, şiirin devamındaki beyitlerde, bunların dine ettiklerin küffarın etmediğini, bu azgınlıklarının neticesinde isyancıların başının gövdesinden şeraitin emriyle ayrıldığını, eklemiştir.

Nâbî'nin Celâlî İsyanlarına tarih manzumesi yazması, isyanların tarih manzumelerine konu olabileceğine göstermiştir. Şairin divanını tertip ettiği 17. yüzyıldan sonraki yüzyıllarda, Sâlim'in Patrona Halil İsyanına, Şair Nâfi'nin Mısır'daki isyana, Keçecizâde İzzet Molla'nın Vehhâbî İsyanlarına tarih manzumeleri yazmalarında Nâbî'nin tesiri olabilir.

Yine 18. yüzyılın ve tüm Divan şiirinin tarih düşürmedeki en büyük ustası Sürûrî'nin, şahit olmadığı hadiseler tarih düşmesinde Nâbî'den etkilenmiş olma ihtimali vardır. Şair, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan kendi zamanına kadar tüm padişahların tahta çıkış yıllarına tarih düştüğü gibi, üslubunu beğenmediği tarihlere de manzume yazıp tarih düşürmekten geri kalmamıştır.

Kaynakça

- Acun, F. (2002). Celâlî isyanları. *Türkler*, c.9, 695-710.
- Akdağ, M. (1946). Celâlî isyanlarının başlaması. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, c.4., s.1, 23-50.
- Akdağ, M. (2013). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası Celali isyanları*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Arslan, M. (1999). *Türk edebiyatında manzum surnameler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Bilkan, A. F. (2011). *Nabi divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bilkan, A. F., (2012). *Şair Nâbî: hayatı, edebî kişiliği ve eserleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (1914). 19. yüzyılın sosyal ve siyasal olaylarına bir bakış: bir tarih üstadı Nâfi ve tarih manzumeleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, s. 52, 85-104.
- Coşkun, M. (2002). *Manzum ve mensur Osmanlı hac seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfatü'l-Harameyn'i*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Diriöz, M. (1994). *Eserlerine göre Nâbî*. İstanbul: Fey Vakfı.
- İlgürel, M. (1988). Abaza Hasan Paşa mad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.1, 10-11.
- İlgürel, M. (1999). Celâlî İsyancıları mad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.7, 298-300.

- İspirli, S. A. (2000). Türk edebiyatında tarih düşürme geleneği. *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 14, 79-89.*
- Karabey, T. (2011). Tarih düşürme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 40, 80-82.*
- Keskin, N. İ. (2009). *Sosyal hayatın 17. yüzyıl dîvân şiirine yansımaları ve anlam çerçeveleri.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mengi, M. (1987). *Divân şiirinde hikemî tarzın büyük temsilcisi Nâbî.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Şahin, E. S. (2011). Keçeci-zâde İzzet Molla'nın yazdığı tarih manzumeleri. *Gazi Türkiyat, s. 9, 149-163.*
- Temel, E. (2019). *Nâbî'nin tarih manzumeleri.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Tökel, D. A. Bir divan şairi gözüyle Patrona Halil. *Dergah Dergisi.*
- Ünal, M. A. (2017). *Osmanlı'dan günümüze eşkıyalık ve terör.* editör Osman Köse, Samsun: İlkadım Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.
- Yakıt, İ. (1992). *Türk İslâm kültüründe ebced hesabı ve tarih düşürme.* İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yakıt, İ. (1999). Yakut'un kendi seyahatlerine düşürdüğü tarihler, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 39, 211-219.*
- Yalçınkaya, Ş. (2012). *Nâbî'nin nâsırlığı ve Kamanıçe Fetih-nâmesi.* İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

FELSEFE-PHILOSOPHY

**Jacques Rancière’de Entelektüelin İşlevinin Sorgulanması:
“Cahil Hoca” Okulda
The Questioning of function of intellectuel in Jacques Rancière:
“Ignorant Schoolmaster at School”**

Özgül EKİNCİ*

Öz

Entelektüelin konumu sorunu, her zaman için ilgi çekici bir konu olmuştur. Çağdaş dönemde *1968 Olayları* entelektüelin konumunun yeniden sorgulanmasına sebep olmuştur. İşçi ve öğrencilerin kendi içinde buldukları durumu anlayıp hiçbir entelektüelin öncülüğüne ihtiyaç duymadan harekete geçmelerine sebep olan *1968 Olayları*, entelektüelin konumu noktasında bazı soru işaretlerine neden olmuştur. Bu süreçte, Louis Althusser, Jean Paul Sartre, Michel Foucault, Edward Said ve Jacques Rancière entelektüelin konumu üzerine kafa yoran çağdaş düşünürler olmuşlardır. Althusser, Sartre ve Said entelektüelin hala ayrıcalıklı bir konum işgal ettiğine inanırken Foucault bu ayrıcalıklı konumu eleştiren bir okuma gerçekleştirir. Rancière ise bu düşünürlerden tamamen ayrılarak entelektüelin hiçbir ayrıcalıklı konuma sahip olmadığını iddia eder. *Cahil Hoca*, eserinde, Rancière bu iddiasını, bilgi ile otorite arasındaki bağları kopararak destekler. Hocanın bilgiye dayalı otoritesi yerine bunun aksi olarak cahil hoca figürüne yer veren Rancière, pedagojik süreç de bireylerin kendi zihinsel gücünü ön plana çıkarır. Zekaların eşitliği gibi oldukça radikal varsayımı ile oluşturduğu pedagoji de, öğrencinin öğrenmesinde hocanın etkin bir rolü yoktur. *Filozof ve Yoksulları*, *Özgürleşen Seyirci* gibi eserlerinde de birçok ayrımın varsayımsal olduğu üzerine odaklanır. Bu ayrımların beraberinde belirlediği üstün ve aşağı olma durumlarını reddeden Rancière, pedagojik, siyasi ve sanatsal otoritelerin yerine eşitliği bir ön varsayım olarak ortaya koyar. İleri sürülen bu eşitlik fikrinde, entelektüel için ayrıcalıklı hiçbir yer kalmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jacques Rancière, Entelektüel, Eşitlik, Cahil Hoca, 1968 Olayları.

Abstract

The question of the position of the intellectual has always been a topic of interest. In the contemporary period, *1968 Events* caused the questioning of the intellectual's position. *Events of 1968*, in which workers and students understood the essence of the situation they were in and took action without the need for the leadership of any intellectual, raised some questions on the position of the intellectual. In this period, Louis Althusser, Jean-Paul Sartre, Michel Foucault, Edward Said, and Jacques Rancière became contemporary thinkers who contemplated on the position of the intellectual. While Althusser, Sartre, and Said believed that the intellectual still occupies a position of privilege, Foucault wrote to criticize this privileged position. Rancière, on the other hand, completely distanced himself from all of those thinkers and argued that the intellectual does not have a privileged position at all. In his work *The Ignorant Schoolmaster* Rancière supports this claim, by breaking the links between knowledge and authority. Rancière, who brought forward the figure of the ignorant schoolmaster instead of the knowledge-based authority of a teacher, emphasizes individuals' own mental power in the pedagogical process. The pedagogy that he created with the very radical assumption of the equality of intelligence suggests that the teacher has no effective role in the student's learning. In his works such as *The Philosopher and His Poor* and *The Emancipated Spectator*, he focuses on the assumption that many distinctions are hypothetical. Rejecting the superiority and inferiority brought about by these distinctions, Rancière sees equality as a preliminary assumption rather than the pedagogical, political, or artistic authorities. In this proposed idea of equality, there is no privileged place for the intellectual.

Keywords: Jacques Rancière, Intellectual, Equality, The Ignorant Schoolmaster, 1968 Events.

Giriş

Entelektüelin kimliği her dönem için, felsefi tartışmada ilgi çekici bir konu olmuştur. Birçok düşünürün kimi zaman eserlerinin metin aralarında kimi zamansa doğrudan ana başlık olarak yer verdiği bu tartışma konusu, Jacques Rancière’in de fikir dünyasında önemli bir yer teşkil etmiştir. Aslında bu konunun, çağdaş düşünürlerin birçoğu tarafından sadece metin arası bir konu olarak değil, bir eser olarak kaleme alındığını görmekteyiz. Çağdaş düşünürlerin bu eğiliminin altında yatan önemli bir sebep vardır. Bu sebep yakın bir süreçte, sol kanadın düşünme dünyasında önemli bir kırılma noktası meydana getiren *1968 Olayları*nın yaşanmasıdır.

* Arş. Gör. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ozgul.ekinci@gmail.com.

1968 Olayları, her ne kadar sol kökenli, geniş çaplı bir hareket olsa da, genel olarak çağdaş düşünürlerin çoğunda büyük bir tesir yaratmıştır. Bu nedenle, *1968 Olayları*, sadece solun büyük bir eylemine dönüşen ve kapitalist cepheye karşı büyük etkiler yaratan olaylar silsilesi olarak değerlendirilmemelidir. Elbette ki sol kökenli bu hareket, bu kanadın önemli bir eylemi olarak görülebilir ve görülmelidir de. 1968 Olayları, solun da kendi içinde bir iç hesaplaşmaya gittiği ve sol düşünürlerin de kendi düşünce dünyalarını yeniden süzgeçten geçirdiği bir kırılma noktası teşkil etmektedir. Tabandan gelen ve yukarıdan (entelektüel, Komünist Parti lideri veya sendikası gibi) herhangi bir söylemin şekillendirmediği, öğrencilerin ve işçilerin maruz kaldıkları eşitsizlik durumunu anlayıp, herhangi bir öncülüğe ihtiyaç duymadan harekete geçtiği bu olaylar silsilesini değerlendirme noktasında sol kanat düşünürleri de kendi içlerinde iki farklı gruba ayrılmışlardır¹ (Zizek, 2008). Bu nedenle, bu süreç beraberinde entelektüelin konumunun yeniden tartışmaya açmıştır. Bu sorgulamaya giren bazı çağdaş düşünürleri şöyle sıralayabiliriz: Jean-Paul Sartre (Aydınlar Üzerine), Edward Said (Entelektüel), Michel Foucault (Entelektüelin Siyasi İşlevi), Jacques Rancière (Cahil Hoca, Filozof ve Yoksulları, Özgürleşen Seyirci).

1968 Olayları, neden entelektüelin kendini bu denli büyük bir sorgulama sürecine tabi tutmasına sebep olmuştur? Sol düşünce dünyasının en önemli iddiası insanların eşitliği varsayımıdır. Marx'tan bu yana, bu imkanın pratiği (partileşme, sendikalaşma, akademik çalışmalar) üzerine çalışmalar ve eserler ortaya konulmuştur. Yalnız neticeler hiçbir zaman, sol kanadın beklentilerini karşılayacak düzeye varmamıştır. Tabi buna uygulamadaki (Stalin pratiği gibi) bazı hezimetlerin yarattığı travmayı da eklemek gerekir. Pratikteki bütün bu başarısızlıklar ya da başarıya ulaşamamış çabalar beraberinde, solu kendi içinde hesaplaşmalara ve sorgulamalara götürmüştür. Çabaların yönü ve yöntemi değişse de, bu çabaların başrol oyuncuları, genel olarak entelektüeller olmuştur. Hatta entelektüellere yüklenen bu misyonun özellikle de Althusser'in söylem ve eylemlerinde zirve yaptığını görebiliriz. Althusser, entelektüelin eşitlik idealine ulaşmadaki misyonunu, *Marx İçin* adlı eserinde şu şekilde dile getirir:

Tarihsel materyalizmi ve diyalektik materyalizmi entelektüeller (Marx ve Engels) kurdu, bunun teorisini entelektüeller (Kautsky, Plehanov, Labriola, Rosa Luxemburg, Lenin, Gramsci) geliştirdi. Başka türlü olamazdı; ne başlangıçta ne de uzun süre sonra; ne şimdi ne de gelecekte başka türlü olabilir: Değişmiş ve değişebilecek olan şey, entelektüel emekçilerin sınıf kökenlidir, entelektüel nitelikleri değil. Kautsky'nin ardından zeminin bizim için hissedilebilir kıldığı ilkesel nedenlerden dolayı bu böyledir: Bir yandan, kendi başına bırakılmış işçi hareketinin "kendiliğinden" ideolojisi yalnızca ütopyik sosyalizmi, sendikalizmi, anarşizmi ve anarko-sendikalizmi yaratabilir; diğer yandan, öncesi olmayan bir felsefe ile bilimin oluşumu ve gelişimi için devasa bir teorik çalışma gerektiren Marxist sosyalizm, yalnızca tarihsel, bilimsel ve felsefi formasyonları derin insanların, çok büyük değerlerde entelektüellerin işi olabilir (Althusser, 2015: 31).

Althusser, bu söyleminden de anlaşılacağı üzere, entelektüel olmadan eşitliği talep eden bir işçi hareketinin doğru bir neticeye varamayacağı kanaatindedir. Aynı zamanda, entelektüel yönlendirme olmadan gerçekleşen böyle bir aradalığın neticesini ütopyik bulur. Althusser'e göre, bu hareketi entelektüeller başlatıp, geliştirdi, aynı şekilde ortada bir problem varsa bunu çözecek olanlar, yine entelektüeller olacaktır.

Althusser'in entelektüele, böyle büyük bir sorumluluk ve misyon yüklemesinin nedeni, bütün sıkıntıların sebebinin tamamlanmamış bir teori-pratik eksikliğinde görmesidir. Bu eksikliği tamamlamak ise, bilimsel ve teorik olarak donanımlı entelektüel sınıfa düşer. İşçi grubu için gerekli yönlendirmeleri yapabilecek olanlar onlardır (Althusser, 2015: 31). Kendi başına bırakılmış işçi sınıfı, bu yükün altından kalkabilecek yeterlilikte değildir.

¹ İlaveten *Mayıs 1968 Olayları*'nın günümüz güncel politikasında da olumlu veya olumsuz eleştirileri ile etkilerinin devam ettiğini söyleyebiliriz.

Althusser'in bu çabasının ürünü olan *Kapital'i Okumak* adlı çalışmasını yeni bitirdiği sırada, *1968 Olayları* patlak verir. Bu hareketin en önemli özelliği ise, herhangi bir entelektüel, sendika ya da partinin bayraktarlığında/önderliğinde değil, tamamen alt tabandan gelen bir hareket özelliği taşımasıdır. Bu nedenle de, *1968 Olayları*, beraberinde, sol düşünürlerin fikir dünyalarını yeniden sorgulamaya gitmelerine neden olur. Özellikle de, *entelektüelin konumu sorgulaması* ana başlıklardan biri olmuştur. Eğer *1968 Olayları*nda olduğu gibi, işçi sınıfı tek başlarına harekete geçebiliyorsa, hala ayrıcalıklı bir entelektüel sınıfı zorunlu kılan şey nedir? Ya da soruyu şöyle değiştirebiliriz: eşitlik vaadi için hala entelektüel sınıfa ihtiyaç var mıdır? Entelektüel olmayanlar, kendi içlerinde buldukları durumu gerçekten de anlama kapasitesinden yoksunlar mıdır? Ekonomik ve pedagojik imtiyazdan mahrum olanlar, aynı şekilde bilinçsel ve entelektüel farkındalıktan da yoksunlar mıdır?

Çağdaş Düşünürlerde Entelektüelin Konumu

Althusser'in felsefesinin çekirdeği elit bir entelektüelin varlığı üzerine şekillenmiştir. *68 Mayısını* ciddi bir hareket olarak kabul etmek (bu hareketi, işçilerin tek başlarına kendi haklarını savunabilecek, içinde buldukları durumu anlayabilecek bir konumda olduklarını, dolayısıyla entelektüelin bu nokta da sanıldığı gibi ayrıcalıklı bir konum teşkil etmediği iddiasının kabulünü beraberinde getireceği için) Althusser felsefesinin bir feshi anlamına gelir (Tanke, 2011: 14-15). Böyle bir kabul, Althusser'in kendi felsefesini yok saymak olacağı için de, Althusser de *68 Mayısını* ciddi bir işçi hareketi olarak okumamış, kendi felsefi güzergahına devam etmiştir.

1968 Olayları'nın entelektüeller arasında yarattığı bu travmayı, önemli bir sol entelektüel olan Jean Paul Sartre'in itirafında da tanıklık ederiz. Sartre, *1968 Olayları* patlak verdiğinde, 65 yaşında, bu sol hareketin içinde aktif olarak görev alan (eylemlere katılan, güncel politik olaylar hakkında fikir beyan eden) ve dergi yöneticiliği yapan, aktif entelektüellerden sadece biridir (Sartre, 2018). O, *1968 Olayları*ndan sonra bir karar vermesi gerektiğinin farkındadır. *1968 Olayları*nın entelektüeli sevk ettiği durumu şu şekilde dile getirir:

Mayıs'ta ben de herkes gibi dim, her şey olup biterken ben de hiçbir şey anlamıyordum. Söylenenleri anlıyordum ama derinlerindeki anlamını anlamıyordum... Adım adım bir sorgulamaya koydum kendimi. Aslında klasik bir aydındım.

1968'den bu yana fazla bir şey yapmasam da, farkı biri olduğumu umuyorum. Benim yaptığım bir gazeteyi bizzat yönetmek, hatta sokaklarda satmak, gene de gerçek bir iş sayılmaz, dediğimiz koşullarda yazmak yani. Benim sorunum, yirmi beş-yirmi yedi yıldır, bir Flaubert yazmayı, yani bir insanı incelemek için bilinen, isterseniz bilimsel diyelim, ama mutlaka çözümsel yöntemleri kullanmayı kafasına koymuş altmış beş yaşında bir aydın. Ve 68 Mayısı geliyor. On beş yıldır çalışıyorum, üstündeyim. Ne yapmalıyım? Terk mi etmeliyim? Bu anlamsız olur, ama gene de, kim demişti şunu bilemiyorum, "Lenin'in kırk cildi kitleler için bir yükür." Bu söze inanabilirsiniz, çünkü kitlelerin bugün için, bir aydın işi olan bu tip bir bilgiye yaklaşacak ne zamanları vardır, ne de araçları. O halde, ne yapmalı? Ben kitabımı bitirmeye karar verdim, ama onu bitireceğim için de, eski aydın konumunda kalıyorum (Sartre, 2018: 104-105).

Aslında, Sartre'in yaşadığı bu ikilem, *68 Mayısını* görmüş entelektüellerin yaşadıklarının sadece kişisel bir örneğidir. Entelektüellerin *68 Mayısını* değerlendirebilmek için bir karar vermeleri gerekmektedir. Bunu görmezden gelemezlerdi. Ki Sartre, eski konumunu tercih ederken dahi bunu itiraf etmiştir. Belki de ilerleyen yaşı, yılların emeğini silecek cesaretinin önünde engeldir. Bu nedenle, eski konumundaki klasik aydın olmayı seçmiştir.

1968 Mayısının tanıklarından aynı zamanda Althusser'in öğrencisi olan (hatta ona asistanlık yapan) ve Fransız sahnesinde öteki üzerine (*Hapishanenin Doğuşu*, *Deliliğin Tarihi*, *Kliniğin Doğuşu*...) çalışmaları ile ön plana çıkan entelektüellerden biri olarak Michel Foucault da, entelektüelin konumunu sorgulamaya tabi tutmuş düşünürlerdendir. O, hocasından farklı olarak, *1968 Olayları*nın entelektüelin öncülüğü fikrini sarstığının düşünür. Bunun yanında,

yine de entelektüelden tamamen vazgeçmez. Foucault, entelektüeli, hakikat, iktidar üzerine yönelttiği eleştirilerle birlikte yeniden konumlandırır (Foucault, 2016).

Hocası Althusser gibi, bilim-ideoloji gibi ayrımlar yapıp, buna bağlı olarak keskin bir hakikat tanımına girmez. O, bu noktada daha çok Nietzsche'ci bir tavır sergiler. Fiziksel dünyanın ötesinde, insani bakış açısında, kesin bir hakikat söylemi yanılıcıdır. Hakikat evrensel de değildir. Aynı şekilde, iktidar üzerine söylemlerin aksine iktidarı sadece kurumsal bakış açısında gören fikir yapısını eleştiriye tabi tutar. İktidarın büyük ve kurumsal görünümü, iktidarın tek gerçeği değil, sadece iktidar ilişkilerinin kristalleşmiş halidir. Foucault, iktidarı insanların kendi iradelerini devrettiği/ya da zap edildiği bir merci ya da ekonomik (Marxist söylemin perspektifinde) bağlamda okumanın ötesine geçer. Bunun dışında birçok farklı şekilde iktidar ilişkilerinden bahsedilebilir. Evrenselci söylemlerin aksine, sanıldığı gibi iktidar ve hakikat arasında keskin bir ayrılık yoktur. İktidar ile hakikat arasında (ikisinin birbirini ürettiği) döngüsel bir ilişkiden bahsedilebilir. Bu nedenle de, farklı kültürlerin, iktidar ve hakikat üretimi de kendi kültür ve bilgisine bağlı olacağı için yerellik taşır (Keskin, 2016: 19-20, 26). Foucault bunu şu şekilde dile getirir:

...hakikat özgür ruhların ödülü ve uzun yalnızlıkların çocuğu olmadığı gibi, kendini özgürleştirmeyi başarmış olanların ayrıcalığı da değildir. Hakikat bu dünyaya ait olan bir şeydir: Hakikat çok sayıda zorlama sayesinde ortaya çıkar. Ve düzenli iktidar etkileri yaratır. Her toplumun kendi hakikat rejimi, kendi genel hakikat siyaseti vardır: Yani her toplumun doğru kabul ettiği ve doğru olarak işlerliğe soktuğu söylem türleri; doğru sözceleri yanlış sözcelerden ayırt etmeye yarayan mekanizmalar ve merciler ile doğru ve yanlışın teyit edilme yolları, hakikatin edinilmesinde tercih edilen teknikler ile prosedürler; doğru kabul edilenleri söylemekle yükümlü olanların statüsü (Foucault, 2016: 49-50).

İktidarın ve hakikatin bu yeni tanımına bağlı olarak, entelektüel de artık eskiden olduğu gibi evrensel hakikatin farkında olan ve ideolojilerin, tek biçimli iktidarın yanılttığı insanlara evrensel hakikati anlatıp onlara öncü olacak bir konuma sahip değildir. Çünkü *1968 Olaylarının* da gösterdiği gibi, kitlelerin bilmek için entelektüellere ihtiyacı yoktur. Kendi başlarına da gayet açık bir şekilde bilgiye ulaşabilmektedirler. Yine de entelektüelin bir görevi vardır. İktidarın bir ağ gibi derinlere işlemesi, bilmenin önünde engeldir. Entelektüeller de bu iktidar sisteminin bir parçasıdır. Ona düşen kitleleri aydınlatmak için öne çıkmak değil, aracı ve nesnesi olduğu bu tarz iktidar sistemleri ile mücadele etmektir (Foucault, 2016: 31). Entelektüel, işçi için aydınlanma sağlayan bir sınıf değildir, daha ziyade entelektüel, enformasyon aygıtına bağlı kimsedir. Bu yüzden işçilerin bilinçlenmesine değil, ki zaten işçiler bu bilince sahiptir, onların mücadelelerinin duyulmasına, bir nakil aracı olarak katkı sağlayabilirler (Foucault, 2016: 41-43). Böylelikle, Foucault'da entelektüelin geleneksel tanımından sıyrıldığını görmekteyiz. Evrensel entelektüelden farklı olarak, yeni entelektüel spesifik bir özelliğe sahiptir. Spesifik entelektüel, hastane, üniversite, laboratuvar... gibi spesifik bir disiplin alanında çalışan biridir. Spesifik entelektüelin yeni misyonu, ötekini ve yerelliği yok sayan egemen söylemleri, kurumları ifşa edip, diğer insanların kendi seçimlerini yapmalarına izin vermektir. Bu yeni entelektüel figüründe, entelektüel öncü rolünde değil, danışman rolündedir (Keskin, 2016: 24-25; Said, 2018: 27). Entelektüelin spesifik bir hal alması beraberinde onu proletere ya da kitlelere daha da yakınlaştırmıştır. Çünkü ilk olarak, onlar da proletaryanın gündelik sorunları ile karşılaşılırlar. İkinci olarak, proletarya ile ortak olan düşmanları ile (çok uluslu şirketler, polis ve yargı aygıtları ile...) karşı karşıya gelirler (Foucault, 2016: 46). Bütün bunların neticesinde, Foucault entelektüele bilgi ve hakikate sahip olmanın verdiği anlamda bir ayrıcalık vermez. Çünkü böyle bir bilgi ve hakikat anlayışı yoktur. Bu yeni Foucault'cu okumada, entelektüelin ayrıcalıklı konumu sarsılır. Yalnız entelektüelin evrenselden spesifikliğe doğru evrilmesi, Foucault için bir eksi değil artı anlamına gelir. Artık entelektüel evrensel değil spesifik bir konum işgal eder. Foucault, entelektüelin spesifik konumunu üç farklı şekilde değerlendirir. Şöyle ki:

Kendi sınıfsal konumunun (kapitalizmin hizmetindeki küçük burjuva ya da proletaryanın "organik" entelektüeli olarak) spesifikliği; bir entelektüel olarak durumu ile (araştırma alanı, laboratuvarındaki yeri, üniversitede, hastanede, vb. boyun eğdiği ya da baş kaldırdığı siyasi ve ekonomik talepler) bağlantılı biçimde yaşam ve çalışma koşullarının spesifikliği; son olarak da, toplumumuzdaki hakikat siyasetinin spesifikliği (Foucault, 2016: 25).

Bu üç spesifik konum (entelektüelin sınıfsal konumu, ona entelektüelliği veren alanındaki konumu ve ekonomik koşullarının verdiği konumu) üzerinden Foucault, entelektüeli yeniden değerlendirir. Foucault ile birlikte, entelektüelin öncü konumuna olan inançta bir kırılma görürüz. Yine de, bu kırılmaya rağmen entelektüelin sahip olduğu ayrıcalık tamamen ortadan kalkmamıştır.

Foucault'nun aksine entelektüelin hala ayrıcalıklı olduğunu düşünenler de vardır. Bunlardan biri de Edward Said'tir. Said'e göre, entelektüel, Foucault'da olduğu ayrıcalıklarından çoğunlukla sıyrılmış, spesifik ve uzman biri değildir. Entelektüelin, ötekileştirilen, duyulmayan birilerinin temsilcisi olma özelliği hala devam etmektedir. Entelektüel bunu konuşma, yazma, televizyona çıkma şeklinde gerçekleştirir. Entelektüelin bu noktada, en önemli misyonu, genelin fikrini, felsefesini veya kanısını cisimleştirme ve ifade etme yeteneğine sahip olmasıdır. Foucault'nun içinde bulunduğumuz yüzyılın değişimi ile beraber entelektüelin eski konumunun değiştiği iddiası yerine Said, buna rağmen entelektüelin hala önemli bir mevkiye sahip olduğunu düşünür. Entelektüelin yanılığın yaşaması onun bu ayrıcalıklı konumu kaybetmesine sebep olmaz. O kendisini davasına adan ve bunu kendine has bir üslupla yapar (Said, 2018: 26-28). Entelektüel çaba, kamusal olanı temsil etmez fakat bu genel uzlaşıya uyma şeklinde değil, eleştirel bir konjektörde gerçekleşir. Bu bağlamda, entelektüel, istikrarsızlığın insanıdır. Ayağının altındaki zeminin her an kayacağı ve doğrularının yerini başkalarının alabileceğinin farkındadır. Bu nedenle de, kişiliğinde gelgitlere sahiptir. O bir yere ait olmaktan ziyade bir göçebe ve amatör olarak adlandırılabilir. Foucault'da olduğu gibi, o bir bürokrasinin, bir hükümetin veya bir dönemin insanı değildir. Onu geçmişinden ve yaşadıklarından ayırmamakla beraber tamamen de bunlara indirgeyemezsiniz (Said, 2018: 38, 70, 72, 83).

Rancière'ci Bağlamda Entelektüelin Yeni Konumu

Entelektüellerin konumunu sorgulayan düşünürlerden biri olarak Rancière ise, entelektüelin eski ayrıcalığını kaybettiği iddiasını öne sürer. Yalnız o, Foucault'un entelektüeli spesifikleştiren ve ona verilen misyonu daraltan bakış açısını da yeterli bulmayarak, entelektüelin konumu üzerine yeni ve oldukça farklı bir okuma ile karşımıza çıkar. O, hocası Althusser ile beraber çıktığı yolda, *1968 Olayları* ile birlikte, aklına düşen soruların ve şüphelerin peşine düşecektir.

Rancière de diğer düşünürler gibi *1968 Mayısın* şaşkınlığını yaşamaktadır. Yalnız bu şaşkınlık aynı zamanda onda işçilerin hayatına yeniden dönüp bakması noktasında bir iştah uyandırır. Böylelikle, 1848 devrimi döneminde işçi gazete ve dergilerini incelediği, on yıl süren bir çalışmaya başlar. Sonrasında ulaştığı neticeleri *The Nights of Labor, The Workers' Dream in Nineteenth Century France* olarak kitaplaştırır (Tanke, 2011: 22).

Rancière, bu çalışması için, işçilerin düşüncelerini, şiirlerini, hikayelerini yazdıkları dergilerin sayılarını elden geçirir. Hala Althusserci etki altında olan Rancière, entelektüel ile işçi sınıfının fikir ve yaşam dünyasına temas için girdiği incelemelerden ilginç sonuçlara ulaşarak dönmüştür. Beklediği basit düzeyde, söylemlerin yer aldığı bir işçi dünyasıken, karşılaştığı kendilerinden işçi olarak beklenenin aksine direnen daha melez bir işçi kültürüdür. İşçilerin ekonomik düzeylerinden beklenen bir kültür düzeyinin ötesinde, burjuvanın estetik düşünme tarzını taklit edip, kendi şiir ve kompozisyonlarını yazıp, dergiler kurduklarını

görmüştür (Rancière, 1989: xxi-xxiii; Tanke, 2011: 23). Tıpkı *1968 Olayları*'nda olduğu gibi, burada da işçiler kendilerinden beklenenin üstünde bir zihinsel farkındalık ortaya koymuşlardır.

Rancière, işçilerle ilgili gözlemlerinden ekonomik bağımlılığın veya ekonomik seviyenin politik yaşamı tamamen ortadan kaldırmadığı ve okuyan, şiir yazan, bazı konular hakkında fikir beyan eden, “ince hazlara” sahip işçilerin olduğunu çıkarsar. Ona göre, işçiler, zamanın ve mekanın klasik dağılımı hakkındaki fikirleri redederler. Bu anlamda, ilk kurbanları estetikdir. Fakat bu sanat olarak ürettiklerinin karşılığını almak anlamında değil, kapasitelerini sınırlayan zaman ve mekanın klasik dağılımını geçersiz kıldıkları içindir. Onlar klasik olarak, çalışmak ve uyumak için ayrılan vakitlerini yeniden şekillendirirler (Tanke, 2011: 25). Bu çalışmanın neticeleri onun *1968 Mayısını* hocasından farklı bir değerlendirmeye tabi tutmasına sebep olur. Çünkü 1848 devrimi dönemindeki incelemelerden ulaştığı netice, *1968 Olaylarının* istisnai bir durum olmadığıdır. Diğer bir anlamda, işçi ve öğrencilerden (yani tabandan) gelen bu hareketin ilk olmadığını fark eder. Bu nedenle de, uzmanların/otoritelerin/entelektüellerin ayrıcalıklarını, otoritelerini sorgular. Çünkü hem on dokuzuncu yüzyıl işçilerinin dünyasında hem de *1968 Olayları*'nda tanıklık ettiği işçilerin ve öğrencilerin içinde buldukları durumu anlama bilincinden sanıldığı gibi yoksun olmadığıdır.

Althusser için, devrimin gerçekleşebilmesi, büyük bir entelektüel çabanın teori inşasına ve entelektüel sınıfın yönlendirmesine bağlıdır. Bu teori inşasının ne zaman biteceği ve işçi sınıfının gerekli bilgiyle ne kadar sürede donatılacağı, aradaki mesafenin ne zaman kapanacağı hep muallaktır (Tanke, 2011: 14-15). Diğer bir örnek olarak Marx'ta, işçi sınıfının yetersizliklerinden bahsedilir. Bu sınıfın proleter olması ve devrimi gerçekleştirebilmesi, bir fail olarak değil, en dibi görmesi (bütün vasıflarından sıyrılarak proleter olması) ile mümkün hale gelebilir. Bunun da tarihi, aynı şekilde muallaktır. Althusser'e benzer şekilde, Sartre da, aynı şekilde, eşitlik idealinin gerçekleşmesini, partiye ve sendikalaşmaya bağlar. Rancière ise, hem incelediği on dokuzuncu yüzyıl dönemdeki işçi dünyası hem *1968 Olayları* neticesinde, Marx, Sartre ve Althusser'in işçi dünyasını doğru okumadığını düşünür (Rancière, 2013). İşçi sınıfı, öğrenci ve bütün bu bölünmelerde üste olanı ve diğerlerini oluşturan ayrımların ve bu ayrımlarda ayrıcalıklı role sahip olanların ayrıcalığının içinin boş olduğunu ileri sürer.

Rancière'in sürekli dile getirdiği iddia, hiçbir hükümetin, partinin, okulun veya kurumun bir tek kişinin bile özgürlüğünü sağlayamayacağıdır. Çünkü Rancière'e göre, kurumlar eşitsizliğin vücut bulmuş halidir (Mercieca, 2012: 408; Badiou, 2015: 146, 169). Bu bağlamda, Rancière, herhangi bir kurumdan ve entelektüel sınıftan medet ummaz. Her ne kadar Marx ülkülerine sahip çıksa da (eşitlik-özgürlük sloganlarından vazgeçmezse de) Rancière'in, bunları gerçekleştirme pratiğinde kendine belirlediği güzergah, Marx ve takipçilerinden farklı durmaktadır. Marx'ın “*Komünist Manifesto*”daki ve sol hareketin güzergahını da belirleyen meşhur “*Bütün dünyanın işçileri birleşin*” sloganının tam aksine Rancière, böyle bir birleşme çağrısında bulunmamakla birlikte, bu ülkülerin (eşitlik ve özgürlüğün) gerçekleşmesini birleşip, kolektif bir hareket meydana getirerek vuku bulacağına pek de ihtimal vermemektedir (Rancière, 2016b: 90).

Mevcut entelektüelin (uzmanların) konumu, özel bazı politik etkileri içinde barındırır. Belli bir alanda uzmanlaşmış (politik, estetik, pedagojik...) entelektüel, bilgisinden kaynaklı kendini otorite olarak kabul eder. Bu bağlamda, bilgi ile otorite arasında eşit bir bağ görülür. Bu bağ, kendini otorite olarak gören uzmanların, kendilerini diğerlerini aydınlatma yönelik bir tavır sergilemesine sebep olur. Bilgiye sahip olanlar ve ondan mahrum olanlar arasında bir ayrım yapılmış olur (Citton, 2010: 29). Rancière, otorite ile bilgi arasında böyle bir eşitliği yanılı olarak değerlendirir. Rancière, bilgi ile otoritenin arasındaki ilişkiyi eleştiriye tabi tutmaktan ziyade, bu bağı tamamen koparır. Bu radikal söylemi inşa ettiği/dile getirdiği eserinin adı *Cahil Hoca*'dır.

Rancière belli bir uzman kesime dayanan pedagojiyi eleştirir. Bu pedagoji öncelikle baştan eğitim alacak çocuk veya gençlerin eşit olmadığı ve yeteneklerinin aynı düzeyde olmadığı üzerine odaklanır. Çocuklar üzerinde söz söyleme hakkını öğretmen ve diğer otoritelere verir. Öğretmenler ve aileler, çocukların gelişimi üzerine bilinçli konuşanlar ve bilmeyenler, çocuklar üzerine söyledikleri anlamlı sözcükler olanlar ile söyledikleri sadece kuru gürültü olarak değerlendirilenler olmak üzere yerleşmiş hiyerarşiler inşa edilir (Mercieco, 2012: 409-411). Bütün bunların altında yatan sebep de öğrencilerin zekâca birbirinden farklı olması ve tek başına anlama becerisine sahip olmadıklarına dayanan düşüncedir. Geleneksel pedagojinin mitine göre, aşağı ve üstün zekâ vardır. Aşağı zekâyâ sahip olanlar, sadece hayatlarında ihtiyaçları doğrultusunda bir şeyleri bilirler. Bunları çocuklar ve halk olarak görebiliriz. Üstün zekâyâ sahip olanlar ise, öğrendiklerini nedenleriyle ve yöntemleri ile bilirler. Öğrencinin bir şeyleri öğrenmesi için tek başına kitap yeterli değildir. Aynı zamanda, kitabı anlayıp anlamadığını kontrol edecek ve ona anlayıp anlamadığını söyleyecek birine ihtiyaç vardır. Eğer kitabın argümanlarını (yazılı argümanları) anlamadıysa, bu argümanları anlaması için yeni argümanlar sunmak (açıklamalar yapmak) gerekir. İşte üstün zekâlar bu açıklama işlemini üstlenir (Rancière, 2016b: 14). Bunlar geleneksel pedagojinin argümanlarıdır. Son zamanlarda, pedagojiye yeni bakış açıları katılmıştır. Yine de hiçbirinde, Jacotot ile başlayan ve sonrasında, Rancière'in radikal eşitlik söylemlerine neden olan keskinlikte, bir eleştiri tam olarak gerçekleştirilmemiştir.

Rancière'in *Cahil Hoca* adlı ilginç figürüne ilham veren, Jacotot'un 1818 yılında, Belçika'da bir kentte, Fransız Edebiyatı okutmanlığı yaparken tesadüflere dayalı olarak yaşadığı serüvendir. Bu serüvendeki baş aktör Jacotot'dur. Kendisi Flemenkçe bilmeyen Jacotot bir anda, kendisini sadece Flemenkçe bilen öğrencilere Fransızca öğreteceği bir konumda bulur. Bunun için bir çözüm bulmaya çalışır fakat çok umutlu değildir. Fénelon tarafından kaleme alınmış, hem Flemenkçe hem de Fransızca çevirinin bir arada bulunduğu *Telemak* eseri eline geçer. Onu öğrencilere verir ve onlardan eserin Fransızcası ve Flemenkçe'sinin çevirisine bakarak anlamaya çalışmalarını ister. Öğrenciler herhangi bir ön hazırlık, bitmeyen açıklamalar yapan ve kendi ile öğrenci arasında aşılamayan mesafeler, hiyerarşiler yaratan bir hoca olmadan, tamamen kendi zeka, dikkat ve iradelerini sınavarak metinle yüzleşirler. Bu yüzleşme, hiç beklenmeyen bir başarı ile neticelenir (Rancière, 2016b: 9-11). Jacotot, tesadüfen olan bu olayı bir yöntem olarak, farklı alanlarda denemeye karar verir. Hiçbir şey bilmediği bir alan seçer ve o alanda öğrencilerin öğrenmesi için onlara hocalık eder. Bu yol aynı zamanda bir yol ayrımını beraberinde getirir. Ayrım bilgi ile hocalığın birbirinden ayrılmasıdır. Hocaya otoritesini veren bilginin aksine bu yeni yolda hocanın bilgisini anlatması beklenmemektedir (Rancière, 2016b: 18-20). Diğer anlamda, burada hoca cahildir. Pek doğal olarak, bu çok büyük bir kırılma noktasıdır. Karşımızda bu kırılma noktasında cevap bekleyen birçok soru vardır: Hoca ile bilgi arasında böyle bir ayırmadan bahsedebilir miyiz? Diğer bir ifade ile "*Cahil Hoca*" mümkün müdür? Böyle bir ayırım mümkünse hala bir hocanın varlığından bahsedebilir miyiz? Ya da hocanın bilgiden kaynaklı otoritesinin yerini ne alacaktır?

Jacotot'un pedagojik düşüncesinde önemli olacak iki kavramı ayırt ettiğini görürüz. Bu iki kavram, zeka ve iradedir. Öğrenme ve öğretme sürecinde iki irade ve iki zeka vardır. Bunlar arasında kurulan ilişkiye göre, pedagojinin aptallaştırıcı ya da özgürleştirici olduğundan bahsedebiliriz: Hocanın zekası, öğrencinin zekası ve hocanın iradesi, öğrencinin iradesi. İlk olarak aptallaştırıcı pedagojide, zekalar arası bir hiyerarşi vardır. Bu hiyerarşide, aşağı zeka üstün zekaya tabi olur.

Bir zekânın bir başka zekaya tabi kılındığı yer de ise, aptallaşma vardır. İradesini kendi yoluna sokacak ve o yolda tutacak kadar güçlü değilse insan -özellikle de çocuk- bir hocaya ihtiyaç duyabilir. Ama bu tabi oluş sadece iradeler arasındadır. Ne zaman ki bir zekayı bir başkasına bağlar, o zaman aptallaştırıcı olur (Rancière, 2016b: 20).

Jacotot ilk ayrımını şöyle yapar. Öğrenme sürecinde olması gereken hiyerarşik zekalar arasında bir tabiyet değil, iradeler arasında bir tabiyettir. Ne zaman bir zeka diğer bir zekaya tabi olursa, orada bir öğrenme sürecinden ziyade “aptallaştırma” sürecinden bahsedebiliriz.

Aptallaştırılan derken kasıt, ne öğrencisinin kafasını hazmedilmemiş bilgilerle dolduran dar kafalı bir ihtiyar hocadır, ne de kendi iktidarını ve toplumsal düzeni korumak için takiye yapan kötü niyetli biri. Aksine, ne kadar bilgin, aydın ve iyi niyetliyse o kadar etkilidir. Ne kadar bilginse, kendi bilgisi ile cahillerin cehaleti arasındaki mesafe ona o kadar aşikar görünecektir. Ne kadar aydınsa, el yordamı ile yol almak ile yöntemli olarak aramak arasındaki fark ona o kadar aşikar görünecek; lafzın yerine manayı, kitabın otoritesi yerine açıklamaların berraklığını geçirmeyi o kadar önemseyecektir (Rancière, 2016b: 14-15).

Geleneksel pedagojinin en önemli özelliği, bilgisi ile bir otorite olmuş bir hocanın varlığı ve bu hocanın öğrencinin öğrenmesi gereken her şeyi belli bir yöntem kullanarak, tekrar tekrar açıklayarak, öğrenmesini sağlamasıdır. Geleneksel pedagojinin aptallaştırıcı kısmını, hocanın bitimsiz açıklamaları, öğrenci ile kendi arasına koyduğu bitimsiz mesafeler (hiyerarşiler; bilen-bilmeyen, aşağı-üstün zeka) oluşturur. Hoca burada bütün bunları yaparken kötü niyetli değildir. Sadece yaptıklarına en içten şekilde inanır.

Özgürleştirici pedagojide ise, zekalar arasında bir tabiyet ilişkisi yerine eşitlerin birbirini anlamasının doğallığı vardır. Tabiyet ilişkisi sadece iradeler arasında olabilir. Jacotot pedagojisi burada, irade ile zekayı birbirinden ayırır ve onların öğrenmedeki rollerinden bahseder. Bu nokta da, öğrenmedeki başarısızlıkların sebebi, zekalar arası eşitsizlik değil, iradeden ve dikkatsizlikten kaynaklıdır. Öğrenmede başarıyı sağlayan irade ve dikkattir. (Rancière, 2016b: 54-63).

Bir şeyin yanlışlığını veya doğruluğunu kanıtlamak için bilmek gerekir. Fakat cahil hocanın işi ulaşılan sonuç değil, sonuca doğru olan arayıştır. Bu nedenle, Jacotot’un hikayesinden hocayı tamamen ortadan kaldıracak bir varsayım çıkmaz. Sadece kendi aklının gücü ile baş başa kaldığında insanın yapabilecekleri hakkında bize bir fikir sunar. Diğer bir ifade ile burada yapılan bilginin ilmi ile halkın ilmini karşı karşıya getirip, cahil hocayı halkın ilmine ulaşmasını sağlayan merci yapmak değildir (Rancière, 2016b: 39). “...Cahil hocanın pratiği parası, zamanı ve bilgisi olmayan yoksulun çocuklarına ders vermesini sağlayan basit bir çare değil; ilmin yardımının dokunmadığı noktada aklın saf güçlerini serbest bırakan çok önemli bir deneyimdir. Cahil birinin bir kez yaptığını bütün cahiller her zaman yapabilir. Çünkü cehalette hiyerarşi yoktur. Cahillerle bilginler ortak ne yapabiliyorsa işte ona “haddizatında zeki varlığın gücü” adını verebiliriz” (Rancière, 2016b: 38). Bu bağlamda, Jacotot’un (evrensel) pedagojisinde kullandığı iki ilkeyi, Descartes’in “Düşünüyorum, o halde varım.” ile Sokrates’in “Kendini bil.” düsturunun farklı bir kompozisyonunun (kombinasyonun) beraberinde getirdiği bir özgürleşme ile karşılaştırır. Descartes’in “Düşünüyorum, o halde varım” düsturunu tersine çevirip sadece insana özgü kılarak, “Varım, o halde düşünüyorum” Jacototcu pedagojinin bir ilkesi haline gelir. Bu varolan her insanın düşünebileceği anlamına gelir. Ayrıca Sokrates’in “Kendini bil.” ilkesi de buna eklenir. Bu ise, zihinsel süreçlerin farkına varmayı, bir kere bile bir şeyler öğrenebildiysen, bunun her zaman mümkün olduğunu anlatır (Rancière, 2016b: 41, 42, 61; Lambert, 2012: 214-215). Bu ilkeler, Jacototcu pedagojinin zihinsel özgürleşme vadinin hayata geçirme ilkeleridir. Bu iki ilkenin farkına varmış herkes zihinsel olarak özgürleşmiş kabul edilir. Bu şekilde özgürleşmiş ve en az bir kere öğreneceği şeyle bir yüzleşme yaşamış herkes başkasının öğrenme sürecindeki cahil hoca olabilir (Rancière, 2016b: 39). Çünkü cahil hocanın yapacağı şey, öğrencinin öğrendiği şeye bütün dikkatini ve iradesini verip karşısındaki zekayla (kitap-öğrenci ilişkisinde kitabın yazarının zekası, iletişimde karşısındakinin zekası) kendi zekasıyla yüzleşip yüzleşmediğini doğrulamaktır. Jacotot tarafından başlatılan ve sonrasında Rancière tarafından bu temeller üzerine yeniden yazılan

zekâların eşitliği varsayımı ve onun beraberinde getirdiği evrensel pedagoji, açıklayıcı bir otoriteye gerek duymaz.

Rancièrè, *Cahil Hoca*'daki zekâların eşitliği ön varsayımının aynısını *Özgürleşen Seyirci*'de, (tiyatro, sinema, müze ve TV önündeki) seyirci için de, aynı şekilde uygular. Rancièrè, çağdaş düşünürlerin seyirciyi tıpkı öğrenci gibi pasif değerlendirmesini yanlış bulur. Nasıl öğrenme sürecinde, öğrenci pasif değilse, aynı şekilde sanat etkinliklerindeki seyirci de pasif değildir. O dikkat eder, seçer, hatırlar, geçmişle bağlantı kurar, çevirir vb. birçok işlemi yapar. Oysa ki çağdaş devrimci sanat düşüncelerinde dahi seyirci pasif olarak değerlendirilir. Temel kaygı da onu bu güçsüzlüğünden kurtarmak ve aktif bir şekilde sanatın içine dâhil etmektir. Oysa bu ön kabul, otorite ve bilgi arasındaki eşitliği yenilemekten başka bir işe yaramaz (Citton, 2010: 36). Diğer bir anlamda, hiyerarşileri paradoksal olarak yeniden üretir. Tiyatro, sinema ve diğer bütün sanat formları ile sanatçı, yönetmen, oyuncu ve seyirci arasındaki bölünmeye dair ön kabul, eşitliğin önünde bir engeldir. Bir önvarsayım olarak kabul edilen bölünmenin sonradan kapatılma çabası, sadece bir paradoks yaratır. Çünkü bölünmeye yaratan ile kapatmaya çalışan aynı kişidir. Tiyatrodaki seyirci paradoksu da, aslında hoca ile öğrenci arasındaki mesafe paradoksuna benzerdir. Çünkü eski pedagojide hoca hep bir adım ileridedir, yani öğrencinin bildiği şeyi bilmediğini bilmenin yanında öğrencinin bilgiyle geçemeyeceği bir mesafede yer alır. Paradoks şu ki, mesafeyi ortaya koyan da bu mesafeleri ortadan kaldırmak isteyen de hocanın kendisidir. Fakat mesafeyi ortadan kaldırmak için yeni mesafeler (açıklamalar, yöntemler...) konur. Bunu koyan da yine hocadır. Tıpkı seyirci paradoksun da olduğu gibi, maksat seyirciyi edilgenlikten, seyirci olmaktan kurtarmaktır (Rancièrè, 2015b: 24). Bu bağlamda, mesafe paradoksu ile seyirci paradoksu benzer görünür. Oysa ki "...entelektüeller ile işçiler arasında kapatılması gereken bir mesafe falan yoktu. Tıpkı oyuncular ve seyirciler arasında olmadığı gibi" (Rancièrè, 2015b: 24). Burada niyetin devrimci olmasının da bir faydası yoktur. Sanatın bu formlarında, gerçek bir manada, özgürleştirici konsept ancak seyirciyi bu ayrımların ortasına yerleştirmeden onun estetik deneyimi anlayabileceğini, bunun için açıklayıcıya ihtiyaç olmadığını kabul etmekle mümkün olur (Citton, 2010: 37). "...Onlara hitaben bir söz edilmiştir, onlar da bunu anlamak ve cevap vermek isterler -öğrenci veya bilgin olarak değil, insan olarak. Sizi sınavdan geçiren birine değil, sizinle konuşan birine cevap verir gibi. Yani eşitlik sancağı altında" (Rancièrè, 2016b: 18). Bu nedenle, en başından ayrımlar koyup bunları ortadan kaldırma çabasına girmek ve bunun içinde başka ayrımlar yapmak, sadece bizi kısır döngüye götürür. "...İnsan denen hayvan, ilk önce anadilini, insanlar arasındaki yerini alabilmek için kendini kuşatan şeyler ve göstergeler ormanında maceraya çıkmayı nasıl öğrenmişse, her şeyi işte öyle öğrenir" (Rancièrè, 2015a: 16). Diğer bir ifade ile, kendi zekasına güvenerek, iradesini ve dikkatini vererek öğrenebilir. Bunun için herhangi bir otoritenin yol göstericiliğine ihtiyaç duymaz.

Rancièrè, Jacotot'un örneği ile dil arasında bir bağlantı kurar. Rancièrè bu varsayımı için bir çocuğun yardım almadan bir dili öğrenme başarısından yola çıkar. Çocuk bir dili öğrenirken öncelikle yabancı olduğu bir dünyaya ilk defa temas etmektedir. Etrafını saran nesnelere ve insanlar, her birinin ayrı adları, bu nesnelere ve insanlar arasında birçok birbirinden farklı ilişki tarzı, dili konuşurken kullanılması gerekli olan bir gramer... gibi birçok etkenden bahsedebiliriz. Bütün bu etkenlerin üstüne çocuğun bunları öğrenirken hiçbir deneyime sahip olmadığını ve olgunluk seviyesi olarak en asgari evresinde olduğunu da eklemek gerekir. Bütün bu zorlu sürece rağmen bir çocuk çok kısa bir sürede çevresini tanımaya başlar ve bu dil oyununu nasıl oynayacağını fark eder. Sadece çok küçük hatalarını düzeltmemiz gereklidir. Bunun dışında dili kullanmayı öğrenir (Rancièrè, 2016b: 55-56). Bütün öğrenmeler, aslında diller arası çeviri sürecidir. Bir çocuk daha küçükken bir dil öğrenme süreci içindeyken, ona hiç kimse bilinçli bir şekilde dili öğretmez, o çevresindekileri taklit ederek kendi öğrenir. Bu durumda, öğrenme sürecinde, çocuk dil denilen metinle baş başadır. Üstelik henüz kendine ait

bir dili yokken, bu süreci tek başına başarır. Fakat sonrasında aynı çocuğun yeni bir dil oyununu tek başına öğrenemeyeceğini söylemek pek de mantıklı değildir (Rancière, 2016b: 9-13). Ayrıca bu örnek öyle istisnai bir örnek de değildir. Aksine hayatımızda sürekli olarak karşımıza çıkan, evrensel bir örnektir. Benzer şekilde, Jacotot öğrencilerle *Telemak* arasındaki süreci, bir metinlerarası dönüşüm süreci olarak değerlendirir. Bu bağlamda, Rancière için, dil eşitliğin en önemli göstergesidir. Eşit olmayan insanların birbirini anladığından da bahsedilemez. "...Eşiti ancak eşit anlar..." (Rancière, 2016b: 76).

Rancière'in dünyasında, resim yapmak, şarkı söylemek, eleştiride bulunmak ve diğer bütün etkinlikler asıl anlamı ile dilin bir başka dile aktarılmasından başka bir şey değildir. "...Konuşan herkes kendisinin ve eşyanın şairidir" (Rancière, 2016b: 86). Bu bağlamda, öğrenme bir zekanın meydana getirdiğini başka bir zekanın anlama çabasıdır. Rancière, herkesin piyanist, ressam veya şair olabileceğini düşünmez. Herkes Beethoven veya Mozart olacak değildir. Yalnız her zeka asgari düzeyde bir zihnin/zekanın ortaya koyduğu eseri anlayabilir. Bir parça ressam, şair, müzisyen olabilir, yeter ki gerekli irade ve dikkati gösterebilir (Rancière, 2016b: 70). Rancière'in otoritelere veya pedagojik hiyerarşilere olan saldırılarının altında yatan sebep bireyin tek başına yapacaklarının farkına varmasını sağlayarak onun otoritelere olan bağımlı söküp yerine kendi irade ve zekasını koymaktır. Böylelikle Jacototcu evrensel pedagojinin veya Rancière'in bu pedagojiden etkilenerek yapmaya çalıştığı, bir insan zekası tarafından ortaya konmuş her eserin bir başka zeka tarafından anlaşılabilirliğini ve asgari düzeyde yapılabileceğini göstermektedir. Aynı şekilde, Jacotot'un deneylerinde yaptığı farklı alanlardaki öğrenme etkinliklerinde, yapılan her etkinlik bireyin etkinlik yaptığı alanda bir duayen olmasını sağlamak değildir (Rancière, 2016b: 70). Bu etkinliklerin amacı, sadece kendi zekası ve iradesi ile yapamayacağına inandığı her hangi bir etkinlikte, tek başına asgari düzeyde de olsa bir başarı sergilemesini sağlamaktır. Böylelikle, kişi zekalar arası hiyerarşinin bir varsayım olduğunu fark edecektir. Daha önce yapamadığı ve diğerlerinin kendinden üste tuttuğu bir kısım şeyleri, zekası, iradesi, dikkati ve çalışkanlığı sayesinde yapabildiğini gördüğünde, bu karşıdakiler arasındaki zekaya dayalı olan hiyerarşilerin yıkılmasını sağlayacaktır. Zihinler arası hiyerarşinin yıkılması beraberinde karşılıklı ilişkide kişilerin birbirilerini birbirinin eşiti olarak değerlendirmesini sağlayacaktır. Zihinsel özgürleşme ancak bu şekilde bir eşitlik ile sağlanabilir. Diğer bir ifade ile, zekâların birbirine tabi olmasının ortadan kalkması ile zihinsel özgürlük gerçekleşir. Bu bir eşitlik manifestosudur. Böyle bir manifesto, zihinleri/insanları her türlü otoriteye bağlı olmaktan azad eder.

Rancière'ci söylemde, eşitlik ulaşılabilecek bir hedef ya da gelecekte gerçekleşecek bir vaat değildir. Bundan ziyade eşitlik, her zaman, her yerde pratikler tarafından gösterilebilir bir ön varsayımdır. Rancière'in bu eşitlik söylemi, her zaman, her yerde gerçekleştirilebilecek bir pratiği ifade eder. Şimdiye kadar eşitliği ulaşılabilecek bir hedef olarak koyanlar, eşitliğin şimdi de mümkün olmadığını yalnız entelektüelin de yardımı ile gelecekte gerçekleştirilebilecek bir amaç olduğunu iddia ettiler. Rancière'e göre ise, bu gelecek zaman ve aynı şekilde eşitliğin gerçekleşmesini sürekli olarak ertelenmektedir (Rancière, 2015a: 55; Citton, 2010: 31-32).

Entelektüelin konumunu tamamen yok sayan bu düşünme tarzının beraberinde, iyi niyetli olarak düşünen ve kitlelerin daha eşitlikçi ve iyi noktalara gelmesini talep eden entelektüellere karşı da bir şüpheli beraberinde getirdiğini görürüz. Yirminci yüzyılın son döneminde, bilim ve ideolojiyi birbirinden ayırmaya çalışan Marxist söylemlere, toplum teorisyenleri, eşitlik ideali peşinde koşan birçok düşünürü, bu bakış açısından yeniden sorgulamamız gerekir (Citton, 2010: 33). Fakat Rancière, bütün bunların farkında olarak fikirlerini devam ettirir.

Rancière'in fikirleri oldukça radikaldir ve bu noktada eleştirilebilir. Rancière'e yöneltebileceğimiz bir diğer eleştiri noktası da şu olabilir: Uzman ya da entelektüel bakışın

ayrıcalığına karşı çıkan Rancière'in buna rağmen birçok entelektüel düzeyi yüksek eser ortaya koyduğunu görürüz. Eğer bu solun düşünme tarzındaki bir yanılgıyı ifade edip onu telafi etme yöntemi/çabası (doğru olanı ortaya koyma/aydınlatma çabası) değilse, bu çabanın ardındaki gaye nedir, gibi bir soruyu, Rancière'e yöneltmek çok da yanlış olmaz. Onun sol literatürde geniş bir yer kaplayacak bu derinlikli çalışmaları, yol gösterici bir gaye taşımıyorsa, bu durumun felsefesi ile olan çelişkisi nasıl çözülebilir?

Rancière, yöntemi üzerine açıklama yaptığı makalesinde, kendisinin bu kadar devasa entelektüel eser ortaya koyma sebebini şöyle açıklar: Asıl amacının içinde bulunduğu dünyanın resmini anlamak olduğunu söyler. Bütün ortaya koyduğu eserleri bu maksatla yazdığını ifade eder. Onun yaptığı yönlendirmeden ziyade, kendi serüveni üzerinden başkalarının da kendi serüvenlerini yaşamalarına olanak tanımaktır (Rancière, 2016a: 110).

İlaveten, Rancière, toplumu kuran bir özellik olarak zekaların eşitliğinden bahsederken, bunu sonrasında otoriteleri/hiyerarşileri sorgulamak için bir örgütlenmeye sebebiyet vereceğini düşünmez. Diğer bir ifade ile, bunu anarşist bir niyetle yapmaz. Eğer toplumda herkes eşitse, herkesin toplumdaki farklı konumları anlamını yitirir. Fakat bu yine de, yeni bir düzen isteğini beraberinde getirmez. Çünkü bunun için bir sebep yoktur. Herkes eşitse ve konumları işgal etmenin hiyerarşik bir temeli yoksa, ne şimdi ki düzen için ne de yeni bir düzen için mantıklı bir gerekçe sunamayız. Bu da yeni bir düzen için harekete geçmenin önünde engeldir (Rancière, 2016b: 90).

Sonuç

Sonuç olarak, *1968 Olayları*, farklı şekillerde entelektüellerin kendi konumlarını yeniden değerlendirmesine sebep olmuştur. Althusser, Sartre, Said bu nokta da entelektüelin hala önemli bir konum teşkil ettiğini öne sürerken, Foucault entelektüelin eski ayrıcalığının kalmadığı kanaatine varır. Yalnız bu söylemlerin hepsinde entelektüel farklı konumlarda değerlendirilse de, ona ait merkezi rolün tamamen yok sayılmadığını görmekteyiz.

Hocası Althusser ile birlikte, Marxist söylemin idealleri peşinde koşan Rancière de, *1968 Olayları* ile birlikte, çok büyük bir kırılma yaşar. Rancière bu kırılmadan sonra, on yıl süren işçiler üzerine yapılan arşiv çalışması ile birlikte, oldukça radikal söylemlerle kendi felsefi mecrasına giriş yapmıştır. İşçiler üzerine olan bu çalışması, onu, *68 Olaylarının* aslında bir tesadüf olmadığı kanatine vardırır. Hem arşiv çalışması hem de *68 Olayları*; duyulmayan, görülmeyen, varlığı kabul edilmeyen, hiçbir paya sahip olmayan veya ötekileştirilenlerin, kendilerini nasıl diğerlerinin eşiti olarak sunduğunun örneklerini teşkil eder. Bu çalışmaları neticesinde Rancière eşitlik üzerine, kendisinin ve içinden geldiği Marxist kanaadın büyük bir yanılgı içinde olduğunu kanatine varır. Sol düşünürlerin çoğu, bir türlü Marx'ın ön gördüğü tarihsel devrimin gerçekleşmemesini farklı bağlamlarda okurken (teori-pratik arasındaki çatlak gibi/Althusserci okuma), Rancière bu yanılgının, eleştiri ile düzeltilemeyecek düzeyde, kökten gelen bir yanılgı olduğunu düşünür. En büyük yanılgı ise, eşitliğin bir amaç olarak konmasıdır. Bu amaca ulaşma süreci ise, araya birçok aracının (entelektüel gibi) dahli ile paradoksal ve ulaşılmaz bir hal alır. Aksine eşitlik, bir amaç değil, farklı zaman ve mekânlarda, pratikte doğrulanan bir önvarsayımdır. Eşitlik üzerine bu iddia, diğer Marxist düşünürlerden oldukça farklı ve radikaldir. Ön varsayımsal bir eşitlik fikrinden hareket eden Rancière, fikirlerini zekaların da eşitliği gibi oldukça radikal bir noktaya kadar götürür. Eleştirilerde görüldüğü üzere, Rancière eleştirilecek birçok noktaya sahip olmasına rağmen yine de hem pedogojik süreç hem de entelektüel konum üzerine fikirleri oldukça ufuk açıcı görünmektedir.

Kaynakça

- Althusser, L. (2015). *Marx için*, (Çev. Işık Ergüden), İthaki Yay., İstanbul.
Badiou, A. (2015). "Sunuş", *Fransız felsefesinin macerası*, (P. Burcu Yalım), Metis Yay., İstanbul.

- Citton, Y. (2010). "The ignorant schoolmaster": Knowledge and authority", (*Edit. Jean-Philippe Deranty*), In: *Jacques Ranciere-Key Concepts*, , Acumen Press, Uk.
- Foucault, M. (2016). *Entelektüelin siyasi işlevi-seçme yazılar-1*, (Çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay-Ferda Keskin), Haz. Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., Dördüncü Baskı, İstanbul.
- Keskin, F. (2016). "İktidar, hakikat ve entelektüelin siyasi işlevi", İçinde: Foucault, Michel, *Entelektüelin Siyasi İşlevi-Seçme Yazılar-1*, (Çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay-Ferda Keskin), Haz. Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., Dördüncü Baskı, İstanbul.
- Lambert, C. (2012). "Redistributing the sensory: The critical pedegogy of Jacques Rancière", İn: *Critical Studies in Education*, 53: 2, Routledge, Taylor & Francis Group, pp. 211-227.
- Mercieca, D. P. (2012). "Initiating 'The methodology of Jacques Ranciere': How Does It All Start?", *Studies in philosophy and education*, Volume 31, Issue 4, Pp 407-417, Malta.
- Sartre, J. P. (2018). *Aydınlar üzerine*, (Çev. Aysel Bora), Can Yay., Onuncu Baskı, İstanbul.
- Said, E. (2018). *Entelektüel-sürgün, marjinal, yabancı*, (Çev. Tuncay Birkan), Ayrıntı Yay., Sekizinci Baskı, İstanbul.
- Rancière, J. (1989). *The nights of labor, the workers'dream in nineteenth century France*, (Trans. John Drury), Philadelphia, Temple Universty Press.
- Rancière, J. (2013). *Filozof ve yoksulları*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), Metis Yay., İkinci Basım, İstanbul.
- Rancière, J. (2015a). *Demokrasi nefreti*, (Çev. Utku Özmakas), İkinci Baskı, İstanbul, İletişim yay.
- Rancière, J. (2015b). *Özgürleşen seyirci*, (Çev. E. Burak Şaman), Üçüncü Basım.
- Rancière, J. (2016a). Jaques Rancière'in yöntemi üzerine, (Çev. Utku Özmakas), İçinde: *Çağdaş felsefenin maceraları*, (Ed: Güçlü Ateşoğlu), Belge Yay., Birinci Baskı, İstanbul.
- Rancière, J. (2016b). *Cahil hoca*, (Çev. Savaş Kılıç), Metis Yay., Beşinci Basım, İstanbul.
- Tanke, J. J. (2011). *Jacques Rancière: An intraduction: Philiosophy, politics, aesthetics*, Continuum Press, New York.
- Zizek, S. (2008). *1968*, (Çev. Sabri Gürses), Encore yay., İstanbul, 2008.

İKTİSAT-İŞLETME-ECONOMY-OPERATING

Sağlık Hizmetleri Bağlamında Üniversite Döner Sermaye İşletmelerinin Kamu Ekonomisi Açısından Analizi

In the Context of Health Services Analysis of University Revolving Fund Businesses from the Perspective of Public Economics

Hakan HOTUNLUOĞLU*
Mehmet Arif KAYACAN**

Öz

Tarih boyunca insanlık için yegâne ihtiyaçlardan olan sağlık günümüzde tüm dünya için birincil ihtiyaç olarak önemini sürdürmektedir. Bugün sağlık ihtiyacı gerek üretim ölçeği gerekse gereken sabit yatırımın büyüklüğü nedeni ile doğal tekel kapsamında analize tabi tutulmaktadır. Türkiye de kamu tarafından sunulan sağlık hizmetleri sağlık bakanlığına bağlı hastaneler ve üniversite hastaneleri tarafından karşılanmaktadır. Hizmetin sunumu bu kurumlar tarafından döner sermaye kapsamında yapılırken, hizmetin finansmanı Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından gerçekleştirilmektedir. Diğer bir ifade ile ilgili hizmetin maliyeti hizmeti sunan kurum tarafından değil bakanlıkça belirlenen tarifelere göre yapılmaktadır. Bu fiyatlama politikası nedeniyle sağlık hizmetleri sunan kurumlar ağır borçlar altına girmekte, bütçe sürdürülebilirliği konusunda sorun yaşamaktadır. Üniversite hastaneleri sağlık hizmetleri faaliyetli yerine getirmenin yanında araştırma ve eğitim faaliyetlerini yürüten akademik kuruluşlardır. Bu kurumlar, kamusal hizmetlerin gerçekleştirebilmesi için akademik ve klinik faaliyetleri birlikte yerine getirmesi gerekmektedir. Sağlık sisteminin önemli kurumlarından olan üniversite hastaneleri son yıllarda gelirleri ile giderlerini karşılayamayan kurumlar haline gelmiştir. Bu durum Türkiye’de sağlık hizmetlerinin sunumu açısından önemli bir yere sahip olan üniversite hastanelerinin son yıllarda finansal sürdürülebilirliği sağlama konusunda ciddi finansal sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, döner sermaye işletmelerinin, tarihi süreci, yönetim yapısı, hangi usul ve esaslarla yönetileceği ve bu işletmelerin örgüt yapısı açıklanacaktır. Üniversite döner sermayeleri içinde üniversite hastanelerinin payı, mali yapıları, borçlanma gereği ve çözüm önerileri üzerinde durulacaktır. Mali ve idari alanlarda yaşanan sıkıntıların ele alındığı bu çalışmada öncelikli olarak mali alanda yapılması gereken düzenlemelerden bahsedilerek yaşanan sorunlara açıklık getirilmiştir ve bu problemlerin çözümüne yönelik politika önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hizmetleri, Döner Sermaye, Fiyat Analizi.

Abstract

Health, which is one of the unique needs for humanity throughout history, continues to be the primary need for the whole world today. Today, health needs are analyzed within the scope of natural monopoly due to both the scale of production and the size of fixed investment required. Turkey is also covered by the health ministry hospitals depends on the health services offered by public and university hospitals. While the service is provided by these institutions within the scope of circulating capital, the financing of the service is carried out by the Social Security Institution. In other words, the cost of the service is made according to the tariffs determined by the ministry, not by the institution providing the service. Due to this pricing policy, institutions providing health services are under heavy debts and have problems in terms of budget sustainability. University hospitals are academic institutions that carry out research and education activities in addition to performing health services. These institutions must carry out academic and clinical activities together in order to perform public services. University hospitals, one of the important institutions of the health system, have become institutions that cannot meet their income and expenses in recent years. This situation has led to serious financial problems to face in ensuring the financial sustainability of the university hospitals in recent years, which has an important place in terms of provision of health services in Turkey. In this study, the historical process, management structure, the procedures and principles of revolving funds, and the organizational structure of these enterprises will be explained. The share of university hospitals, financial structures, borrowing requirements and solution proposals will be emphasized. In this study, where the problems experienced in financial and administrative areas are addressed, first of all, the arrangements that need to be made in the financial area are clarified and the policy suggestions for the solution of these problems are presented.

Keywords: Health Services, Revolving Funds, Price Analysis.

* Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü, hakanhotunlu@gmail.com.

** Öğr. Gör. Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Meslek Yüksek Okulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, arifkayacan@akdeniz.edu.tr.

Giriş

Döner sermaye işletmeleri, kamu idarelerine bağlı olarak kurulan tüm birimlere ait alanlarda üretilebilecek iş ve işlemlerde faaliyet gösterebilmektedir. Türkiye ekonomisi içindeki yerleri ve sağlık hizmetlerinde üstlendikleri görevleri nedeniyle döner sermaye işletmeleri büyük öneme sahiptir. Ülke ekonomisine yaptıkları olumlu katkılara rağmen bu işletmelerin ana kanun metninin olmaması ve diğer düzenleyici yönetmeliklerin yeterince açık ve detaylı olmaması nedeni ile kurum ve işletme yöneticileri döner sermaye işletmelerinin yönetiminde birçok zorluk yaşamaktadırlar. Ülkemiz de Sağlık Bakanlığı'nda faaliyet gösteren döner sermayeli işletmelerin faaliyetlerine başlamasından çok uzun bir zaman geçmesine rağmen bu alanda da köklü yapısal bir düzenleme yapılamamıştır. Üniversitelere bağlı döner sermayeli işletmelerin net bir işletme yapısı oluşturulamamıştır, bu hali ile hastanelerin geleneksel yapısı, üniversitelerin yönetim yapısı ve üniversitelere bağlı döner sermayelerin yapısı bir araya geldiğinde karmaşık bir örgütlenme yapısı ortaya çıkmaktadır.

Üniversitelere bağlı döner sermayeli işletmeler de en çok karşılan birim, kamusal hizmet sunması ve yüksek gelir getiren birim olması nedeni ile tıp fakültesine bağlı olarak hizmet veren hastanelerdir. Sağlık hizmetlerinin önemli aktörlerinden olan üniversite hastaneleri faaliyetlerinde sürdürülebilirliği sağlamaları için öncelikle sağlık ve bakım hizmetlerini yüksek kalitede ve düşük maliyetle sunmaları bağlıdır. Bu misyonu gerçekleştirilebilmesi için; verimliliğin artırılması, maliyetlerin minimize edilmesi, hizmet kalitesinin artırılması ve finansal sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir.

Ülkemizde sosyal devlet anlayışının bir sonucu hastanelerde sunulan sağlık hizmetlerinin ücretlendirilmesi maliyetlere göre değil, bakanlıkça belirlenen SUT¹ fiyatlarına göre yapılmaktadır. Üniversite hastaneleri tarafından sunulan hizmetlerin ücretlerinin belirlenememesi yöneticileri maliyetleri kontrol altına almaya yönlendirmiş fakat hastanelerde kullanılan malzeme çeşidinin on birlerle ifade edilen çeşitte olması ve kendi iç dinamikleri bunu çok mümkün kılmamıştır.

Üniversite hastanelerin finansal performansı incelendiğinde, kısa vadeli borçlarını ödeme noktasında sorunları olduğu, toplam borç yükünün sınırların üzerinde olduğu, nakit sıkıntısı içinde olduğu, gelirleri ile giderlerini karşılayamadığı ve finansal açılardan sürdürülemez durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Bu açıdan çalışmanın amacı döner sermayeli sağlık hizmeti kapsamında üniversite hastanelerine açıklık getirmek ve uygulamadaki fiyatlama politikasının kamu maliyesi açısından analizi yapılarak değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda döner sermaye, üniversitelerde döner sermayelerin durumu değerlendirilecek, sonra üniversiteler de döner sermayeli hastanelerin fiyatlama politikası kamu maliyesi açısından analiz edilecektir.

Döner Sermaye İşletmelerinin Tanımı

Türk Dil Kurumu döner sermaye kavramını; Kamu maliyesi alanında daha önceden belirlenmiş ve sürekli olan bir amacın yerine getirilmesi için genel veya özel bütçeden belirli bir miktar paranın, azaltılmamak şartı ile ilgili kuruluşa veya bu kuruluşla ilgili işletmelere verilmesi, mütedavil sermaye olarak tanımlanmıştır (TDK, 2019). Uluslararası literatürde döner sermaye (revolvingfund) kavramının sözlük anlamı ise, bir şeyleri finanse etmek için var olan ancak tam tutarın tekrar elde edilebilir olması için herhangi bir kredinin değiştirilmesi gereken bir miktar olarak tanımlanmaktadır.

26509 Sayılı Resmî Gazete 'de yayınlanarak, 1.1.2007'de yürürlüğe giren Döner Sermayeli İşletmeler Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliğinin 3. Maddesinde Döner Sermaye

¹ Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Uygulama Tebliği

kavramı tanımlanmıştır. İlgili maddeye göre döner sermaye: Genel yönetim dâhilindeki kamu idarelerine kanunlarla verilen asli ve sürekli kamu görevlerine bağlı olarak ortaya çıkan ve genel idare esaslarına göre yürütülmesi mümkün olmayan mal ve hizmet üretimine ilişkin faaliyetlerin sürdürülebilmesi için, kamu idaresine bağlı olarak kurulmuş işletmelere tahsis edilen sermayedir.

Döner sermaye kuruluşları ise, faaliyetlerine ilk başladıklarında bütçeden tahsis edilen bir sermaye ile kurulduktan sonra, faaliyetleri sonucu her sene elde ettiği karı sermayesine ilave ederek çalışan kuruluşlardır. Kamu ekonomisi alanından bakıldığında, genel ve özel bütçeli kamu idarelerinin kanunlarla açıklanan kamu faaliyetlerini yürütmeleri sırasında kültürel, mesleki, tarımsal, sınai ve ticari faaliyetlerin yerine getirmeleri için tahsis edilen sermayeye döner sermaye, bu amaçla kurulan işletmeler de döner sermaye işletmeleri olarak adlandırılmaktadır (Güner, 2010, 28).

Tüzel kişilik olarak döner sermaye işletmelerinin farklı bir tüzel kişiliği olmamasına rağmen, bütçeleri bağlı oldukları kurumun bütçesinden bağımsız olarak hazırlanmaktadır. Döner sermaye işletmeleri bağlı oldukları kurum ve kuruluşların denetimine tabi olmanın yanı sıra Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Sayıştay'ın denetimine tabiidir.

Döner Sermaye İşletmelerinin Tarihi Süreci

Döner sermaye uygulaması ilk kez 1925 yılında yayımlanan 549 sayılı "Ziraat Müesseselerine Sabit Sermaye Vaz'ına Dair Kanun" da görülmektedir. İlgili kanunda sabit sermayeden bahsedilmese de kanunun 1. Maddesinde bulunan "Sabit Sermaye" teriminin döner sermaye anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Döner Sermaye ile eş anlamlı olan "Mütedavil Sermaye" terimi ise ilk defa 27.1.1927 tarih ve 968 sayılı Milli Matbaa Tahsisatının Mütedavil Sermaye Halinde İstimaline Dair Kanun'da kullanılmıştır (Güner, 2010: 28). Döner sermayeli işletmelerin kapsamlı olarak düzenlendiği ilk yasa 1927'de yürürlüğe giren 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunudur. 1050 sayılı yasa 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanun'un 24.12.2003 tarihli resmi gazetede yayınlanması ile yürürlükten kaldırılmıştır (Yenigün, 2011, 32). 5018 sayılı kanunda ise, döner sermayeli işletmelere ait düzenleyici hüküm bulunmamaktadır.

01.05.2007 tarih ve 26509 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan "Döner Sermaye Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliği" döner sermaye işletmeleri ile ilgili düzenlemeler yeniden yapılandırılıncaya kadar uygulanmıştır.

2010 yılında Maliye Bakanlığı tarafından Döner Sermaye Mali Yönetim Sisteminin (DMİS) kurulmuştur. DMİS sistemi ile, döner sermayeli işletmelerin mali süreçleri web tabanlı bir sistem ile izlenmesi ve işlemlerin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. 2010 yılı aralık ayında Muhasebat Genel Müdürlüğü bünyesinde bir Proje Grubu oluşturulmuş, 2011 yılı Kasım ayında muhasebe, bütçe, personel, harcama, taşınır, gelir ve yönetim bilgi sistemi modülleri oluşturulmuş ve 2012 yılı aralık ayında DMİS projesi kısmen tamamlanmış ve aktif kullanıma başlanılmıştır (Muhasebat, 2019). Ancak DMİS projesi ile amaçlanan tüm döner sermaye faaliyetlerinin sisteme entegre edilmesi amacı henüz gerçekleştirilememiştir.

Döner Sermaye İşletmelerinin Yönetim Yapısı

Genel ve özel bütçeli idareler tarafından çeşitli amaçlar için döner sermaye işletmeleri kurulabilir. Döner sermaye işletmelerinin kurucu nitelikteki ana kuruluşlar ile kuruluş sonrasında da bağlılıkları devam eder.

Döner sermaye işletmelerinin kendisine özel bir örgütlenme yapısı bulunmamaktadır. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun çerçevesinde işletme müdürü, muhasebe yetkilisi ve memur arasında bir astlık üstlük ilişkisi mevcuttur. İşçi pozisyonunda çalışanlar için ise iş

kanunu ve sözleşme hükümleri çerçevesinde bir çalışma yapısı vardır. Döner Sermayeli İşletmeler Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliğininin 3. Maddesine göre; Döner sermaye işletmelerinin yönetim kadrosunda, gerçekleştirme görevlisi, muhasebe yetkilisi, veznedar, taşınır kayıt kontrol yetkilisi, ambar memuru, muhasebe yetkilisi mutemetleri görev almaktadır.

Genel ve özel bütçeli kuruluşlar tarafından kurulmuş döner sermaye işletmelerinin yönetim organizasyon şemalarının uygulamada farklılıklar gösterdiği gözlenmektedir. Döner sermaye işletmelerinde, genellikle işletme müdürü işletmenin en üst yöneticisi olarak görevlendirilmekte ya da kurulan yönetim kurulları tarafından yönetimi gerçekleştirilmektedir. Bazı işletmelerde ise yönetime, bağlı olunan bakanlık idaresinin ya da bağlı genel müdürlük çatısının merkez organları katılmaktadır.

Döner Sermaye İşletmeleri Türleri

Döner sermaye işletmeleri ülkemizde öncelikle genel bütçeli idareler bünyesinde kurulmaya başlanmış, sonraki dönemde özel bütçeli kuruluşlar tarafından kurulmaya başlanmıştır. Türk kamu ekonomisi içinde döner sermaye işletmeleri, kamu mali yönetimi bakımından, bağlı oldukları idarelerin türüne göre ikiye ayrılmaktadır;

- Genel bütçeli idare döner sermaye işletmeleri,
- Özel bütçeli idare döner sermaye işletmeleridir.

Genel bütçeli döner sermaye işletmeleri, bazı genel bütçeli idarelere bağlı olarak kurulmuş ve idarelerinin hizmetleri kapsamında eğitim, sağlık, tarım, spor hizmetleri, yayıncılık, kültür hizmetleri gibi birçok alanda ticaret ve sınai alanlarında işletmecilik yapmaktadır. Genel bütçeli idareler içinde, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı meslek okulları, Sağlık Bakanlığı kapsamında devlet hastaneleri, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı bünyesinde bulunan işletmeler gibi örnekler, döner sermayeli işletmelerdir. Asli görevi kamuya ücretsiz sağlık hizmeti sağlamak olan Sağlık Bakanlığı'na bağlı bir devlet hastanesinin, bünyesinde yer alan kamu personelleri tarafından bir ücret veya bedel karşılığında, poliklinik ve tedavi hizmeti verebilmesi ve dolayısıyla bu yolla ilave gelir sağlayabilmesi için bağlı idare tarafından bir ödenek verilerek bir işletme kurulması da aynı statüdedir.

Aşağıdaki tabloda döner sermaye işletmeleri ve sayıları verilmiştir. Tablo görüldüğü gibi genel ve özel bütçeli idarelere bağlı toplam 2.794 döner sermayeli işletme bulunmakta olup bunların sayılarına göre idareler arasında dağılımı aşağıda gösterilmiştir. Tabloda en büyük sayıyı Meslek Liseleri ve Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Tesisleri döner sermaye işletmeleri oluşturduğunu görmekteyiz. Üniversitelere ait döner sermaye sayısı 113 ile 5. sırada yer almaktadır.

Tablo 1: Döner sermaye işletme sayıları

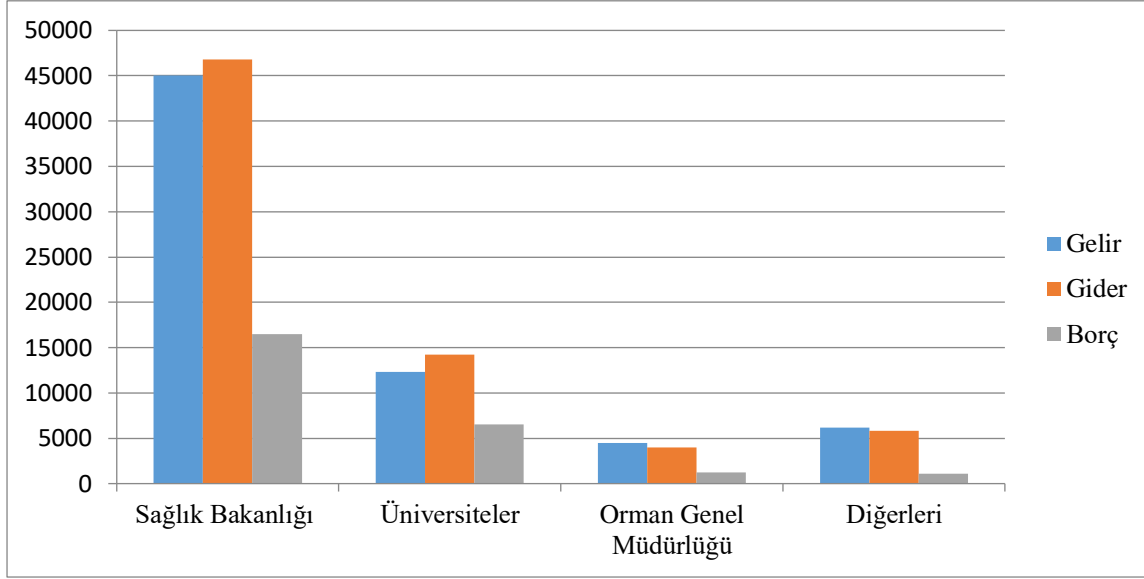
Sıra No	Döner Sermaye İşletmesi	İşletme Sayısı
1	Meslek Liseleri	895
2	Sağlık Bakanlığına bağlı Sağlık Tesisleri Döner Sermaye İşletmeleri	868
3	Orman Genel Müdürlüğü	306
4	Tarım İşletmeleri	200
5	Üniversiteler	113
6	Bakanlık İşletmeleri (Huzurevleri/Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri)	108
7	Orman İşletmeleri	93
8	Sağlık Bakanlığı	82

9	652 sayılı KHK kapsamındaki İşletmeler	81
10	Askeri Fabrikalar ve Askeri Hastanesi (Girne Asker Hastanesi)	27
11	Özel Bakım Merkezleri	2
12	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	1
13	Devlet Kitapları	1
14	Kültür ve Turizm Bakanlığı	1
15	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı	1
16	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	1
17	Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü	1
18	Türkiye İstatistik Kurumu	1
19	Adli Tıp Kurumu	1
20	Risk Yönetimi, Tasfiye ve Döner Sermaye Genel Müdürlüğü	1
21	Meteoroloji Genel Müdürlüğü	1
22	İş Sağlığı İşçi Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü	1
23	Çalışma, Sosyal Güvenlik, Eğitim ve Araştırma Merkezi	1
24	Devlet Personel Başkanlığı	1
25	Dini Yayınlar	1
26	Polis Akademisi Başkanlığı	1
27	Ayvalık Vakıf Zeytinlikleri	1
28	Yargıtay Yayınları	1
29	Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü	1
30	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Başkanlığı	1
	TOPLAM	2794

Kaynak: <https://dmis.muhasibat.gov.tr/doner-sermaye-istatistikleri.php> (Erişim Tarihi:20.06.2019)

Döner Sermayeli İşletmelerinin Mali Büyüklükleri

Önceki bölümde Türkiye’deki döner sermaye işletmelerin kurumlar itibariyle sayıları verilmiştir. Ancak kamu ekonomisi içerisindeki öneminin göstergesi ilgili işletmelerin mali büyüklükleri ve milli gelir içerisindeki paylarıdır. Aşağıdaki grafikte alacak, borç, nakit, gelir ve gider büyüklüklerine göre gösterilmektedir.

Şekil 1: Döner sermayeli işletmelerinin mali büyüklükleri

Kaynak: TÜİK, 2019 ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019.

Bu grafiğe göre döner sermayeler içinde en yüksek mali büyüklüğe sahip olan Sağlık Bakanlığına bağlı döner sermaye işletmeleri, ikinci olarak Üniversite işletmeleridir.

Kamu içindeki büyüklüğü konusunda bu işletmelerin gelirler, giderleri ve bu rakamların GSMH oranları ele alınabilir.

Tablo 2: Döner sermayeli işletmelerinin mali büyüklükleri

Yıllar	GSYİH içindeki Payı (%)	Toplam Kamu Harcamaları içindeki Payı (%)
2009	2,20	5,97
2010	2,10	5,82
2011	1,99	5,87
2012	1,97	5,74
2013	1,88	5,53
2014	1,91	5,57
2015	1,81	5,44
2016	1,87	5,65
2017	1,78	5,44
2018	1,83	5,40

Kaynak: TÜİK, 2019 ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019.

Tabloda da görüldüğü gibi döner sermayeli işletmelerin 2009 yılı GSYİH içindeki payı %2,20, 2018 yılında %1,83'e düşmüş, toplam kamu harcamaları içindeki payı 5.97'den 5.40'a gerilemiş, yıllar için de oransal olarak çok fazla değişiklik olmamış GSYİH ve kamu harcamalarına paralel bir artış gerçekleşmiş.

Üniversite Döner Sermaye İşletmeleri

2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 58. maddesine göre hazırlanan "Döner sermaye işletmelerinin kurulmasında uyulacak esaslara ilişkin yönetmeliğin" 1. Maddesine göre; "üniversitelerin eğitim, öğretim, araştırma ve uygulama birimleri ile yükseköğretim üst kuruluşlarında kendi faaliyet alanları kapsamında bulunmak ve Maliye Bakanlığının olumlu görüşü alınmak suretiyle 2547 sayılı Kanunun 58 inci maddesi ve bu Yönetmelik hükümleri çerçevesinde döner sermaye işletmeleri kurulabilir.

Döner sermayenin kurulmasının planlandığı fakülte/yüksekokul/enstitü üniversite yönetimi döner sermaye işletmesini kurmak istediği takdirde öncelikle yapması gereken, birim yöneticileri ve işletme müdürlüğü yönetmeliğine ilişkin taslağı hazırlamak ve kendi yönetim kurullarında görüşmektir. Kendi Yönetim kurulunda onayını aldıktan sonra döner sermaye yönetmeliğini rektöre ve üniversite yönetim kurulunun onayını sunar. Üniversite yönetim kurulu tarafından yönetmeliğin onaylanmasından sonra, YÖK Başkanlığının onayına sunulmaktadır. Onaylanan yönetmelik Resmi Gazete de yayınlanarak yürürlüğe girer. Yapılan düzenlemelerde, üniversite döner sermaye işletmelerinde, üniversite tüzel kişiliğinin dışında ayrı bir kamu tüzel kişiliği tanınmamıştır.

Üniversite döner sermaye işletmelerinin kurulma amaçları ve faaliyet alanları

Üniversitelere bağlı döner sermaye işletmelerinin, kuruluşları sırasında, bağlı buldukları yükseköğretim kurumlarının ana faaliyetlerini aksatmayacak şekilde çalıştırılması gerekmektedir. 2547 sayılı Kanun'un 58. Maddesine Göre Döner Sermaye İşletmelerinin Kurulmasında Uyulacak Esaslara İlişkin Yönetmeliğin 3. maddesinde, işletmelerin amaçları ve faaliyet alanları sıralanmıştır;

- Bilimsel görüş vermek, proje hazırlamak, araştırma, uygulama ve benzeri hizmetler yapmak,
- Belirli bilimsel sonuçların uygulamasını sağlamak,
- Üniversite ve ona bağlı kurumlarda hasta muayene ve tedavisi yapmak ve bunlarla ilgili tahlil ve araştırmaları yürütmek,
- Faaliyet alanları ile sınırlı olarak mal ve hizmet üretiminde bulunmak yer almaktadır.

Ayrıca ilgili yönetmeliğe göre; döner sermaye işletmelerinin, faaliyetlerini yerine getirmesi sırasında öncelikli vermekle görevli oldukları kamu hizmetleri olan eğitim hizmetleri ve eğitim hizmetlerine katkıda bulunan uygulamaların işletme de ön planda tutulması gerekmektedir. Üniversitelere bağlı döner sermaye işletmelerinin çalışma prensipleri iktisadi devlet teşekküllerine göre farklılık arz eder, bu işletmelerin asıl amaçları faaliyet alanlarında karlılığı maksimum seviyeye çıkartmak yerine ihtiyaçları dengeli bir şekilde karşılamaktır (Gümüş, 2006, 41).

Üniversite döner sermaye işletmelerinin hukuki yapısı

Üniversitelerde faaliyette bulunan döner sermaye işletmeleri 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 58. Maddesine çerçevesinde kurulurlar. Bu işletmelerinin kendilerine ait tanımlayıcı ve tamamlayıcı bir kanun metni yoktur. Bu işletmeler yönetilmeye çalışılırken yönetmelikler işletme yöneticilerine yönetim faaliyetlerinde dayanak olur, özellikle üniversite döner sermaye işletmelerinin idari ve mali yönetimi için hazırlanan yönetmelikler aşağıdaki gibidir (Hanoğlu, 2016, 134):

- 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 58. Maddesine Göre Döner Sermaye İşletmelerinin Kurulmasında Uyulacak Esaslara İlişkin Yönetmelik,
- Döner Sermayeli İşletmeler Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliği,
- Yükseköğretim Kurumlarında Döner Sermaye Gelirlerinden Yapılacak Ek Ödemelerin Dağıtılmasında Uygulanacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik,
- Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Yönetmeliği,

- Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Ek Ödeme Dağıtım Yönergesi.

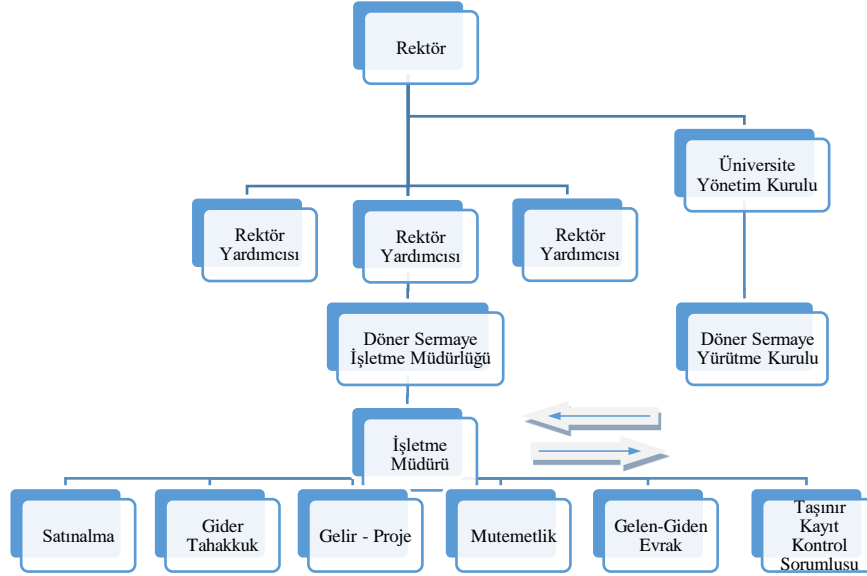
Üniversite döner sermaye işletmeleri yönetim ve örgüt yapısı

Üniversite döner sermaye işletmeleri yönetim ve örgütlenme yapısı ile ilgili düzenlemeler, Döner Sermaye İşletmelerinin Kurulmasında Uyulacak Esaslara İlişkin Yönetmelik'in 3. bölümünde bulunan yönetim ve örgüt kısmında yer almaktadır. Bu bölümde, bir üniversite döner sermaye işletmesinde yönetim yapısının nasıl olması gerektiği yasal olarak hükme bağlanmıştır. İlgili yönetmeliğin 10. maddesi, işletmenin yönetim organizasyon şemasını oluşturan hükümler içermektedir.

Üniversitelerde döner sermaye işletmeleri iki farklı biçimde yapılanmıştır.

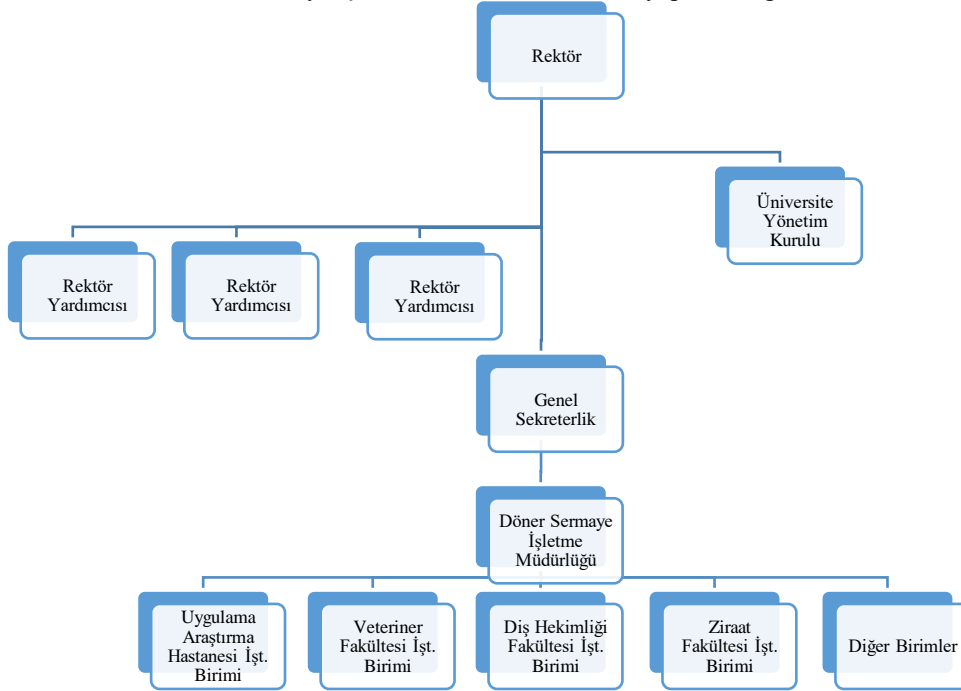
1- Üniversitelerin tüm birimlerinin (tıp, diş hekimliği, ziraat, sürekli eğitim vb) döner sermaye işlemlerinin hepsinin bir bütçe altında gerçekleştirildiği *Merkezi* bir yapıdır. Bu yapıya göre üniversite bünyesindeki tüm birimlerin döner sermaye faaliyetleri döner sermaye işletme müdürlüğü tarafından gerçekleştirilir dolayısıyla Gerçekleştirme görevlisi döner sermaye işletme müdürüdür. Tek bir bütçe altında takip edilmesine rağmen, her bir birimin işlemleri (tıp, diş, sürekli eğitim, ziraat fakültesi vb) ayrı hesaplarda takip edilmektedir. Gerçekleştirme görevliliği tek kişide yürütülmesine rağmen Harcama yetkisi Rektör tarafından ilgili birimlerin yöneticileri olarak atanır. Örneğin Üniversite hastanesinin döner sermaye faaliyetlerinin harcama yetkilisi olarak Başhekim, Ziraat fakültesi döner sermaye faaliyetlerinin harcama yetkilisi olarak Dekan atanır. Şekil 1'de bu yapıya uygun olarak organize olmuş Ankara Üniversitesi Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü gösterilmiştir.

Şekil 2: Üniversite döner sermaye işletmelerinde organizasyon yapısı örneği

Kaynak: <http://dsermaye.ankara.edu.tr/organizasyon-semasi/> (Erişim Tarihi:24.06.2019)

2- Üniversitedeki her bir harcama biriminin ayrı bir alt döner sermaye bütçesine sahip olduğu *Birim Bazlı* bir yapıdır. Bu yapıya göre her birim kendi döner sermaye faaliyetlerini kendileri gerçekleştirirler, dolayısıyla her bir birimin gerçekleştirme görevlisi ve harcama yetkisi kendisine ait olmaktadır. Örneğin Üniversite hastanesinin gerçekleştirme yetkilisi Başmüdür, Harcama Yetkilisi Başhekim, Ziraat Fakültesi gerçekleştirme görevlisi Fakülte Sekreteri, Harcama yetkilisi Dekan olarak belirlenmektedir. Aşağıdaki Şekil 2 de bu yapı gösterilmektedir.

Şekil 3: Üniversite döner sermaye işletmelerinde organizasyon yapısı örneği

Kaynak: Yazarlar tarafından, 2547 Sayılı yüksek öğretim kanunu ve döner sermayeli işletmelerin kurulmasında uyulacak esaslara ilişkin yönetmeliğin 11. Maddesine temel alınarak çizilmiştir.

Üniversite Döner Sermaye işletme Müdürlüğü organizasyon yapısı idari yapılanma ve harcama süreci açısından ikili bir yapıya sahip olduğu yukarıda gösterilmiştir. İdari açıdan da kendi içinde iki farklı uygulama yöntemine sahiptir. Birincisi üniversite kapsamındaki tüm döner sermaye faaliyetleri Döner sermaye işletme müdürlüğü altında gerçekleştirilir, harcama yetkilisi bir rektör yardımcısı ve gerçekleştirme görevlisi işletme müdürüdür. İkincisi ise üniversitedeki döner sermaye faaliyetleri her birim tarafından ayrı ayrı gerçekleştirilir, bu birimler özel bütçe kapsamındaki harcama birimleri şeklinde organize olmuştur. Harcama yetkisi, dekan, başhekim ve ya müdür, gerçekleştirme görevlisi fakülteler ve yüksekokullarda fakülte sekreteri, hastanelerde baş müdür olarak sürdürülmektedir. Ayrıca idari olarak genel sekreterliğe bağlı bir birim olarak faaliyet göstermektedir. Harcama süreci açısından ise döner sermaye işletmelerinin kurulmasına ilişkin yönetmelikte Rektör harcama yetkilisi olarak belirlenmiştir. Ancak 5018 sayılı kamu mali yönetim ve kontrol kanunda Rektör “üst yönetici” olarak belirlendiğinden, yönetmelikteki ifade uygulanamaktadır. Bu nedenle eğer döner sermaye işlemleri topluca işletme müdürlüğü altında gerçekleştiriliyor ise Rektör, harcama yetkilisi olarak bir Rektör yardımcısını görevlendirmektedir. Özel olarak uygulama araştırma hastanesi mevcut ise işlemlerin yoğunluğu ve büyüklüğü nedeniyle bu birimin harcama yetkilisi başhekim tarafından yürütülür. Eğer döner sermaye işlemleri birimler tarafından ayrı ayrı takip ediliyorsa, ilgili birimlerin yöneticileri harcama yetkisi olarak Rektör tarafından görevlendirilir. Bu açıklamadan sonra üniversitelerdeki döner sermaye işlemleri ve organizasyonu için belirlenmiş tek bir yöntem mevcut değildir. Bu uygulamaların hepsinin mevzuata uygunluğu tartışmasızdır, ancak hangisinin daha etkin ve verimli olduğu tartışma konusudur. Bu nedenle uygulama birliğinin sağlanması için organizasyon yapısının düzenlenmesi zorunluluk arz etmektedir.

Üniversite döner sermaye işletme birimleri

Türkiye’de üniversiteler bünyesinde 97 farklı döner sermayeli sağlık işletme birimi bulunmaktadır, bu birimlerin 43 adedini üniversite hastaneleri, 29 adedini diş hekimliği fakülteleri oluşturmaktadır (Atasever, 2016, 67).

Üniversitelere bağlı döner sermaye işletmelerinin içinde en önemli payı günlük hayatta bireylerin sıklıkla karşılaştıkları tıp fakültelerine bağlı hastanelerin döner sermaye işletmeleridir. Üniversite hastanelerinin faaliyetlerinde iki temel amacı bulunmaktadır; eğitim ve sağlık hizmeti vermektir. Eğitim faaliyeti olarak, tıp fakültesi öğrencileri başta olmak üzere, uzmanlık eğitimi aşamasında olan hekimlere ve diğer sağlık personeline eğitim, araştırma ve uygulama olanağı sağlanmaktadır. Hastanelerinin öğretim üyeleri ve uzmanlık eğitimi alan hekimler tarafından sağlık hizmeti de verilmektedir. Üniversite hastaneleri sağlık personeli yetiştirmek için eğitim veren, araştırma faaliyetlerinin yapıldığı ve ülkemize sağlık hizmeti sağlayan önemli kurumlardır.

Bu işletmelere yönelik yapılacak değerlendirmelerin gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’de sağlık harcamalarına ayrılabilen kaynakların sınırlı olduğu ve sunulan hizmetlerin önemi dikkate alınarak yapılması gerekmektedir (Işık, 2002, 9).

Üniversite bağlı döner sermayeye işletmelerin mali yapısı

Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Döner Sermaye İşletmeleri Hakkında Yönetmeliğin 15. maddesinde sorumlu sayman sıfatıyla üniversite döner sermayelerinin mali işleri ve muhasebe işlemlerinin Maliye Bakanlığı tarafından atanacak “Döner Sermaye Sorumlu Sayman”ın yürüteceği hükme bağlanmıştır. İlgili yönetmelikten de anlaşılacağı gibi döner sermaye gelirlerinin yasal mevzuat hükümlerine uygun olarak tahsil edilmesi ile bu gelirlerin mevzuata uygun şekilde harcamaya dönüştürülmesi, saymanlık müdürlükleri aracılığıyla gerçekleştirilecektir. Üniversitelere ait döner sermayelerin saymanlık personeli tam olarak Maliye Bakanlığı sorumluluğunda bulunmakta ve bu personele ait maaşların ödenmesi, özlük haklarının takip edilmesi ile iş ve işleyişin gerektirdiği tüm görev ve talimatların verilmesi de Bakanlık kontrolindedir.

Üniversite hastanelerinin gelirleri

Üniversite döner sermaye işletmelerinin faaliyetleri, farklı mevzuatlarda düzenlenmiştir. Faaliyetlerini ilgilendiren düzenlemelere göre fiyatlandırma yapılmakta ve gelirleri oluşmaktadır. Üniversite döner sermayelerinin mal ve/veya hizmet üretimleri sonucunda elde edebilecekleri gelirleri, öncelikle ilgili döner sermaye işletmesinin yönetmeliğinde belirtilmelidir.

2547 Sayılı Kanunu’nun 58. maddesine göre hazırlanan “Döner sermaye işletmelerinin kurulmasında uyulacak esaslara ilişkin yönetmeliğin” 6. maddesi üniversite döner sermaye işletmelerinin gelirlerinin nelerden oluşabileceğinin çerçevesini çizmiştir. Bu maddeye göre, işletme gelirleri;

- Üniversite döner sermaye işletmelerinde verilecek hizmetler ve üretilecek malların satışlarından elde edilecek gelirlerden,
- Üniversite döner sermaye işletmelerine yapılacak bağış ve yardımlardan,
- Diğer gelirlerden oluşturulmaktadır.

Üniversite döner sermayesi içinde en büyük paya sahip üniversite hastanelerinin gelir kaynakları aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Kısa, 2011, 54-57).

- Merkezi bütçe kaynaklarından ayrılan ödenekler. Üniversite hastanelerinin personel maaşları, yolluklar, bina ve demirbaş giderleri merkezi bütçeden karşılanmaktadır.
- Hayırsever kişilerin yapmış olduğu bağış ve yardımlar,
- Ücretli hastalardan alınan bedeller,
- Sosyal güvenceli hastalara sunulan hizmet bedelleri,

- Eğitim faaliyetleri sırasında yapılan çalışmalar sonucu üretilen mal ve hizmetlerin satılması sonucu elde edilen gelirler.

Üniversite hastanelerinin giderleri

Üniversite döner sermaye işletmelerinin gelir getirici faaliyetleri sonucunda elde ettikleri gelirlerden, aynı bütçe yılı içerisinde bütçe giderleri gerçekleşmektedir. İşletmelerin bütçe gideri yapabilmeleri, mali mevzuatta bazı hükümler çerçevesinde mümkündür. Bir bütçe uygulaması olarak gerçekleşen bu harcama işlemleri, işletme faaliyetleri sonucunda üretilen mal ve hizmetlerin üretilmesi ve işletmenin faaliyetine devam edebilmesi için gerekli tüm harcamaları kapsar.

Üniversite hastanelerinin sundukları hizmet karşılığı diğer sağlık kurumları gibi oluşan genel giderlerin yanında kendisine özel maliyetlerini arttırıcı giderleri bulunmaktadır (Atasever, 2017, 16). Bunlar;

- Üniversite hastanelerinin temel görevlerinden birisi sağlık personelinin yetiştirilmesi görevidir. Üniversite hastanelerinin maliyet hesaplamaları yapılırken diğer maliyet unsurlarına eğitim maliyetleri de dâhil edilmesi gerekmektedir. 2010 yılında Üniversite Hastane Birliği'nin yapmış olduğu "Tıp Fakültelerinde Eğitimin Finansal Boyutu" çalışmasında eğitim hizmetlerinin toplam maliyet içindeki payının %25 civarında olduğu tespit edilmiştir.

- Üniversite döner sermayeli sağlık işletmelerinin giderlerini artıran bir diğer faktör sağlık işletmelerinde staj yapan öğrencilerin giderleridir. Yasal düzenlemeler doğrultusunda tıp fakültesi öğrencilerine ve sağlık meslek lisesi öğrencilerine mesleki beceri eğitimi yani staj yaptırılmaktadır. 3308 sayılı Kanun 1986;25/a hükmü gereğince döner sermaye işletmelerinde stajyer öğrencilere ücret ödenmektedir. Stajyer öğrencilerin yemek giderleri de yine kurum tarafından karşılanmaktadır. Stajyer öğrenciler üniversite hastanelerine ciddi bir mali yük getirmektedir. Sağlık personelinin eğitim – öğretiminin bir parçası olan staj çalışmasının merkezi yönetim bütçesinden karşılanması gerekirken ilgili giderler döner sermaye bütçesinden karşılanmaktadır. Bu kapsamda üniversite döner sermayeli sağlık işletmelerinin eğitim giderlerinin merkezi yönetim bütçesinden karşılanması, stajyer öğrencilerin giderlerinin okullar tarafından karşılanması ve bu öğrencilerin yemek giderlerinin yine merkezi bütçe tarafından karşılanması üniversite döner sermayelerini ciddi bir gider yükünden kurtaracaktır.

- Giderlerin artmasında ki bir diğer faktör, bazı döner sermayeli işletmelere veri hazırlama, güvenlik, temizlik gibi hizmetlerin sunumu için işletmeler yeterli kadro verilmemesidir. Yeterli kadro alamayan kurumlar bu hizmetleri suna bilmek için hizmet alım yöntemini kullanmak zorunda kalmıştır. Son dönemde hizmet alımı sonucu çalıştırılan personel sayısındaki artış nedeni ile hizmet alım giderlerinde büyük artış meydana gelmiştir. Bazı hastanelerde hizmet alımı ile çalıştırılan personel toplam personele oranı %35'i iken, başka bir hastanede bu oran %3' gibi küçük bir oranda gerçekleşmektedir. Yani bazı hastaneler çalıştırdığı personelin %35'nin maaşlarını döner sermayeden öder iken, başka bir üniversite hastanesinde bu oran sadece %3'dür. Bu durum yeterli kadro alamayan üniversite hastanelerine ilave finansal yük gelmektedir.

- Genel olarak düşük maliyetli, riski az, zahmeti fazla olmayan sağlık hizmetleri talebinin büyük kısmı kamu hastaneleri ve özel hastaneler tarafından karşılanmaktadır. Bu hastaneler tarafından riski yüksek, üst düzeyde bilgi, beceri ve teknoloji gerektirmesi nedeni ile karşılanamayan yüksek maliyetli hizmetler ise üniversite hastanelerine yönlendirilmektedir. Bu tür hastalara hizmet vermenin bir diğer sonucu üniversite

hastanelerinde ortalama yatış sürelerinin uzun olmasıdır, uzun yatış süresi de maliyetleri artıran bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

Üniversite hastanelerinin gelir – gider dengesi

2547 sayılı kanunun 58.maddesinin i fıkrası uyarınca, “Döner sermaye işletmesi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde, kaynakların ekonomik, verimli ve tasarruflu kullanılması esastır. Yapılacak olan ödemelerde gelir-gider dengesinin gözetilmesi zorunludur.” denilmiştir. Yani bu ilkelerin, kanun gereği, işletmelerde de uygulanması kanuni zorunluluktur. Ancak uygulamada, üniversite döner sermaye işletmelerinin son yıllarda giderlerinin gelirlerine oranla daha yüksek olduğu gözlenmektedir.

Tablo 3: Üniversite döner sermaye işletmelerinin 2011-2017 yılları arasındaki gelir – gider dengesi (kurum bazında-milyon TL)

Yıllar	Gelir	Gider	Fark
2011	5.926	5.624	302
2012	5.991	6.228	-237
2013	6.174	6.547	-373
2014	7.758	8.039	-281
2015	8.524	9.157	-633
2016	9.586	10.852	-1.266
2017	10.774	11.889	-1.115

Kaynak: Yalçinkaya, 2018, 123.

Tabloda görüldüğü gibi, 2012-2017 yılları arasında üniversite döner sermaye işletmeleri gelirleri giderlerini karşılayacak seviyede değildir. Gelirleri ile giderlerini karşılayamadıkları için üniversite döner sermayelerine ek finansman ihtiyacı doğmaktadır. Fakat işletmeler ek finansman ihtiyacının temininde mali mevzuat açısından ciddi sıkıntı içindedir. Üniversite özel bütçelerinden döner sermayelere işletmelerin başlangıç sermayesi dışında bağlı olarak kuruldukları bir bütçe aktarımı söz konusu olmamaktadır. Bazı cari harcamaların ödenmesi dışında kamu ve üniversite döner sermayelere faaliyetlerini sürdürme konusunda ekonomik olarak bir yardımda bulunmamaktadır.

Tablo 4: Üniversite hastanelerinin mali durumu 2012-2016

Yıllar	Gelir	Gider	Net Borç	Borçluluk Oranı (%)
2012	4.811.056.150	5.150.966.140	1.849.903.674	42,8
2013	5.162.236.461	5.606.130.220	2.511.661.324	52,3
2014	6.100.938.285	6.685.848.090	3.323.467.787	56,0
2015	6.735.073.203	7.535.180.499	3.999.299.268	62,3
2016	7.602.774.692	8.932.895.201	5.266.367.097	71,4

Kaynak: Atasever, 2017, 4.

Tablo 4 de görüldüğü gibi üniversite hastanelerinin mali durumu, üniversite döner sermaye işletmelerinden farklı değildir. Maliye Bakanlığı tarafından yapılan incelemelerde üniversite hastanelerinin borçlarının artmakta olduğu, daha önceki dönemde mali durumu iyi olan birçok üniversite hastanelerinin de borçlanma miktarında ciddi artışların olduğu tespit edilmiştir. Üniversite hastanelerinin yapısal sorunlarının çözülmesi amacıyla, 2017 yılı ile birlikte “Gider Bazlı Global Bütçe” uygulamasına geçilmesi çalışmaları yapılmaktadır. Üniversite hastanelerinin gelir – gider eşitliğinin sağlanarak finansal sürdürülebilirliğinin sağlanması amaçlanmaktadır.

Üniversite hastanelerinin oran analizi yöntemi ile mali tabloları incelenmiş, likidite oranlarına bakıldığında hastanelerin ciddi borç yükü altında oldukları ve kısa vadeli borçlarını ödemekte sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Finansal yapı oranları değerlendirildiğinde öz kaynak finansmanının düşük miktarda olduğu ve kısa vadeli yabancı kaynaklar ile finansmanın ağırlıklı olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Faaliyet oranları incelendiğinde stok devir hızının düşük olduğu, bu sonucun ilaç ve tıbbi malzeme hareketliliğinin düşük olmasına neden olduğu varsayılmaktadır. Alacak devir hızları düşük olduğu anlaşılmış, genel olarak hastanelerin nakit sıkıntısı için olduğu görülmektedir (Bülüç, 2017, 279).

2016 yılında yayınlanan Sayıştay Dış Denetim Raporuna göre, bazı üniversite hastanelerinin döner sermaye işletmelerinin elde ettikleri gelirleri ile giderlerini karşılayamadıkları tespit edilmiştir. Bu işletmelerin ayrıca işletmeye ait borçlarını ödemekte oldukça güçlük yaşadıkları ve mali sistemlerindeki bozuklukların hizmet üretimi için harcama yapmalarına sorun oluşturduğu da rapor edilmiştir. Bu rapora göre üniversite hastanelerinin zarar etmeleri nedenleri (www.sayistay.gov.tr);

- SUT fiyat tarifelerinin maliyetlerin altında kalması ve yıllardır arttırılmaması,
- Üretilen hizmetle doğrudan ilgili olmayan personel ödemelerinin ve cari giderlerin döner sermaye işletmesinden karşılanması,
- Maddi duran varlıkların bakım, onarım ve yatırım maliyetlerinin artması,
- Tedarikçilere ödemelerin geç yapılması nedeni ile satın alma maliyetlerindeki artış,
- Son düzenlemeler ile yeni maliyet kalemlerinin doğması (Getirilen hasta standartları, tıbbi atıkların imhası vb),
- Üniversite uygulama ve araştırma hastanelerinde yüksek nitelikte hizmet verilmesi sonucu diğer devlet hastanelerine oranla maliyetlerinin yüksek olması fakat fiyat tarifeleri oluşturulurken bu hususun dikkate alınmaması,
- Üniversite hastanelerine mahsus yapılan ve işlemlerin Sağlık Uygulama Tebliği kapsamında olmaması nedeni ile faturalandırılmadığı için gelir elde edilemeyen işlemlerin olması,
- Üniversite hastanelerinde yüksek maliyetli hizmet sunumu süreklilik arz etmesi ve hizmetlerin yerine getirilebilmesi için yüksek maliyetli ürün ve teknoloji kullanılmasına rağmen sunulan hizmetlerin sunum maliyetlerinin tespit edilmemiş olması olarak sıralanmıştır.

Tablo 5: Türkiye’de sağlık hizmeti sunucularının finansman kaynakları

Kurum		Sosyal Güvenlik Kurumları	Merkezi Yönetim Bütçesi	Yerel Yönetim Bütçesi	Özel Sektör	Toplam
Sağlık Bakanlığı	TL	18.437	16.608	0.332	2.376	37.752
	%	48,83	43,99	0,88	6,3	100
Üniversite Hastaneleri	TL	5.680	1.102	231	45	7.469
	%	76,05	14,75	3,09	6,09	100
Özel Hastaneler	TL	7.148	46	116	8.593	15.903
	%	44,95	0,29	0,73	54,03	100

Kaynak; Atasever, 2014, 141

Tablo 5 de görüldüğü gibi üniversite hastanelerinin mali kaynaklarının %76'sını SGK, %14'nü merkezi yönetim bütçe ödemeleri, %6'sını bağış ve yardımlar, %3'nü yerel yönetim bütçe ödemeleri oluşturmaktadır. Merkezi yönetim bütçe ödemeleri üniversite hastane finansman kaynaklarının %14'nü oluştururken Sağlık Bakanlığı hastanelerinde bu oran %44 olarak gerçekleşmiştir. Sağlık Bakanlığı hastanelerine üniversite hastanelerinin yaklaşık olarak 3 katı büyüklükte merkezi bütçeden kaynak aktarımı sağlanmıştır. Üniversite hastanelerinin finansal sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesinde en önemli faktörün finansman sorunu olduğu, üniversite hastanelerinin merkezi bütçeden sağlık bakanlığı hastanelerine göre daha az pay alması üniversite hastanelerinin finansal sürdürülebilirliğini etkilemektedir (Atasever, 2014, 141).

Sağlık hizmetlerinin kamu ekonomisi açısından analizi

Sağlık hizmetlerinin ikame edilemez olması, risk ve belirsizlik durumu, dışsallıklara sahip olması gibi kendine has özelliklerinden dolayı sağlık hizmetleri arz ve talebi, rekabetçi piyasalar ile ortaya konan arz ve talep modellerinden farklılaşmaktadır.

Sağlık hizmetleri gibi yarı kamusal mal ve hizmetler, özellikleri gereği piyasa tarafından üretilebilse de, toplum için önemi, üretildiklerinde bireye sağladığı yarar dışında topluma sağladığı faydaları, yeterince üretilmedikleri durumlarda bireye olan zararı yanında yaratacakları toplumsal maliyetler (dışsal kayıp) bu tür malların devlet tarafından üstlenilmesine neden olmuştur. Bu tür hizmetlerin üretimleri tamamen piyasaya bırakıldığında özel maliyet ve özel fayda ilişkisi içerisinde bu tür mal ve hizmetlere yapılacak yatırımların yatırım kararlarının verilebilmesi yönünde rasyonel bulunmaması, yeterince üretilmemeleri durumlarında hizmetlerde aksamaya yol açarak önemli toplumsal maliyetler yaratabilmektedir (Edizdoğan, 2018, 29). Özellikleri gereği sağlık hizmetleri bölünebilir, pazarlanabilir, fiyatlanabilir nitelikleri ile özel mal görünümü sergilemekte iken dışsallık ve birlikte tüketim nitelikleri ile kamu malı görünümündedir (Ay, 2017, 68).

Sağlık hizmetleri piyasası; sağlık hizmetlerinin kendine has olan özelliklerinden dolayı piyasa başarısızlığının çok yoğun olarak yaşandığı piyasalardan biridir. Sağlık hizmetlerinin tam rekabetçi piyasalarda sunulması etkisizliğe yol açmakla birlikte hakkaniyetsizliklere de sebep olmaktadır. Bu nedenle devletin sağlık hizmetleri piyasasına müdahalesi kaçınılmazdır (Akdur, 2016). Ülkemizde, sosyal devlet anlayışı gereği devletin sağlık hizmetlerinin sunumunu giderek artan biçimde üstlenmesiyle, sağlık harcamalarının kamu sektörü içinde en önemli harcama kalemlerinden birini haline gelmiştir (Yurdadoğ, 2007, 91).

Devletin üretim alanında önemli bir fonksiyonun olduğu bir diğer alan ise, azalan maliyetlerle birlikte çalışan sektörler, bir diğer ifadeyle doğal tekellerdir.

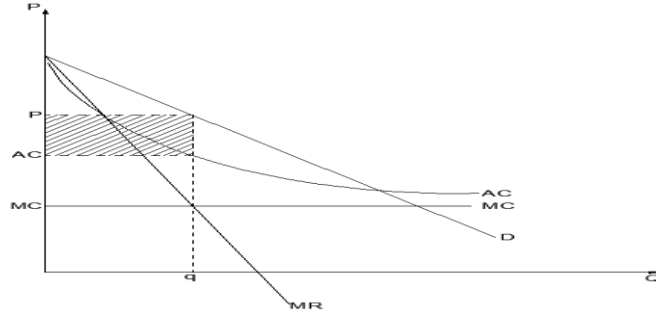
Doğal tekellerde fiyatlandırma politikası

Bazı sektörlerde sabit yatırım maliyetlerinin yüksek olmasına karşın değişken maliyetleri düşük hatta neredeyse sabittir (Savaşan, 2016, 326). Bu tür sektörlerde bazı mal ve hizmetlerin üretim miktarı arttıkça birim başına maliyetin düşmekte olduğu görülür. Sağlık, eğitim, toplu taşımacılık, sosyal güvenlik gibi hizmetlerin tamamında bu durum geçerli olduğundan gelişmiş Avrupa ülkeleri bu tür hizmetleri genellikle kamu tarafından sunmuşlardır (Şener, 2011, 9).

Sağlık hizmetleri piyasası, sağlık hizmetlerinin kendisinden kaynaklı birtakım özellikler nedeni ile diğer mal ve hizmet piyasalarından farklılaşmaktadır. Bilgi asimetrisinden kaynaklı olarak sağlık hizmetleri piyasalarında arz kanadı daha baskın gelmektedir. Bu nedenle de talep arza bağımlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir (Büyüksirin, 2018, 2).

Doğal bir tekel durumunda olan sağlık hizmetlerinde fiyatlandırma politikasının analizi için Şekil 3 kullanılmıştır.

Şekil 4: Doğal tekel

Kaynak; Hill, 2010, 401

Şekil de yatay eksen üzerinde bulunan Q üretilen mal ve hizmet miktarını, dikey eksen üzerinde bulunan P ise fiyatı ve maliyeti göstermekte, yatay eksene paralel MC doğrusu marjinal maliyeti, yukarıdan aşağıya eğik inen MR marjinal hasılat, D talep eğrisini, AC eğrisi ise, ortalama maliyet miktarını göstermektedir.

Doğal tekellerde yüksek sabit maliyetlere karşılık, düşük değişken maliyetler söz konusudur. Sabit ve değişken maliyet toplamının üretim miktarına bölünmesi ile elde edilen ortalama maliyet, üretim arttıkça azalmaktadır. Marjinal maliyet ve ortalama maliyet eğrilerinin göreceli konumu, doğal tekelciye rekabetine göre maliyet avantajı sağlar. Buradan üretim miktarları için marjinal maliyet eğrisinin ortalama maliyet eğrisinin altında seyretmesi muhtemeldir.

Kar amaçlı hareket edilmesi durumunda, $MC=MR$ olacak miktarda üretim yapması, fiyatı AC 'nin üzerinde belirlenmesi ve bu durumda taralı alan kadar kar elde etmesi beklenir. Bu durum doğal tekel durumundaki bir firmanın, devlet müdahalesi olmadan monopolcü gibi hareket etmesidir. Kar maksimizasyonu amacı ile hareket edilmesi durumunda marjinal maliyetin marjinal hasılatı eşit olduğu q noktasına kadar üretim gerçekleştirir. Bu düzeydeki tüketici talepleri fiyat konusunda belirleyicidir. Tüketiciler q üretim düzeyinde üretilen mal veya hizmete P kadar fiyat öderler. Bu fiyat ortalama maliyetin üzerinde olduğu için firma $(P-AC)$ farkı kadar birim kar elde eder. Firmanın toplam karını $(P-AC) \times q$ oluşturur. P fiyatının üzerinde bir birim fiyat belirlenmesi durumunda, firmanın toplam karı; P fiyatı, talep eğrisi ve tepe noktası arasında oluşan üçgen kadar olacak ve elde ettiği toplam kar miktarı azalacaktır.

Monopol denge durumunda üretilen mal ve hizmetlerin sadece bedelini ödeyebilecek kişileri tarafından kullanılmaktadır. Bu durumda, tam rekabete göre daha az üretim yapan firma, üretim düzeyini aşağıya çekerek yalnız ekonomik olarak karını arttırmamakta aynı zamanda sosyal refahı artıran üretim miktarından uzaklaşarak net refah kaybına neden olmaktadır (Savaşan, 2016, 324). Örneğin, sağlık hizmetleri sadece piyasa tarafından üretilmesi durumunda fiyat P düzeyinde yüksek tutularak, üretim miktarı da q miktarında gerçekleşecek, üretilen hizmetten sadece yeterli gelir seviyesi olan kişiler yararlanabilecektir.

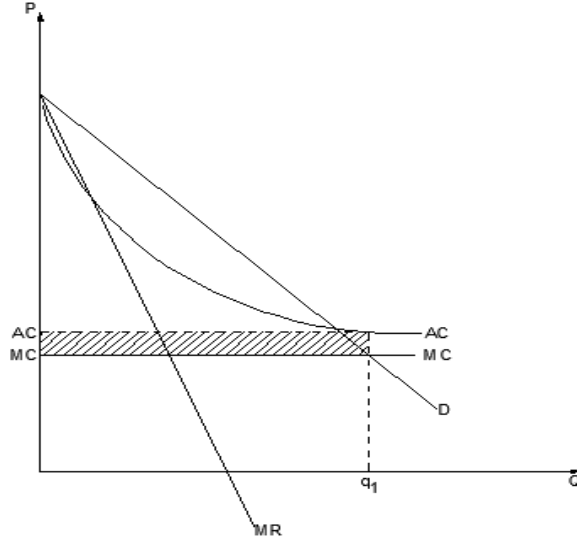
Refah kaybından kurtulmak için devlet düzenleyici olarak devreye girebilir ve tekelci firmanın fiyatını marjinal maliyet üzerinden belirlemeye zorlayabilir.

Marjinal maliyet fiyatlandırması

Düzenleyici kurum fiyatı marjinal maliyet olarak belirlemeye zorladığında, fiyatın marjinal maliyete eşit olduğu noktada üretim düzeyi tespit edilecektir. Üretim düzeyinin bu noktada tespit edilmesi sosyal açıdan etkinlik şartının yerine getirilmesini sağlar (Savaşan, 2016, 331). Bu noktada mal veya hizmetin satış fiyatı MC kadar, üretim miktarı q_1 miktarında

gerçekleşmektedir. Üretilen mal veya hizmetin maliyeti ise AC olmaktadır, üretici kurum tarafından birim başına ($MC-AC$) kadar zarar edilmektedir. Toplam zarar birim zararın üretim miktarı ile çarpılması ile bulunur: $(MC-AC) \times q_1$, toplam zarar şekilde görülen taralı alan kadardır. Oluşan bu zararın kurumların kötü yönetilmesi veya yapılan yolsuzluklar sonucu oluşan zarar ile aynı olmadığı bilinmelidir, mali literatürde “görev zararı” da denilen bu zarar kamu yararının başka bir biçimidir (Şener, 2011, 10). Zarar olmasına karşılık üretim miktarının q_1 olması durumunda refah kaybı söz konusu olmayacaktır.

Şekil 5: Marjinal Maliyet Fiyatlandırması

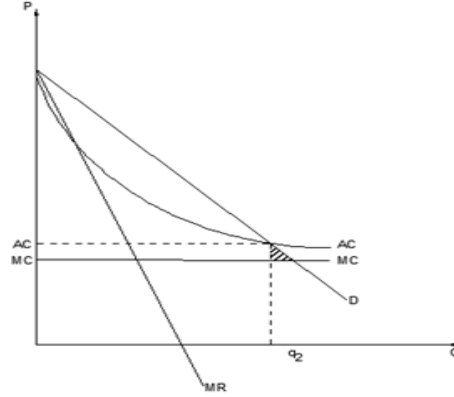
Kaynak; Frank, 2008, 128

Fiyat seviyesi MC olarak zorlandığında firma sektörde kalmayacaktır, firma geleceği düşünerek her yıl zararı kaldıramayacak ve sektörden çıkacaktır. Sağlık sektörü gibi insanların vazgeçemeyeceği ve üretilmesi toplumsal açıdan zorunlu olan sektörlerde üretimin devam etmesi için kamu, zararı sübvans etmek yoluna gidecek yada fiyat seviyesini MC üzerine taşımak zorunlu olacaktır.

Ortalama maliyet fiyatlandırması

Düzenleyici kurum fiyatı ortalama maliyet olarak belirlemesi durumunda, şekilde-4 de görüldüğü gibi fiyat AC , üretilen mal miktarı da q_2 kadar olmaktadır. Bu durumda üretici ne kar ne de zarar etmektedir. Doğal tekelleri sıfır kar elde ederek iş dünyasında kalmasını sağlamak istense de sıfır kar ile firmaların üretimden çekilmesi muhtemeldir. Bu fiyat politikası ile doğal tekelleri maliyetlerine yönelecektir bu toplum kaynaklarının etkin olmayan şekilde kullanılmasına neden olabilecektir.

Bu üretim düzeyinde etkin olan üretim düzeyinin altında kaldığı için ($AC-MC-D$) kesişimin de yer alan taralı alan kadar refah kaybı oluşmaktadır.

Şekil 6: Ortalama maliyet fiyatlandırması

Kaynak; Frank, 2008, 128

İki farklı tarife

Son bir yaklaşım, iki farklı tarife olarak isimlendirilen, iki farklı "fiyat" kullanmayı içerir. Doğal tekel, giriş ücreti olarak adlandırabileceğimiz bir ücreti talep etmesine izin verilir. Bu ücret piyasa tarafından belirlenir. Giriş ücretini ödeyen tüketicilerin daha sonra birim başına *MC* fiyatından istedikleri kadar ürün almasına izin verilir. Alınan giriş ücreti ile firma *MC* fiyatından oluşacak zararı telafi eder ve kara geçmesini sağlar. Bu yaklaşımla firmanın zarar etmesinin önüne geçilmiş ve sektörde kalması sağlanmış olur. Ölümcül bir refah kaybı yaşanması engellenmiş olunur.

Üniversite hastanelerinde fiyatlama politikası

Üniversite hastanelerin finansal performansı incelendiğinde, kısa vadeli borçlarını ödeme noktasında sorunlar yaşadığı, toplam borç yükünün sınırların üzerinde olduğu, nakit sıkıntısı çektiği, gelirleri ile giderlerini karşılayamadığı ve finansal açıdan sürdürülemez durumda olduğu anlaşılmıştır (Bülüç, 2017, 277). Üniversite hastanelerinin finansal açıdan sürdürülemez durumda olmasının nedeni giderlerin gelirlerden yüksek olmasıdır.

Üniversite hastanelerini toplam giderlerinin yaklaşık olarak yarısını personel gideri, %40'nı hasta tedavisinde kullanılmak üzere ilaç, teçhizat ve tıbbi malzeme alımı, %10 civarında giderin de elektrik, doğalgaz, su gibi cari harcamalardan oluşmaktadır. Toplam giderlerin her geçen yıl artmakta olduğu gözlenmektedir fakat SUT fiyatlarında 2005 yılından beri kayda değer bir artış olmamıştır (Yiğit, 2016, 265). Üniversite hastanelerinin karlılık oranlarını tablo 6'da incelendiğinde brüt kar marjlarının çok düşük oranlarda olduğunu, diğer oranların ise eksiye döndüğünü görülmektedir.

Tablo 6: Üniversite hastanelerinin karlılık oranları

Yıllar	Brüt Kâr Marjî Oranı	Faaliyet Kâr Marjî Oranı	Net Kâr Marjî Oranı	Öz Kaynak Kârlılığı Oranı	Varlıkların Kârlılığı Oranı
2013	0,31	-0,09	-0,09	0,65	-0,22
2014	0,27	-0,09	-0,09	0,45	-0,26
2015	0,34	-0,02	-0,02	0,09	-0,06

Kaynak: Bülüç, 2017, 277

Bu açıdan üniversite hastanelerinde uygulanan fiyatlama politikasının marjinal maliyet fiyatlama olduğu görülmektedir. Üniversite hastanelerinin içinde buldukları finansal zorluklardan kurtulabilmeleri için fiyatlama politikasının değiştirilmesidir. Marjinal maliyet fiyatlaması yerine ortalama maliyet fiyatlaması kullanılması gelir gider dengesinin sağlanmasını sağlayacak böylece ortalama maliyet ile marjinal maliyet arasındaki miktar sosyal devlet olma gereği ile devlet tarafından finanse edilecektir. Eğer devlet Şekil 6'da

gösterilen ortalama maliyet fiyatlamasının neden olduğu ($AC-MC-D$ kesişiminde yer alan üçgen kadar) refah kaybını tercih etmez ise marjinal maliyet fiyatlaması kullanılacaktır. Ancak ortalama maliyet ile marjinal maliyet arasında fark yine devlet tarafından finanse edilecektir. Kamu ekonomisi açısından her iki fiyatlama politikasında da ortalama maliyet ile marjinal maliyet arasındaki farkın devlet tarafından vergilerle finanse edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan Türkiye’de özellikle üniversite hastanelerindeki geçmiş yıl zararları ve mevcut borçlar, devletin daha önceki yıllarda finanse etmediği ortalama maliyet ile marjinal maliyet arasındaki farklarıdır.

Sonuç

Türkiye’de sağlık hizmetlerin bir bölümü temel amacı eğitim ve araştırma faaliyeti olan Üniversite hastaneleri tarafından sunulmaktadır. Diğer bir ifade ile uygulamada sağlık bakanlığına bağlı hastaneler ile aynı fonksiyona sahip hale gelmiştir.

Üniversite hastaneleri özel bütçeli kuruluşların döner sermayeleri üzerinden faaliyette bulunmaktadır. Bu bakımdan gelirleri ile giderlerini karşılamak üzere oluşturulmuşlardır. Gelirlerinin tamamına yakını hasta tedavi ücretlerinin faturalanmasıyla SGK’dan elde ettikleri gelirlerden oluşmaktadır. İlgili faturalardaki hasta tedavi ücretleri Sağlık Uygulama Tebliği ile Sağlık bakanlığı tarafından belirlenmektedir. Ancak bu tebliğdeki tarifelerin hasta tedavi maliyetlerin altında kalması, üniversite hastanelerinin gelirleri ile giderlerini karşılayamamasına ve zarar etmesine yol açmıştır. Bu durum ilgili sağlık hizmetlerinde marjinal maliyet fiyatlama politikasının uygulandığını bu nedenle zarar edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan sosyal devletin temeli olan sağlık hizmetinin özel bir mal gibi sunulması sonucu ortaya zarar kavramının çıkması da sosyal devlete olan güveni zedelemektedir. Bu açıdan yapılması gereken üniversite hastanelerindeki hasta tedavi maliyetlerinin tam tespitinin yapıp ortalama fiyat belirlenerek Sağlık Uygulama Tebliğindeki fiyatların sürekli olarak güncellenmesinin sağlanması yada zarar olarak ifade edilen ancak sağlık hizmetinin maliyetinin bir bölümü olan tutarın genel bütçeden karşılanması olacaktır. Sonuç olarak hangi fiyat politikası uygulanırsa uygulansın yeterli sağlık hizmetinin sunulabilmesi için ortalama maliyet ile marjinal maliyet arasındaki farkın devlet tarafından vergiler ile finanse edilmesi gerekliliğidir.

Kaynakça

- Atasever, M. İlhan, M.N. (2017). *Üniversite hastaneleri sorunlarının analizi*, Ankara, Sasam Yayınları, Yıl 3, Sayı:11.
- Atasever, M. Karaca, Z. (2016). *Döner sermayeli sağlık işletmeleri: tespitler ve öneriler*, Ankara, Sağlık-Sen Yayınları-35.
- Ateş, S. (2018). 12 Eylül 1980 darbesi ile 28 Şubat 1997 darbesi arasında din-siyaset ilişkileri ve din eğitimi politikaları, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (13), s. 586-607.
- Akdur, R. (2016). *Cumhuriyetten günümüze Türkiye’de sağlık*, (erişim tarihi: 26.07.2019), <http://www.recepakdur.com/>
- Atasever, M. (2014). *Türkiye sağlık hizmetlerinin finansmanı ve sağlık harcamalarının analizi: 2002-2013 dönemi*, Sağlık Bakanlığı Yayın No:983.
- Bülüç, F, Özkan O, Ağırbaş İ, (2017). Üniversite hastanelerinin finansal performansının oran analizi yöntemiyle değerlendirilmesi, *Business & Management Studies BMIT*, 5, 268-281
- Ay, H. (2017). *Kamu Maliyesi*, İzmir: Albi Yayıncılık.
- Büyükkşirin, B, (2018). *Kamu Hastane Birlikleri’nin Türkiye’de sağlık hizmetleri arz ve talep üzerine etkisi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Edirne.

- Çetinkaya, Ö, (2001). Kamu maliyesinde kamu işletmeciliğinin yeri ve analizi (döner sermaye işletme uygulamasının analizi), *XVI. Türkiye maliye sempozyumu*, 28-31 Mayıs, Antalya.
- Döner Sermayeli İşletmeler Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliği
<http://dsermaye.ankara.edu.tr/organizasyon-semasi/> (Erişim Tarihi:24.06.2019)
- Edizdoğan N. Çetinkaya Ö. Gümüş E., (2018). *Kamu Maliyesi*, Bursa, Ekin Basın Yayın.
- Frank, R. H. (2008). *Micro-economics and behavior*. New York: The McGraw-hill Companies.
- Gümüş, M. (2006). *Üniversite hastaneleri ve döner sermaye sistemlerinin işleyişi: sorunlar ve çözüm önerileri*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Güner, N. E. (2010). *5018 Sayılı kamu mali yönetimi ve kontrol kanununun mali saydamlık ve yolsuzlukla mücadele açısından değerlendirilmesi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Hanoğlu, M. (2016). Üniversite döner sermaye işletmelerinde yaşanan sorunlar için çözüm önerileri, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX/2, 133-140.
- Hill, R. Myatt, T. (2010). *The economics anti-textbook*. Canada: Fernwood Publishing Ltd.
- Işık, H. (2002). Türkiye’de döner sermaye uygulamaları, *Bütçe Dünyası*, 10, 45-58.
- Karacan, S. (1996). *Döner sermaye işletmelerinde muhasebe düzeni ve bir uygulama*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Kısa, A. (2011). Üniversite hastanelerinde finansman, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 20, 37-42.
- Muhasebat.gov.tr <https://dmis.muhasebat.gov.tr/doner-sermaye-istatistikleri.php> (Erişim Tarihi:20.06.2019)
- Savaşan, F. (2016). *Kamu Ekonomisi*, Sakarya, Dora yayıncılık.
- Şener, O. (2011). Fonksiyonel Maliye Politikası, *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt II, Sayı II.
- TÜİK, (2019) Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Yalçinkaya, G. (2018). *Kamu mali yönetimi çerçevesinde üniversite döner sermaye işletmelerinin sorunları ve çözüm önerileri*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Denizli.
- Yenigün, T. (2011). *Kamu mali yönetimi kapsamında üniversite döner sermaye işletmelerinin yeniden yapılandırılması ve bir model önerisi*, (yayınlanmamış doktora tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Yiğit, V. Yiğit A. (2016). Üniversite hastanelerinin finansal sürdürülebilirliği, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16,
- Yurdadoğ, V. (2007). Türkiye’de sağlık harcamalarının finansmanı ve analizi, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/1, 591-610.
- https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/genel_raporlar/dis_denetim/2016_Dis_Denetim.pdf (Erişim Tarihi:29.07.2019)
- Muhasebat (2019). <https://dmis.muhasebat.gov.tr/dmis-hakkinda.php> (Erişim Tarihi:24.06.2019)

Ekler

Üniversite döner sermaye işletmelerin uymakla zorunlu olduğu diğer mevzuatlar ise aşağıdaki gibidir (Hanoğlu, 2016: 135):

- 1.5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu
- 2.Taşınır Mal Yönetmeliği
- 3.Merkezi Yönetim Harcama Belgeleri Yönetmeliği
- 4.Harcırah Kanunu
- 5.Vergi Usul Kanunu

- 6.Katma Değer Vergisi Kanunu
- 7.Tevkifat Kanunu
- 8.Damga Vergisi Kanunu
- 9.Gelir Vergisi Kanunu (Muhtasar)
- 10.Kurumlar Vergisi Kanunu
- 11.Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun
- 12.Kefalet Kanunu
- 13.Kamu İhale Kanunu 4734 Sayılı
- 14.Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu 4735 Sayılı
- 15.Ön Ödeme Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik
- 16.Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu
- 17.Devlet Memurları Kanunu 657 Sayılı
- 18.Yükseköğretim Kanunu 2547 Sayılı
- 19.Yükseköğretim Kurumları Öğretim Elemanı, Yönetici ve Memurları Disiplin Yönetmeliği
- 20.Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu
- 21.Resmi Yazışmalarda Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik
- 22.Muhasebe Yetkilisi Mutemetlerin Görevlendirilmeleri ile Yetkileri, Denetimi ve Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik.

Kilis İlinin Lojistik Açından Değerlendirilmesi ve Kurulması Düşünülen Medine Pazarı'nın Şehre Etkileri The Effects of Medina Bazaar Wich is Thought to be Built and Logistically Assessed in Kilis

Taner AKÇACI*
Mehmet Serkan ÇINAROĞLU**
Abdulahid ÇAVUŞOĞLU***

Öz

Küreselleşme ve teknolojiye büyük gelişmelerin yaşanması son yıllarda lojistik faaliyetlerinin ve lojistik sektörünün gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Bu amaçla Amerika, Fransa ve İtalya gibi birçok ülkede etkin bir şekilde lojistik ile ilgili faaliyetlerin yürütüldüğü lojistik merkezler oluşturulmuştur. Sanayicilerin rekabet güçlerini artırmak ve Türkiye'yi bölgenin lojistik üssüne dönüştürmek üzere farklı yerlerde lojistik merkez yapımı planlanmıştır. Ülkemizde işletmeye açılan ilk lojistik merkezi Gelemen (Samsun)'dir. Bunu, Halkalı (İstanbul), Gökköy (Balıkesir), Kaklık (Denizli), Hasan Bey (Eskişehir), Köşeköy (İzmit), Palandöken (Erzurum), Uşak ve Türkoğlu (Kahramanmaraş) lojistik merkezleri takip etmiştir. Bunun yanı sıra Kars ve Kemalpaşa/İzmir AYGGM lojistik merkezlerinin yapımı devam etmektedir. Bu çalışmada genel olarak, Türkiye'de ve özellikle Kilis ilinde lojistik faaliyetleri tespit etmek ve Öncüpınarda kurulacak olan Medine Pazarı'nın ülkelerarası önemini ve il ekonomisine etkilerini ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik Sektörü, Kilis, Medine Pazarı.

Abstract

Globalization and major developments in technology have played an important role in the development of logistics activities and logistics sector in recent years. For that purpose, logistics centers have been established in many countries such as USA, France and Italy, where activities related to logistics are carried out effectively. A logistics base constructions are planned to increase the power of competition of industrialists and make Turkey the logistics base of the region. The first logistics center opened in Turkey is Gelemen (Samsun). This was followed by logistics centers of Halkalı (İstanbul), Gökköy (Balıkesir), Kaklık (Denizli), Hasan Bey (Eskişehir), Köşeköy (İzmit), Palandöken (Erzurum), Uşak and Türkoğlu (Kahramanmaraş). In addition, the construction of the logistics centers of Kars and Kemalpaşa / İzmir AYGGM continue. This study is to define to identify logistics activities in Kilis and to be established in Öncüpınar between countries demonstrate the importance of the Market of Medina and its impact on the province's economy.

Keywords: Logistics sector, Kilis, Market of Medina.

Giriş

Lojistik, kavram açısından kapsayıcı alana sahip olması ve birçok sektörü içinde barındırması sebebiyle farklı anlamlara sahiptir. Lojistik kavramı; en genel şekilde doğru malzemenin, en iyi miktarda, en doğru yerde, belirlenen zamanda, optimal fiyatla alıcıya ulaşması şeklinde tanımlanabilir. Lojistik hizmetlerinin temel amacı; olabilecek en düşük maliyetle alıcılara maksimum hizmeti ulaştırabilmektir (Biçer, 2007, 1).

Bu çalışmada lojistik kavramının tanımı ve kapsamı, lojistiğin tarihsel süreçteki gelişimi, avantajları ve ülkemizdeki başlıca lojistik faaliyetlere değinilmiştir. Çalışmada ayrıca Kilis ilinde lojistik faaliyetlerin ekonomik boyutu değerlendirilmiş ve kurulması planlanan Medine Pazarı'nın muhtemel etkileri irdelenmiştir.

* Prof. Dr. Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, akcaci@gantep.edu.tr.

** Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, mserkancinaroglu@hotmail.com.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, avahidcavusoglu@hotmail.com.

Lojistik Kavramının Tanımı ve Kapsamı

Lojistik kelime anlamı olarak Yunancada hesaplama yeteneği anlamına gelen ve Fransızcada arz etmek anlamında kullanılan kelimelerden türeyerek günümüz diline yerleşmiştir. Türkçede ise Logic ve statistics kelimelerinin bir araya gelmesiyle istatistiksel mantık anlamına gelmektedir (Gülenç ve Karagöz, 2008,75).

Birçok sektörü içinde barındıran lojistik sektörü hakkında birçok tanım bulunurken günümüzde kabul görülen en geçerli tanım ise Lojistik Yönetimi Konseyi (The Council of Logistics Management) tarafından şu şekilde tanımlanır: Lojistik, alıcıların ihtiyaçlarını gidermek adına her türlü mal, hizmet ve bilgiyi hammaddeden nihai ürün noktasına ulaşıncaya kadar yapılan planlanma, uygulanma, taşınma, depolanma ve kontrol edilme hizmetinin etkili ve planlı bir şekilde oluşturulmasıdır (Oda, 2008, 4).

Bir başka tanım olarak lojistik, bir ürünün doğru yer, zaman ve miktarda en güvenli ve en yüksek kalitede, olabilecek en az maliyet ile bulundurulması durumudur (Tutar, Tutar ve Yetişen, 2009, 192). Bu açıdan lojistik, gün geçtikçe daha sık kullanılmasına ihtiyaç duyulan, haberleşme ve düzenleme sistemlerini içinde barındıran ürün, hizmet, bilgi ve sermaye akışının belirli bir plan çerçevesinde tanımlanmasıdır (Felke, 2009, 3).

Lojistiğin Tarihsel Süreci

Lojistik faaliyetleri, insanlık tarihinin tekerleği icat ettiği dönemde başlamıştır. Bu icat ile yalnızca taşımacılık faaliyetlerinin temeli atılmış olmamakla birlikte lojistik sektörünün tarihsel başlangıcı bu icada dayandırılabilir. Sektör içerisinde ilk akla gelecek faaliyet alanı kuşkusuz denizyolu taşımacılığı olacaktır. Lojistik sadece denizyolu aracılığıyla yapılan bir faaliyet değil, bunun yanında kara, hava ve boru hatlar vasıtasıyla da yapılmaktadır. Demiryolları 1830 yılında ilk olarak İngiltere’de inşa edilmeye başlamıştır. İngilizlerin bu alana yönelmelerinin sebebi ise ticareti geliştirmek adına hammaddeye ulaşmak ve devamında yeni pazarlar inşa etmektir (Akçay, 2005, 40). Karayollarının iyileştirilmesi ile demiryolunun kullanımını azalmış, 1956-1965 yıllarında ise tümleşik lojistik kavramı oluşmaya başlamıştır. Bu kavramın oluşmasına aşağıdaki dört kavram katkı sağlamıştır (Gün, 2007, 12):

- Sabit ve değişken maliyetlerin analizinin gelişmesi,
- Sistem yaklaşımlarının iş çevrelerinde de uygulanması,
- Alıcı hizmetlerinin iş çevrelerinde önem arz etmesi,
- Pazarlama kolları içerisinde inovatif çalışmalara başlanması.

Daha sonra 1960-1970 yılları içerisinde oluşan lojistik gelişmeler beraberinde lojistik yönetimi kavramını getirmiş, bugünlerde lojistiği bir hizmet sektörü haline getiren işletmelerin piyasada görülmesi 1970 yılının başında gerçekleşmiştir. 1980 sonrasında ise dünyada gelişen olayların etkisiyle iletişim ve bilgi işlem sektörlerinde yenilikler gerçekleşmiştir. Bu olaylar beraberinde lojistik sektörünün kurumsallaşmasına ve uzmanlaşmasına katkı sağlamıştır (Dostsever, 2007, 3-4).

1990’lı yıllarda birçok kesim tarafından askeri bir terim olarak kabul edilen lojistik, 2000’li yıllarda işletmelerin, dolaylı olarak da ülkelerin rekabet kriteri olarak kabul edilmiştir. Çünkü uluslararası birçok şirketin bu pazarda süreklilik arz edebilmesi için müşteriye tatmin etme ve minimum maliyet hedefleriyle kaliteli bir lojistik yönetimi gerçekleştirmesi gerekmektedir (Tuna, 2001, 208).

Geçtiğimiz 50 yılda yaşanan teknolojik ve ticari gelişmeler sonucunda lojistiğin bir sektör haline gelmesi ve aynı zamanda bir bilim dalı olarak adlandırılması beraberinde 21. yüzyılın yeni mesleği olma yolunda bir adım olmuştur. 21. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra gerçekleşen lojistik faaliyetlerinden; teknoloji kullanımı, düşük maliyetli stok yönetimi, maksimum verimli nakliye hizmetleri, yapılan lojistik hizmetlerinin telekomünikasyon teknikleri vasıtasıyla birleştirilmesi, yapılacak işlemlerin önceden belirlenmiş planlar çerçevesinde uygulanması olayları gerçekleştirmiştir. Günümüzde üretim-tüketim planlamaları, dağıtım, stoklama, tedarikçi ve hammadde alımı, bunun yanında hammadde üretiminin planlamaları bile çok kısa sürede yapılmaktadır (Durusu, 2011,15).

Lojistik Merkezlerinin Avantajları

Lojistik merkezler, lojistik faaliyetlerin hızlı, sorunsuz bir şekilde ve az maliyetle gerçekleştirilmesi ve bu faaliyetlerin şehre olumsuz etkilerinin en az seviyede tutulması yönünde büyük bir öneme sahiptirler. Bu açıdan lojistik merkezler, dağıtımın tek bir noktadan gerçekleşmesi ve resmi işlemlerin basit bir şekilde gerçekleştirilmesini de sağlamaktadır (Can, 2012, 9).

Lojistik merkezlerin kurulmasıyla ortaya çıkan avantajlar şu şekilde sıralanabilir (Şekkeli ve Bakan, 2019, 382):

- Şehrin ekonomik gelişimine olumlu katkı sağlaması,
- Lojistik faaliyetlerin kalite düzeyinin artması,
- Şehirdeki işsizlik oranını azaltıp istihdamın artmasına olumlu katkı sağlaması,
- Lojistik faaliyet gösteren işletmelerin tek merkezde toplanması,
- Lojistik faaliyet gösteren kullanıcıların işlem maliyetlerinin azaltılması,
- Hava, kara, demir ve deniz yolu ile bağlantı sağlaması,
- Çevre dostu olması.

Lojistiğin Unsurları ve Başlıca Lojistik Faaliyetler

Birçok köklü marka, lojistik faaliyetlerine zorunlu bir yük gözüyle bakmaktadır. Bunun yanında geride kalan on beş yıl içinde ticari koşullar olumsuz bir hal almıştır. Gün geçtikçe yaygın hale gelen globalleşmenin de etkisiyle dünya ulaşılması kolay ve hareketli bir pazar yapısına bürünmüştür. Son yıllarda örgütler yeni pazarlara yelken açmakta ve bununla birlikte artan müşteri talepleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Sürekli olarak artış gösteren talepler birçok marka üstünde hissedilen bir baskı oluşturmaktadır. Bu bağlamda lojistiğin unsurlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Kayapınar, 2016, 17);

- Mamul stokları,
- Malzeme alımı ve bunların kontrol aşaması,
- Nakliye araçları,
- Üretim kapasitesi,
- Depolar,
- İletişim ve kontrol,
- İnsanlar,
- Ambalajlama.

Başlıca lojistik faaliyetler ise şu şekilde sıralanabilir (Tekin, Zerenler ve Bilge, 2005, 120);

Üretim aşaması: Gerçekleştirilmesi planlanan satış kotasına göre üretim miktarı belirleme, tedarikçiler arasında iş akışının optimize edilmesi, stoklama bölgelerinin planlı bir şekilde düzenlenmesi.

Dağıtım aşaması: Ürünün ulaştırılacağı sektörün seçimi, gelen – giden ürünlerin koordinesini gösteren çizelgeler, dağıtım departmanlarının faaliyetlerini planlama ve uygulanması.

Satın alma aşaması: Satın alma işlemini gerçekleştirecek müşteriler için tedarikçi seçilmesi, hammadde belirlenmesi, fiyat aralıkları ve şartnameler, tutar ve aralık belirlenmesi, yapılacak işin belirlenmiş aşamalarını faaliyete geçirecek işçilerin seçimi.

Satış sonrası aşaması: Planlanan satış tahminlerinin alıcıların ihtiyaçları ile uyuşmasının karşılaştırılması, alıcıların beklenti ve ihtiyaçlarına uygun teslimat çizelgelerinin hazırlanması ve yine alıcıların isteklerine uygun paketleme işlemleri lojistik faaliyetlerinin satış sonrası hizmet aşamasındadır.

Dünyada ve Türkiye’de Lojistik Faaliyetler

Bu bölümde dünyadaki lojistik merkezlerin yıllar içerisinde faaliyette bulunduğu ülkeler verilmiş ve Türkiye’deki lojistik merkez uygulamaları incelenmiştir. Lojistik merkezlerin Türkiye üzerindeki etkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Dünyada Lojistik Faaliyetler

Sanayinin gelişme göstermesiyle birlikte ABD’de yük taşımacılığının artması sonucu şehir içinde büyük araçların trafik sıkışıklığına karşı önlem alınması anlamında fikir olarak ortaya çıkan lojistik sektörü 1967 yılında ilk olarak Fransa’da ortaya çıkmıştır. 1970 yıllarının başında ise Almanya ve İtalya’da ortaya çıkmıştır. 1980 ve 1990’lı yıllarda ise Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, İtalya ve İngiltere’de yaygın bir şekilde görülmeye başlanmıştır (Akandere, 2013, 48).

Son 10 yıl içerisinde ise Hong Kong, Şangay, Hamburg, Dubai, New York, Tokyo ve Paris liman ve havalimanları konumları itibariyle önem arz eden lojistik merkezler içerisinde bulunmaktadır. Küreselleşme ve dönem dönem yaşanan ekonomik krizler sebebiyle lojistiğe olan talep son yıllarda artış göstermiştir. Lojistik sektörü dünyada ve Türkiye’de gelişme gösteren nadir sektörler içerisinde (Baki, 2016, 148).

Ülke Sınıflandırmalarına Göre Lojistik Faaliyetler

ABD’de lojistik faaliyetler

1970’li yılların başında ABD’de askeri bir konsept olarak ortaya çıkan lojistik kavramı dünyadaki lojistik pazarları içinde yerini korusa da pazar içerisindeki gelişiminde doların değişkenlik göstermesi inişli – çıkışlı bir seyir izlemesine yol açmaktadır. Lojistik sektörünün gelişmesinde ticari anlaşmalar da önemli rol oynamaktadır (Edgell, 2008, 179).

Lojistik sektörünün en önde gelenleri ABD firmalarıdır. UPS (United Parcel Service) ve Expeditors lojistik şirketleri ABD’de yapılanmış büyük şirketlere örnek olarak gösterilebilir (Çekerol ve Kurnaz, 2011, 49).

AB'de lojistik faaliyetler

Batı Avrupa ülkelerinin başında gelen Fransa, Almanya ve Belçika gibi ülkeler AB'nin önemli lojistik üstleridir. Ancak AB geride kalan zamanlarda Doğu Avrupa'ya yönelmeye başlamıştır. Bu yönelmeyle Avrupa'nın doğusunda lojistik üstlerde gelişmeler başlamış buna karşın Batı Avrupa ile karşılaştırma yapılacak kadar köklü gelişmeler yaşanmamıştır. AB büyüyen lojistik pazarıyla dünyada önemli bir konuma sahiptir (Gülen, 2011, 77).

Uzakdoğu ülkelerinde lojistik faaliyetler

Uzakdoğu ülkelerinin başında gelen Tayland, Malezya ve Endonezya gibi ülkeler 1967 yılında yaşanan Vietnam savaşı sonrasında meydana çıkan komünist rejime karşı ASEAN (Güneydoğu Asya Uluslararası Birliği) örgütünü kurmuşlardır. Bölgedeki pazarın büyüklüğü, artış gösteren ticaret ve Pasifik Asya'ya geçişin kolay olması lojistik temelli alt yapının gelişmesine yardımcı olmuştur (Gülen, 2011, 79-81).

Uzakdoğu'daki en büyük limana sahip olan Singapur, bölgenin en geniş sınırlara sahip lojistik üssü konumundadır. ASEAN örgütü içindeki Güneydoğu Asya Ülkelerinin ekonomileri de iyi olup, bulunduğu bölge adına önemli bir anlam ifade etmektedirler. Linfox, UPS, TNT ve Nipton Expres Uzakdoğu bölgesinde lojistik alanında hizmet veren en önemli firmalardandır (Erdal, 2004, 2).

Türkiye'de lojistik faaliyetler

Lojistik sektör bakımından Türkiye adına hızlı bir yükseliş sergilemekte ve önemli bir sektör haline gelmeye başlamıştır. Gelişmiş olan ülkelerin birbiri ile bağımlı olduğu lojistik sektörü 1980-1990 yıllarında Türkiye'de kara, deniz, hava ve demiryolu taşımacılığına yönelik birtakım çalışmalar sonucunda alt yapısı meydana getirilmiş, 1990 yıllarında ise hızlı bir yükselişe geçmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki uygulamaları örnek alan Türkiye'de yerel lojistik sektörü 2000'li yıllarda ulusal şirketlerin haricinde uluslararası şirketler ile de işbirliği dahilinde olmuş ve etkin bir sektör haline gelmiştir (Babacan, 2003, 10).

Türkiye hem genç hem dinamik insan gücü potansiyeline sahip olması, coğrafi konumu, lojistik sektörüne yapılan yatırımlar sayesinde uygun lojistik altyapısına sahip olup, dünyanın merkezi konumuna yerleşebileceği bir potansiyele sahiptir (YASED, 2012, 138).

Türkiye'de lojistik kavramı, 2006 yılında Ulaştırma Bakanlığı TCDD yatırım programına dahil edilmiş ve 21 farklı yerde lojistik merkez inşası tasarlanmıştır (www.tcdd.gov.tr, (Kurumsal/Lojistik Merkezler)). Tasarlanan bu 21 lojistik merkezden 9 tanesi (Gelemen-Samsun, Halkalı-İstanbul, Gökköy-Balıkesir, Kaklık-Denizli, Hasan Bey-Eskişehir, Köseköy-İzmit, Palandöken-Erzurum, Uşak, Türkoğlu-Kahramanmaraş) işletmeye açılmış, 2 tanesinin (Kemalpaşa/İzmir AYGEM ve Kars) yapımı devam etmekte, 8 tanesi ise (Avrupa Yakası/İstanbul, Karaman, Sivas, Tatvan-Bitlis, Habur, Mardin, Bozüyük/Bilecik ve Boğazköprü/Kayseri) henüz ihale ve proje dahilindedir (Harita 1).

Türkiye’de Lojistik Sektörünün Geliştirilmesine İlişkin Öneriler

Bir ülkede lojistik sektöründeki yaşanacak gelişmelere ülkedeki lojistik olanak ve yeteneklerine bağlıdır. Türkiye stratejik konumu açısından Asya ile Avrupa ve Karadeniz ile Akdeniz arasında köprü görevi görmekte, tevzi ve toplama üssü olabilecek özellikleri ile lojistik açıdan üstünlüğe sahiptir. Bu durumu korumak ve gelişimi devam ettirmek için Türkiye’nin fiziki ve kurumsal mecralarda hissedilen eksiklikleri gidermek gerekmektedir.

Fiziksel eksikliklerden biri olan taşımacılık türleri arasında kıyaslama yapıldığında taşınan malların tamamına yakını karayolu ile yapılmaktadır. Uluslararası taşımada minimum maliyet ve taşıma şekli kombine taşımacılık ile yapıldığı göz önünde bulundurularak, Türkiye’nin bir ulaştırma tekniği geliştirip hem bu eşitsizliği gidermeyi hem de taşıma türlerinin uyumlu bir hale getirilmesi ilk öncelik olmalıdır (Biçer, 2007, 32).

Türkiye’de lojistik sektörünün gelişmesi için, sektör ile ilgili mevzuat ve düzenlemelerin çok yönlü ele alınması gerekmektedir. Buna bağlı olarak bürokrasi azaltılmalı, lojistik şirketler kurumsallaştırılmalıdır. Sektörün gelişmesi için hükümet tarafından bir master plan hazırlanmalı ve doğru tespit edilmiş kişi ve kurumlara teşvik politikası uygulanmalıdır. Dünyada başarılı olan lojistik merkezler detaylı bir şekilde analiz edilerek Türkiye lojistik sektörü bu şartlar altında yapılandırılmalıdır.

Türkiye’de lojistik sektöründeki çalışmaların üst düzeye ulaşması ve uluslararası bir standart yakalamasının Türkiye ekonomisine iki yararı olacaktır. Birincisi, sahip olduğu stratejik konumu ile bölgede lojistik açıdan hizmet verebilecek tek ülke konumunda bulunmasıdır. İkinci katkısı ise, sahip olduğu nüfus ve ekonomisiyle, ihracata fayda sağlayıp yerli ürünleri ülke dışına ulaştıracak ve azalan maliyet ile taleptarlığı yaşanacaktır (Daşkan, 2016, 10).

Yeni Bir Serbest Bölge ve Lojistik İlişkisi: Kilis Medine Pazarı Örneği

Bu kısımda ilk olarak Kilis ili hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra ise Kilis ilinin lojistik potansiyeli açısından mevcut halini ortaya koymak için karayolu ulaştırma altyapısına ilişkin bilgiler, Kilis’in lojistik durumu, ihracat yapısı ile ithalat yapısının ortaya konulduğu Kilis’in ekonomik altyapı temeli olan Organize Sanayi Bölgesi (OSB) ile Küçük Sanayi Sitesinin etkilerine, kurulması planlanan Medine Pazarı’nın kurulabilirliği araştırılırken Kilis ilinin coğrafi konumu, idari ve sosyal durumu, ekonomik durumu ve ulaşım altyapısı gibi birçok kriter ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Kilis İli Hakkında Genel Bilgiler

Coğrafi konumu

Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan 1521 km²’lik yüzölçümüne sahip Kilis ilinin doğu, batı ve kuzeyinde Gaziantep, güney sınırında ise Suriye bulunmaktadır. Kilis, Hatay-Maraş oluşu ile Fırat ırmağının güneybatı kısmında yer alması sebebiyle Akdeniz ve Güneydoğu bölgeleri arasında önemli bir konuma sahiptir. Kilis ilinin sınırında, doğusunda Gaziantep’in Oğuzeli ilçesi, güneyinde Suriye, batısında Gaziantep’in İslahiye ilçesi ve kuzeyinde ise Gaziantep merkez ilçeleri bulunmaktadır (<http://www.kilis.gov.tr>, (coğrafi yapı)).

İdari ve sosyal yapısı

Kilis ilinin toplam nüfusu 2019 yılında 212.490'dır. Kilis ilinin km² başına nüfus yoğunluğu 99 km²'dir. Kilis ilinin nüfus yoğunluğu km² başına 139km²'dir. Kilis ilinin ilçelerini nüfus bakımından kıyasladığımızda en büyük pay merkez ilçe olmak üzere 174.673 kişi ile ilk sırada yer alırken bunu sırasıyla Musabeyli ilçesi 13.334, Elbeyli ilçesi 5.986 ve Polateli ilçesi ise 5.137 kişi ile takip etmektedir. İlin nüfusunun yerleşim yerlerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 2: Yerleşim yerlerine göre Kilis ili nüfusunun dağılımı

Yerleşim Yeri	Merkezi Nüfus	Merkez/Toplam Nüfus (%)	Köy Nüfusu	Köy/Toplam Nüfus (%)	Toplam Nüfus	Köy Sayısı
Merkez	174.673	92,89	13.360	7,10	188.033	52
Musabeyli	1.393	10,44	11.941	89,55	13.334	46
Elbeyli	2.148	35,88	3.838	64,11	5.986	23
Polateli	1.012	19,70	4.125	80,29	5.137	16
TOPLAM	179.226	84,34	33.264	15,65	212.490	137

Kaynak: <http://www.kilis.gov.tr> (Nüfus) ve <https://nufusu.com> verileri derlenerek düzenlenmiştir.

2007 yılında kurulan ve ildeki tek üniversite olan Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nde 11000 öğrencinin öğrenim gördüğü, 8 fakülte, 3 enstitü, 2 yüksekokul ve 4 meslek yüksekokulu bulunmaktadır (<http://www.kilis.edu.tr>, (Kurumsal/Tarihçe)).

Ekonomik durumu

Kilis'in ekonomik durumu geçmiş yıllardan beri tarımsal ve hayvansal ürünlere dayanmaktadır. Kilis ilinin ekonomisinde önemli rol oynayan zeytin, üzüm, buğday ile imalat sanayisinde üretilen alkol, pekmez, bulgur ve zeytinyağı yer almaktadır. Üzüm ve zeytin Kilis iline katma değer kazandıran önemli ürün gruplarıdır (<http://www.kilis.gov.tr>, (Ekonomi)). İlin 2019 yılı ilk 7 ay bazında toplam ihracatı 33.283,21 dolar iken 2018 yılı toplam ihracatı da 52.163,58 dolardır (<https://www.tim.org.tr/tr>, (İhracat Rakamları)).

Tablo 3: Türkiye ve Kilis ili ihracat ve ithalat değerleri (\$)

Yıllar	Kilis (\$)		Türkiye (\$)		%Kilis/Türkiye	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2014	45.071	31.256	157.610.158	242.177.117	0,000286	0,000129063
2015	82.168	41.542	143.839.871	207.234.359	0,000571	0,000200459
2016	105.204	34.808	142.529.584	198.618.235	0,000738	0,000175251
2017	71.251	29.061	156.992.940	233.799.651	0,000454	0,000124299
2018	81.179	176.848	167.920.613	223.047.094	0,000483	0,000792873

Kaynak: TÜİK (İstatistik göstergeler/il göstergeleri temel istatistikler/dış ticaret/yıllara göre dış ticaret bölümünden yıllar itibariyle derlenerek düzenlenmiştir).

Tablo 3 incelendiğinde Türkiye ve Kilis ilinin 2014 – 2018 yılları arasındaki ihracat ve ithalat değerleri yer almaktadır. Bu tabloya göre 2018 yılında Kilis ilinin ihracatı Türkiye ihracatının %0,48'ini oluşturmaktadır. Türkiye ihracatı bir önceki yıla göre azalış gösterirken, Kilis ilinin ihracatı bir önceki yıla göre çok büyük bir artışın yaşandığı yıl olmuştur. 2018 yılı ithalat verilerine göre Kilis ilinin ithalatı Türkiye ithalatının %0,79'unu oluşturmaktadır. Tabloya bakıldığında Türkiye ve Kilis ili ithalat değerleri bir önceki yıla göre artış göstermiştir.

Ulaşım altyapısı

Ulaşım, gelişmenin en önemli faktörlerinden birisi olup sosyal, ekonomik ve lojistik için şehir açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü ulaşım, bir ülkenin, bölgenin veya bir şehrin kalkınmasında en önemli etken sağlam bir ulaşım altyapısına sahip olmasıdır (Akandere, 2013, 88).

Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM) verilerine bakıldığında Kilis ili 5. Bölge Müdürlüğüne bağlıdır. Bölge, 61.683 km² lik alanıyla Adana, Hatay, Gaziantep, Mersin, Kahramanmaraş, Osmaniye ve Kilis illeri ile Malatya, Kayseri ve Adıyaman illerinin bir kısmını içermektedir. Kilis ilinde 77 km devlet yolu ve 55 km il yolu olmak üzere toplam 152 km yol ağı bulunmaktadır. Yol ağının %23,7'si asfalt betonu, %76,3'ü ise sathi kaplamadır (<https://www.kgm.gov.tr>, (kurumsal/bölgeler/5.bölge müdürlüğü)).

Harita 2: Kilis ili yol ağı

Kaynak: <https://www.kgm.gov.tr>, (kurumsal/bölgeler/5.bölge müdürlüğü/bölgedeki iller/Kilis).

Kilis'i komşu illere ve sınır kapılarına bağlayan karayollarının yapılan yollar sayesinde önemi son zamanlarda artmıştır. Kilis'in komşu illere ve sınır kapılarına olan mesafeleri Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Kilis ilinin komşu il ve sınır kapılarına olan mesafeleri

Merkez	Mesafe (km)	Merkez	Mesafe (km)
Gaziantep	63 km	Yayladağı sınır kapısı	195 km
Şanlıurfa	194 km	Habur sınır kapısı	563 km
Adana	240 km	Gürbulak sınır kapısı	879 km
Ankara	720 km	Sarp sınır kapısı	939 km
Manisa	1126	Dilucu sınır kapısı	1002 km
İstanbul	1171 km	Pazarkule sınır kapısı	1408 km
Tekirdağ	1301 km	Kapıkule sınır kapısı	1417 km

Kaynak: Google haritalardan derlenerek düzenlenmiştir, 2019.

Kilis organize sanayi bölgesinin mevcut durumu

1990 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1991 yılında yatırım programına dâhil edilen Kilis Organize Sanayi Bölgesi'nin bölge alanı 90 hektarlık bir alana yayılmıştır. Organize Sanayi Bölgesi'nde yapılan son düzenlemeye göre 43 parsel oluşturulmuş ve bu parsellerin hepsi yatırımcılara verilmiştir. Kilis Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyette bulunan 36 firmanın 9'u gıda, 8'i tekstil, 4'ü plastik, 2'si dekorasyon ve 2'si temizlik üzerine imalat

yapmaktadır. Ayrıca 11 diğer firma farklı sektörlerde faaliyet göstermektedirler (www.kilisosb.org.tr,(kurumsal/hakkımızda)).

Kilis Organize Sanayi Bölgesi bulunduğu yer bakımıyla avantajlı bir konumdadır. Kilis Organize Sanayi Bölgesi şehir merkezine 10,1 km uzaklığında olup en yakın Gaziantep havaalanına 36,7 km mesafededir. Ayrıca Kilis'te bulunan Öncüpınar sınır kapısına 19,5 km ve Hatay Cilvegözü sınır kapısına 160 km mesafededir (Google harita).

Medine Pazarı'nın Değerlendirilmesi

Serbest bölgeler, ülkedeki hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanmadığı, ticari ve ekonomik alanlara ilişkin teşviklerin imkân sağlandığı ve fiziksel olarak ülkenin diğer alanlarından ayrıldığı kısımlardır. Serbest bölgedeki genel amaç, kalkınma, işletmeleri ihracata yönlendirmek ve uluslararası ticareti geliştirmek olmuştur (https://ticaret.gov.tr, (istatistik/serbest bölgeler istatistikleri/genel bilgi)).

Çalışmanın bu kısmı lojistikle ilgilenen akademisyen, lojistik hizmet veren bilgisi ve deneyimi olan uzman kişiler ve Kilis Ticaret İl Müdürlüğü çalışanları ile Medine Pazarı'nın kurulması için öncülük eden Kilis Müsiad Başkanı Harun Reşit BADEM'in verdiği bilgiler doğrultusunda yazılmıştır.

Kilis Medine Pazarı bölgenin gelişmesine katkıda bulunacak bir konuma sahiptir. Kurulacak olan bu serbest bölgede fabrikalar, açık pazar alanları ve ticari iş yerleri bulunmaktadır. Suriye'de üretilen ürünlerin 3.dünya ülkelerine ulaşabilmesi için menşeye ihtiyaç vardır ve Medine Pazarı'nın kurulması ile bu sorun ortadan kalkacaktır. Ürünler Türkiye Cumhuriyeti menşesi olarak 3.dünya ülkelerine ulaştırılacaktır. Medine Pazarı'nın illegal amacı kaçakçılığı ortadan kaldırıp bunu prosedürlere uygun olarak paketleyip piyasaya sürmektir. Ürünler Türkiye Cumhuriyeti menşesi olarak ülkemizin fabrikasyon ürünleri olarak piyasaya sürülecektir. Bu oluşturulacak serbest bölgenin benzerleri dünya üzerinde Dubai ve Danimarka'da yer almaktadır. Medine Pazarı'nın statüsü ise dünya üzerinde ilk defa uygulanacak bir statüye sahiptir. Çünkü Suriye bölgesindeki ürünleri alıp ticaret ve lojistik çerçevesinde ülkemize getirebilmek için karşı tarafta bir devlet yoktur.

Harita 3: Kilis serbest bölgesi (Medine Pazarı)'nin kurulması planlanan alan

Kaynak: Kilis MÜSİAD, 2019.

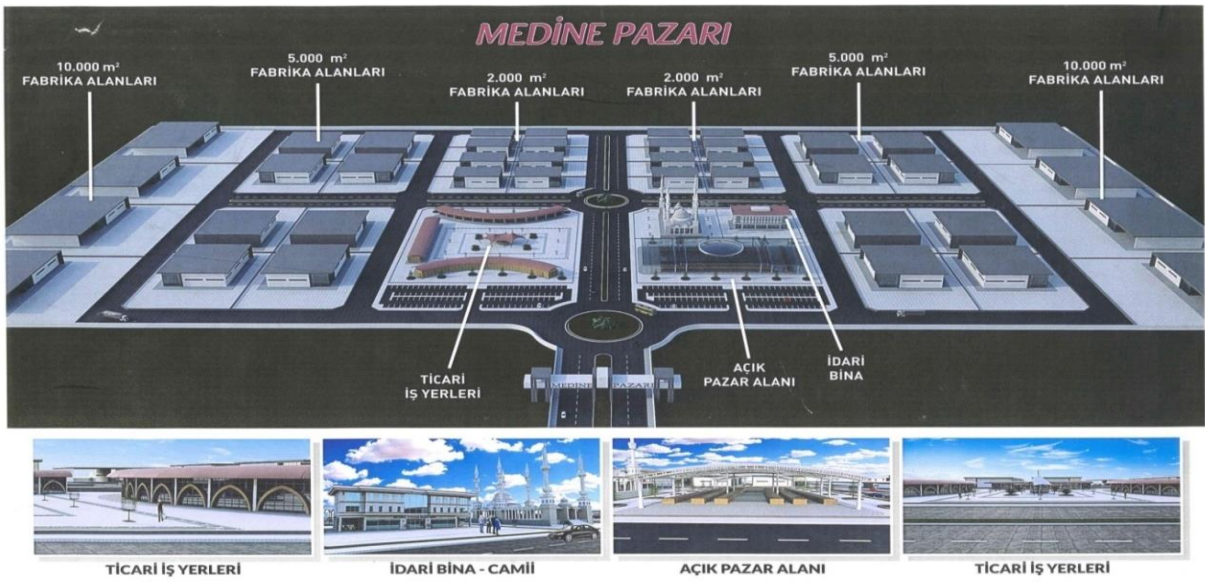
Kilis ilinde sermaye birikimi yapacak büyük firmaların azlığı, yeterli yatırımların yapılmaması, sanayisini çeşitlendirememesi, güçlü olduğu alanlarda dahi ihracat potansiyelini değerlendirememesi ve bunları fırsata çevirip istihdam alanı oluşturamaması, sınır ticaretinin şuan için durma aşamasına gelmesi gibi olumsuz faktörlerin bu proje ile sonlandırılması ve Kilis ili sınır ticareti ve lojistik açısından gelişim göstermesi planlanmaktadır.

Suriye’de şuan ihtiyaç duyulan şeker ve çay gibi ürünlerin Kilis’teki satıcılar tarafından Suriye’ye ihracı, Suriye’de Mare bölgesindeki patates, soğan ve bakliyat ürünlerinin ise bu pazarda Kilis halkı ve satıcılarına ihraç edilmesi planlanmaktadır. İki tarafında insanların ortak çatı altında toplanıp etkileşim ve ticaret içerisinde olması planlanmaktadır. Özellikle açık pazar alanı olarak adlandırdığımız bölge, pazarın en hareketli olacağı noktadır. Çünkü bu nokta iki ülke arasındaki ticaret yapan şahısların karşılıklı olarak alış-satış yapacağı sıcak bir bölge olacaktır. Sanayi, tekstil ve gıda sektörlerinde Suriye’den getirilen ürünler Türk menşesi olarak buradan piyasaya sürülecektir.

Kilis’te kurulacak olan bu serbest bölgenin faaliyete geçmesiyle, taşımacılığa dair tüm hizmetler en güzel şekilde gerçekleştirilecek ve buna bağlı olarak taşıma kalitesi artırılabilecek ve müşteri memnuniyeti olumlu bir seyir izleyecektir. Bölgedeki ticari faaliyet alanı canlanacak, ekonominin gelişmesine katkı sunacaktır. Kilis’e serbest bölge kurulmasıyla yeni istihdam alanları oluşacaktır. Medine Pazarı kurulduktan sonra, sanayileşmenin artmasının ardından açılacak olan Polateli organize sanayisine bağlanması düşünülmektedir. Bu bağlamda Öncüpinar sınır kapısı ile Polateli organize sanayi bölgesinde ciddi bir lojistik hareketlilik olacaktır. Kilis’e serbest bölge kurulması doğru bir karar olarak görülmekte ve gelişim süreci için uzun bir sürecin olduğu konusunda ortak bir kanaat hâkimdir.

Medine Pazarı’nın Öncüpinar sınır kapısındaki boşaltılan konteyner kent bölgesine kurulması planlanmaktadır. Sebebi ise orada hazır bulunan altyapı ve yapılan harcamalardır. Bu bağlamda maddi olarak devlete ek külfet oluşturulmayacak ve boşaltılan bölgenin değerlendirilmesi sağlanacaktır. Yapılacak harcamalar ise Müsiad genel merkez tarafından finanse edilecektir. Projenin anlaşması sonucunda alan devlete bırakılacaktır. Bir nevi yap-ışlet-devret modeli uygulanacaktır.

Şekil 1: Medine Pazarı’nın planlanan yapısı

300 dönümlük kısmı değerlendirilmeye açıktır.

Medine Pazarı’yla amaçlanan Kilis ilinin ticari açıdan hareketlendirilmesidir. Proje Kilis’te yapıldıktan sonra Hatay, Şanlıurfa ve Gaziantep’te bulunan sınır kapılarında da benzer modellerin oluşturulması düşünülmektedir. Bu şehirler arasında koordineli bir etkileşim olacaktır. Projede amaç sadece büyük ticaret yapan kurum ve şahısların değil tarladaki çiftçinin bile bu pazara alınıp Kilis ilinin hareketlendirilmesidir. Kilis dışında diğer illere de benzer

projelerin yapılmak istenmesinin sebebi ise, Suriye'deki mevcut pazarların lojistik açıdan uzun yollar kat etmeden en yakın sınır kapısında bulunan pazarda ürünleri alıp satmasıdır. İleriki dönemlerde o bölgede meşhur Kilis ürünlerinin (zeytinyağı, sabun, üzüm gibi) tanıtılması amacıyla fuar bölgesi düşünülmekte ve bu fuar alanına Türkiye'den ve dünyadan ticaret yapmak isteyen şahıs ve kurumların davet edilmesi planlanmaktadır.

Sonuç olarak, bu bölümde anlatılmaya çalışılan husus Kilis serbest bölgesinin kurulabilirliğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Kilis bu serbest bölgenin kurulmasıyla bir lojistik merkez olma potansiyelini Kilis Ticaret İl Müdürlüğü çalışanları ve beraberinde Kilis Müsiad Başkanı Harun Reşit BADEM'in vermiş olduğu bilgiler ışığında güçlü ve zayıf yönleri ile oluşabilecek fırsatlar ve tehditler dikkate alınarak bir değerlendirme yapılacaktır.

Güçlü yönleri;

- Kurulacak bölgede sınır kapısı olmasından dolayı ticaret hacminin yüksek olması,
- Türkiye ve Suriye arasındaki yıllardır süre gelen sınır ticareti anlayışının varlığı,
- Lojistik alanında faaliyet gösteren firmaların her geçen gün artması,
- İki ülkenin karşılıklı olarak ihtiyaç duyduğu kaliteli ürünlerin pazarının bu iki komşu ülkede var olması.

Zayıf yönleri;

- Suriye'deki mevcut iç savaştan ötürü pazar çevresindeki lojistik faaliyetlerin kısıtlı olması,
- Suriye'deki iç savaştan kaynaklanan güvenlik sorunlarının belirsizliği,
- Karayolu ve demiryolu ağlarının eksikliği,
- Yatırımcıların beklediği güven ortamının henüz sınırdaki oluşturulamamış olması.

Fırsatlar;

- Sınır ötesinden gelen ürünlerin Türk menşesi olarak kayıt dışı ekonominin önüne geçilmek istenmesi,
- Medine Pazarı'nın mevcut Öncüpnar mülteci kampı bölgesine kurulması düşünüldüğünden, alt yapı sorununun az olması ve maliyetin düşmesi,
- Halen devam eden otoyol projeleri,
- 3.Dünya ülkelerine ticaretin Türkiye üzerinden yapılacak olması.

Tehditler;

- Ürünlerin Türk menşesi alması sonucunda uygulanacak gümrük vergisinin diğer vergilerden farklı olabilmesi durumu,
- Sınırdaki tampon bölge olarak gözüken alanda pazarın konumlandırılması,
- Medine Pazarı'nda kurulacak fabrikaların Kilis ili içindeki fabrikalara yaratacağı haksız rekabet görüşü.
- Kilis, serbest bölge kurulması için gerekli birçok özelliğe sahip bir ildir. Bu açıdan kurulacak Medine Pazarı'nın il ve bölge ekonomisine kısa sürede katkı sağlayacağı ve coğrafi konumu sebebiyle lojistik alanında merkez olacaktır.

Türkiye'deki Lojistik Merkezlerin Ekonomiye Etkileri ve Medine Pazarı'nın Gelecek Öngörülleri

Türkiye'deki lojistik merkezler yurt içi ulaşım altyapılarının çeşitlenmesine dolayısıyla taşıma hizmetlerinde yapılan yeniliklerle dış piyasada rekabet edebilme gücünü artıracaktır. Lojistik merkezler, yük taşıma araçlarının şehir içine girmemesiyle trafik akışı rahatlayacak ve

şehrin ekonomik ve sosyal gelişmesine etki edecektir. Bu şekilde ülke lojistiği geliştikçe ürünlerin dünya çapında hızlı ve kaliteli dolaşımı sağlanacak ve Türk ürünleri dış pazarlara kolay bir şekilde ulaştırılacaktır (Erdil, 2010, 109).

Lojistik merkezlersayesinde kontrol ve koordinasyon düzgün bir şekilde sağlanmış olacak, gelişen bir ulaşım altyapısı ile hizmet veren lojistik merkezler ülkeye yabancı yatırımcıları çekecek, dolayısıyla ülke ekonomisine katkı sağlayacaktır (Erdil, 2010, 110).

Lojistik merkezler sadece kuruldukları bölgede değil, Türkiye'nin bütününe hitap eden 21 farklı yerde tasarlanmıştır. Bu lojistik merkezlere yenileri de eklenmektedir. Bunlardan bir tanesi de Kilis iline kurulacak olan Medine Pazarı'dır. Bu merkez faaliyete geçtiği zaman lojistik anlamda yük taşımacılığı en iyi şekilde yönetilecek, taşımalar ve taşıma kalitesi üst seviyelere çıkacak, müşteri memnuniyetinin kazanılmasının yanı sıra müşterilerin sosyal ve teknik bütün ihtiyaçları karşılanacak, bununla birlikte Kilis ilinin ticaret hacmine ve ekonomik gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Kilis iline yakınlığı ile bilinen Türkoğlu Lojistik Merkezi 805 m²'lik alanı ile Türkiye'nin en büyük alanına sahip lojistik merkezidir. 5 Mayıs 2019 tarihinde 16 vagon ile ilk seferini İskenderun Limanı'na yapan Türkoğlu Lojistik Merkezi, Kahramanmaraş'ın 2,2 milyar dolar olan dış ticaret hacmini yukarıya çekeceği öngörüsü vardır. Lojistik merkezlerin şehre istihdam, ihracat, yatırım, reklam, üretim açısından birçok faydası vardır. Kurulan merkezler sayesinde lojistik sektörünün gelişmesi, bu vesile ile vasıflı-vasıfsız eleman ihtiyacı, taşımacılığın kolaylaşması ve sınır ticaretinde etkisi ile ihracatın artması, bölgedeki gelişmeler sonrasında yatırım ve yatırımcı sayısının artışı, şehrin isminin duyulması ve küresel anlamda isminden söz ettirmesi, lojistik faaliyetlerin maliyetinin düşmesi ile üretime harcanan payın artış göstermesi beklenen sonuçlar arasındadır. Bu bağlamda oluşacak birçok olumlu etki hem Kilis iline hem çevresindeki iller ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne ekonomik katkı sağlayacaktır.

Medine Pazarı'nın Kurulmasıyla Sınır Ticareti Canlanacak mı?

Medine pazarının kurulmasıyla bölgede yaşanacak hareketlilik hem il ekonomisine hem de uluslararası ilişkilere olumlu yansıtacaktır. Bu bağlamda ilimize komşu olan Suriye gibi ülkelerle sınır ticaretinin artması sonucunda Kilis ilinin alacağı payın bu doğrultuda artması beklenmektedir. Sınır ticaretinin etkin kullanılması sonucunda hayvancılık, sebze ve meyve sektörü, akaryakıt sektörü ve buna bağlı olarak nakliyeciler ile bunların hizmet ettiği lojistik sektöründe çalışanlara yeni bir istihdam alanı oluşacaktır.

Sınır ticaretiyle bölgede yaşayan halkın sadece ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp komşu ülkelerle ikili ilişkilerin gelişmesine de etki edecektir (Taşlıyan ve Hırlak, 2012, 332). Kilis ili geçim kaynağı olan tarımda gerileme yaşaması, sanayisinin gelişmemiş olması ve üretim faktörlerindeki yetersizlik sebebiyle hükümetin en büyük hedefi haline gelmiştir. Bununla beraber iş imkânının olmaması, kurulan işletmelerden verim alınamaması sebebiyle istihdam yaratmak, olası göçleri engellemek, refah seviyesini yükseltmek ve ili canlandırmak amacıyla serbest bir bölge kurmayı amaçlamış, komşu ülkemiz Suriye'de uzun yıllardır yaşanan terörün yaratmış olduğu yoksulluğun giderilmesine öncü olacaktır.

Kilis ilinin ekonomik açıdan iyileşmesi ve kalkınabilmesi için öncelik şart rekabet ve üretim gücüne önem verilmelidir. 2011 yılına gelinceye dek sınır komşumuz Suriye ile ticari alışveriş oldukça iyi bir şekilde devam etmekteydi. Ancak 2011 yılında Suriye'de iç savaş

çıktıktan sonra giderek azalan sınır ticaretimiz güvenli bir bölgenin olmaması sebebiyle günümüzde yok olmuştur. O dönemlerde ticaret yapanların birçoğu sermaye birikimi sağlayarak ithalatçı–ihracatçı konumuna gelmişlerdir. Bu da ilde sermayenin artmasına katkıda bulunacaktır.

Medine Pazarı'nın kurulmasıyla birlikte Kilis halkı zamanla sınır komşularımızla düzelen ilişkilerimiz neticesinde yasal olarak yüksek gelirler elde edip, buna bağlı olarak ilin refah seviyesi yükselecektir. Sınır ticaretinin gelişme göstermesiyle Kilis iline getireceği katkıları şu şekilde sıralayabiliriz:

- ✓ Halkın ihtiyaçlarının kolayca karşılanması,
- ✓ İş olanaklarının artması,
- ✓ Mal çeşitliliğinin artması,
- ✓ Mal fiyatlarında düşüş,
- ✓ Lojistik sektörüne yakıt anlamında katkısı,
- ✓ Yoksulluğun azaltılması,
- ✓ İlden göçün engellenmesi gibi katkılar sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Medine Pazarı'nın kurulmasıyla sınır ticareti ilin ekonomisinin büyümesine, eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel açıdan gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Gümrük kısıtlamaları ve vergilerden muaf olan serbest bölgeler uluslararası ticaretin iyileştirilmesi ve artırılması açısından önemli bir konuma sahiptir. Serbest bölgeler, yabancı sermayeyi ülkeye çekmek, ihracatı artırmak, döviz gelirini artırmak ve yeni istihdam yaratmak gibi önemli ekonomik katkılar sunmaktadır.

Serbest bölgeler şehrin lojistik hacmine olumlu katkı sağlayabilecek potansiyele sahiptirler. Türkiye başta olmak üzere birçok ülkede lojistik faaliyetlerin iyileştirilmesi amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri lojistik merkezlerdir. TCDD tarafından 21 farklı yerde lojistik merkez inşası tasarlanmıştır. Bunlardan 9 tanesi işletmeye açılmış, 2 tanesinin yapımı devam etmekte ve teker teker hayata geçirilmektedir.

“Kilis İlinin Lojistik Açısından Değerlendirilmesi ve Kurulması Düşünülen Medine Pazarı'nın Şehre Etkileri” başlıklı bu çalışma ile Kilis'te kurulacak serbest bölge olan Medine Pazarı'nın şehre, bölgeye ve ülkeye yapacağı ekonomik katkılar ve ardından elde edilecek gelişme ve kalkınma tespit edilmeye çalışılmıştır. Kilis Medine Pazarı'nın kurulabilirliğine ilişkin, kurulacak alan, büyüklüğü, ne gibi faaliyetler gerçekleştireceği, nasıl olacağı ve işlevi hakkında bilgiler verilmiştir. Kilis'e kurulacak olan serbest bölgenin şehirde ve bölgede oluşabilecek fırsatlar ve tehditleri, bir sınır şehrinde yer alacak olması sebebiyle gerçekleşecek lojistik faaliyetlerin uğrak noktası olması yönünde ilin lojistik yapısına sağlayacağı yararlar tespit edilmiştir.

Kilis gerek konumu gerekse sahip olduğu beşeri sermayesi ile lojistik merkez olmak için gerekli potansiyele sahiptir. Ancak Kilis bu potansiyeli henüz gerçekleştirememiştir. Bunlara ek olarak ihracatçı firmaların, devlet desteğinin ve özel sektör oyuncularının bu konuda önemli görevler üstlenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, Kilis'te kurulacak olan bu serbest bölge kalkınma açısından ilin gelişmesine katkı sağlayacak, lojistik hareketliliği artıracak, yaşam standartlarını

güzelleştirecektir. Bu bağlamda Kilis'e yapılacak yatırımların hızlandırılması ilin ve bölgenin ekonomik kalkınmasına olduğu kadar, Türkiye ekonomisine de ivme kazandıracaktır.

Kaynakça

- Akandere, G. (2013). *Lojistik köylerin etkin yönetimi: Konya iline yönelik bir model önerisi*, (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Akçay, V.H. (2005). *Lojistikte demiryolu taşımacılığının önemi*, (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Babacan, M. (2003). Lojistik sektörünün ülkemizdeki gelişimi ve rekabet vizyonu. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 3 (1), 8-15.
- Baki, R. (2016). Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye'deki lojistik köy uygulamaları ve uygun kuruluş yeri seçimi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (2) 148-162.
- Biçer, D. (2007). *Türkiye'de ve İstanbul'da lojistik faaliyetler: İstanbul'da lojistik tesis geliştirme projesi fizibilite örneği*, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Can, A.M. (2012). *Çok kriterli karar verme teknikleri ile Samsun lojistik köyü yerinin belirlenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Çekerol, G.S. ve Kurnaz, N. (2011). Küresel kriz ekseninde lojistik sektörü ve rekabet analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25) 45-59.
- Daşkan, E.S. (2016). *Türkiye'de lojistik sektörünün gelişi ve gelecek öngörülleri*, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.
- Dostsever, B. (2007). *Küresel lojistik ve Türk firmaların rekabetçi yapılarına etkilerinin araştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi). DEU Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Durusu, A. (2011). *Türkiye'de lojistik sektörünün gelişimi ve örnek uygulamaların incelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Edgell, J. (2008). Global sourcing trends in 2008. *Strategic Outsourcing: An International Journal*, 1 (2), 173-180.
- Erdal, M. (2004). Hong Kong: Uzakdoğu'nun lojistik ve ticaret başkenti. Dünya Gazetesi, Perşembe Rotası Deniz Ticareti ve Lojistik Gazetesi, Sayı: 7351, 22 Temmuz 2004, s.2.
- Erdil, M. (2010). *Ekonomik kalkınma stratejisi olarak lojistik köyler*, (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Felke, T. (2009). Prognostics and logistics. 2009 PHM Conference, San Diego, CA, 1-41.
- Gülen, K.G. (2011). *Lojistik sektöründe durum analizi ve rekabetçi stratejiler*. İstanbul: Ticaret Odası Yayınevi.
- Gülenç, İ.F. ve Karagöz, B. (2008). E- Lojistik ve Türkiye'de e- lojistik uygulamaları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15) , 73-91.
- Gün, D. (2007). *Hava kargo pazarının lojistik açıdan değerlendirmesi ve Türkiye için durum analizi*, (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kayapınar, Ö. (2016). *Lojistik hizmet kalitesi ile firma performansı arasındaki ilişkide lojistik performansı ve teknoloji düzeyinin rolü*, (Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- MÜSİAD, (2019). Gerçekleşmesi planlanan projeler, Medine Pazarı kataloğu, Kilis, 1-8.
- Oda, S. (2008). *Türkiye'de lojistik sektörü ve dış ticaret üzerine etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Edirne.
- Şekkeli, Z. H. ve Bakan, İ. (2019). Kahramanmaraş ilinin lojistik açıdan değerlendirilmesi ve Türkoğlu lojistik köyünün şehre olası etkileri: swot analizi. 8. *Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi*, Kahramanmaraş, 380-397.
- Taşlıyan, M. ve Hırlak, B. (2012). Sınır ticaretinin bölge ekonomilerine etkileri: Kilis ili örneği. 2. *Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*, 1-2 Ekim, 331-338.

- TCDD faaliyet raporu, (2017). s.99. (Erişim Tarihi: 23.12.2019).
- Tekin, M., Zerenler, M. ve Bilge, A. (2005). Bilişim teknolojileri kullanımının işletme performansına etkileri: lojistik sektöründe bir uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 4 (8), 115-129.
- Tuna, O. (2001). Türkiye için lojistik ve denizcilik stratejileri: uluslararası ve bölgesel belirleyiciler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), 208-225.
- Tutar, E., Tutar, F., ve Yetişen, H. (2009). Türkiye'de lojistik sektörünün gelişmişlik düzeyinin seçilmiş AB ülkeleri (Romanya ve Macaristan) ile karşılaştırmalı bir analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (2), 190-216.
- YASED, (2012). “ 2023 hedefleri yolunda bilgi ve iletişim teknolojileri”, Eylül, s.138.
<https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locate=tr>, (Erişim Tarihi: 12.12.2019).
<http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Bolgeler/5Bolge/Bolge5.aspx>, (Erişim Tarihi: 10.12.2019).
<https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Bolgeler/5Bolge/Iller/IlKilis.aspx>, (Erişim Tarihi: 15.12.2019).
http://www.kilis.edu.tr/icerik.php?menu=alt_sayfa/tarihce, (Erişim Tarihi: 14.12.2019).
<http://www.kilis.gov.tr/cografi-yapi>, (Erişim Tarihi: 14.12.2019).
<http://www.kilis.gov.tr/ekonomi>, (Erişim Tarihi: 14.12.2019).
<http://www.kilis.gov.tr/nufus>,(Erişim Tarihi: 14.12.2019).
<http://www.kilisosb.org.tr/sayfa/hakkimizda>, (Erişim Tarihi: 13.12.2019).
<https://lpi.worldbank.org/report>, (Erişim Tarihi: 12.12.2019).
<https://www.nufusu.com/il/kilis-nufusu>, (Erişim Tarihi: 14.12.2019).
www.tcdd.gov.tr/content/33, (Erişim Tarihi: 11.12.2019).
https://www.ticaret.gov.tr/data/5b9b61fc13b8761cc09f9b92/genel_bilgi.pdf, (Erişim Tarihi: 28.12.2019).
<http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html/>, (Erişim Tarihi: 11.12.2019).
www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist, (Erişim Tarihi: 12.12.2019).

